

Гьаким Кьурбан

ЗУЬГЬРЕ ГЪЕД

Р о м а н

Дагестанское книжное издательство

Магъачкъала

2013

ББК 84.4 (лезг.)
УДК 821.351

Гъаким Къурбан. Зуьгъре гъед: Роман. – Махачкала: Дагестнское книжное издательство, 2013. – 252 чин.

Хаким Курбан. Утренняя звезда: Роман. – Махачкала: Дагестанское книжное издательство, 2013. – 252 с.

Гъаким Къурбанан «Зуьгъре гъед» романда XX асирдин къвед лагъай паюна, Советрин девирда ва «перестройкадин» йисара, лезги интеллигенциядин уьмуьр ва милли женг къалурнава. Къурху квай, йигиндиз дегиш жезвай гъерекатрин бинеда алим-физик Усманов Загъиран, адан уьмуьрдин юлдаш Зуьгъредин ва маса иштиракчийрин жанлу къаматар ава. Марагълу сюжетди ва дуьзгуьн композицияди к1елзавайди романда ч1угвазва. Эсер литературадин михьи, дуьзгуьн, девлетлу ч1алал кхьенва.

Хаким Курбан, 2013 г.
Дагестанское книжное
издательство, 2013 г.

Китин дагъ... Чиле магьал...

Чулав къая... Къибледихъ элкъвенвай гуьнедал эцигнавай, къавуз яру ракъ янавай, секуьл квалерин ачух айвандик къве эгъли инсан акъвазнава. Абурун яхун чинрихъ, рехи жезвай чларарихъ гагъ хъуьтуьл шагъвар, гагъ ракъинин чими нурур, гагъни яваш-яваш къизмиш жезвай нев галукъзава, на лугъуди, тлебиатди шегъердай хтанвай мугъманриз хушбешзава.

Загъирни Зуьгъре, гъуьлни паб, хайи дередиз, чпи гъамиша ибадатзавай пак ерийриз муьгъуьббатлу вилерай килигзава...

Самур вац1 гурлудаказ, рагъул цин винел гъвечли-ч1ехи лепеяр акъалтиз, квахъ хъийиз, рави-равар жез, ван ацалтна, Каспидихъ авахъзава. Адак, гад алукънаватлани, Къаф (1) дагъларин куклушра ц1развай живеринни муркларин гуж, гатфарин къал-къиж кума. Гъуьлуьккай сирнавиз-сирнавиз хкеч1завай къати, чими рагъ къацу либасар алай дередиз, вири ихтиярар авай жумарт иеси хъиз, гъар са мичли пурчни тлеквен вичин нурурай ацлуриз, гъахъзава. Тамара, багълара къушарин манийринни уьфтерин межлис, таквадай оркестрди тамамарзавай симфония, демина гъатнава.

Никлериз, салариз хъач акъатнава... Советрин власть чуклурна, колхозарни совхозар тергна, чилер агъалийриз пай хъувурдалай, пул квайбуруз маса гайидалай гуьгъуьниз инра кваллахдай кас-мас аквазмач... Чил кланзава, ам ишлемишиз, адал зегъмет члугваз ваь. Загъиран гъвечли стха Семедат пудратда къунвай къве гектар чилни члурухъандиз элкъуьн хъувунва.

Дугуна экл1я хъанвай хуьрер: чапла патай Киркани Хуьрел, вацлун эрчли патай Ич1е, Къилегъ, Калун, Ц1ехуьл, винидихъай Гарагъ, капун юкъвал алайбур хъиз, аквазва. Абурун къулухъай Шагъ дагъдин къацу, рагъул, яру мандавар, такабурлу къилер: Ба дагъ ва Бармак дагъ хкатзава... Вацлун къерех къуна, дагъларихъ фенвай шегъре рекъин чапла патай цацар алай симеррин жугъун

1. Четин гафариз ва т1варариз баянар романдин эхирда ганва.

ч1угунва, яракьлу аскерри кьве гьукуматдин, Россиядинни Азербайжандин, сергьятар хуьзва, абуруз Чахчарин к1унт1ал кьаравулкьеле эцигнава.

- И чи гуьзел ватан «демократар» лугьудай инсафсузри кьве ч1укна хьи, я кас, - рик1е еке хажалат аваз, лагьана Зуьгьреди. Адан вилерикай Кьибле Лезгистан: Худат, Хачмас, Кьуба шегьерар, Сирт магьал, хайи Кц1ар... карагзава. - Ви Самурганни Кьулан вац1укай магьрумна.

- Унгь, - итимдай азарлудай хьтин ван акьатна. – Магьрумна... Жуван хуси вац1ай ядни кьачуз жезмач.

Кьад лагьай асирдин юкьвара Чиле магьалдин ч1улав рагарин кук1валай дугуниз, шегьре рекьин кьерехдиз, эвич1ай Муьгьверган хуьруьн ц1ийи магьледиз Загьира Самурган т1вар ганай, и т1вар бегенмиш хьана, яваш-яваш инсанрин сивера гьатна.

Вилер хайи ерийрал алаз, папа давамарна:

- Заз жуван мукьва-кьилияр акваз к1анзава ман, чан кас, - Зуьреди, кьубалуьрин адет хвена, гьуьлуьз «кас» лугьузва. - Кьара булахдал ацукьунихь, адан баркаван цик гьил кутунихь, адан авазрихь яб акалунихь ц1игел хьанва...

- Алад, бике, - жегьил вахтара кутур адет хвена, Загьирани папаз бике лагьана. - Садикадиз кьван чи машин ви ихтиярда ава. Мад заз а патаз фин кьадагьа авунва, - гьайиф ч1угуна.

- Зун кьецепатан паспорт дегишариз агакьнач-е, - адан рик1ел туькьуьл дуьшуьш хтана. – Заз мад а терг хьайи муькьве шехьиз к1анзавач.

- Я шехьун герекни авач...Паспорт дегишарна, зулуз алад.

- За гьак1 ийида...Я кас, зун цуь куьгьне хуьруьн к1унт1алай ат1а патаз килигин ман.

- Ам паспорт галачиз жедай кар я. Гьаниз фида чун, ракъини зегьем яваш хьуй. Са гужлу машин жагьурна к1анда, чи машиндивай аниз экьеч1из жедач: рехь гзаф тикди я. Зани Гургур булахдик чуьхуьда. Агь, ахьтин булахар чи мулкара ава хьи, бике, - гьисабиз башламишна: - Гьезеран булах, Латар булах, Межидан булах, Нуьк1рен булах, Чумур булах... Абурун патав куь Кьара булах са зат1ни туш, - зарафатдин хьверна.

- А вуна тарифарзавай булахрикай манияр авач, чи Къара булахдикай авай мани вири халкъдиз чида.

- И сефер вуна зун тухвана, бике. Вун гъахъ я.

- Зун гъамиша гъахъ я, Загъир-бег.

- Хиве къазва, - Загъира фадлай папан гафунал гаф эхцигзамач: папан хам къелеч1 хъанва, рик1ни зайиф, адан кефи са багънадилай хазва.

- Загъи-и-ир, - папай зайиф сес акъатна, адан назик гъил рик1ел фена.

- Гъик1 хъана?! – Загъир теспачавилелди папахъ элкъвена.

Зуьгъредай жаваб акъатнач: ам, чинин бензе ат1ана, гъуьргъуь хъана, айвандин чилел эк1я жезвай, гъуьлуь тадиз хкъуна, къулухъ галай дивандал ацукъарна. Папа вилер ахъай хъувуна, залан нефес аладарна.

- Исятда, чан бике, за ваз рик1ин дарман гуда, - лагъана, къалабулух акатнавай Загъир к1вализ гъахъна, дарманни яд авай фенжан гваз хтана. – Ма, хъухъ, масанди.

Зуьгъре, дарман хъвана, вилер гъуьлел алаз, алай чкадал са къвалахъди агалтна. Загъира к1валяй гъана, адан къилик гъвеч1и, хъуьтуьл хъуьцуьган кутуна. Вич, папан зурзун кумай гъил къуна, са т1уб ивидин дамунал эцигна, патавай ацукъна.

- Ви давлени, бике, писзавач, агъуз ахватзава, жув абсун хъухъ, - Загъира вичин адет тирвал паб секинарзава. – За ваз са карни мийир лагъай тир, вун пакаман яралай кул гваз гъаятда авай, ахпа лапатка гваз салаз гъахъна...

- Бес зун гъак1 ацукъдани?! Руквади къунвай гъаят акурла, са атай-хъфейда вуч лугъуда? – Зуьгъреди вич гъахъ авуна. – Яраб вири профессоррин хзанар ихътин чуьхвет1ар ят1а, лугъудачни?

- Гъаят накъ агъа магъледай атана, чи хтулди михъай тир. Ви рик1из, чан бике, са руг акурт1ани, ам къахчун тавуна, къарай къведач хъи! – гъуьлуь къил галтадна, вичиз папан са бязи амалар хуш туширди къалурна.

- Эхъ, кас, ви папан рик1 гъахътинди я! – гъуьрс кваз тестикъарна Зуьгъреди. – Зи рик1 гъахътинди тирди ваз къе чир хъанани?!

- Секин хьухь, чан бике, секин хьухь. Жува жув кьурмишмир, хата я, риклин уфул тикрар тахьурай, - тлалабна, Загыра фикирна: «Зи папан гьал югь-къандавай пис жезва... Зун ик1 кисна акъвазайт1а, паб гьилляй акъатун мумкин я. Магъачкъаладиз хьфена кланда... Виридалайни кьулайдаказ ял ягьдай чка хуьр я, лагъана, хтайла, инани риклиз кланивал жезвач. Шаз зи юбилей тир, герек авачир дарам-дурум гзаф хьана, ахпа папан кефияр ч1ур хьана, отпуск азарханайра акъатнай...Ц1и папан юбилей кьейдна, ингье, адан гьал мад пис хьанва, 2006-йисан отпускни гьак1 жедай хьиз я. Вучда? Хьфида, духтурри меслят къалурайт1а, къари Москвадиз тухуда». – Я руш, Зуьгьре, чаз лазим хьайит1а, ина бегьем духтурни авайди туш, «тади куьмек» Мегъарамдхуьрй Самургандиз кьведалди са сят жедайди я...Чун Магъачкъаладиз хьфин...За машин гьазурда...

Зуьгьредиз вичин гьалдикай хабар авай: ада явашдаказ кьил эляна, разивал къалурна, вилерин хьипи хьанвай кьебекъар агална.

1.

Москва шегьер... Августдин чими югь куьтягь жезва, кьибле виляятрин т1ебиатдиз хас аламатрикай сад - лацу йиф - алуькьзава.

Вирисоюздин рик1ер сагъар хьийидай азархана. Пуд ч1ехи дараматдин арада авай гьаятда, фараздиз пешнавай тарарин юкъва, лацу халатар алай пуд итим акъвазнава. Абуру Магъачкъаладай самолетда аваз ракъурнавай азарлу дишегьли гуьзлемишзава... Варариз «Тади куьмек» машин гьахьна, ам зарбдиз фена, азарлуяр къабулдай отделенидин ракларин вилик акъвазна. Санитарри азарлуди гурунал алаз акъудна, ачух хьайи раклариз тухвана.

Яшлу духтурди азарлудахь галаз атанвай итимдиз вичин кабинетдиз теклифна, адавай документар къачуна, чарара дикъетдивди пешекардин вил кьекъуьрна, къалабулух кваз лагъана:

- Эхь, начагьди лап четин гьалда ава... Заз, гьуьрметлу юлдаш Загыр Усманов, - вилик квай чарчяй мугьмандин т1вар, фамилия клелна, - куь папан гьакьиндай зи клеве дуст, академик Исакьова зенгнавай, - мили хьверна, кьил элкьуьрна, са вил университет галай патаз яна; вичин муаллим академикдин

т1вар ван хъайила, Загыран рик1из шад хъана. - Чна, гьелбетда, чалай алакьдай вири куьмекар гуда... Анжах, заз куьне гъанвай анализрай аквазва, операция авун герек я... Куьн са зур сятда гъаятдал акъваз, зун азарлудаз килигда, ахпа суьгьбет давамарда.

Усманов Загыр рагъ алай хъиз экуьзмай гъаятдал экъеч1на, къуд патаз тамашна. Адан рик1ел вич сифте меркездиз атай югъ, Москвадин гьукуматдин университетдин аспирантурада к1елай йисар, жегьилри ихътин лацу йифериз ийидай машгъулатар хтана. Сифте йифиз ам гишила ксанай: экуь шегьерда яргъалди къекъвей жегьил, хуьрек нез к1ан хъана, столовойдиз фейила, анаг агал хъувунвай - йифен сятдин ц1удалай алатнавай.

Хиялдай алатай йисариз феи сиягъат куьтягъ тахъанмаз Загыраз эвер хъувуна.

- Эхъ, куь папаз тади операция герек я. Гьикъван фад хъайит1а, гъакъван хъсан я. Нетижа гьихътин жедат1а лугъуз жедач... Са нуьк1 къван авай рик1 я ман, - яшлу духтурди вичин эрч1и гъуд къвед-пуд сеферда чукъвез ахъайна. – Куь юлдашдин рик1 галатнава, буш хъанва, дамарриз иви ягъун патал биц1и рак1арар тамамдиз агал жезмач... Куьне жуван юлдашдиз операция ийидай ихтияр гузвани? – жузуна.

Начагъ дишегълидин гъуьл, рик1е цаз акъурди хъиз, къудгун хъана, са легъеда жавабдихъ къекъвена.

- Ихтияр?.. Бес гудачни? Ихтияр гузва, гъурметлу духтур... За Зуьгьре, - Усманова вичин папан т1вар назикдаказ къуна, - гзаф чкайриз: Бакудиз, Тифлисдиз, Киевдизни тухвайди я, къуд-вадра санаторийрани сагъарна... Куьмек жезвач... Акси яз, югъ-къандавай пис жезва: ял къазва, сят уьтмиш жезва, адавай гурарин са к1арц1изни акъах хъжезмач... Эхъ, куьне лагъайвал, рик1 буш хъанва, рик1и ст1уни ялзамач... Гилад умуд кумайди... куь клиника я...

- Ихтияр гузват1а, кхьихъ, - духтурди мугъмандив чарни ручка вугана. – Ахпа гуьгъуьнай гаф-ч1ал тахъурай.

Усманова ихътин теклиф гуъзлемишнавачир, ада зурзун кваз, рикле члуру хиялар гъатна, ихтиярдин гафар кхъена, чар вахгана. Духтурди столдал алай телефондин трубка къачуна, са низ ятлани эмир гана:

- Исятда Магъачкъаладай гъайи Усманова операциядиз гъазура. Эхъ, пакамахъ. Нубатда авайди? Ам муькуь йикъал хкваш: адаз акъван тадивал авач! – Вилик ацукънавай дагъустанвидихъ элкъвена: - Пака, сятдин цлудаз, чна операция башламишда, жув са сятдин фад ша, жуван юлдашдик руьгъ кутур. Исятда за вун азарханадиз ахъайдай чар кхъида: Усманов, - мугъманди вичин тлвар ва отчество – Загъир Седирович - хълагъна. - Гила... Ваз ксудай чка авани? Авачтла куьмекда, - Усманова, фикирда са шумуд умудлу кас аваз, къил эляна, «ава, ава» лагъана. – Аватла, алад, жуваз ял ягъа. Гъелелиг, - духтурди къил юзурна, мугъмандиз къарагъдай ихтияр гана.

- Хъсан я, - явашдаказ, вилера тавакъу аваз, кабинетдай къулу-къулухъ эжъечлзавай Загъир Седировича жузуна: – Яраб операция ни ийидатла?..

- За ийида, секин хъухъ.

- Багъишламиша, куь фамилия?

- Миронов, Андрей Иванович.

Усманован вилер садлагъана гъаркъуь хъана, нефес къуна: адан вилик дуьньяда тлвар-ван авай инсан, риклин азаррин пешекар, члехи алим, гъа и Вирисоюздин клиникадин къилин духтур, ацукънавай. Мугъманди мез галклиз-галклиз лагъана:

- Гъуьрметлу академик, багъишламиша, заз куьн и отделенидин зеведиш хъиз авай... Заз квекай гзаф хъсан гафар ван хъана, - къилин духтурдин плузарикай хъуьтуьл хъвер фена. – Гъеле къанни вад- къанни цлуд йис идалай вилик заз куь аспирантар чидай... А вахтара зани Москвада, куь дуст Исакъован гъилик, клелзавай... Куьн пара къадар сагърай, Андрей Иванович...

- Акл хъайила, зун гъавурда акъувал, вунни илимдал машгъул инсан я. Яни?

- Эхъ, физик я.

- Физик?! – духтур мугъмандин туькме бедендиз, члулав спелар алай къумрал

чиниз, лекърен вилериз дикъетдивди килигна. – Заз куън акур хътинди я... Вун алатай йисуз зал Михайил Исакъовахъ галаз Академиядин собранида дуъшуъш хъанайт1а?

- Эхъ, эхъ, - Усманова спелрикай хъверна. – Багъишламиша, гъуърметлу академик, заз садлагъана чир хъхъаначир.

- Заз Мишади ви агалкъунрикай куърелди лагъанай. Ахпа за квекай са журналдай еке макъалани к1елнай. О-гъо! Зун нихъ галаз рахазва?! – Академик рик1ивай тажуб хъана. - Са гъвеч1и Магъачкъалада ацукъна, физикадай гъахътин зурба агалкъунар къазанмишиз жедани?! Аферин! - Къил галтадна, фикирна: «Спеларни кефининбур я, Сталинан хътинбур».

- Магъачкъала гъвеч1и ят1ани, ана физикадай хъсан база ава. Зун Россиядин Илимрин Академиядин Дагъустандин филиалдин физикадин институтдин са лабораториядин зеведиш я, гзаф йисара Дагъустандин университетда тарсарни гана, - лагъана Усманова.

- Илимрин доктор, профессор тирди чуънуъхзава, - академикди мад мили хъверна. - Дамах тавун хъсан хесет я.

- Чуънуъхун туш, гъуърметлу академик, эхъ, захъ гъахътин дережаярни ава, абурни зи кайвани, ингъе, и рик1 буш хъанвай, квевай куъмек к1анзавай дишегъли, себеб яз хъанвайбур я.

- Халис дишегълиди вичин чан гъуълуъз, аялриз къурбандзава, бахтлу хзан арадал гъизва...Зи юлдашни, хиве къан, ви папаз ухшар дишегъли я. Гъайиф хъи, чи капитализмадихъ элкъвенвай обществода ахлакъсуз, вафасуз ва хзандин къадир авачир инсанрин къадар йис-сандавай артух жезва. Баркалла квез, Усмановриз, къведазни! Квехъ галаз таниш хъунал зун гзаф шад я, профессор.

- Чи танишвал, гъуърметлу академик, маса шарт1ара, суфрайрихъ, давамарна к1анда, - вик1егъдаказ айгъамна Усманова.

- Куън, кавказви итимар, шишкабабрал, чехиррални коньякрал ва дишегълийрал рик1 алай инсанар я. Эгер квез зун, пудкъанни ц1уд йиса авай хашпара, гъахътин кеферик кутаз к1ан хъайит1а, зи патай ваъ жедач. Буъркъуъдан мурад экуъ вил я, - Миронова жегъилдиз хас хъверна.

- А кефер члугун чна сифте Москвадин тамара башламишда, ахпа Каспий гьуьлел, Дагъустандин дагълара ва лезги багълара давамарда...

- Лезги багълара?! Заз са лезги дуст авайди я, психолог Ильяс Ахтынский, ада гьар акурла заз лезги дагъларизни багълариз теклифзава.

- Ам зи дустни я, - Усмановаз шад хъана. – Белки, къе зун адан мугьман жен.

- Акуртла адаз зи патай саламар лагъ.

- Башуьсте... Мад за ви вахт къакъуд тийин, гьуьрметлу академик. Зун квек умуд кваз хъфизва: зи ва зи Зуьгьредин аллагъ вун я!

- Сагърай, - Миронова фикирна: «Виридаз завай куьмек кланзава...Зав цлийи риклер гвач эхир, я гьуьрметлу инсанар, харап1 хъанвайди акъудна, гадарна, цлийиди эхцигна, рахъурдайвал... Белки, чи илим гъахьтин дережадивни агакьин».

2.

Загъиран риклиз регъят хъана, на лугьуди, адалай хайи Чиле магьалдин кьилихъ акъвазнавай Китин дагъ алатна: пака папаз операция академик Миронова ийида, амни Михаил Исакован ва Ахцегъ Ильясан дуст я.

Загъир, кефияр куьк хъана, азарханадин гъаятдин юкъвал акъвазна, ирид мертебадин дараматдин дакларриз килигзава: вичин Зуьгьре къаткурнавай вад лагъай мертебада ва цлувад лагъай палата тайинариз алахъзава. Адан вилерикай нефес дар хъанвай, чанда гьал амачир паб карагзава, рикляй сад-садай туькьуьл хиялар физва: «Яраб зи Зуьгьредиз ина куьмек жедачтла? Яраб ам Миронован чуклулдикай хкатдатла? Духтурди завай операция ийидай ихтияр вучиз къачунай? Икъван зурба духтурни вичи ийизвай операциядин нетижадихъ инанмиш тушни? Бес Зуьгьре завай къакъатдани? Бес зун жуван рик1 алай паб авачиз амуькдани? Бес зи аялар етим жедачни?! Зун гъеле жегьил я: пудкъанни са йис хъанвай итим я... Зуьгьреди лугьудайвал, «жегьил къужа» я... Паб залай ругуд йисан гъвечли я. Ам икъван фад, яхцлурни цлуругуд йиса аваз, дуьньядилаь фин? Язух тушни?!.. Ам агъа дуьньядиз фейила, бес чи, зи, рухвайрин, рушан ва хтулрин, язух тушни?! Чун гъвечли хциз мехъеризни агакьнавач...Зуьгьре къакъатайла, - адавай «къейила» гаф сивяй акъудиз, рикляй къванни лугьуз

жезвач, - чи уьмуьр гьик1 жеда?! Ваъ, ваъ! Зуьгьре къакъатдач, ам амукьда! Ам Миронова къиникъикай къутармишда... Акъваз, акъваз! – Загъиран вилерай ц1елхемар гадар хъана, - Бес чна, зани Зуьгьреди, чун эвлемеш хъайи йифиз авур меслят, кут1унай икърар гьик1 хъанай?! Ам чи рик1елай вучиз алатнай? Яраб ам Зуьгьредин рик1ел аламачт1а? Аламайт1а, лугъуз тир... Ваъ, икърар ч1урна виже къведач... Пакамахъ за жуван бикедин рик1ел хкида! Икърар ч1ур тавун к1евелай тагъкимда! Зи дуст психолог Ильяса лугъудайвал, рик1е мурад хъунихъ, а мурад къилиз акъуддай къаст хъунихъ, са квехъ ят1ани инанмиш хъунихъ зурба къуват ава...»

Загъир меркездин йифен серин куьчейрай, яргъай аквазвай яру «М» гьарфунал вилер алаз, фена, телефон авай будкадиз гъахъна. Ада Исаков Михаилаз, Ахцегъ Ильясаз ва чичин хтул Германаз зенгер авуна. Ахпа метродиз эвич1на, къаварай куьрсарнавай малуматар к1елна, Ахцегъ Ильяс яшамиш жезвай «Измайлован парк» станциядал эвич1ун къет1на, ам зарбдиз атана, акъвазай поезддин вагъундиз акъахна.

Йиф дустунин к1вале акъудна, Загъир Седирович сятдин муьжуьдаз азарханадин рак1арихъ атана... Зуьгьре къве кас авай палатада, вилер рак1арал алаз, месин къиле ацукънавай. Гъуьл атайла, адаз дуьнья жагъай къван шад хъана.

- Пакаман хийирар, зи Экуьн гъед, - Загъира кушкучдалди, къвед лагъай кроватдал къатканвай дишегъли ахварай ават тийидайвал, салам гана, паб назикдаказ къужахламишна, адан зурзазвай лацу плузаррал вичин спелри к1евирнавай сив эцигна.

- Абат хийир... За вун гьикъван гуьзлемишин, зи Китин дагъдин кард? Рик1 акъатзавай, - паб гъуьлуьн хурув эгис хъана.

– Секин хъухъ, ингъе зун...

- И мукъвара чи хвеч1и хва Надир хайи югъ жезва... Адан къанни к1уьд йис тамам жезва, гилани мехъернавач... Яраб заз гъа югъ аквадат1а?

- Аквада, аквада, бике... Вун секин хъухъ: къе ваз операция академик Миронова вичи ийида, - Зуьгьредин вилера чирагъар куьк1вена. – Накъ чун таниш хъана, вири хъсан жеда...

- Бес ада завай рик1 операция ийидай ихтияр вучиз къачунай? – папан вилера шаклувал пайда хъхъана.

- Ада ахътин ихтияр завайни къачуна, ихтияр къачун духтуррин адет я, ина са пис карни авач, - Загъиран жавабдик са т1имил къван фашалвал квай, и кар гьам гъуьлуь, гьамни папа гьиссна, амма къведни кисна.

- Вун сенфиз гьина динж хъана? – къайгъударвилелдди жузуна Зуьгьреди.

- Ахцегъ Ильясан к1вале.

- Бес Исаковриз, Германаз хъел къведачни?

- Зун абурухъ галаз телефондай раханай: садбур дачада авай, муькуьбур чкадал алачир, вун духтурдиз гъанвайдакай хабар гана. Абурун к1валериз зун мажалдикди фида, ахътин вахтар гзаф жеда.

- Ильяс стха гьик1 авай? Адан паб, аялар?

- Хъсанзавай. Ильясни Мария ви патав къведа... Ви патав къведайбур гзаф жеда...

- Я кас, садни инжиклу тахъурай.

- За, бике, ахцегъви дустариз чи жегъил ч1аван меслятдикай, эвлемиш хъайи йифиз чна кхъей икърардикай, суьгъбетна, - Зуьгьредин вили хъанвай къелеч1 п1узарикай куьлуь хъвер фена. – Ильяс гзаф тажуб хъана. «Яъ, - лагъана ада, зун психолог яз, заз ихътин алапатдин дагавурдикай гъеле ктабрайни ван хъайиди туш. Куьне, лагъана, квез вилик амаз санал яшайиш жедай вахт эцигнава, куь мефт1еда, - лагъана, - гъа вахт тагъма хъанва, гила а дагавурдин гафар мукъвал-мукъвал тикрарна к1анда...Зуьгьре, ваз психолог алимдин гафар ван къвезвани? – Папа къил эляна. – Куь дагавурдихъ, лагъана Ильяса, Миронован операциядилаини зурба къуват ава...Гьак1 хъайила, бике, чун яргъалди яшамиш жеда!

- Гьак1 ят1а, чиди хътин дагавур Ильяс стхади вичин папахъ галазни кут1унрай ман.

- Абуру гьак1 ийизва! – Загъира хъверна. - Ильяса лагъана: «Мария, ихътин дагавур чнани кхъида. Гъеле геж туш». Пабни рази хъана.

- Къведай гатфариз чун эвлемиш хъана къанни ц1укъуд йис тамам жезва, - вилер гъуълел алаз, лагъана Зуьгъреди. – Сагъ са уьмуьр фена гъа... Ви рик1ел чун сифте таниш хъайивал аламани, зи физик-лирик?

- Э-э-хъ! Ви рик1ел аламани?!

- Э-э-хъ, - ч1ун галаз жаваб гана, папа вилер акъална.

Къведни ширин хиялри жегъил ч1аван виляятдиз хутахна...

3.

Загъир гъамиша са квел ят1ани машгъул, гъамиша тади квай, гъамиша вичелай нарази, вичи авур ч1ехи к1валахни гъвеч1идай гъисабдай инсан я. И сеферда ада, Москвадин Ломоносован т1варунихъ галаз университетдин аспирантди, сифте яз рик1яй лагъанай: «1971-йис зун патал бегъерлуди хъана...» Ахпа хиялдай агалкъунар гъисабна: хъуьт1уьз атомдин физикадин илимдиз талукъ темадай, къве йисни зура лабораториядай экъеч1 тавуна, профессор Михаил Исакован гуьзчивилик кваз, ахтармишунар тухвана, диссертация кхъена; ам вахтундилай фад куьтягъна ва алимрин советдал хвена, алимвилин т1вар къачуна; МГУ-дин советдин къарар СССР-дин Илимрин Академиядин Комиссияди тестикъарна ва лезги жегъилдиз «физикадинни математикадин илимрин кандидатвилин» диплом гана.

Диссертацияр хуьдай советдал Загъираз вичин т1варц1ихъ профессор Исакова сифте яз лагъай тарифдин гафар ван хъана: «дурумлу аспирант», «алакъунар авай инсан», «гележег авай алим-физик». Ч1ехи алим, магъшур академик Андрей Сахарован вилик вичи атомдин физикадай къиле тухвай ахтармишунрин нетижаяр, къиметлувал субутарзавай жегъилдиз регъуь хъана, адан къумрал чиниз яр акъатна. Ахпа, фагъум авурла, рик1икай гар фена: вичин илимдин регъбер Исакован гафари алимрин комиссиядин членриз таъсир ийидайди, нетижада абуру дуьз сес гудайди чир хъана. Ада вичин шефдикай фикирна: «Михаил Ивановича заз эхирдал къван бубавал ийизва. Адав за икъван хъсанвилер мусс ахгакъарда? Ахгакъар жедани?»

И йисуз гъукуматди диссертацияр хвейи аспирантриз ва докторантриз советрин членар къунагъламишун къадагъа авунвай. Загъира вичин дустариз,

диссертация хуьдай советдал атанвай аспиранtrizни физикадин лабораториядин кьуллугъчийриз, са цлуд-цлувад касдиз, общежитида, вичиз кьилди ганвай к1вале, тлуьн-хьун тешкилна. Сифте тостуниз яб гана, кьарагъна, Загъира малумарна:

- Гадаяр, рушар! Куьне куь кар давамара, зун шефдин к1вализ фена-а!

- Алад, алад! Профессордин папа ваз аладикар гъазурнавайди я! – лагъана нер какур Григола.

- Исакован руша ви гардан кьаз тахъуй гъа, гада! - Тагъкимна, дигмиш хьанвай мухан ник хьиз, хьипи Светланади.

- Хажалат члугвамир, ада вазни кьадай чка тада,- зарафатна Григола.

Столдихъ галайбурай хьуьруьнар акъатна: мегъуьн тар хайи хьтин ванери даклардин шуьшеяр зурзурна. Загъирни хьуьрена, и кар Светланадиз таклан хьана.

- Тарифди инсандин кьил элкьуьрда кван, - наразивиледи лагъана хьипи чиниз яру лекеяр акъатай руша. – И алакьунар авай жегьилди яраб чаз мад вуч аламат кьалурдатла? - ада Исакова советдал лагъай гафар ягъанат кваз тикрарна.

- Мад Загъира аламатар кьалур авуртлани, тавуртлани, Света, профессор Исакова вичин аспирантдиз гайи кьимет, сагърай вич, лап дуьз лагъана касди, зи ватандаш гъахьтин бажарагълу хва я, советдин протоколда гъатна, Сахаровазни ван хьана, - Загъиран патахъай жаваб гана, Григол Загъирахъ элкьвена: – Вун жуван рехъди алад, кацло, инин иесивал за ийида! – ада вичин нерихъ тлуьб галукъарна.

Загъир куьчедиз экъеч1на, хияллу хьана, инихъ-агихъ килигна: кьуд пад живеди кьунва, электрик лампайри йифен мичливал тарарин, к1валерин арайриз чуькьвезва, аяз кьати хьанва. Жегьилди гьилер гьилеривай гуьц1на, кьуьрен бармак япарал илисна. Ахпа кьаншарда авай ч1ехи туьквендиз гъахъна, шефдиз са шуьше эрмени коньяк, адан папазни рушаз са кьвати кьенфетар, «Шампан» чехир ва клунч1 кьизилгуьллер кьачуна. Къецел экъеч1на, фикирна: «Абуру зун гуьзлемишзава, метрода аваз фейитла, геж жеда». Кьаншардиз кьвезвай, пелел къацу лампа кузвай «Волгадиз» гьил эяна, ам акъвазарна, вилик квай раклар

ахъайна, таксистдиз салам гана, ацукъна, вичиз физ к1анзавай Руставелидин т1варунихъ галай куъчедин т1вар ва к1валерин нумра лагъана.

Исакъоврин хзанди, вилик кумаз телефондай меслят хъанвачирт1ани, Загъир гуъзлемишзавай: стол къурмишнавай, чеб дивандай телевизордиз килигзавай. Ирина Петровнади ва Маринади, Михаил Ивановичан папани руша, мугъмандиз рак1ара амаз диссертация хуън мубаракна, савкъватар разивилелди къабулна, тадиз столдихъ ацукъарна.

Сифте тост к1валин иесиди лагъана: ада вичин лайихлу ученикдиз еке агалкъун – лап четин темадай диссертация кхьин ва вик1егъдаказ, ч1ехи алимрин суалриз кутугай жавабар гана, хуън мубаракна. Ам Загъира диссертация хуънал, вичин хсуси агалкъундал хъиз, шад тир, гъавиляй ац1ай румка коньякни ст1ални амачиз хъвана.

Папан вилер, къацу хутар хъиз, экъис хъана, амма ада вичик акатай хъел хвена, гужуналди хъуътуъл хъувур сесиналди лагъана:

- Масан профессор, ик1 хъваз хъайит1а, йифиз чна ви рик1из вуч жаваб гуда?
- Масан Ирина Петровна, къе чи сувар я, къе ихтияр ава.
- Дах, къе зазни ихтияр авани? – жузуна Маринади.
- Са бакъал шампан чехир - эхъ, бала.

Ахпа тостар дидеди ва руша лагъана, мад ва мад итимрин румкаярни дишегълийрин бакъар цавуз хкаж хъана, сад-садак акахъай суъгъбетар худа гъатна.

Загъиракай, агъур ацукъна, агъур къарагъайдай жегъилдикай, фадлай Исакъоврин хзандин член хъанва: гъар суварриз абур санал ацукъзава; мектебдин ч1ехи классра к1елзавай Марина, авай-авачир са руш, Загъирал ихтибарзава: адахъ галаз кинойриз ва театрийриз ракъурзава; гатфарин ва я зулун гъяд йикъара ял гъиз тамуз фейила, шиш кабабар чрадай устад Загъиракай жезва; гатуз вири хзан Къиримдин курортдиз фейила, иесисуз амукъзавай квартирани Загъирал тапшурмишзава; йифен геждалди амукъна, общежитидиз хъфиз тахъайла, Загъир Михаил Ивановичан кабинетда авай дивандал къаткурзва.

Икъван гзаф вахтар Исаковрин хзандихъ галаз акъудуникай лезги жегьилдиз хийирни авай, зарарни. Хийирдикай рахайтла, адаз Михаил Ивановичавай физикадин илимдиз, алимрин алакъайриз, дуьньядин гьалариз талукъ гзаф месэляяр, са ктабдани кхьин тавунвай малуматар ва сирер чир жезвай. Зарардикай рахайтла, адаз аспирантрихъ, студентрихъ ва вичин таярихъ-туьшерихъ галаз гуьруьшмиш жедай, меркез чирдай, музейриз фидай ва жегьилрин мярекатра иштиракдай вахт саки амукъзавачир.

Цийи инсанрихъ галаз регьятдиз какахьдай къилих авайвиляй Загьир гьам аспирантрин обжещитида, гьамни Исаковрин к1вале шад межлисрин тамада жезва. Мегьарамдхуьруьн мектебда ва Дагъустандин университетда лигим хьанвай, гьамиша к1убан, сивел хъвер алай жегьилдилай дестебашивал ийиз регьятдиз алакъзава, гьавиляй адан гафуниз яб гудайбур, адал меслят гьидайбур йис-сандавай гзаф жезва.

- Гила, гуьрметлубур, куь ихтиярдалди тост тамадади лугьуда, - Загьир къарагъна.

Столдихъ галайбур секин хьана, вири шумал жегьилдиз, сифте аквазвай инсандиз хьиз, килигна.

- Ацукъна лагъ, - теклифна Михаил Ивановича.

- Жедач, кье жедач.

- Вучиз?

- Кье заз садрани лугьун тавур хьтин гафар лугьуз к1анзава.

- Яраб гьихьтинбур ят1а? – вилер амалдар хъвер аваз, жузуна Маринади.

- Чна яб гузва, лагъ, хва, - дидедин милаим сес акъатна.

Загьиран рик1е вуч ават1а чир хьана к1анзавай Исаковри гьарда са хиял авуна: «Зи ученикдикай университетда зи чка къадай халис алим, чаз бегьем езне жеда», - инанмишвилелди фикирна бубади; «Загьиракай заз хвани жедай, езнени, адан рик1е вуч ават1а чидач ман», - шаклувална дидеди; «Заз Загьир хьтин гьуьл к1андай, амма ада заз гилани темен къванни ганвач», - умудсуз хьана руш.

- Гуьрметлубур: Михаил Иванович, Ирина Петровна ва Марина! Куьне зун, хва хьиз, къабулна, заз вири гуьрметар ийиз, мукъвара пуд йис жезва. Куьне

закай алимни авуна. Зи дисертациядин члехи пай, масан Михаил Иванович, куь зегьмет я. Куьн пара кьадар сагърай. Куьнни, масан Ирина Петровна ва Марина, пара кьадар сагърай! Куьн, - Загъир сифте Михаил Ивановичаз, ахпа Ирина Петровнадиз килигна, - заз кьвед лагъай бубани диде я, вунни, Марина, - ам рушахъ элкъвена, - заз, - са легъзеда гададин нефес кьуна: адаз вуч ва гьикл лугъудатла чизвач; столдихъ ацукънавайбуру адай чпин риклик квай са гаф, пак гаф, акъатун гуьзлемишзава, - вах я.

И гафуни гьасятда вири хзандин кефияр члурна: дидеилай залан нефес алахъна, ам алай чкадал, калин твар хьиз, юзана, жегьилдиз терсеба килигна; вилериз накъвар акъатай руш тадиз къарагъна, кланик квай стулни ярхарна, ваннадиз катна; бубадин чина, туьрез ягъай никле хьиз, хвалар гьатна, ам уф ацалтна амукъна.

Загъиран ийир-тийирни квахъна.

Ирина Петровна явашдаказ къарагъна, начагъ хъанвай инсан хьиз, клвачер чилелай галчлуриз-галчлуриз, вични гъуьл ксудай клвализ хъфена.

Загъиран кефи михьиз члур хъана, ам гъавурда акьуна: мад инал ацукъ хъувуникай са метлебни амачир. Ам къарагъна, плузарикай са вуч ятлани мурмурна, ракларай са къвала-къвалахъди хъфейвал садазни акунач.

4.

Куьчеда йифен кьати аязди, цавай, мажал тахъайди хьиз, датлана пилте-пилте авахъзавай живеди агъавалзава. Загъиран бедендал акьалтнавай ифин са жизни тлимил хъана, ам, клвачерик жаркъ-варкъзавай муркларин ван япара аваз, университетдин общежитие авай Ленинан дагъларихъ фидай улакьдихъ кьекъвена. Вилик акъвазай, шегъердин юкьваз физвай, пуд лагъай нумрадин троллейбусдиз акъахна, фикирна: «Октябрдин инкьилабдин майдандал эвичлна, метрода аваз клвализ хъфида».

Троллейбусда сад-вад пассажир авай: йифен геж вахт я, кьецел кьай, жив, тлурфан ала, инсанар чими клвалера ацукънава, куьчейра сад-кьвед ама. Кассади кьуд кепек вегъена, билет атлана, Загъир даклардин клане тек чкадал ацукъна. Исаковрин клвале хъайи агъвалат вилерикай карагиз, ам залан хиялри тухвана:

«За абурун кефи хана... Заз гзаф хъсанвилер авур инсанрин... За вуч лугъун лазим тир? За жуван рикле авайвал лагъана ман. Зи тахсир авач... За садрани садазни заз Москвада акъвазиз кланзава, заз профессор Исакован руш кланзава лагъайди туш, я кланни ийизвач... Абуруз закай хъел къведай са бинени авач... За гила абур жуван гъиссерихъ, ниятрихъ гъикл инанмишар хъийин?..»

Профессор Исакова вичиз аспирантар хкъдай къайда вири Мосвада малум хъанвай: сифте ада вичин гъилик илимдин клвалах–диссертация кхъиз кланзавайдахъ галаз суьгъбетардай, эгер адан чирвилер ва ниятар бегенмиш хъайитла, разивал гудай, тахъайтла – ваъ. Кафедрадин членриз, профессорризни доцентриз, гъардаз къуд-вад-цлуд аспирант хъайила, зеведиш Михаил Ивановичаз къве сеферда тлимил жедай. Дагъустандай атанвай Загъирни Исакова сифте саралай авуна, ахпа вичин аспирантвилез къабулнай. Абурун арада авай бубадинни хчин хътин алакъяяр акурла, Григола ачухдаказ лагъана:

- Ви бахтуни гъана, кацло: Михаил Ивановича вав вахтунда диссертация куьтягъиз ва хуьз тада, ахпа вун вичин кафедрада ассистентвиле эцигда. Акъван члавалди адан рушни агакъда: Марина ваз гъазур свас жеда, профессордин къуд утагъдикай ибарат квартирани ваз - клвал. Гъикл я?

- Акъваз, яда, я Гриша, - Загъир хъуьренай. – Аспирантура куьтягъна, зун жува клелай университетдиз хъфизвайди я: абуру зун иниз, элкъвена хъша, лагъана, элкъвена хкъведа, лагъана, ракъурнавайди я.

- Гъакл я жеди, кацло, амма Исакова са зенг авуртла, Дагъустандин университетдин ректорди валай гъил къачуда.

- Ваъ, яда. Бес зи ватанэгъли студентриз тарс ни гурай?

- Вун авам жемир, стха. За фикирзава, ваз гележегни физикадал машгъул жез кланзава. Магъачкъалада ина авай хътин шартлар: лаборатория, аппаратура, илимдин регъберар ва куьмекчияр авач... Москвада вакай къуд-вад йисалай илимрин доктор, ахпа профессор, ахпа академик жеда... Жуван бахт гъилий ахъаймир,

- Яда. Заз хуьре кьуьзуь диде, инвалид буба ава: абуру зун гуьзлемишзава. Илимдал машгул хьун за Магьачкьалада давамарда, шартлар тешкилда... Маса рехь заз аквазвач.

- Гуржийриз ваз талукь са кьиса ава.

- Ам гьихьтинди ятла?

- Жанавурдин тлазвай кьил сагьардай дарман аллагьди ахмакь касдин кьил тлуьн я, лагьанай.

- Ахьтин кьиса лезгийризни ава.

- Аватла, мадни хьсан, ам жува аннамиш ая...

- Кьисайрихь еке метлеб ава, стха, - лагьана Загьира Григола, - Анжах гьар са инсандихь вичин рехь-хвал, мурад-метлеб, фагьум-фикир хьун лазим я. Вуна гьик1 фикирзава: Михаил Ивановичаз гьазурдал кьвезвай, фукьирен езне клан жедани?!

- За ваз гьик1 лугьун? – гуржи хитяллу хьана. – Вун хьтин езнедал ам рази жеда, зун хьтиндал ваь, - хьуьрена.

- Вучиз?

- Вун илим патал ханва, зун – кеф члуьгун патал, - гуржи жегьил мад хьуьрена.

Загьир адаз суалдалди килигна...

Микрофондай троллейбусчидин ван акьатна: «Марксан проспект!» Загьир тадиз кьарагьна, Члехи театрдин вилик эвичлна, метродин станция галай патахь фена. Са зур сятдилай клвализ хтайла, столдихь Григол, Светлана ва мад кьве кас галамай.

- Вун хтана хьи?! – Григол тажуб хьана.

- Бес зун жуван клвализ хкведачни, Гриша?

- Ви чиник серин ква хьи, кацло?

- Йифен аязди чав хьуьрез тазвани?

- Аяздин месэла туш, Загьир. Аквадай гьаларай, Маринадиз ви гардан кьунач, кацло.

Аспирантар хьуьрена.

Загьир авай гьалдикай Григола хкудай нетижа Светланадин риклизни хуш хъана, ам вич ашукъ хъанвай жегьилдиз умуд кваз килигна: «Къе ада зи гардан къада».

Шуьшедин клане амай ички гьардаз вад-ц1уд грам цун хъувуна, Григола Загьираз мад сефер диссертация хуьн мубаракна. Вирида хъвана, вилик кумай клус-тике хт1уьна.

- Къарагъ, гадаяр! – лагъана Григола. – Загьира ял ягърай.

- Гришади дуьз лугъузва, дустар, зун галатнава, - лагъана Загьира.

Жегьилар хъфена, Светлана амуькна.

- Вун хъфизвачни? – явашдаказ жузуна клвалин иесиди.

- Ваъ.

- Вучиз?

- Заз ина ксуз кланзава.

- Ам вуч лагъай ч1ал я?

- Гьик1 вуч лагъай ч1ал я? Заз вахъ галаз ксуз кланзава, - рушан ички галуькнавай вилериз накъвар акъатна.

Загьир хияллу хъана.

- Света, зун... За ваз вуч лугъун?... Завай жедач...

- Бес Гришадивай гьик1 жезва?

- Ам вуна гьадавай хабар яхъ.

– Бес вун кавказви тушни?

Загьираз хъел атана, ада чин ч1урна, жузуна:

- Кавказвияр вири тумунин жунгавар яни?!

- Чидач...

- Зун вуна фикирзавай хътин къагъбе итим туш.

- Зунни къагъбе дишегъли туш.

- Дуьз! Вунни ч1уру рекъе авай руш туш, зун ви михъивилихъ инанмиш я...Ви теклиф завай къабул жедач.

- Дишегълидикай кьил къакъуддай эркек жедани?

- Эхъ, зун гьахътинди я, ц1ек1уьд лагъай асирдин инсан!

- Вуна вуч к1андат1ани лагъ, анжах заз са темен це, - Светади гададин гардан къуна, вичин сив адан сивив агудна. - Заз вун гзаф к1анда! Зи чандилайни гзаф к1анда! – руша, нефес дар хъана, муьгъуьббатдин гафар са шумуд сеферда тикрарна.

- Света, герек авач... Бес я... Зун ахъая...

- Заз вун к1анда...

- Заз к1андач...

- Заз чида: ваз зун к1анзавач...

- Чиз хъайила, ибур вуч мез гунар я?

- Я вуна зун пабвилени къачудач...

- Къачудач...

- Заз валай аял к1анзава...

Загъира ихътин теклиф ерли гуьзлемишнавачир: ам, са легъзеда тажуб хъана, жавабдихъ къекъвена... «Идаз за вуч лугъун?» Адаз къацу вилера минет аваз акъвазнавай рушакай хъелни атанва, ахпа адан язухни къвезва... Эхир къве гъилив рушан къве хъвехъ къуна, жизви хкажна, жезмай къван хъуьтуьл ванцелди лагъана:

- Света, вун са акбуллу, иер акунар авай, илимдар руш я, ваз ви къисметда авай жегъил жагъида. Зунни чи хуьре са гуьзел руша гуьзлемишзава, - тапарарна Загъира. - Ам зи вафалувилихъ инанмиш я... Вун зи гъавурда дуьз акьукъ...

- Зун гъикъван бахтсуз дишегъли я?! – угъуяр акъатна, шехъна, вич Загъиран гъилерай акъудна, кроватдал чин к1аникна ярх хъана. – Зун вучиз вал, вун хътин рик1 авачир, вун хътин руьгъ авачир чукъвандал, ашукъ хъанай?! Ви чкадал за Гриша хкъанайт1а, ада зун фадлай Гуржистандиз хутахнавай... Угъу-угъу!..

К1вале дум-думдин ван гъатна: къунши к1вале ксанвайда цал гатана.

Светлана садлагъана къарагъна, вилер михъи хъувуна, багъишламиша лагъана, экъеч1на.

5.

Столдал алай къапар к1ват1 хъувуна, Загъир къаткана.

Са йикъан къене са шумуд агъвалат къилел атанвай жегъилдиз ахвар къевзвач: ам, залан хер алайди хъиз, инихъ-анихъ элкъевезва; вилерик къевз гагъ столдихъай катай Марина, гагъ шехъзавай Светлана акъваззава...Къе хъайи виридалайни важиблу вакъиа – члехи алимрин вилик диссертация хуьн ва виш процент сесер къазанмишун - риклелни аламач. На лугъуди, диссертация хвейиди са маса кас я, и карни са гъина ятлани лап фад хъана. Адавай советдал вуж раханайтла, гъикл раханайтла рикел хкиз жезвач.

Исакъоврин клвале хъайи хажалатдин къилел хабарни авачиз Светланадин гужгъалибунни алава хъхъана. Диссертация хвена, кефияр куькзавай югъ югъ сифте сувариз, ахпа накъвариз элкъвена. Загъиран са тахсирни авачиз. Белки, адан гафарин ва мейилрин, регъятдиз какахъдай къилихрин гъавурда я Марина, я Светлана дуьз акъуначтла? Белки, абур Загъира вичиз хуш хъайи гъар са цуькведиз, аялдиз, рушаз, дишегълидиз лугъудай «вун гъикъван иесрди я?!» жумладин гъавурда дуьм-дуьз акъунатла? Белки, гада вич къве рушазни рикливай клан хъанватла?

Загъиран къил, яд гзаф хъайи буран хъиз, даклуннава. Рикляй жуьреба- жуьре фикирар физва, абурун я эвел, я эхир жагъуриз, сад-садахъ гилигиз, гъахъ-батлул тайинариз жезвач: къатлунар къуьруь хъанва, абур, мукъвара чарх такур дегъреди хъиз, хъихни хъийизмач.

Светланадин гафари: «Вун итим тушни?.. Вун эркек тушни?.. Вун кавказви тушни?..» Загъиран намусдик хкуьрна. «Яраб зун гъахътин инсан, итим, эркек ятла? Ада зи намусдин михъивал вучиз ажувилляй, эркексузвилляй гъисабзава? Бес заз диде-бубади аял члавалай гайи тербия, хуьруьвай яргъаз акъатна, ина зун садазни аквазвач, лагъана, гадардани? Зун гъашер рекъе гъатун намуссузвал жезвачни? Жуваз хъвер авур къван дишегълидал нефс физ хъайитла, адан гуьгъуьна гъатайтла, закай чи хуьруьнви Валарган Вели жезвачни? Ва-а-ъ!»

Загъиран риклел бубадин гафар хтана. Садра бубани хва чпин варцел ацукънавайла, агъадихъай Вели атана, салам гана, сад-къве гаф хабарар къуна, вичин рехъди фена.

- Буба, вуна адаз клвализ теклифнач хьи? - жузуна Загъира.

- Зун ахътин итимрин тай туш, бала, - лагъанай бубади.

- Гъик!? - гъеле мектебда к1елзамай хва гзаф крарин гъавурда авачир.

- Ам вил пата авай угъраш я, хва, гъавиляй адал Валарган лак1абни акъалтнава. Ахътиндаз за жуван михъи авададиз гъик1 теклифин? Жедач, хва.

- Вели халудиз хзан авайди яни?

- Хзан авач, амма папар къей хци са ц1увад гъана...

- Гъакъван гзаф?!

- Эхъ, дяведин йисара итимар фронтда телеф хъана, чи хуърера субай дишегълияр гзаф ава, Велини ақунар алай жегъил тир...К1вале паб аваз, вил пата авай гъуъл низ к1ан жеда? Гъак1 хъайила, папар, гъайи хъиз, са-са аял хаз, хъфинни авуна... Гила Велиди вичин пенсии вад чкадал пайзава, вич, т1иб хъиз, тек ама... Чан хва, - Седир Загъирахъ элкъвена: - Нефс жувалай агъада авай зат1 я, гъар са чкадал жуван нефс хвена к1анда. Намусдин, ниятдин, гъерекатдин михъивал, паквал жагъин тийидай, адалат къазанмишдай, эхирдай рагъмет гъидай зат1 я. Тапарар авун, угъривал авун, къачагъвал авун, гъашервал авун – ерли герек авачир, инсан итимрин жергедай акъуддай, халкъди негъдай хесетар, амалар я. Абур вазни герек авач, бала.

Ихътин несигъатар Загъираз дидедин, къуншийрал алай яшлу инсанрин ва муаллимрин сивайни ван къведай. Абур гъар са декъикъада жегъилдин бейнида гъатзавачирт1ани, адаз хабарни авачиз ивидик какахъзавай, хесетдиз, адетдиз элкъвезвай.

Маса сеферда к1вале са гъашер дишегълидикай суьгъбет кватайла, Седира лагъанай:

- Жуван намус, дишегълиди хъиз, итимдини хвена к1анзава. Гъашервал дишегълидиз къадагъа авуна, итимдиз ихтияр ганвай зат1 туш? Ам виридаз талукъ, виридаз къадагъа авунвай зат1 я. Жуван намус хуьн тавур итимни, Вини магъледа авай Вели хъиз, инсанрин виляй аватда. Валарган лак1аб алаз амукъдалди адаз къейит1а хъсан тушни?! – эрч1и гъилин т1уб хкажна, Седир дикъетдивди вичин рухвайриз тамашнай, адан вилера «килиг гъа, гадаяр!» гафар-тагъкимун авай.

Загьир бубадиз дамахдивди килигна: адаз, Ватандин Члехи дяведин иштиракчидиз, къуд ордендин сагьибдиз, са гьил кумачир клубан инвалиддиз, вири хуьруь, районди, республикадини гьуьрметзава. Адаз виридалайни гзаф гьуьрмет папа ийизва. Мегьри дидеди гьар гаф кватай чкадал вичин аялриз лугьузва: «Ам буба туш, чи далудихъ гала дагъ я! Бубадин гафунал гаф эцигмир, адаз гьуьрмет ая, чан балаяр».

Седиран квалер хуьруьн юкъвай фенвай шегьре рекьин къерехдал алай. Ада члехи хциз цлийи квалер эцигун ва вичинбур адет тирвал гьвечли хциз тун ниятна. Чил клан хьайила, колхоздин председателди ганач: цлийи квалер эцигиз кланзавайбуруз чилер гун райондай вахтуналди къадагъа авунвай. Седира, садални алукъ тавуна, чулав шимедин чархун клане авай баябан чка къуна, са гьилелди гагъ каца ягьиз, гагъ перцелди михьиз, квалер эцигдай майдан туклуьрнай... Чулав чархун гуьгедал яваш-яваш кланик асклан цулар квай квалер арадал атана: адан ачух айвандикай вири хуьр, вири дере аквазвай. Седира, рикле шегьерра яшамиш жезвай мукьва инсанар аваз, тикрарзавай: «Хуьр нинди я? Хуьре квал авайдан!» Загьиран сивикай хьвер фена: «Агъ, чан буба, вун чи дагъ тир къван!»

Буба-диде рикел хтана, риклиз регьят хьайи легьзейра Загьиран вилер акьал хьана... Пакамахъ къарагъна, виридан пай квай гьамамда чин-гьил чуьхвена, хквезвайла, адал дегьлизда Светлана дуьшуьш хьана.

- Салам, Света! – Загьира, сенфиз са затлини тахьай къас авуна, шаддаказ салам гана.

- Салам, - кьил хкаж тавуна, жаваб гана, руш элясна фена.

«Идахъ галаз зи савда регьятдаказ куьтягъ хьана, - разивилелди фикирна Загьира. – Къе Михайил Петровичахъ галазни рахана кланда, ахпа адан хзанарни акуна кланда...»

Университетда Загьир сифте диссертацияр хуьдай советдин илми секретардин патав фена, вичин квалехдиз талукъ протокол кхьин хьийиз куьмекна, маса месэлаяр гьялна. Ам нисинрихъ, профессор Исакьов вичин кабинетда кьилди жедай вахт чиз, физикадин кафедрадиз фена: накъ такур

алимрин тебрикар къабулна, секретарь рушавай ихтияр къачуна, Михайил Петровичан кабинетдиз гъахъна.

Салам гана, Загъир профессордин вилик, тахсир акъатай аял хъиз, квелай башламишдат1а чин тийиз, акъваз хъана.

- Ацукъ! – ихтияр гана кабинетдин иесиди. – Вуч хъана? – хуш авачиз жузуна.

- Михайил Иванович, багъишламиша... Накъ куьн зи гъавурда дуьз къунач жеди... Завай куь кефи хун хъана...

- Вуна жуван рик1е авайвал лагъана, дуьз кар авуна... Бязибуру тапарарзава, алцуарарзава, ягънатарзава... Вуна дуьз лагъана...Заз ви дуьзвал гъамиша бегенмиш я.

- За вазни Ирина Петровнадиз, жуван бубадизни дидедиз хъиз, гъуьрметзава, мадни ийида... Маринани заз вах я...

- Лап хъсан я, хва! Ингъе, за вазни хва лугъузва.

- Яраб Ирина Петровнади, Маринади вуч фикирзават1а?

- Абурни рази я: сад - хва хъунал, муькуьди – стха хъунал, - юхсул хъверна

Гададин суал авай вилер экъис хъана: ам жавабдин гъавурда акъунач

- Эхъ, эхъ! Чун и темадай пакамахъни рахана... Вуна са фикирни мийир, жуван диде-бубадиз тел ракъура, диссертациядин документар тук1уьра...

Телефонди зиргъна, трубкадай секретардин ван акъатна: «Михайил Иванович, ректорди вун вичин патав атун т1алабзава!»

- Са къве сятдилай, Загъир, вун зи патав хъша, ийидай суьгъбет ава, - профессор тади кваз кабинетдай экъеч1на.

Загъир физикадин кафедрадин кабинетдиз фена, ц1ийи газетар ва журналар к1елунал машгъул хъана.

Исакъов хтайла, Загъир дегълизда акъвазнавай.

– Гуьзлемишзавани? Ша, - къведни кабинетдиз гъахъна. – Зун Америкадиз илимдин командировадиз ракъурзава, - хабар гана ректордин эмирдикай.

- Мубаракрай, - Загъираз шад хъана.

- Сагърай. Гила ацукъ. Яб це.

Загъир, вилер муаллимдал алаз, дикъетдивди яб гуз гъазур хъана.

- Вун хътин пешекарди, атомдин физикадай диссертация хвенвай алимди, са гъвечли университетда тарсар гун тлимил я, - башламишна Михайил Ивановича. – Вуна жуван ахтармишунар давамарна кланда, чяхъ галаз алакъя хвена кланда, илимдин доктор хъана кланда... Ихътин агалкъунар хъун патал ви ихтиярда са шумуд касди клвалахзавай илимдин лаборатория герек я. Ихътин лаборатория вун патал чи Академияди куь Дагъустандин филиалда ачухда. Вун рази ятла, за и месэла са гъафтедин вахтунда гъялда.

- Кланда, гъелбетда, кланда! – жегъилдай гъарай акъатна.

- Вун Академиядин филиалда лабораториядин зеведиш, университетда физикадин муаллим жеда.

- Хъуй...

- Гила вуна Дагъустандиз хъфиз тади къачумир, ана вун августдин эхирда гуьзлемишзава. Са пуд вацра чи лабораторияда илми къуллугъчивиле клвалаха, жуваз тежриба ва цлийи кастумрин пул къазанмиша, - хъуьрена.

- Куь лабораторияда за гъикл клвалахда?

- Адетдин къуллугъчиди хъиз...За вун пакадилай приказдиз ягъда, ваз зегъметдин книжкани ачухда.

- Я чан муаллим, за вав ви хъсанвилер мус вахгун?

- Хъсанвилер вахгун герек авач, вуна Маринадиз хиве къунвай Таганкадал алай театрдин фин тешкила.

- Таганкадал алай сатирадин театрдин? Риклел хтана: ана зи ватанэгъли Рамзес Жабраилова клвалахзава... За ам къе жагъурда!

6.

Загъир метродиз эвичлна, «Таганка» станциядал физвай поезддин вагъунда акъахна.

Пуд йис вилик, сифте яз Москвадиз атайла, Загъир меркездин гуьзелвилел ва зурбавилел гъейран хъанай. Ина паталай къвезвай инсанрин фикир желбзавай, килигуниз лайихлу, тарихдин, культурадин ва искусстводин жигъетдай метлеблукъаяр: Кремль, Яру майдан, Ленинан мавзолей, Сталинан сур, театрраяр, кинотеатраряр, музейяр, эстрадаяр, клубар... гзаф авай. Туристар патал акъуднавай

кѳабрай абурун тѳварар ва адресар кѳелиз, шикѳлриз кѳилигиз, лезги жегѳилди фѳикѳрзава: «Ибуѳр вири жуваз акуна кѳанда». Ам аспиѳатурада лекѳияр башламиш жедалди туристрихъ галаз ѳикѳа сад-кѳве чкадиз фѳизва, сад-кѳве тамашадиз, кинофильмадиз ва я концертдиз кѳилигзава.

Меркездин юкѳвал алай Чѳехи театрдин дарамат яргѳалай виле акѳадаѳиди я. Адан кѳавал эѳигнавай зурба тимталди – кѳуд балкѳан кѳвай фѳайтунди – жегѳил миѳхѳиз тажубарна: «Винелай ихѳтин акунар авай дараматдин кѳене яраб вучтин аламатар кѳалурзава тѳа?! Вичин тѳвар аку-е – Чѳехи театр!» Шумудра билет кѳачуз кѳанз кассайрихъ фенатѳани, садрани Загѳираз адан рангни акунач. Кассайрин дакѳаррал гѳамиша гѳа са гафар кѳхѳенвай чарар алкѳурнава: «Билетар авач!»

- Ина билетар мус жедаѳиди я?! – бейкефвилелди жузуна гадади ракѳарив гѳвай яшлу кѳаравулдивай.

- Дуѳз лагѳайтѳа, хва, садрани, - Тарас Бульбадиз ухшар авай кѳужади яргѳи расу спелар юзурна.

- Вучиз, я халу? Зун Кавказдаѳ атанвай инсан я, гѳавурда тур ман.

- Вучиз лагѳайтѳа вирибуруз, чкадин инсанризни мугѳманризни, чи Театрдиз, - ада «театр» гаф сивѳай дамахдивди акѳудна, - кѳвез кѳанзава. Гѳар тамашадин билетрин са пай партиядинни гѳукуматдин регѳберриз, са пай чѳехи кѳуллигѳчийризни абурун хзанриз, са пайни кѳецепатаѳ кѳвезвай мугѳманриз хкудаѳла, кассайрай маса гудай затѳ амукѳзавач.

- Бес за гѳила вучда?

- Москвада мадни са зурба театр ава, вун гѳаниз алад.

- Ам гѳи театр я?

- Таганкадал алай сатирадин театр. Гѳанизни билетар гѳатун четин кар я. Акѳваз, кѳваз, - хияллу хѳана. - Вун Кавказдин гѳи республикадаѳ я?

- Дагѳустандаѳ.

- А-гѳан! Я хва, - кѳаравул кѳужади хѳверна, - Таганкадал алай театрда са дагѳустанвиди кѳвалахзава, - тѳвар рикѳел хкиз алахѳна: - Ра-рам-зес... Ам заз

къуд-вад йис идалай вилик «Артистрин к1вале», ихътин т1вар алай ресторанда, таниш хъана. Вуна гъам жагъура.

- Вун пара къадар сагърай, халу, - Загъира пенжекдин къултухдай блокнот акъудна, дагъустанви артистдин т1вар, Сатирадин театрдин адрес кхъена. Ахпа садлагъана рик1ел акъалтай суал, гъа хъайиди хъуй, лагъана, вугана: - Куь Ч1ехи театрда са дагъустанвидини к1валахзавачни?

Къужади фикирдай чпин театрдин са шумуд виш артист туп1алай авуна, дагъустанви жагъайла, шаддаказ жаваб гана:

- К1валахзава!

- Вуж я?! – Загъирай шадвилин гъарай акъатна.

- Ингъе хъи! – къаравулди цлал алай «Дурнайрин вир» тамашадин малуматдай яру рангуналди кхъенвай са фамилия къалурна.- Вилик кваз рик1ел къвезвачир.

Загъира, мукъув агатна, ван акъалтна, цлалай к1елна: «Алла Жалилова - балерина, ДАССР-дин лайихлу артистка».

- Им зи ватанэгъли я, - жегъилдиз мукъва инсан жагъай къван шад хъана.

- Алла чи т1вар-ван авай балерина я, ам дагъустанви лезги я, лугъуда.

- Вагъ! Им вуч бахт я?! Зунни, халу, лезги я! – Загъира фикирна: «Сифте за жуван Алла вах жагъурда, ахпа – Рамзес». - Яраб Алла-ханум исятда театрда ават1а?

- Ваъ. Ам исятда вичин к1вале хъун мумкин я.

- Яраб вавай заз адан к1валин адрес гуз жедат1а?

- Ваз, хва, гъар гъал Ч1ехи театрдин физ к1анзава. Икъван театрдал рик1 алай кас я шаир, я артист хъун лазим я. Яраб вун вуж ят1а? – къаравул суалдалди килигна.

- Я шаирни туш, я артистни, халу, зун физик я, - вичи гайи жавабдикай регъуь хъана, алава хъувуна: - Физик жез к1анзавай инсан, аспирант, я.

- Бахтлу хъуй, хва. Физикар лирикара я, лугъудайди я. Инсандиз, жуваз фу гузвай пешегилай гъейри, руьгъдин т1уьнни герек я. Зун, месела, пенсиядиз экъеч1далди харат уст1ар тир. Зи рик1 аял ч1авалай театрдал ала, гъавиляй ина к1валахни ийизва. Эгер ресторандин раклар хуьз хъайит1а, заз гзаф мажиб гуда,

заз къвед-пуд ресторандай ша лугъузва. Зун физвач, вучиз лагъайтла ина гъар юкъуз театрдин тамашайриз килигун заз виш мажибдай я...

- Алла Жалиловадин к1валин адрес, - рик1ел хкана Загъира.

- Чин тийидай инсанриз артисрин адресар гун чаз къадагъа я... Вун заз бегенмиш хъанва, вал ихтибар жеда. Алла яшамиш жезвай к1вал гъа и мукъвал ала, - адрес лагъана.

Загъир, къаравулдин гъил чуькъвена, ЦУМ туьквендин виликай са ч1ехи к1унч1 цуькверни къачуна, Ч1ехи театрдин къулухъ галай, «Файтунрин жерге» т1вар алай, дар куьчедиз фена...К1валин рак къакъан буйдин, лацу марал хътин, гуьзел дишегълиди ахъайна. Ам, таниш тушир, цуьквер гвай жегъил акурла, живи тажуб хъана, ахпа ч1ал къунвай мугъман к1евяй акъудун патал успагъивилелди рахана:

- Яраб и зи жегъил мугъман вуж ят1а? Ша, - ада к1вализ теклифна.

- Багъишламиша, гъуьрметлу Алла вах, ибур квез, - урус ч1алал галк1из-галк1из, лезги гафар акадариз, лагъана, цуьквер вугана. - Чи ватанэгъли дишегълиди, жуван лезги ваха, Ч1ехи театрда к1валахзава, лагъайла, заз куьн акваз к1ан хъанай...

К1валин иеси мугъмандин мураддин гъавурда фад акъуна: адан рак1арихъ Ч1ехи театрдин билет к1анзавай кавказвияр мукъвал-мукъвал къвезва, гъардани ам вичин миллетдикай яз гъисабзава. Алладивайни ваъ лугъуз жезвач. Билет к1анз директордин патав фейила, амни тажуб жезва: «Я Алла-ханум, ваз гъикъван мукъа-къилияр авайди я?! Вири кавказвияр ви мукъваяр хъана хъи!»»

Балеринади къве йикъалай вичиз зенг хъувун т1алабна, Загъирав к1валин телефондин нумра вугана. Са гъафтедилай жегъилдиз Ч1ехи театрдин алааматдин гуьзел залда ацукъдай ва П.Чайковскийдин «Дурнайрин вир» тамашадиз-балетдиз, ана къилин артистрикай сад яз иштиракзавай Алладин устад къуьлериз килигдай бахт хъана.

- Къе заз туьк1уьдай югъ я, - лагъана, балеринадин к1вале са истикан чайни хъван, куьчедал экъвеч1ай Загъир, инанмиш руьгъ кваз, Таганкадал алай сатирадин театр, ана к1валахзавай къвед лагъай ватанэгъли жагъуриз фена.

Фикир авурвал хьунни авуна... Метродин «Таганка» станцидин патав гвай Сатирадин театр колхоздин клуб хьтин кесиб дараматда авай. Рақларал алай къаравулдивай Рамзес дагъустанви, адан фамилия Жабраилов тирди тестикъарна, Загъира артистдиз эверун тӀалабна. Адан къаншардиз экъечӀай къумрал якӀарин, къилел чӀулав бурма мекер алай жегъил итим Рамзесни лезги хъана... Артухан билетар, гъелбетда, авачир, Рамзеса гъа нянрихъ директордиз, Загъир вичин мукъва-къили я, лагъана, ам залдиз тухвана, театрдин институтдин студент хъиз, цлан кӀанивай гъавая чкадал ацукъарна.

Загъир мад къве сеферда, садра Григол, садрани Светлана галаз, Рамзесан куьмекдалди Сатирадин театрди фенай. «Гила мад Рамзес стха инжиклу авуна кӀанзава... Исаковрин хатурдай... Марина туьхкӀуьрун патал... Гила зун ватандиз хъфизва, мад вич инжиклу хъйидач, лугъуда. За адаз, вахт аваз хъайитӀа, жуван кандидатвилиин диплом чуьхуьда» - фикирзава Загъира.

Рамзес театрда авачир. Зенг авурла, ада кӀвалай жаваб гана:

- Къе зи архаин югъ я. Ша кӀвализ, Загъир.

- Чун шегъерда санал дуьшуьш жен, Рамзес стха, са чуьхуьдай кар ава.

- Вуч кар я?

- За кандидатвилиин диплом къахчуна.

- Мубаракрай! Ам чуьхуьник квай вакъиа я. Месела, гъина дуьшуьш жен?

- Месела, «Араратда», «Арагвида», «Бакуда»...

- Гъа пуд ресторанны чна салам гуниз лайихлу чкаяр я, стха. Ша, и сеферда чун «Узбекистанда» ацукъин: ана ужузни я, тухдалди ашни нез жеда, - трубкадай, театрдин сегънедилай хъиз, зарафатдин хъвер акъатна.

Са сятдилай къве лезги хва «Узбекистан» ресторандин багъда ацукъна, хуш суьгъбетрик экечӀна... Тухдалди ашни тӀуьна, гуржийрин къурай чехирни хъвана, къарагъдайла, Загъира вичиз и йикъара Сатирадин театрди къве билет кӀанзавайдакай лагъана.

- Пака, сятдин къудаз хъиз, заз театрдин телефондиз зенг ая. АтӀай гаф гуз жедач, зун алахъ ийида, - хиве къуна. – Пакадин тамашадиз билетар амаз хъайитӀа, къачудани?

- Эхъ, эхъ! Марина к1вале авайди я.

- Марина вуж я?

- Зи шефдин руш.

- Э-гье! – артистди т1уб юзурна.

- Анжах а вуна авур фикир квачиз, стха.

Пака Загъира зенг авурла, Рамзеса жаваб гана:

- Къенин тамашадиз кве билет гъазур я. Ша! Квез Пушкинан «Рик1ин гуьзел гъиссер» аквада.

Телефон-автомат авай будкадай Загъира тадиз Маринадиз зенг авуна. Трубдакай рушан кефи ханвай хьтин ван акъатна.

- Марина, ваз Таганкадал алай театрди физ к1анзавани? – чпин арада са зат1ни тахъай къас авуна, жузуна жегъилди.

- Эхъ, - гъяз авачиз жаваб гана руша.

- К1анзават1а, кве сятдилай Таганкадал гъазур хъухъ.

- Ура-а-а! Диде, Загъира зун Таганкадал алай театрди тухузва-а-а! – гъарайна руша. – Чаз кве гъи тамаша аквада? – жузуна ада жегъилдивай.

- Пушкинан «Рик1ин гуьзел гъиссер».

- О-о-о! Ам гзаф зурба тамаша я! Адаз килигиз к1анз, билетар жагъин тийиз, инсанри кассади хъ чпи-чеб рекъизвайди я.

- Гъахътин тамаша за ваз пуд манатди хъ къалурда, - Загъир хъуьрена: ам вич Маринадихъ галаз ик1 регъятдаказ туьжк1уьнал гзаф рази хъана.

Абур, Загъирни Марина, са сят амаз Таганкадал алай театрдин вилик атана. Маринадив са еке к1унч1 цуьквер гва: абур тамашадин эхирдай вичиз бегенмиш хъайи артистди багъишун патал я. Рамзес жагъурна, адавай театрдин директорди кхъенвай ихтиярдин чар къачуна, Загъир кассади хъ фена... Театрдин гурарал артухан, элкъуьрна кассади вахгудай билетралвил алай инсанар акъвазнава. Кассайрин к1валай кве билет гъиле аваз экъеч1завай Загъирал са дамахарнавай дишегълиди къанни вад манатдин чар яргъи авуна, са билет гун т1алабна.

- Зун тек туш, - лагъана, Загъир гурарин вилик акъвазнавай Маринадив патав фена.

- Агъ, бахтаварар, - лагъана билет жагъун тавуна амукъай дишегълиди.

Жегъилар театрдин дегълиздиз гъахъна, цларикай куърсарнавай артистрин шикилриз килигзава: сегънедин таниш ва таниш тушир устадрин суъретра вил къекъуързава, фамилаяр келзава.

- Ингъе зи ватанэгъли! – Загъира дамахдивди Рамзесан шикил къалурна.

Маринади шикилдин кланикай кхъенвай гафар клелна: «Актер Рамзес Жабраилов».

- Ам чаз къе сегънедилай аквада, - лагъана Загъира. – Ингъе, программада кхъенва: Пушкинан ролда къугъвазва!

- Вув! Пушкинан ролда?!

- Эхъ!

Зегнг ягъна. Дегълизда амай тамашачийрик тади акатна, абур залдиз гъахъзава. Загъирни Марина чпин чкайрал ацукъна. Руш залдиз тажубвилелди килигзава ва чулава ширедай асунавай цларин сирдай къил акъудиз алахънава: «И театрдин тамашаяр чи партиядин, гъукуматдин сиясатдиз аксибур я, лугъузва. Гъакл хъайила, сатира залдилай башламиш жезва ман...»

Пуд лагъай зенг ягъна. Залда рахунар, яд иличай хъиз, яваш хъана. Перде хкаж хъана. Сегънедиз чулава шляпа ва куъръу чулава пальто алай, гъиле шуьклуь лаш къунвай, бурма цлвелер квай, яхун, шумал, жегъил итим – Александр Сергеевич Пушкин йигиндиз атана. Ам залди гурлу капаралди къаршиламишна...

Тамаша гъар садаз аял члавалай чизвай члехи шаирдин уьмуърдикай тир. Анжах ам акъван устаддаказ, акъван итижлудаказ, цлийи фикирар кваз, алатай девир алай девирдихъ галклуриз, яшайишдин кимивилерал хъуьрез, абур русвагъ ийиз, туклуърнавай хъи, актерарни акъван устаддаказ къугъвазвай хъи, залди герен-герен капар ягъзавай. Гзаф капар иллаки Рамзеса-Пушкина къазанмишзавай. И карди, вичин ватанэгълди меркездин тамашачийриз икъван истеклу хъуни, Загъираз къетлен тлеам гузвай. «Чаз и тамаша акун ажеб кар хъана... Зазни Рамзес стха икъван зурба артист, сегънедин устад тирди чизвачир,

я вичини са чуькьни авуначир. Дамах гвачир инсан я», - разивилелди кьейдзава Загьира.

Пуд сят хабарни авачиз акьатна. Тамаша куьтягь хьана. Залда эквер куьк1вена, тамашачияр к1вачел акьалтна, капар ягъиз эгеч1на. Са шумуд кас цуьквер гваз артистрин вилик фена, Маринади вичин к1унч1ни Рамзес Жабраиловаз багъишна.

Тамашачийрик залдай экъеч1из тади квач: абур фикиррик акатнава, вилер сегьнедал алама.

Загьирни Марина театрдин актерар экъеч1дай ракларал фена. Къаншардиз Рамзес атана, адан пелелай гьекьедин ст1алар алахъзавай. Жегьилрин вилера суалар пайда хьана, абуруз жаваб яз артистди галатнававай ванцелди лагъана:

- Ик1 зегьмет ч1угун тавурт1а, Пушкин жедач.

Жегьилри чпиз къенин тамаша, Рамзесан къугъун гзаф бегенмиш хьайиди лагъана. Загьира адаз патав гвай «Кама» ресторандиз теклифна. Сагърай лагъана, Рамзес вич гуьзлемишзавай машинда акьахна, «Артистрин к1вализ» фена.

Жегьилар метродиз эвич1на. К1вализ хтайла, Маринади раклара амаз гьарайна:

- Я диде! Буба! Пагь, са зурба тамаша чаз акуна хьи! Зун пуд сятда Пушкинан есирда хьана-а! Заз халисан Пушкин акуна-а! Лезги Пушкин! – хьуьрена. – Актер Рамзес Пушкиназ акьван ухшар тир хьи! Вун пара къадар сагърай, чан Загьир стха! – ада Загьираз сифте яз стха лагъана, алава хьувуна: - Зун Таганкадал алай театрди тухвай.

Рушан агъризни огъриз яб гайила, адан дидедиз ва бубадизни «Рик1ерин михьи гьиссер» тамашадиз килигиз клан хьана. Загьира абурузни билетар жагъурун хиве къуна.

7.

Загьир, аял ч1авуз бубадивай къур адет хвена, ракъинихъ галаз къарагъзава. Къени ам Москва вац1ал фена, гьил-к1вач ачухарна, къайи цяй жендек чуьхвена, к1вализ хтана. Чарчин къватида авай хьатухдихъ галаз са т1унут1 фу т1уьна, ктабар алай столдихъ ацукьна, «Дуствал» альманах туп1алай авуна. Ахпа анай

Албан Азизан вичиз бегенмиш хъайи шиирар мад сефер ван акъалтна клел хъувуна:

Заз кланда уьмуьр, заз кланда, кланда:

Зи гъиле ава клутани мукал,

За чирда даим уькӀуьни цуру,

Гуьзел гележег гъун патал мукъвал...

Вилер шиирдал алаз, Загъира рикӀяй лагъана: «Зазни, шаир, ваз хъиз, уьмуьр кланда...Зани, вуна хъиз, гуьзел гележег мукъвал ийида». Вилерикай къакъан буйдин, лацу якӀарин, къалин рацӀамрин кланикай хци махъ вилер килигзавай жегъил карагна...Накъ троллейбуста Загъираз адан гъиле «Дуствал» альманах акуна. Килигайла, лезги журнал гвайди Магъачкъалада чинай чидай жегъил шаир Азиз тир. Мукъва инсан акур къван шад хъана, Загъира салам гана, вич вуж ятӀа лагъана, жузунар авуна: «Вун мекрездиз акъатнава хьи, стха? Урус чӀалал ктаб акъудзавани?» «Урус чӀалал ктабар акъудиз агакъда, сифте жуван чӀалал бегъем затӀар яратмишна кланда, стха...За Литературадин институтда заочно клелзава, экзаменар вахгуз атанва», - лагъана мугъманди. «Зи рикӀни литературадал ала. Заз ви шиирарни таниш я...Вун заз илиф», - теклифна Загъира. «Къе мумкинвал авач». «Пака хъуй. Нисинихъ хъиз ша. Зи адрес кхьихъ». «Рази я».

Загъира, мугъмандал вил алаз, шиирар клелун давамарна... «Имни зурба чӀал я», - са куплет тикрарна:

Зун шаир я – зун аллагъ я дуьньядин,

Амма дуьнья муьтӀуьгъ жезвач аллагъсуз.

Зун шаир я – зун панагъ я дуьньядин,

Амма дуьнья сузадик ква гунагъсуз...

Загъиралай залан нефес алахъна: «Эхъ, халис шаир дуьньядлин аллагъни я, пачагъни я, панагъни, - вилерикай чӀехи шаиррин: Гомеран, Низамидин, Руставелидин, Пушкинан, Байронан, Гетедин, Эминан... къаралтуяр фена. – Са арифдарди лагъайвал, пачагъ са вичин уьлведа пачагъ я, шаир вири дуьньяда шаир я. Шаир Албан Азиза вич дуьньядин панагъни яз гъисабзава...Ада гунагъсуз дуьнья сузадик ква лугъузва... Дуьз я: Африкадин, Азиядин, Америкадин... гзаф

халкъар дугъридани сузадик ква. Шаирди дуьньядик чи уьлквени, СССР-ни, кутазватла? – къя хъана акъвазна. – Жеч, яда! - Шиир мад сеферда кел хъувуна, са царци ам живи секинар хъувуна: «Амма дуьнья са беден я чан алай». Ятлани Загира, сиясатдихъ галаз алакъа авачир инсанди, фикирдай къейдна: - СССР-дила, Коммунистрин партидин сиясатдила нарази инсанарни ава. Гъавилай Таганкадал алай театрдин сегънедила накъ залдиз келевикаказ, эвергун хъиз, лагъанай: «Кхъенвай къван вири гафарихъ инанмиш жемир!» Тамаша къве виш йис вилик хъайи агъвалатрикай тиртла, и эвергун инсанри къенин йикъаз талукъ яз къабулнай, белки, са бязибурук, гъа и зак хъиз, къурхуни акатна жеди... Шаирдиз вичиз кичле тахъун, гъакъикъат гъа икел велегдаказ ачухарун аламатдин кар я... »

Къве сятдила Загирни Азиз, са яшара авай жегъилар, студентриз хас суфрадихъ, стхаяр хъиз, ацукъна. Сад-садан гъавурда дуздаказ акъун патал абуру гъарда вичикай куьрелди суьгъбетна, ахпа таниш хъунин сагълугъдай келварчагъ чехирдай ацлурнавай истиканар хкажна.

- Азим, за ички гъикана хъвазвайди я. Чи дах ички тахъвадай инсан я. Аспирантурада зи шефни, профессор Исакъовни, гъахътинди хъана, анжах суварриз чна къурай чехир, Сталина хъиз, яд ягъиз, ишлемишзава, - Загира мили хъверна. – Чун таниш хъайи сифте йикъара шефди заз лагъанай: «Гъелелиг заз вакай са къени лишан жагъанва, амни ички хъун тавун я. И лишан вак кумукъайтла, вакай халис физик-алим жеда, тахъайтла...» И вуна Лезгистандай гъанвай няметди заз шуьрбетдин телеам гана, за гъакел хъайила гъилевай истикан, къател ягъ тавуна, пуьрчуькъарна. Зун михъиз пияла хъанва. Гила вуна са шиир келелайтла, мадни хъсан жеда. Ина авай чалар, - альманах къалурна, - за келелна, бегенмиш хъана. Сагърай вун!

- Чун шиирар келелдай чкадал атанвани? – хъуьрена, шаирди истиканар ацлурна, тост лагъана: - Вуна, лезги лежбердин хци, дуст кас, чи меркездин юкъни юкъвал, МГУ хътин зурба университетда, физикадай диссертация хуьн, алимвилин тлар ва диплом къачун мубаракрай! – истикан хкажна. – Мадни еке агалкъунар хъурай! Гехлинц!

Загъира кьил эяна, истикан геляна, хайи ватандин ни галай шуърбет яваш-яваш фитинна, кьат туна.

- За и шад агъвалатдикай чи «Коммунист» газетдиз макъала кхьида: зун адан штатдик квачир мухбир я. Къуй, халкъдиз вичин рухвайрин мешреблу крарикай хабар хъурай! Рази яни?

Загъира мад кьил эяна.

- Ятла заз ви диссертациядин авторефератни са шикил це.

- Абур столдал ала, хъфидайла къачу. Газетдиз макъалаяр кхьиниз лайихлу инсанар Москвада мад ава, - Загъира и йикъара вич гуьруьшмиш хъайи балеринадинни актердин тварар къуна.

- Абур зазни таниш я, абурукай за шаз макъалаяр кхъена, «Коммунист» газетдиз акъуднай. Гъар Мосвадиз атайла, за редакциядин сад-къве тлалабун кьилиз акъудзава: машгъур лезгийрикай макъалаяр, очеркар, рикли эмир гайила, шиирарни кхъизва, вири СССР-да, дуьньяда магъшур хъанвай инсанар жуван халкъдиз чирзава.

- Ви эсерар за клелзава, стха, ваз аферин. Ви макъалайри, очеркри шаксуз чи халкъ агудзава, адан тарих арадал гъизва.

- Къе, месела, зун твар-ван авай художник-скульптор Хасбулат Аскар-Сарыджадин патав физвайди я, - давамарна Азиза. – Ам заз алатай йисуз Ахцегъа таниш хъанай. Накъ зенг авуна, чун адан мастерскойда гьалтун меслят хъанва, - гъилихъ галай сятдиз килигна, лагъана: - Са къад декъикъадилай зун къарагъна кланзава.

- Аскар-Сарыджа лезги яни къван?!

- Эхъ.

- Гъахътин фамилия алайди?!

- Э-э-эхъ! Хасбулат адан твар я, Аскар члехи бубадин твар тир, Сарыярни - тухумдин твар. Ина яшамиш жезвай, кинодин твар-ван авай артистка Сефият Аскарова Хасбулатан хайи вах я.

- Я аламатар! – Загъир сергъят авачир къван тажуб хъана. – Яда, я Азиз, зун са йис вилик «Ислягъ» куьчедай физвайла, Колхоздин базар алай майдандал акъатна.

Зи вил куьчедин кьереждал алай са къадим к1валин ракларал кхьенвай гафара акбуна: «Художник-скульптор Х.Аскар-Сарыджадин мастерской». За фикирна: «Им вуч алааматдин фамил я? Яраб адан иеси гьи миллет ят1а?» Са гьихьтин ят1ани тайин тушир гьиссди зун скульптордин мастерскойдиз ч1угазвай, амма фенач: ерли чин тийидай инсандин патав, вуч багьна къуна, фида, ам инжиклу авун кутуг тавур кар жезвай.

- Ваз ам аквадай ашкьи амат1а, захъ галаз ша, таниш хьухь.

- Дуьз гаф я, вахъ галаз зунни къведа. Зун азхад инсан я!

- Азад инсан... Гьикъван гуьзел гафар я?!

- Эхь... И йикъара за жув, дугъридани, азад инсан яз гьиссзава...

Жегъилар рекъиз экъеч1на.

- Хасбулат халу халис лезги я. Адан рик1 хъран т1или фални хпен нисидал ала.

Абур за са киседа аваз «Курск» вокзалдик тунва, фидайла къахчуда.

- И месэла чидайт1а, чна Хасбулат халудиз лезги чехир тадай хьи, - Загъира гъайиф ч1угуна.

- За вокзалдик Хасбулат халу патал са кадка чехирни тунва.

- Вуна, стха, вири крар вилик амаз фагъумзава, им хъсан хесет я.

- Вун хьтин алим стхайрилай чешне къачузвайди я, - хьуьрена.

Са сятдилай Азимни Загъир, кефи куьк къве жегъил, къуьн-къуьневаз Хасбулат Аскар-Сарыджадин мастерскойдив агакъна. Раклариз т1уб ягьна, къенез гьахъайла, абуруз вад-ц1уд метр алай, къакъан цлар квай к1вал-зал, адан юкъвал лацу мрамардин къван, адал сунтни кут1а гваз алахъавай къакъан буйдин, лацу мекер алай, гъяркъуь хур экъиснавай эгъли итим акуна.

Саламар гана, Азима мастерскойдин иесидихъ галаз Загъир танишарна. Хасбулат Нуьгьовича мугъманар хуш аваз къабулна, абуруз са пип1е эцигнавай диван къалурна, ацукъун теклифна.

- Хасбулат халу, эвел чун ви мастерскойдиз килигин ман, - лагъана Загъира.

- Килиг, килиг, - скульптор гъилер чуьхуьз эгеч1на.

Мастерскойдин цларал къуд-вад жерге яц1у тахтайрин дезгеяр алк1урнава, абурал чепедин, гипсдин, цементдин суьретар-к1алубар эцигнава. Жегъилар

инсанрин к1алубриз, кьиле хкажна, дикъетдивди килигзава: абурукай Ленинан, Ст1ал Сулейманан, Ц1адаса Гьамзатан, Валентин Эмирован, Магъач Дахадаеван, Амангелди Иманован... ухшарар къвезва. И к1алубар бинеда къуна, устадди ч1ехи тимталар-гуьмбетар теснифнава, абур Ахцегъа, Магъачкъалада, Москвада, Алма-Атада, Рыбинскада... эцигнава.

Дезгейривай эх тежедай залан ва ч1ехи к1алубар чилел, цларин к1ан къуна, ала. Са пип1е кьилел лезги бармак алай, яргъи аба галай, гьиле аса авай къужадин к1алуб акъвазнава.

- Им вуж я? – жузуна Азиза.

- Ярагъ Мегъамед.

- Ярагъ Мегъамед?! – жегъилар тажуб хъана. – Къази-Мегъамедазни Шамилаз тарс гайи, ц1ек1уьд лагъай асирда чи халкъарин азадвал патал женгерин кьиле акъвазай имам, шейх, шаир Вини Ярагъви Мегъамед?!

- Эхъ, - тестикъарна устадди.

- Адан шикил авайни къван?!

- Ваъ, адан къамат, тарихдин ктабар к1елна, ярагъвийрин суфатар ахтармишна, за теснифна.

- Зурба къамат хъанва, - Азима кьил галтадна.

- Эхъ, - тестикъарна, Загъира фикирна: «Хасбулат халу вичин рекъяй лап зурба инсан я хьи...Лезги устадин гъиликай хкатнавай имаратар уьлкве тирвал эцигун?! Абур Мосвадани, Алма-Атадани, Рыбинскидани...машгъур хьун?! Чун патал, чи халкъ патал им вуч бахт я?!»

Устаддихъ галаз авур суьгъбетрин нетижада жегъилрин тажубвал мадни артух хъана: уьлкведа Ярагъ Мегъамедакай, диндин векилдикай, рахун, кхьин къадагъа я; скульпторди, и кар чиз, амма вичиз гунуг мумкин тир жазадикай кич1е тахъана, адан суьрет, метрини зур алай к1алуб, халис тимтал, теснифнава.

- Заз, Хасбулат халу, ви Ярагъидин шикил к1анда, - лагъана Азиза.- За ам вакай кхьидай очеркдихъ галаз газетдиз акъудда.

- Шикил за ваз гуда, хтул, амма ам редакторди газетдиз акъуд авун, тавун суал алай месэла я, - лагъана скульпторди. – Ваз диндин векилрал алай къадагъадикай хабар авачни?

- Ава...

- Ша, ацукъ, - скульпторди сук1райриз ч1улав кагъве цана. – Хъухъ, - теклифна мугъманриз.

- Хасбулат халу, за ваз хуъруън паяр гъанва, - Азиза ракларив гумай залан чанта столдин патав гъана, адай фу, ниси ва чехир авай гъвеч1и катка акъудна.

- Паяр вугайбурни сагърай, гъайи вунни, - Хасбулата къве къатнавай т1или фу гъиле къуна, ни ч1угуна, адаз темен гана. – Агъ, баркаван! Вун чрай лезги дидедин, вахан, рушан чан сагърай! Ви кимивал чаз такурай!

8.

Загъир общежитидиз хтана, къаравул къариди адаз Маринади къве сеферда зенг авурдакай хабар гана. Жегъил телефондал фена, Исакъоврин к1вализ зенг хъувуна.

- Загъи-и-р! – рушан куркурдин ван акъатна. – За аладикар чразва, гъар садални ви т1вар кхъизва... Юкъуз базардилай Дагъустандин виртни къачуна. Ша-а!

Нек1едал ишиннавай тинидикай чразвай къелеч1 пип1ишар вирт1едихъ галаз нез ша лагъайла, тефена нивай акъваз жеда? Загъирни, адет хъанвайвал, са к1унч1 цуькверни къачуна, фена. Ам Исакъоври, гъамиша хъиз, шаддиз къаршиламишна.

- Загъир, кандидатвилинг диплом къахчуна, лугъуз, вуна дамах къачумир гъа, - зарафат кваз лагъана Маринади.

- Ваъ, я руш. Вуна зун няй гъисабзава?

- Кавказвийрал ихтибар алани? – Маринадин хиялда, белки, вичин буба рик1елай ракъурай са аспирант авай.

- А ви хиялда авай кавказвидин буба маса миллет тир.

- Чи Загъир ахътин инсан туш, - лагъана Ирина Петровнади.

Ширинлухарни туънт чайр алай суфади хъ суьгъбетар къалин хъана.

Загъира вичиз къе чир хъайи скульптордикай суьгъбет авурла, Михайил Ивановича гъейранвилелди лагъана:

- Заз чизва: лезгияр къадардиз гъвечли, амма еридиз зурба халкъ я. Заз чи университетда клелай студент, ахпа аспирант хъайи Ильясан суьгъбетрай малум гъайивал, куь халкъдихъ, Загъир, дерин тарих ава, адан арадай члехи алимар, шаирар, пешекарар акъатнава...Ваз абурал дамахдай ихтияр ава... Заз вунни гележегда гъахътин къагъриман инсанрин жергеда хъана кланзава... Гъакл хъун патал къе амаз докторвилин темадикай фикир ая.

- Докторвилин тема... Фад тушни, гъуьрметлу муаллим?

- Фад туш, геж хъанвачтла, - хъуьрена. – Вун, кас-масдиз ашкара тавуна, жуван агъурвал хвена, цлийи ахтармишунал югъ-йиф алахъна кланда. Инсанди гъар са кар сифте фагъумзава, ахпа къилиз акъудун ниятзава, ахпани къилиз акъудзава... Ракъ чимизамаз гатана кланда. Зи урус халкъдихъ и гъахътин мисал ава.

- За ви халкъдин мисал къилиз акъудда, муаллим!

- Аферин, гъакл лагъана, къужадин рикл секинар ая, - лагъана Михайил Ивановича.

- Са лугъун ваъ, зун рикливай алахъда.

- Сагърай вун, - Михайил Иванович рази хъана, ахпа ада жузуна:

- Загъир, художник-скульптор Аскар-Сарыджа хътин зурба инсанар ваз гъинай чир жезва? – вичин тажубвал къалурна.

- Гъинай чир жезва?! Я муаллим, бес зун инсанрин юкъва авачни? За газетар клелзавачни? Яшлу инсанрин суьгъбетриз яб гузвачни? За Ленинан библиотекадиз физ лезги газетарни журналар клелзавайди я, аниз чи районрин газетарни кваз къвезва. Москвада фадлай лезги студентрин клватлал авайди я, зун гъанизни физва...Квез чизва, чи халкъдихъ вири агалкъунар, Коммунистрин партиядин ва Советрин властдин милли сиясат себеб яз, хъанва. Россияда Октябрдин социалист инкъилаб гъалиб хъаначиртла, Кавказ адан нурарик акатначиртла, лезгияр дагъалара, нетлеризни шутлариз халкънавай инсанар яз, амукъдай тир. Чун СССР-да, советрин стха халкъарин хзанда, бахтлу я ва вилик физва.

- Дуъз я. Ихътин гафар советрин гъар са халкъдикай, зи урус халкъдикайни, лугъуз жеда. Амма чи уълкведа вири месэляяр лазимвал туькленвач, я туьклуьрни ийизвач, гъавиляй чун эхиримжи йисара, Европадин халкъяр хъиз, виликни физвач, - Михайил Иванович вичин аспириатдихъ галаз сифте яз сиясатдин темадай рахазва: - Чи уълкведа, Советрин Союзда, Европадин уълквейра авай хътин азадвал авач... Чаз, муаллимриз ва алимриз, гъатта лазим къадар мажибни гузвач. Фялеяр, лежберар мадни дарда ава... Федеративный Германиядай зи тежриба чириз къвезвай профессор Хансан вацран мажиб зи мажибдилай къуд сеферда гзаф я. Адаз хзанни галаз дуьньяда къекъведай мумкинвал ава, заз авач... Гъавиляй советрин туристдикай, ваз ван хъанатла, лап са векъи къаравилини ава...

- А къаравили зазни ванн хъана, - Загъиран япара Григола ахъай авур къаравили тикрар хъана.

Болгариядин меркез София шегъердин куьчедай советрин турист итим физва, инихъ-анихъ килигзава. Адаз са квалерин къвед лагъай мертебадин айвандикай къецлил дишегъли акуна, сив ахъа хъана, килигиз амукъна. Дишегълиди адаз тлуб эляна, квализ теклифна. Итимди къил галтадна. «Вун дишегълидихъ галаз къаткиз тежедай ваякъан яни?» - жузуна айвандал алайда. Итимди къил галтадна. «Вун жуваз эркек герекзавайди яни?» Туристди мад къил галтадна. «А-гъан, гъавурда акъуна. Вун советрин турист я. Алад, алад!» - лагъана дишегълиди.

- Чун, советрин туристар, къецепатан уълквейра эремекрилайни, къагъбейрилайни усал инсанрай гъисабзава... Вучиз лагъайтла чун маса уълквейрай къвезвай туристрилай кесиб я. Гъакъикъатда акъван кесиб туш. Чаз жува къазанмишнавай пул жував гваз масса гъукуматдиз тухудай, ам анна харждай ихтияр авач. Чун Советрин гъууматди, фикир гайила, ашкара жезва, лап гъвечли-гъвечли ихтияррикайни магърум авунва. Ингъе, гила, - давамарна Михайил Ивановича, - зун мукъвара США-диз фейила, завай жуван хзандиз са къиметлу затлини маса къачуз жезвач, вучиз лагъайтла жибинда пул авач, вучиз лагъайтла жуван квале авай пул тухудай, ам харждай ихтияр авач... Советрин инсанар, халкъяр СССР-да чпин тлебии ихтияррикай магърум авунва, лагъайла,

ихътин гьалар дегишарун истемишайла, академик Сахаров, - ада члехи алимдин тlвар, аллагъдин тlвар хьиз, дамахдивди, къуна, - чи регъберриз душман къван таклан хьанва... Сахаров гьахъ я, за лазим чкайрал адан тереф хуъзва.

- Миша, вун сиясатдин месэлайрик экечlмир ман, - тlалабна папа.

- Завай авайвал лугъун тавун акъваз жеда, Ира.

- Вун Америкадиз ракъурдач гьа!

- Ракъур тавуртlа, абуру чи ихтиярар атlузвайди мад сеферда субут жеда.

США зун тефей чка туш, заз гьайиф жедай кар авач.

- Я па-па?! – рушан сесиник гьам суал, гьамни эвергун, гьам дидедин тlалабун къилиз акъудун, гьамни вичиз командировкадай хкидай са ажайиб пишкешдикай магърум тавун квай.

- Жедач, бала, - атlай жаваб гана бубади.

Адаз мад гаф хьлагъуникай метлеб амачирди чизвай пабни руш, тахсир акъатайбур хьиз, къилер галтадна, кис хьана.

Загъир хияллу хьана: ам комсомолдин активни член, Коммунистрин партиядиз гьахъиз гьазур жезвай инсан тир; партиядин ва гьукуматдин сиясатдик кимивилер квайди адаз чизвай, абурукай Сахаров хътин члехи алимар рахазвайди ван хьанвай, амма Исакъовни абурун терефдар тирди чизвачир ... Жегъил вичин муаллимдин элкъвей чиниз, чlар фена, гьаркъуь хьанвай пелез, фагъумлу вилериз дикъетдивди, сифте аквазвай инсандиз хьиз, килигна. «Бес зун нин патал ала?» - суалдиз жаваб жагъуриз алахъайла, ада вичин фикир са живи маса терефдихъ элкъвейди гьиссна.

9.

Магъачкъала... Августдин ракъини пакамалай, мангъалда авай куъз цlу хьиз, куъза. Куъчейра авай инсанар кlвалерин ва тарарин серинрикай физва, гзафбуру гьуълел чуъхуъз гьерекатзава.

«Магъачкъала - Москва» поезд хтана, вокзалдик акъвазна. Загъир, са гьиле парталар авай чамадан, муъкуь гьиле ктабар авай залан чанта аваз, вагъундай эвичlна, инихъ-анихъ килигна. Рикlяй гьуълуьн юкъван хкаж хьанвай ракъиниз салам гана, ам, кам къана фена, майдандилай юзазвай цlуд лагъай нумрадин

автобусдиз акъахна. Адан дакларрай жегьилдиз вичи вад йисуз клелай, гила клвалахдай шегьер: акациядин тарари дарискъал авунвай куъчяр, асклан ва къакъан клвалер, «Дагъустан» мугъманханадин гуъзел дарамат... аквазва, ада вич хайи макандиз ахватайди гьиссзава.

- Ой, чи Загьир хтана! – «Динамо» стадиондин патав гвай университетдин общежитидин комендантди мугъман шаддаказ къаршиламишна.

- Салам-алейкум, Хадижат хала! - Загьира вичив гвай пар чилел эцигна.

- Алейку-салам! Ваз хвашкалди, чан хва, - лагъана яшлу дишегьлиди.

- Пара къадар сагърай, чан хала, - Загьир хабарар къаз эгечлна: - Ви кефияр гьикла ава? Юлдаш, амай хзанар?

- Чун вири хъсанзава. Ваз диссертация хуън, диплом къачун мубаракарай!

- Сагърай. Квез вуч фад хабар хъана?

- Газетра кхъенвай. Шад хабар фад агакъдайди я, бала.

«Им Азиман зегьметдин нетижа я, - фикирна Загьира. – Сагърай вич, ам жагъурна кланда».

- Заз ина чка жедани?

- Эхъ. Ваз тахъай чка низ жеда?! Вун чи общежитидин советдин председателъ яз амайди я гъа! – хъуърена. – Вуна ина гьикъван хъсан къайда тунай?! Ви твар алай цлувад лагъай клвални азад я. За вун и йикъара хтун гуъзлемишзавай. Ви клвал чна ремонтна, са кровать акъудна, сад тунва, лазим мебелни эцигнава. Ма, - куълег вугана. - Вуна свас гъана, ваз ректорди къилди квартира гудалди и клвал къилди-къилихъди види жеда, чан хва.

- Ана яшамиш хъайибуруз хклан хъайитла?

- Абур къве студент тир, университет куътягъна, чпин хуърериз хъфена.

- Ректордиз за къве касдин чка къун бегенмиш тахъайтла?

- И общежитидин ректор зун я, - хъуърена, алава хъувуна: - Мехъер ая, къве кас хъурай! Ахпа пудни жеда, квартирани фад гуда.

- Акбуллу меслят я, гъакла вуна кланда, - гадани хъуърена.

Загьир къвед лагъай мертебадиз хкаж хъана, яргъи дегълиздин къибле пата авай, «15» нумра алкларнавай рак ахъайна, гъвечли, экуъ сандух хътин, вич са

шумуд йисуз яшамиш хъайи, гъар са п1ип1 таниш к1вализ гъахъна, рик1из регъят хъана. Ам ина Хадижат халади тунвай къайдадилаи рази хъана, вичин зат1ар чамадандай акъудиз, лазим чкайрал эцигиз эгеч1на... Ахпа, дасмални запун къачуна, общежитидин къаншарда авай гъамамдиз фена.

Лацу, хилер куъруъ переем, ч1улав шалвар ва гатун лацу шихинин туфлияр алай, гъилихъ «Гъалибвал» сят галай жегъил, документар авай папкани гъиле къуна, шегъердиз экъеч1на. Куъчедин къерехдал алай биц1и туьквендай «Коммунист» газет къачуна, вичикай кхъенвай макъала к1елна, шад руьгъ акатна, рик1е «Фабрикадин куъче» ва университет аваз, кефердихъ, къвед лагъай базар галайвал, фена.

Вахт нисинилай алатзава, ракъини кузва, куъчечар баябан я, дуьшуьш жезвай сад-вад касни Загъираз чидайбур туш. «Инсанар отпускайра, студентар каникулра ава, - фикирзава ада, - Заз чидайбурукай гзафбур, гъелбетда, хуьрериз хъфенва. Пака зунни хъфида...»

Университетда ва Академиядин филиалда Загъираз лазим са касни жагъанач: къве идарадин къуллугъчийрини ял ягъзава, чкадал аламайбуру адаз са ц1уд-ц1увад йикъалай хтун меслят къалурна. Элкъвена, Пушкинан куъчедиз атана, «Коммунист» газетдин редакциядиз фена. Албан Азиз хабар къурла, ам жагъанач: нубатдин командировкада авай.

Гуьгъуьл живи сефил хъана, Загъир Ст1ал Сулейманан т1варунихъ галай багъдиз фена. Къакъан тимталдин вилик акъвазна, адал къве сеферда яваш-яваш элкъвена, шаирдин къаматдиз сифте яз мукъуфдивди фикир гана. Вилерикай ам теснифай жанлу устад – сунтни кут1а гъиле авай Хасбулат Аскар-Сарыджа, адан машгъур инсанрин к1алубрай ац1анвай мастерской карагна. «Инсандин акъул, зигъин, алакьунар, илимдарвал, устадвал, искусство... т1ебиатди ганвай зурба паяр я...Илимдин куьмекдалди чна т1ебиатдин, чилерин, цаварин ва маса къанунар ахтармишзава, вилериз таквазвай атомрин къилихарни кваз тайинарзава, - фикирзава жегъил алимди. - Устадвили накъварал, къванерал, ракъарални кваз чан гъизва...Хасбулат халуди теснифнавай буьруьнждин Сулейман халис Ст1ал Сулейман я эхир!»

Загьир ракъун рекьин къакъан мукъвелей Кампидин къерел фена.

Пляж ракъинин зегъемдикай катнавай шегъерэгълийрай ацланва: садбуру, челегда авай балугъри хьиз, сада-садаз стлалар ягъиз, рагъул це чухуьнагарзава; садбуру, хаталувилиз ишара ийизвай яру тупарилайни алатна, михьи цера сирнаварзава; садбуру къерел къайи бузаяр хъвазва; садбурни, цингавар ягъна, галатнай барцлакар хьиз, серинрик къатканва.

Парталар вич хьтин жегъилрин патав хтлунна, Загьир явашдаказ туьтуьнихъ къван циз гъахъна, акъвазна, нефес акъадарна, къуд пата вил къекъуьрна, бедендиз регъят хъайиди гъиссна, аста-аста сирнавна, вилик фена, къулухъ хтана. Адаз вичин япариз яд физ кичлезва: шаз Москва вацла япариз яд фена, тла хъана, сагъар хьийиз самбар инжиклу хъанай.

Загьираз акуна: вичин парталар алай чкадал са таниш жегъил атана, перемдин дуйгмеяр ахъайиз эгечланава.

- Миредин, салам, дуст! – гъуляй экъечлана, Загьир танишдин патав фена.- Шумуд гад? Шумуд къуьд?

- Я-я-я, им Загьир яни?! – Мирединой гъарай акъатна. – За, вун яргъа амаз акурла, фикирнай: «Им Загьираз гъикъван ухшар я?!» Мукъва-накъ газетдай акурди къе пляждал гьалтда, лагъана, ни фикирдай? Им аламат тушни?!

- Ухшар хъанач, гъам вич хъана. Аламатни туш, зун!

- Мубаракрай, стха, вакай алим хъанва! – гъил къуна, рикливай чуькъвена.

Загьирни Миредин, къунши хуьрерин зими жегъилар, гъеле мектебра клелзамаз танишар тир. Абур клуьд йис вилик, университетдиз гъахъун патал экзаменар гудайла, са клвале яшамиш хъанай. Загьир университетдик акатна, студент хъанай, Миредин акат тавуна, хуьруьз хъфена, армиядиз фенай.

Загьира вичикай куьрелди суьгъбет авуна, жузуна:

- Вуна вучзава, Миредин? Клелзавани? Клвалахзавани?

- За армияда механиквиллин пеше къачунай, хтана, свохозда клвалахна, ахпа Магъачкъаладиз атана, челегар акъуддай завода клвалахал акъвазна. Электромонтер я.

- Мехъер авунани? Хзан, аял-куял хъанвани?

- Ци гатфариз мехъер авуна, кирида къунвай са къазмада ава... Ваз аквада, къе за вун илифарзава.

Шегъердин юкъва, Малыгинан куъчеда, гзаф хзанар яшамиш жезвай, «Шанхай» т1вар акъалтнавай са гъятда, чилин к1валер, куънуъдин рекъер хъиз, сад-садак к1ланва. Шуък1уь серинрик кацер, киц1ер къатканва, патан инсан атайла, абур къарагъ къванни ийизвач. Дар кк1ара йикъан зегъем, кт1ай балугъдин, цуру хъанвай емишрин ниэр гъатнава, шуък1уь хулай чиркин ятар авахъзава, нефес къазва. Дустунин чин ч1ур хъайиди акуна, Миредина лагъана:

- Заз заводдай мукъвара квартира гузва...Инлай к1валахал физ къулай я, улакь герек жезвач. Автобусдиз тагана, жибинда амукъзавай вад-ц1уд кепекни пул я.

- Я, - тестикъарна Загъира. – Пулни жибинда амукъзава, вахтни рекъизвач.

- Чун агакъна, - Миредина мугъмандиз рак1арай жунадин перде авадарнавай к1вализ теклифна. Са дак1ар квай, цлариз яру-ц1ару чит янавай, гъвечи утагъда са т1имил къванни серин тир, «Яру Москва» атирдин хуш ни авай.

Мугъман гъвечи столдихъ ацукъарна, Миредина адахъ галаз вичин свас Шекер танишарна. Загъир университетдин муаллим жедайди чир хъайила, жегъил кайваниди регъуьвал кваз жузуна:

- Ак1 хъайила, вуна чазни тарсар гуда ман?

Загъир адаз суалдалди килигна.

- Зи свас университетдин физикадин факультетдин студентка я, - гъавурда туна к1валин иесиди.

- Лап хъсан, зун шад я.

- Ваз, къейди, к1ел тавурт1ани, Загъир стхади «вадар» эцигда, - тестикъ хъанвай кар хъиз, малумарна Миредина.

Дустунин гафари Загъиран рик1из т1арна: сад лагъайди, ада вичин сусаз векъи гаф – «къейди» лагъана, къвед лагъайди, ада Загъир тарс чир тавунвай студентдиз хъсан къимет эцигдай бегъемсуздай гъисабна. «Эхиримжи йисара Дагъустандин институтра хала-хатурвал, ришветбазвал, са зат1ни чин тийизвай студентриз тапан къиметар эцигун ва тапан дипломар гун дуьшуьш жезва. Им инсанри Азербажандихъай къвезвай азар яз гъисабзава... Москвадин институтрай к1ел

тийизвай студент, адан далудихъ райкомдин, обкомдин секретарь галаз хъайитлани, акъудзава. Инани гъакъ хъун лазим я, - фикирзава жегъил алимди. – Къел тийизвайди я студентни туш, я адакай пешекарни жедач. За садазни текъвезвай къимет эцигдач».

- Шекера къиметар къелна къачуда, - лагъана мугъманди. – Ихътин шартлар аваз, - ам ктабар алай тваларин этажеркадиз, къавай куърсарнавай яру аба галай лампадиз, чпин вилик квай столдиз килигна, - вучиз къелдач?!

- Загъир стха, за хъсандаказ къелзавайди я, - вилегъдаказ лагъана Шекера. - Мирединани заз вири шартлар тешкилзава, адан чан сагърай.

- Зун инанмиш я, - лагъана, Загъира фикирна: «Амалдар свас я, гъульуьн гуьгъуьл къадайвал чида...»

- Стха ваъ, муаллим, - Миредина сусан гъалатъ туьктуьр хъувуна.

- Зун адаз гъамиша стха жеда, - тесикъарна мугъманди.

- Сагърай, чан стха, вун. Заз вун хътин къве вилегъ стха авайди я.

- Гъина?

- Ярагъдал.

- Гъи Ярагъдал?

- Чун Вини Ярагъдила я, Ярагъ Мегъамедан ватандай. Ярагъ Къазмайрал куьч хъанва.

- Заз Москвада Ярагъ Мегъамед акуна-а, - сирлудаказ лагъана, Загъира Аскар-Сарыджади туьктуьрнавай тимдалдикай суьгъбетна.

- А шикил газетдай чазни акуна! – иесидиз шад хъана.- А газет дактлардал алай тир. Аламач хъи? – жузуна сусавай.

- Ярагъ Мегъамедан шикил авай газет чи гъаятда гъилерай-гъилериз фена, ам заз жагъизмач, чан Миредин, - тахсир квайда хъиз, хиве къуна Шекера. – Маса миллетрини чи Мегъамед бубадин шикилдиз, ам шейх я, ам имам я, лугъуз, теменар гузвай. Ам акъван зурба инсан хъайиди заз чидачир...Зун аял чъавуз чи чъехи амле Исадин къвале Мегъамед бубадин бармак, теспягъар, аса ва ада капъ авур бицъи халича амай... Инсанри халичадин са къерехдихъай къус-къус атъуз тухузвай...

- Вучиз?

- Мегъамед бубадин гъил хк1ур са зат1унин к1ус кана, гум гайила, вили ягънавайдаз дарман жеда, лугъудай.

- Ярагъ Мегъамед куь мукъва-къили жезвани?

- Эхъ! Ч1ехи буба я ман.

- Миредин, вуна Ярагъ Мегъамед бубадин птулдин кефи хаз тахъуй гъа! – зарафат кваз тагъкимна Загъира.

- Ваъ, я стха. Захъ гъахътин нуфуз авани?

Дак1ардин к1ане кирогаздал хуьрек ргазва... Шекера столдал фу, ниси, къел, истивут, «Магъачкъала» яд, къве истикан эцигна. Ахпа дулмаяр гъана, лагъана:

- Неъ, квез нуш хъурай! Са арадилай чайни жеда.

- Жувни ацукъ ман, - теклифна Миредина.

- Ваъ, зун къуншидин сусан патав фида. Чай ргайла, зал са ван элягъа, кирогаз за хкуд хъийида, квез чаяр цада.

Свас экъеч1на. Адан гуьгъуьниз са вил ягъна, Загъира дегъне адакай авур фикир давамарна: «Студентка ят1ани, к1валин-къан гъавурда авайди я... Утагъда серишта ава: гъар са зат1 вичин чкадал ала, михьи я, хуьрекни гъазурнава... Духиярни ягънава... К1валахдилай хквезвай яр къаршиламишдайвал чизва... Ихътин са чрай свас зазни к1андай. Гъикъван ширин чайдихъ галаз нисини фу нен? Гъикъван жуван гуьлуьтарни перемар чуьхуьн? Икрагъ хъанва».

Миредина истиканриз яд цана, лагъана:

- Чун, дуст, бузхана, яни холодильник ман, - хъверна, - къачуз агакънавач, алуькдайд вацран мажиб атайла, «Орск» къачуда. Заз гатфариз заводдай дача гана, гъам чандал гъана, ингъе, и афниярни памадурар жуван салан сифте бегъерар я. Жуван гъилин майваяр ширин жеда. Неъ, гъалал хъуй!

Ахпа ада, алай чкадилай къарагъ тавуна, столдин к1аникай «Кагор» чехир авай са путулка хкудна, суьргуьч алудна, сив ахъайна, буш хъанвай истиканар ичкидай ац1урна, давамарна:

- Зун фяле инсан я, дуст, заз ярғыи, ц1алц1ам гафар рахаз чидач. Гьак1 хьайила... Яхъ! – вичин истикан хкажна. - Ваз хвашкалди, Загьир! Ваз вири агалкъунар мубаракрай! Вун сагъ хьуй, шад хьуй! Гехлинц1!

- Вунни галаз! Пара къадар сагърай, дуст!- хайи чилел вичин сагълугъдай сифте лагъай куьруь, яц1у тост Загьира, мелгъем хьиз, кужумна.

10.

Загьир Магъачкъаладай поезда аваз Дербентдиз, анай Ахцегьрин автобусда аваз хуьруьз хтана. Ина ам фадлай гуьзлемишзавай, гъавилай багъа инсанда хзанар: Седир буба, Мегьри диде, Семед стха ва Пери вах; мукъва-къилияр ва къуншияр алт1ушна, нубат-нубат гьилер къаз, къужахламишиз, хуш-беш авуна, алимвал мубаракна.

- Я чан бала, вуна чи вилер рекъел туна хьи! Гьикъван гуьзлемишин?! – Мегьри ч1ехи хциз килигуналди тух жезвач.

- За вучин, я чан диде? К1валахар тук1уьрна к1анзавай, - Загьир вичиз къалурай куьсруьдал ацукъна.

- Къалура кван, чан хва, чаз ви диплом, - т1алабна бубади, вили перемдин буш чапла хел юкъва авай ч1улуникай кутунвай яхун къужади.

- Ингъе.

Уьмуьрда сифте яз аквазвай багъа документ гьилерай-гьилериз фена, адал гуьзел хатт1аралди кхьенвай гафар Перида дамахдивди к1елна. Вирида капар яна.

- Аллагъдиз шукур хьуй, гила чи тухумдани са алим хъана, - лагъана Седира, - Ша, - къилин ишара авуна, ам Семедни галаз гъаятдиз эвич1на.

- Абур лапаг тук1ваз фена, - гъавурда туна Мегьриди к1вале амайбур. – Чна къве кванариз фенвай гьер, ч1уруз ракьур тавуна, багъда хуьз са вацралай гзаф я... Загьир гъа къе хкведа, гъа пака хкведа, лугьуз. Ахпа, къе хьиз, хабарсуз хтайла, суьруьдин гуьгъуьниз чукур тийидайвал...

- Загьир, инал ша! – гъарайна гъаятдай Семеда.

- Алад, чан хва, абуруз лапаг ви к1вачерик тук1ваз к1анзава, - лагъана Мегьриди. - Бубайрин адет я, ам ч1урмир, чан бала.

Загъир зирингдиз гурарай эвична, к1вачер кут1унна, кьибледихъ элкъуърна, гъаятдин юкъвал эцигнавай гъерен виликай акъвазна. Бубади «бисмиллагъ» лагъана, Семеда гапур авай эрч1и гъил гъайвандин туьтуьнивай гуьц1на...

Югъ нисинлай алатайла, Загъираз хуш-беш ийиз дустар атана, абурун к1венк1ве Дагъустандин университетдин жегъил муаллим, филологиядин илимрин кандидат Бакаров Агъмед авай. Тебрикдин гафарилай гуьгъуьниз Агъмеда лагъана:

- Гила зун тек туш, зи далудихъ Загъир гала.

- Далудихъ ваъ, ч1ехи стха, ви гуьгъуьна, - Загъира гъалат1 т1уьк1уьр хъувуна.

- Сада сададан гъалат1ар жагъурун алимрин пеше я, - лагъана агроном Гъашума.

Семеда стхадин дустариз багъда, ичин тарцин сериндик, стол тук1уьрна. Суфрадал фу, ниси, ч1ем ва маса няметар гъана, лагъана:

- Исятда шишерни агакъда, стхаяр, - вичи гъаятдал къавурмиш жезвай шишкаббрин патав физ тади къачуна.

- Загъираз гъерен тумуникай са шиш ягъа, - лагъана Агъмеда, - Къе чна ам куькар хъийида, тахъайт1а михъиз яхун хъанва.

- Башуьсте, муаллим.

- Чи бубайри, к1елунилай вац1ун кьеряй къванер акъудун регъят я, гъавая лугъузвади туш. К1арабар сагърай, як1ар хкведайбур я, Загъир, - Гъашума дустунин руьгъ хкажна.

- Чи бубайриз илим чирун четин кар тирда чалай фад чизвай, - тестикъарна Агъмеда.

- Чна квелай башламишин? – суфрада вил экъуьрна, жузуна Гъашума.

- Цуз са дагъугъваяр, - теклифна Агъмеда. – Иштягъ ахъа хъуй!

Гъашума гичиндай сук1райриз дагъугъва цана, суфрадихъ галайбурув гъардав сад къуна.

- Диссертация хуьн гъик1 кбиле фена, Загъир? Суалар гзаф вуганани? Четин хъанани? – жузуна Агъмеда.

- Пис хъанач... Суаларни вугана ксари, зун дуъз жавабар гуз алахъна. Советдин членар рази хъанани, хъаначни чидач, анжах сесер вирида зи хийирдиз гана, - суъгъбетна Загъира.

- Чун вахъ инанмиш тир...

- Аферин!

- Гила чавайни, ахцегъривай хъиз, чун алимрин хуър я лугъуз жеда, - малумарна Гъашума.

- Яда, вуна вуч кевек гекъигзава? Ахцегърай виш алим акъатнава! – Агъмеда эрчи гъуд цавуз хкажна, юзурна. - Чи хуъррай – тек къвед!

- Ахцегъа мадни гзаф хъуй тун! Чи къве алимдикай сада Баку муьтлуьгъарна, - Гъашум Агъмедаз килигна, - муькуьда – Маскав!

- Гадаяр, чаз чун хъсан чизвач, - лагъана Загъира. – Ахцегъар анжах са алимрин макан туш, Заз Москвада чир хъайи къван зурба инсанар вири Ахцегъай тир, - ада Алладин, Сефиятан, Хасбулатан тварар къуна, абурукай куьруь-куьруь малуматар гана.- Чна Ахцегърал, жуван дерада авай къадим хуьрел, дагълара авай шегъердал, дамахна кланда.

- Дуъз гаф я, - Агъмед рази хъана. – Амма... Лезгийрихъ авайди са Ахцегъар туш, дамахуниз лайихлу, зурба ксар акъатнавай къадим хуьрер, шегъерар мадни ава, - гъисабиз башламишна: - Агъа Стлал, Алкъвадар, Миграгъ, Къурагъ, Дербент, Къуба, Кцлар, Хачмас, Худат, Шеки...

Суфрадихъ ацукънавайбуру чпин тажубвал ва шадвал къалурна, гъарда садкъе къадим хуьруьн твар хълагъна.

- Чи Мегъверган гъиник акатзава? – жузуна гъери клвахъзавай шишер гваз атай Семеда.

- Чи хуьрни къадим хуьрерик акатзава, - лагъана Агъмеда.- Вини тлулал алай Яру клунтл ва Чулав клунтл чи бубайри мус эцигнавабур ятла, вучиз эцигнавайбур ятла, садазни чидач. Зун Магъачкъалада Тарихдин институтда клвалахъзавай алимрихъ-археологрихъ галаз раханва: абур зулуз иниз атун ва лазим тир ахтармишунар тухун меслят хъанва. Чна абуруз къулай шартлар тешкилна кланда, - ам зулуз хуьре амукъдай юлдашриз килигна.

- Археологриз тлуън-хъун, ксудай чка, герек жедай маса куьмек чна тешкилда,
- хиве къуна Гъашума.

Рахунар мад Загъира къзамишнавай агалкъунрал хтана. Тамадавал Агъмеда вичин гъиле къуна, суфрадихъ Седир бубадиз эверна, адаз хцин диплом мубаракна ва са истикан чехир хъваз туна.

- Ички алай суфрадин гъа и хесет члуру я: хъван тийидайбурув гужуналди хъваз тада. Белки, заз ам ерли къзвачтла? Белки, ам хъвана, зун инал ярх жедатла? Хъсан хесет туш, - лагъана Седира.- Куьне, лемсери хъиз, гъарда жува жуваз клани къван цаз, хъухъ ман.

- Седир дах, багъишламиша, им зак квай хесет туш, къе шадвиляй гуж авун хъана, - тахсирдилай гъил къачун тлалабна Агъмеда. - За мад садрани ички тахъвазвайдав ам хъваз тадач.

Шисерини вишери илимдин, марифатдин суьгъбетар басмишна, суфрадал Загъиран чуьнгуьр атана. Ам сифте иесиди, ахпа юлдашри нубат-нубатдалди ягъна, Гъашума хкажай «Пейкер-хала» мани юлдашри жуьшдалди давамарна...

Жегъилар суфрадихъай къарагъна, куьчедал экъечлна. Хуьр секин хъанва, тарарай члижичлигъри члажанар ягъзава, йифен шагъварди куьчеяр экуь авунвай электрик лампаяр юзурзава, япара вацлуун шуршурдин ванер гъатзава.

Пака Вини хуьруьн булахрал фин меслят хъана, ахварар ширин хъуй, хабарар хийир хъуй лагъана, дустар гъар сад санихъ чклана.

11.

Ракъинин сифте нурари Самургандиз хважамжамдин рангар ягъна, хуьруьн къилихъ галай Чуулав къая яру фири алай девдиз ухшар авуна.

Загъир ксанвай клвал, рагъ аватай хъиз, ишигълаван хъана. Беден къуватдив ацланвай жегъил зирингдиз къарагъна, айвандик экъечлна, хайи хуьруьз, дередиз килигна. И легъзейра риклиз акъван регъят хъана хъи, ада вич азад, са гъам-хажалатни авачир, вири клвалахар туклвенвай, бахтлу инсан яз гъиссна. Вилер акъална, гъилер хкажна, члудгунар аладарна, «ухвайш» лагъана. Экуьнихъ галаз къарагъзавай дидедиз, дахдиз саламар гана, абурун кефер-гъалар хабар къуна.

Ахпа Загъир гъятдиз эвичіна, чин-гъил чуьхвена, пер къачуна, багъдиз гъахьна. Са цлувад-къад йис вилик вичини дахди (са гъил кумачир бубадиз пуд баладини аял члавалай вири куьмекар гудай) кутур къелемрикай хъанвай чіехи тарарихъ галаз рахазва, абурун арайра къекъезва, аватнавай ичерин, чуьхверрин... тіеам аквазва, кІанерик пер хкуьрзава, чІуру хъчар тергзава.

- Я хва, Загъир, фу нез хъша, - гъарайна айвандикай Мегъри дидеди.

- КІанзавач, де. Зун емишар тІуьна, тух хъанва.

- Хъша, хъша, - дахдин яцІу ван акъатна. – Вини хуьруьз гишила фидани?

«Гила техъфена жедач», - Загъир вич-вичив рахана.

Къвед лагъай мертебадин ачух айвандик, аскІан куьсруьдихъ, Седир ацукънава. Адан вилик чай авай армуд истикан ква, Загъирни Семед патал эцигнавай истиканар буш я. Гурарай хкаж жезвай чіехи стха акурла, Периди са истикандиз чай цана, суфрадал фу, ниси, чІем ва накъ къавурмишна амай якІар гъана. И арада куьсруьдихъ Семедни ацукъна.

Бубани рухваяр пакаман нагъардив эгечіна.

- Вини хуьруьз тухудай як, фу ва яр-емиш авай чанта за агъа къурак эцигнава,
- лагъана дидеди Загъираз.

Загъиран дустар хуьруьн къилихъ галай майдандал кІватІ хъана. Абурув гвай чантаяр ва гъава чІур хъайитІа тадарак яз къунвай парталар кІватІна, къуншидивай къачуна, гъанвай балкІандал эцигна, Семед къацу таму къунвай гуьнедай винелди хкаж хъана.

Жегълирик тади квач. Абур сифте тарихдин кІунтІар алай чкадал фена: яру ва чІулав накъварикай къунвай, Мисридин пирамидайриз ухшар авай кІунтІар цІуд метридила гзаф къакъан я, абур къелечІ, кІеви чІуру хранва. Сад лагъайдан тІвар Яру кІунтІ, арада са виш метр аваз эцигнавайдан тІвар ЧІулав кІунтІ я. Жегъилар абурал гужуналди акъахзава, кукІвалай кІевидаказ рахазва, аял вахтар хъиз, уьфтер ягъзава. Ахпа, чилел эвичІ хъувурла, суьгъбетарзава.

- И зурба кІунтІар ни эцигна? Мус эцигна? Вучиз эцигна? И суалриз са агъсакъалдивайни, - лугъузва Агъмеда, - жаваб гуз жезвач. За квез накъ хабар гайивал, чи хуьруьз тарихчи алимар атун мумкин я.

- И кӀунтӀарин сир икъван чӀавалди чир тавун алапат я, - Загьир вилик квай накъвадин пирамидайриз, сифте аквазвай ивириз хьиз, килигзава. Ихьтин сирлу кӀунтӀар гьар са хуьре авач эхир!

- Ихьтин кӀунтӀар, заз чиз, Лезгистанда мад авач, - лагьана Агьмеда.

- Бес Къухмазан кӀунтӀар? - жузуна Гъашума.

- Мамрачрилай агъадихъ галайбур?

- Эхь.

- Дуьз я: са кӀунтӀар мад ава - Къахмазан кӀунтӀар. Абур, векьин марквар хьиз, аскӀанни я, гьаркъуьни. Чи кӀунтӀар, чергес чухваяр алай жегьилар хьиз, къве сеферда къакъанни я, шуькӀуьни.

- Хъсан лагьана: чергес чухваяр алай жегьилар. «Лезгинка» ягьайтӀа, абуру къуьлни авун мумкин я, - Загьиран гафарал жегьилар хуьурена.

- КӀунтӀари къуьл авуртӀа, чун инал няналди амуькда, - лагьана Агьмеда. - Ша, фин.

Са гьил къван яд авахъзавай кӀамун дередиз гьахьна, самурганвияр дар жигьирдай, мегъуьн, гийин, къавах, цӀвелин ва маса татарин серинрик акатиз-хкатиз, виналди фена. Инсанрин кӀвачик кумачир рехъ маларин кикери тӀлушунзавай жигьирриз элкьвенва. КӀеви рахунри кхурнавай къушарик, иллаки керкулрикни чӀулав нуькӀрик, къал акатнава, абуру тарарай тарариз хкадариз, цавуз лув гуз, алчудар жез, инсанрин япара жув-жувдин ванер тваз, садлагьана чпин мукарал хьивегьиз, циркиниз хас аламатар къалурзава.

Сиягьатчийрин десте дередин къуза патаз экъечӀна, ериш явашарна, мадни тик, кулкусри къунвай хурай хкаж жезва. Къурай векьерилай туфлияр алай кӀвачер цӀуьдгъуьнзава (ихьтин рекьиз кланзавайбур табагнавай хамун шаламар, абур авачтӀа, резиндин калушар я), гъавиляй са кам вилик, къвед къулухъ физва.

Зур сятдилаь жегьилар чпин бубайрин ватандив - куьгьне хуьруьв агакьна. Абур яргьал хьиз акъвазна, къилер хкажна, къузадин кукӀвал алай чкӀанвай хуьруьз: къавар аламачир кӀвалериз, дакӀарар кумачир цлариз, са дестек кумай кимиз, цларикай хкудна, цӀийи хуьруьз хутахиз сажинда тунвай къванериз, хьач

акъатнавай дар киклариз килигзава... Анжах сад-къве квал сагъ ама, абурун иесиярни куъч жез гъазур хъанва. Жегъилриз чеб хайи, яшамиш хъайи квалер, тваларал акъахна чамарар гъалай куъчяр, сифтегъан классра клелай са мертебадин, сандух хътин, мектеб... рикливай гъайиф хъана, плузарар зурзуна.

- Чи хуър немсери барбат1 авур Сталинграддиз ухшар я, - лагъана Загъира.

- Эхъ, - юлдашри къул ч1угуна.

Жегъилар хуъруъз гъахъна, гъарда чпин квал алай чка жагъурзава, хайи ерийрихъ галаз алакълалу шад ва пашман вакъиаяр риклел хкизва: рахунрин, суалрин, жавабрин, агъ-огърин сан-гъисаб авач.

Хуъруъз килигна куътягъ хъун кумаз, жегъилар садлагъана Чулав къаядин синел акъатна: абурун вилик, квачер алай чкадилай атлана, тим-тик чулав раг квай, сад-къве верс агъадай, лежбердин цил хъиз, шегъре рехъ, кашу хъиз, Самур вац1 аквазва... Самурганвийриз кичле хъанва, хаф ягънава: инлай аватун хъайит1а, абурун кларабарни жагъин хъийидач...

- Гадаяр, къулухъ хъухъ, - лагъана Гъашума. - Чун инлай гару, пешер хъиз, гадарда гъа!

Жегъилар, вилер тебиатдин шикилрилай алуд тавуна, къулу-къулухъ хъана.

- Садра гару инлай аял авай къеб вегъена, - суъгъбетна Гъашума, - агъа цацарихъ галклана амукъна, дидеди инлай, балади рагакай гъарайиз хъана... Итимри са шумуд цил сад-садахъ галклурна, са веклегъ жегъилдин юкъвалай кутлунна, ам яваш-яваш авадарна, къеб хкаж хъувунай. А аялдин твар Къимир тир, инсанри адаз «Чулав къаядай къажгъай Къирим» лугъуз хъана.

- Инаг лап хаталу чка я: вилер дагъларал алаз, дуъз къацу чурай физвай инсан садлагъана, нисидин клаш хъиз, атланвай тик дагъардал расалмиш жезва... Са кам къачун хъувурт1а, вуна Чахчарин дугунай хабар гузва.

- Инлай вири Къибле Лезгистан аквазва хъи! - Загъир, гъейран хъана, Шагъ дагъларин ц1иргъериз, Базар-Дуъзуъдиз, Шалбуздиз, Китиз... килигзава. - Аял члавуз акурбур ятлани, абуруз заз гила къетлен лезет гузва...

- Китин дагъни, гъамиша чина рагъ-нур аваз, ахвар хуъзвай къаравул хъиз, чи Сир магълдин къилихъ акъвазнава, - лагъана Агъмеда. - Винидихъ галай хуърери

адаз Гатун дагъ лугъузва, гъак1 дуьзни я: адан къилел хъуьт1уьзни жив акъваззавач, къвайи сад-къве йикъалай ц1разва...

- Ам вуч аламат ят1а?

- Кавказдин дагълар жегъилбур я. Китин дагъни са мусс ят1ани вулкан тир, адан кук1вай, мумкин я, гилани чими газ акъатзама жеди... Са кар якъин я: гъеле са виш йис вилик Китин дагъдин кланивай, Гъепцегърин мулкарикай живе хкуднай, живе квай чкадик уранни жезва. Китин дагъдихъ галаз, геологрин фикирдалди, Ахцегърин гъамамар, Къизил дере, Хуьпуьхърин живедин мяден, Рычал булахни кваз алакъалу я.

Жегъилар мад хуьруьз гъахъ хъувуна, абуруз чк1анвай къаварикай ва цларикай жуьреба-жуьре куьгъне зат1ар: Николай пачагъдин шикилар алай чарчин пулар, пистен эцигна ягъдай къве хилен тапанчи, ишьемишдай къван ц1аранвай гъанефа, яргъи шуьк1уь гичин, сар ягъдай регъ... жагъана.

- Ибур чна мектебдин музейдиз вахгуда.

- Инал хуьр кутун патал чи бубайри гъикъван зегъметар ч1угунат1а, килиг. К1валер эцигнавай къванер абуру агъа кламарай, вац1ун къерерай ялнавачни? Алеррал алаз, балк1анрални ламарала алаз, фургъунра аваз, к1ула къуна... Яраб ина шумуд несилар яшамиш хъанат1а? - Загъир мукъвал-мукъвал вичелай ч1ехи юлдашрихъ, Агъмедахъни Гъашумахъ, элкъезва.

- Чи къадим хуьрерин яш вад-ругуд агъзур йис яз гъисабзава. За мадни гзаф я, лугъузва... Килиг чи хуьр гъикъван мягкъем, къеле хътин чкадал эцигнават1а: са пад тик къая я, муькуь падни - тик къуза. Хуьруьн кланив, жугъун ч1угуна, къванерин гъамбарар к1ват1завай, чапхунчийри, ягъийри гъужум авурла, абурал къванерин сел ахъайзавай, сагъ амуькьайбур ч1емеруькрай хъелералди тергзавай.

- Душманрал къванерин сел ахъайзавай?

- Эхъ, чун аял ч1авуз къузада амай къванерин клунт1ар, абур яваш-яваш кламуз ахвахъна, куьтягъ хъхъана, ягъияр патал гъазурнавай яракъар тир.

- Маса ягъияр атайла, хуьр гъик11 хуьзвай.

- Чи къуншидал виш йисалай гзаф яш хъанвай са къужа алай тир. Ада кимел суьгъбетариз заз ванн хъайиди я: къванерин хура акъваз тахъана, душанди

къулухъ ч1угур пака юкъуз вири жемят, алерар, балк1анар, ламар гваз, къванер чпин чкайрал хкиз к1амуз физва. Няналди хуъруьн туп-жебе-хана, - хуърена, гьалат1 тук1уър хъвуна, - къван-жебе-хана мад вини к1ваче жезвай.

Жегьилар хуърена.

- Дагъвияр дагълари хвена манн.

- Эхъ.

- Лезгистан агъзурни муъжуьд вишни ц1ипуд лагъай йисуз Урусатдик акатайла, чи чилерал мад персери, туъркери, арабри...гъжумар хъвунач... Я хуърерни дагъларин, дешлерин кук1вара эцигунни герек амукънач.

- Гъавиляй чи хуърни арадиз эвич1на.

Жегълириз ч1ехи бубайрин къадим хуърелай эляч1из к1анзавач: абур мад вам ад инихъ-анихъ килигзава, алатай девиррикай рахазва, хуъруьн аквазвай мулкарин т1варар рик1ел хкиз алахъзава.

Вахт физва, бязибуру чпиз гишин хъанвайди гьиссзава.

- Чи Семед гьина ават1а? - Гъашума суьгъбетрин тема дегишарна.

- Ам Латарин булахдал ала жеди.

- Чун гъак меслят хъаначирни?

- Семеда чаз шишер гъазурзава...

- Ша, чна адаз куьмек гун.

- Ша!

Жегъилри са мус ят1ани рушар булахдал фейи куьндели рекъяй гуьнедихъ гьерекатна. Загъира, гъуьжетралди чукурзавай аялди хьиз, «гъашана!» гъарайна, зарбдиз катна, юлдашрилай алудна.

12.

Нянин к1валахар авуна, Седиран хзан суфрадихъ ацукънава: чаяр хъвазва, т1уьнив эгеч1завач, пакамахъ куьгъне хуъруьз феи рухваяр гуьзлемишзава... Эхир Загъирни Семед хтана, абуруз ваха гьилер, чинар чуьхуьз куьмек гана. Рухваяр суфрадихъ ацукъайла, Седира жузуна:

- Куь сефер гьик1 хъана? Чи диде-ватан гьик1 авай?

- Сефер тежедай къван хъсанди хъана. Ана, дах, акъван гуьзелзавай хьи! Иллаки тамукай фидай рехъ, чи булахар, Чулав къая, - гьисабна Загъира.- Ахпа, чк1анвай хуър акурла, рик1 т1ар хъана... Харап1аяр я ман...

- Чи к1валерикай амайбур са цлар я, - куьмек гана Семеда.

Стхайри чпиз акур-такур чкайрикай, шикилрикай тади кваз, сада-садан гаф ат1уз суьгьбетна.

Дидеди курариз шуьк1уь кинийрикай дубгуьдин твар кваз авунвай аш акъудна, кук1вал къайгъанах эцигна, Периди гьардан вилик са къаб эцигна. Рахунар яваш хъана, бубади ва дидеди «бисминлагъ» лагъана, жегьилри чуькьни авунач, хзан т1уьнив эгеч1на. Чаярни хъвана куьтягъ хъайила, Седира яргъай хьиз башламишна:

- Гьар са инсандиз вичин к1вал, вичин хзан к1анда. Хзан кутазвайди итим я, дишегьлидивай ам кутаз жедач, худади дишегьлиди хзан хуьн патал халкънава. Хзан авачир итимни бегъем итим туш, ам, Валарган Вели хьиз, вара-зара жеда. Вун, чан хва Загъир, са еке дережадиз акъатнавай инсан я. Жемятдиз вун виле аваз акун патал, ваз ви хзан: паб, аялар к1анда. Икъван ч1авалди, ви к1елунриз манийвал тахъуй, лагъана, чна, зани дидеди, ваз лагъай туш. Гила лугъузва: чаз вуна мехъер авуна, шегъерда жуван папахъ галаз яшамиш хъана, пата-къерехда вил тахъана, чи патавни йиса садра-вадра жуван шарагар галаз хтана к1анзава, - бубади хъверна.

- Гьак1 я, валлагъ, чан хва. - лагъана Мегъриди. - Зи таярин мет1ерал фадлай хтулар атанва.

- Чи меслятдиз вуна вуч лугъуда, дахдин?

- Зи патай ваъ авач.

- Аферин! - бубадиз шад хъана. - Ваз, чан хва, жуван вил алай хьтин руш авани?

- Ваъ.

- Ак1 хъайила, ваз кутугай хьтин са руш жагъурна к1анда, чан хва.

Загъира фикирзава: «Эхъ, дах, вун гъахъ я. Заз намус михьи, вафалу паб хкатдай, рухваяр хадай руш герек я. Эхъ, гъахьтинди жагъурна к1анда...

Жагъурна? Абур базардал зун гуъзлемишиз са жергеда акъвазнавани? Бес руш жуваз к1ан хъун, рушаз жув к1ан герек авачни?..»

- Зи амлейриз иер рушар ава, - лагъана дидеди. - Абурукай, Загъир, жуваз бегенмиш хъайдан т1вар яхъ, гъам чна ваз лап пака гъида.

Жегъилрик хъуьруьн акатна.

Халуьрин рушар Загъира гъамиша вичин вахарай гъисабзавай, абур адаз садни свас яз бегенмиш тушир, гъавиляй дидедин кефи хун тавуна, «килигда ман» лагъана, вичелай алудна.

Жегъилди садрани вич свас жагъурдай чкадал къведа, лагъана, фикирнавачир, ам вичел павилиз лайихлу руш дуьшуьш жедайдахъ, чебни ашукъал-машукъ жедайдахъ к1евелай инанмиш тир.

- Чна ви жаваб гуъзлемишда, яргъал вегъемир, - тагъкимна бубади. - Ви гуьгъуьнал Семед ала, адаз вичин свас алай чка фадлай чизва.

Гъвеч1и стхадиз килигна, Загъира фикирна: «Семедни акваз-такваз мехъерардай яшдив агакъна. Рик1из хуш акунар, къилихар авай гада я. Рушариз ам, гъелбетда, к1ан жеда. Яраб адаз к1ан хъанвай руш вуж ят1а? Свас алай чка чизвай бахтавар! - пехил хъана. - За руш гила, къилелай ч1ар физвайла, жагъурна к1анзава... Махарик квай хъиз, ракъун шаламар алук1на, гъиле ракъун лаш къуна, свас жагъуриз къекъведа манн...» Рик1ел хтана: са ц1уд йис вилик хуьруьн кимел балк1андал алай итим таниш тушир итим акъатна. Салам гана, ада лагъанай: «Зун къуйсунви Мурцали я. Зи ч1ехи стха, паб къена, вад аял амаз, субай хъанва. Куь хуьре са субай къил авачни?» Кимел алайбуру хабарар къуна, хендеда къуйсунвидин яшар-башар чирна, адаз кутугай дишегъли-къил авач лагъана. Мурцалиди балк1ан Чахчарал гъална... «Заз дишегъли-къил жагъуриз хуьрера къекъведай кас вуж хъуй? Стха фена к1анда ман», - вилерикай Киркарин кимел балк1андал алаз фенвай Семед карагна, Загъирак хъуьруьн акатна.

Семеда, ч1ехи стхадин къвала къуьнт1 эцягъна, жузуна:

- Гъик1 хъана, стха хъуьрезва хъи?

- Лам квай суьгъбетдин аламат я

- Зани гъак1 фикирнай. Хъсан суьгъбет я.

- Тади къачумир, вални нубат къведа.
- Зак тади квач, - Семеда п1узарал т1уб эцигна.
- Чи Перини к1андайбур къвезва, - алава хъувуна бубади.
- Ч1ехи стхайриз мехъерар тавунмаз руш чна садазни гудач, - тестикъарна Мегъриди. - Сифте чи к1вачел сусар атурай, ахпа руш к1валяй акъудда.
- Дуъз, къари. Чи халкъдин адет гъахътинди я.
- Ч1ехи стха гъавурда акбуна: ада, селдин сиве авай къван хъиз акъвазна, стхадин ва вахан рекъер агалзавай.
- За, дах, тади ийида, - хиве къуна Загъира. - Семедав за жуван дабанар гатаз тадач.
- Къве стхани хъуърена.

13.

Усманов Загъир, Москвадай хтанвай къит пешедин иеси алим яз, къве чкада, Дагъустандин университетдани Академиядин филиалда, к1валахал къабулна. Физикадин факультетдин коллективди чпин виликан студент, яру дипломдин иеси, гила илимрин кандидат, хушвилелди къаршиламишна Адаз ректорди общежитида къилди к1вал чара авуна. Жегъил алим еке ашкъидивди вичин к1валахдин ва яшайишдин шарт1ар тешкилунив эгеч1на.

Университетда студентриз к1елдай курсарин ва расписанидин месэлаяр фад гъял хъана: ада 4-5-курсара лекцияр к1елда ва тежрибадин тарсар тухуда.

Сад лагъай сентябрь алукъна. Пакаман ракъини Магъачкъаладин «Фабрикадин» куъчеда авай, хъипи ширедай асуннавай, пуд мертебадин гуъзел дарамат ишигълаван авунва. Адан ч1ередал алк1урнавай лацу киле хътин радиодай сувариз хас шад макъамар ягъзава ва манияр лугъузва. Рақларин къилелай «1971-1972-к1елунин йис мубаракрай!» кхъенвай яру парчадин зул ч1угунва.

Къавахдин, ц1велин жегъил тарар авай гъяят инсанрай ац1анва: университетдин къве вацра сад-садаз такур муаллимар, студентар, абурун диде-бубаяр гуъруьшмиш жезва.

Загъираз танишри саламар гузва ва диссертация хуьн мубаракзава. Адан къаншардиз хъуьрез-хъуьрез атана, Азиза лагъана:

- Салам, меркездин дуст! Зун ваз сад лагъай зегъметдин югъ – к1елунин йис мубаракиз атанва!

- Сагърай, зи дуст зари, къенин югъ вазни мубарак хъуй! К1елунин йис - чирвилерин югъ виридаз талукъ я.

- Къе ажайиб югъ я, вал садар алт1ушнава: 1971-йис, Дагъустанда атомдин физикадай сад лагъай алим, сад лагъай сентябрь, сад лагъай зегъметдин югъ, къе вуна гудай сад лагъай тарс... Вун гъамиша сад лагъайди хъурай!

- Вунни литературада сад лагъай, виридаз виле-гъилевай, шаир хъуй!

- Заз хабар гана: ваз зун редакциядай жагъаначир. Гила за вун жагъурна. За вакайни Хасбулат халудикай кхъей макъалаяр авай газетар гъанва. Ма ваз! Ихътин къве нумра за Мосвадизни ракъурна.

- Вун пара къадар сагърай, дуст! И са нумра за Магъачкъаладиз хтай юкъуз туьквендай къачунай, муькуьди за хуьре к1елна. Ярагъ Мегъамедан ва Хасбулат халудин шикиларни лап хъсандаказ акъатнава. А нумра инсанри гъикъван шаддаказ къабулнат1а, заз хабар ава.

- Ада зунни инсариз чирна. Хасбулат халу гъахъ тир: редактордиз Ярагъ Мегъамедан шикил газетдиз акъудиз к1анзавачир – партиядин обкомдин туьнбуьгъдикай кич1езвай. За лагъана, бес Москвада авай художникдивай диндин векилдин тимтал туь1уьриз хъайила, вавай вучиз адан мастерскойда са ихътин ивир ава лугъуз жезвач. Шикил гудачт1а, очеркни акъудмир, за абур къахчузва... Редактор, са пата ял аваз, рази хъана. Гила, Ярагъ Мегъамедан шикил себе яз, газетдин авторитет хкаж хъайила, редактордин сивелай хъвер кими жезвач.

Нянрихъ Буйнакъ куьчеда, Магъачкъаладин Бродвейда, дуьшуьш хъун меслятна, Азим университетдин гъаятдай екъеч1на.

Музыка акъвазна... Сятдин муьжуьд жезва ... Муаллимар, студентар университетдин дараматдиз гъахъзава... Дегълизра тарсарин расписанийриз килигзава... Факультетриз пай жезва, залриз ва кабинетриз чк1изва.

Сад лагъай мертебада, физикадин факультетда, виридан сивел Москвадай хтанвай цийи муалимдин тIвар ала. Студентрик ам акваз ва чириз кIанз тади ква.

Электрик зенгинин фадлай гузлемишзавай шад ван акъатна, ада адетдиндалай яргъал вахтунда дегълизар куркурдин сесерив ацIурна, къе къетIен югъ тирдакай хабар гана.

14.

Физикрин 4-курсунин студентри залда чпин таниш чкаяр къунва, абуру сабурсузвилелди цийи муаллим гузлемишзава: расписанида сад лагъай лекцидин къаншарда «Усманов» кхъенва. Вилик квай столдихъ ацукънавай Шекера, цийи муаллим вичин гъуьлуьн дуст тирди сир яз хвена, фикирзава: «Чир хъайила, чир хъуй, артухан суалар-жавабар герек авач»..

Залдиз факультетдин декан Гъамидов Бари ва бурма мекер алай къумрал жегъил гъахъна. Студентар кIвачел къарагъна, саламар ва цийи кIелунин йисан тебрикар къабулна, ахцукъна. Бари Гъамидовича малумарна:

- Чи университетдиз Москвадай цийи муаллим, физикадинни математикадин илимрин кандидат, хтанва. Таниш хъухъ, - вичин патавай акъвазнавай жегъил къалурна, - Усманов Загъир Седирович. Ада чи факультет яру дипломдалди куьтягъна, МГУ-дин аспирантурада кIелна ва диссертацияни хвена. Ада квез физикадай лекцияр кIелда ва тежрибадин тарсар тухуда.

Усманова, чиниз яр акъатна, юкъ агъузна, студентриз вичин гъуьрмет къалурна.

- Загъир Седирович, - декан Усмановахъа, - им чи факультетда вири предметрай хъсандаказ кIелзавай курс я. Зун инамиш я, куьне физикадай чи студентрин чирвилер мадни хкажда, гегъеншарда ва мягкемарда.

- Зун алахъда, Бари Гъамидович, - хиве къуна Усманова.

- Агалкъунар хъурай! – деканди залдай экъечIиз са кам вилик къачуна, къулухъ элкъвена, алава хъувуна:

- Чи Загъир муаллим гъелелиг эвлемиш хъанвач. Рушар, куьн адал ашукъ жез тахъуй гъа!

Студентар хъуърена.

- Рушар, муаллимдиз лайихлуди куъне хкягъа - лагъана са зарафатчиди.

Студентр мад хъуърена.

- Яъ, им вижевайди я хьи! – явашдаказ лагъана Шекераз патав ацукънавай руша.

- Эхъ, - Шекера вичин разивал къалурна.

Загъир Седировича гъил хкажна, зал секинарна, лагъана:

- Гила заз куънни чир хъуй, - трибунадихъ фена, журнал ахъайна, студентрин фамиляар ва т1варар к1елиз, к1вачел къарагъай са-садан чиниз дикъетъдивди килигна. – За мад ц1и ва вад лагъай курсуна куъ фамиляар к1ел хъийидач. Заз исятда малум хъана: и залда чи университетдин муаллимрин рухваяр ва рушар ацукънава, маса танишрин мукъваярни ава, месела, пуд лагъай жергеда ацукънавай Бабиоров Герман зи хтул я, - Геранахъ пехил вилер элкъвена, - и вилик ацукънавай Чураева Шекер зи дустунин свас я, - Шекеран патав гвай руша кушкушна: «Эй, бахтавар, заз са чукъкни тавуна, ацукънава». – За умудзава: куъне, муаллимрин, мукъвайрин ва танишрин балайри, лап хъсандаказ к1елда. Зунни студент хъайиди я, зунни и залда ацукъайди я, зи чка къвед лагъай жергеда авай, - т1уб тук1уърна къалурна. - Квелай тафаватлу яз, заз Москвадин вузар акуна, за т1вар-ван авай алимрин лекцийриз яб гана, абурун муаллимвилин тежриба чирна... Зи истемишунар ихътинбур я: зи лекцийриз ва тежрибадин тарсариз атун ва татун куъ ихтияр я, а къайгъу деканди ч1угурай; эгер аудиторидиз атанат1а, чукък тавуна ацукъна к1анда – заз са макъамдани са манийвал гудач, гуз хъайит1а, гъасятда акъудда; к1елун ва к1ел тавун куъ ихтияр я, анжах зачетда ва экзаменда жаваб гана к1анда; за къиметар, садазни са хаурни тавуна, анжах жавабрин еридиз килигна, эцигда, - кисна яб гузвай залда вил къекъуърна, алава хъувуна:

- Садахъни далу акал тавуна, гъарда жуван зегъметдалди къимет, гъуърмет къазанмиша! Зай акъатай ч1уру гаф-ч1ал, амал ва я гъерекат хъайит1а, атана чинал лагъ, за, хъел татана, жаваб гуда, лазим хъайит1а, жуван гъалат1 тук1уър

хъийида, анжах къулухъай рахамир. Зи везифа квез тарс гун я, куь везифа – тарс чирун. Яни?! – шадвал кваз жузуна.

- Я! – тестикъарна студентри.

- Загъир Седирович, ваз суалар гудай ихтияр авани?

- Физикадикай – гъамиша. Зун квез югъ-йиф физикадин сирер ачухиз, куьн гъавурдик кутаз, куь чирвилер МГУ-дин уьлчмейрив агакъариз гъазур я. Хабар яхъ, буюр!

- Яшайишдикай, сиясатдикай суалар вугуз жедани?

- Жеда.

- Муьгъуьббатдикай?

- Эхъ!

- Гъадакайни жеда. Муьгъуьббат инсандин къилин ва виридалайни гуьзел гъисс я.

Студентар рикъивай хъуьрена: абуруз цлийи муаллимдин вилерай чпин камаллу тай-туьш, дуст ва члехи стха акуна. Зал секин хъана.

- Гила чун сад лагъай лекцидив эгечлин, - муаллимди доскадал число ва тема кхъена, трибунадив хтана, башламишна:

- Физика виридалайни марагълу илим я. Физика инсандиз виридалайни гзаф герек авай илим я. Физика чин тийидай инсандиз дуьньядал лайихлудаказ яшамиш хъун, маса илимар чирун четин жеда... Рикъел хкин: «физика» грекри тлѐбиатдиз лугъуда. «Физика» тлѐвар алай зурба илимни ава. Физика - дуьньядал алай, алемда авай чан алай ва алачир, вилериз таквадай, амма ни къведай ва гъерекатда авай члехи, гъвечли ва лап бицли затларин (атомрин, молекулрин, кристаллрин, жими-журудан, газрин ва мсб.) умуми лишанар, къурулуш ва гъерекатдин жуьреяр ахтармишзавай, чирзавай илим я. Ам са шумуд чкадал пай жезва: механика, термодинамика, оптика, акустика ва мсб. Физика вири илимрихъ: астрономиядихъ, биологиядихъ, геологиядихъ, математикадихъ, медицинадихъ, химиядихъ ва мсб. галаз клѐвидаказ алакъалу я. Ихътин илим чирун, ихътин илим жуваз чир хъун инсандин са бахт тушни?! Яни? – жузуна.

- Эхъ! – жаваб гана залди.

Зенгинин ван акъатна. Дегълизар студентрай ацлана. Физикрин 4-курс авай залдин ракарал са шумуд кас, гадаяр ва рушар, алтлушна: абуруз цлийи муаллим акваз, ам гъихътин инсан ятла чириз кланзава. Рушарив лап важиблу хабар агакьна: Усманов субай жегъил я. Къвед лагъай сят куътягъ хъайила, цлийи муаллимдиз килигиз къве сеферда гзаф студентар клватл хъана, абурун члехи пайни рушар тир.

Загъираз хъел атана, ада жузуна:

- Ина цирк авани?

Жаваб гудай кас хъанач. Маса факультетрин ва курсарин студентри, къве патахъ хъана, Усмановаз аудиториядай экъечлдай рехъ гана. Къацу перем алай са руш Загъираз рацламрин кланикай зур легъзеда килигна, вичин вилерай жегъил муаллимдиз са ажайиб нур ягъна, садлагъана къил муъкуъ патахъ элкъуърна, вичив агатзавай Шекераз лезги члалал «герек авач» лагъана, элкъвена, шуьклуъ дабанар квай туфлияр тахта авай чиле, танкъ-тланкъ ацалтна, эцягъиз-эцягъиз хъфена. Ам, вилера нур авай руш, Загъиран рикле акъуна...

Клвализ хъфена, ял ягъиз ацукъайла, адан вилерикай вичиз дикъетдивди килигай ва туфлияр чиле эцягъиз-эцягъиз хъфей руш карагна... Буйнакъ куъчедиз фена, Азимахъ галаз багъда къекъвена, Оскарадин куъчеда авай столовойда фу тлуъна, хтана, ктабрихъ ацукъайла, мад къацу переем алай руш карагна... Адан лазни яр какахънвай чин, экуъ гъетер хътин вилер, далудилай куърс хъанвай яцлу кифер аквазва, япара ажайиб ширин сес тикрар жезва Адан къамат жегъилдин риклай ахкъатзавач... Гъа юкъузни, пакадин юкъузни, муъкуъ юкъузни... Ада гъар сана «вилер нур авай руш» жагъурзава.

Загъир вичел тажуб жезва: адан вилери, вичиз хабарни авачиз, университетдин дегълизра, гъаятда, вилик квай майдандал тлвар алачир руш – Икс жагъурзава: «Ам заз гъикл килигнай? Адан вилера вуч алааматдин нур ава?! Яраб ам вуж ятла? За ам жагъурда. Масадан куъмек галачиз жагъурда...»

Вахтар физва... Хуъре хзанри, Магъачкъалада дустари Загъираз свас жагъурзава, жуъреба-жуъре рушарин тлварар къазва, амма жегъилдиз садан

ванни къвезвач: адан рик1 масана ава. «Яраб зун адал сифте акун кумазни ашукъ хъанат1а?!» - хабар къазва ада вичивай.

15.

Академиядин филиалда атомдин физикадин лаборатория кардик кутун яргъал фена: Загъира, зеведишди хъиз, сифте кабинетар патал чка тайинарна, тадаракар жагъурна, ахпа къуд кас илими къуллугъчиярни са лаборант к1валахал къабулна, абур квел машгъул жедат1а тестикъарна.

Са вацралай хъиз лабораториядин к1валах гуьнгуьна гъатайла, адан зеведишвал филиалдин маса къуллугъчидиз, физикадинни математикадин илимрин докторвилдин диплом гвай Магъмудов Гит1инмегъамедаз, к1ан хъана. Филиалдин директордизни ц1ийи лабораториядин зеведишвиле илимрин доктор, ахпа малум хъайивал, вичин мукъва-къили, тайинариз, адан куьмекчивал Усмановал тапшурмишиз к1ан хъана. И карда Загъиран разивал лазим тир: ам зеведиш яз приказда авай, гъавилай директорди эверна, Усмановаз вичин фикир лагъана.

- Квез Москвади ихтияр ганвай лаборатория атомдин физикадай я, - лагъана Загъира. – Адан зеведишвал к1анзавай доктордиз гъахътин пеше авани?

- Авач, пеше, курсариз фена, чирда ман.

- Ам курсариз ракъурдалди курсарай хтанвайда к1валахун хийирлу тушни? – хъуьруьн кваз, жузуна Загъира.

- Вуна сад лагъай йикъалай регъбердин гаф ч1урзавани? – директордиз жегъил къуллугъчидин руьгъдин к1евивал хуш хъанач.

- Гаф ч1урун туш, гъуьрметлу директор, авайвал лугъун я. И лаборатория квез Академияди зун патал ганва. Ина маса гаф-ч1ал вучиз жезвайди я?!

- Ихътин рафтарвили, юлдаш Усманов, ви лабораториядал чан гъидач гъа, - тагъкимна директорди, им фагъум авай инсан патал къурху гун тир.

- Лабораториядал чан татунин тахсир нинди ят1а, меркезда авайбуруз фад чир жеда. Ахпа вуна вуч жаваб гуда?

- Вун азад я! – директорди Загъираз кабинетдай экъеч1дай ихтияр гана.

- Зун гъамиша азад инсан я,- лагъана Загъира.

- Я?!

- Эхъ.

Директор гзаф йисара вичин гылик квай къуллугъчийрихъ галаз, столдал гъуд гьалчна, рахаз вердиш хъанвай. Мукъва-накъ к1валахал къабулнавай аял итим вичин чина рахун адаз лап так1ан хъана. «Я вун инай квахъда, я вуна зи к1вавчериз мез гуда!» - лагъана ада хиялдай Усмановаз.

Филиалда са бинени авачир чкадал еке гъаразвилер башламиш хъана. Филиалдин Физикадин институтда ц1ийи лаборатория ахъаюнал дамахзавай директордиз гила ам аквадай вилер амачир. Лабораториядин месэляяр директордини зеведишди чараралди гъялзавай: зеведишди чарара къалурзавай т1алабунар директорди инкарзавай, гъавиляй лабораториядин к1валахни акваз-акваз хкахъзавай.

Загъир хажалатди къуна, ада вичин дерт Агъмедаз ахъайна. Ам, ч1ехи стха хътин инсандин меслятдиз яб гана, филиалдин парткомдин секретардин патав фена, адавай куьмек тахъайла, партиядин райкомдин, ахпа обкомдин рак1арихъни фена... Хиве къунар хъана, амма месэла гъялун – ваъ.

«Эгер чун, филиалдин къуллугъчийр, са миллетдин векилар тирт1а, - фикирзава Загъира, - ихътин чуьруькар, къал-макъалар жедачир... Гзаф миллетрин коллективда аварри чпихъ, даргийри чпихъ, лезгийри чпихъ ялзава... Нетижада гьукуматдин к1валахдиз къец1 жезва... Коллективдин къиле авайди михьи, гъахъ гвай, ватандихъ ва халкъдихъ рик1 кузвай инсан хъун лазим я. Чи филиалдин директорвал ийизвай шаба хътинди ваъ... Адан миллетдин векилар, санал незва-хъвазвай ярар-дустар парткомда, райкомда, обкомда... ацукънава. Гъавиляй директордик садан к1ирни акатзавач: адан амалрилай ва гъерекатрилай нарази къуллугъчийри кхъизвай арзаяр «вичин» инсанри ахтармишзава ва пич1и фитнеяр яз гъисабзава.

Загъира эхир Академиядиз хабар гана, нетижа гуьзлемиш тавурди хъана: Москвадай ч1ехи комиссия атана, ада филиалдин к1валах вири терефрихъай ахтармишна, гзаф кимивилер жагъурна ва тахсирар къейдна, директор дегишарна.

Профессор Исакован чар хтана, ада Загъираз кхъенвай: «Мад ви ахтармишунриз къец1 гудай кар хъайит1а, гежел вегьин тавуна, заз хабар це. Йисан эхирдай лабораториядин к1валахдикай гъахъ-гъисабдин са гъвеч1и чар ракъура...» «Заз мад Михайил Ивановичакай куьмек хъана, - фикирна Загъира. – Сагърай вун, чан муаллим!»

Филиалдин ц1ийи директорди Усманован лабораториядиз «къацу рехъ» ахъайна, анжах Загъир чпин арадиз атун залан хъанвай къуллугъчийри адан т1варц1ихъ «арзачи» гаф галк1урна, бязибур адаз вилерин к1аникай чап-чап килигзавай.

Жегъилдин рик1из т1ар хъана, амма ада фикирна: «Са арифдарри лагъайвал, яшайиш - женг я, намус михьи яшайиш – ч1ехи женг. Авайвал лагъай гаф жуван хайи диде-бубадизни к1ан жедач. Гъак1 хъайила тушни, авайвал лагъай хцин кук1ва дидедин гъиле авай к1ар акъурди... Ви дуьз гаф, ви дуьз кар са низ ят1ани хуш туш, к1анзавач, лугъуналди, бес чна к1валахдачни? Жуван пеше к1вачерик вегъедани? Жуван ватандай катдани? Ва-а-ъ! К1валахда. Седир дахди лагъайвал, жуван намус, гъейрат, нефс хвена, к1валахда. Жуван рик1е авай мурад, къаст къилиз акъудда! Жува къунвай рехъ къилиз акъудда!»

К1валахал экъеч1ай сифте йикъарилай башламишна, Загъираз филиалда ва университетда бязи илми къуллугъчийрин, муаллимрин арада авай мешребсуз алакъаяр: пехилвилер, чуьруькар, шер-фитне , т1вар алачир арзаяр кхъин аквазва. Ихътин алакъайрин иесийри вири, са зат1ни чуьнуьх тавуна, Загъираз, коллективдиз атанвай ц1ийи инсандиз, ахъайзава, гъарда вич гъахъзава, амайбур – бат1ул. Студент тир йисара Загъираз вири муаллимар къени патахъай акунай, гила, абурун юкъва к1валахдайла, гъар садан амал, хесет, гаф-ч1ал виле акъазва, гзаф дуьшуьшра рик1из т1ар жезва. Вилик къвез суалар акъваззава: «Ибурун, «муаллим» ва «алим» т1варар алай инсанрин, арифдарвал, камаллувал, илимдарвал ва мергъяматлувал гъина ава? Ибур вучиз икъван векъи, пехил, туькъуьл я?»

Москвадай хкведайла, Загъира вичин муаллимривай Коммунистрин партиядиз гъахъун патал теклифдин чарар къачунвай...Гъавурдик квай инсанри адаз

лагъанай: «Партиядиз гъахъ тавурт1а, вавай илимдай вилик физ жедач». Загъираз, к1венк1вечи комсомолдиз, фадлай, гъеле илимдай вилик фин хиял ийидалди, партиядиз гъахъдай мурад авай тир... Гила, филиалдани университетда авай бязи «коммунистар» акурла, абурухъ галаз къвед-пуд вацра к1валахайла, жегъилдин ашкъи яваш-яваш зайиф хъана, белки, михъиз квахъна: «Зун нин партиядиз гъахъзава? Ахпа зун нихъ галаз ацукъда? Ибур коммунистар яни? Завай ибурун амалар эх жедали? Зи пеше ибурухъ галаз женг ч1угун жедачни? Бес илимдал мус машгъул жеда? Партиядиз гъахъ тавуна, илимдал машгъул хъайит1а хъсан тушни?»

Загъира вичин пеше илим яз университетдин къвед лагъай курсуна хкънай, и къаст йис-сандавай к1леви хъана, кандидатвилини диссертация хвейила, са тайин тир дережадивни агакъна. Исятда ам, профессор Исакъова меслят къалурайвал, садазни чуькъ тавуна, ц1ийи ахтармишунрал машгъул хъанва.

Загъира вичин зегъметдин югъ пуд чкадал пайнава: пакамалай нисиналди студентриз чирвилер гузва; нисинилай няналди Академиядин филиалдин лабораторияда ахтармишунар къиле тухузва; нянилай йифен къуларалди газетрай, журналрай ва ктабрай вичин чирвилер артухарзава. Амай вири дердер патал ада вичиз гъяд югъ тунва. Амма чарчел кхъена, цлал алк1урнавай «Йикъан режим» яшайишдин гъакъикъатди мукъвал-мукъвал ч1урзава.

16.

Загъиран к1вализ, ракни гатун тавуна, университетдин математикадин муаллим Камил атана.

- Салам, москвич! - къакъан буйдин, еке къец1ил къил алай, жегъил итим к1валин юкъван акъвазна, ц1ару вилер экъисна, столдихъ ацукънавай иеси такваз, къуд патаз килигна.

- Алексалам, - Загъир къарагъна.

- Йоъ, я хвади, вун ктабрин къулухъ чуьнуьх хъанвайни? - Камилахъай ичкидин къати ял ягъна, иесиди вичин къил са патахъ элкъуьрна.

- Меркездай хвашкалди, - мугьманди гьил вугана. - Диссертация хуьнни мубаракрай, хвади! Вун зи гьилик к1елай студентрилай виридалайни къуватлуди тир. За ваз аспирантурадиз математикадай алад лагъанай...

- Хъайивал хъсан я. Ацукъ, ацукъ, муаллим.

Камил ацукъна, столдиз килигна.

- Инал са зат1ни алач хьи?

- Вун атана агакънавач... Анал къведа ман...

- Къведат1а - акъвазда. За ваз «Лезги Лобачевский» лагъай тир. Рик1ел аламани?

- Эхъ.

- За мад садазни «Лобачевский» лагъай туш, гьатта, - т1уб хкажна, - жувазни! Гьак1 хъайила - цуз муаллимдиз! Завай къе са т1имил хъун хъана, багъишламиша, хвади.

Загьир фикирдик акатна: «К1вале ички авач, гила за вучин? Туьквендиз вуж ракъурин? Жув фидани?»

- Вуна са фикирни мийир, - иесидин фикир къат1ана, лагъана мугьманди. - К1вале шуьше авачт1а, пул вугана, са студент туьквекндиз ракъура.

- Чан муаллим, к1вале, дугъридани, са зат1ни авач. Зун ички хъвадай инсан туш эхир.

- Вун итим тушни?

- Ички хъун тийидай итим я.

- Динэгъли яни?

- Физик динэгъли жедани? Материалист я.

- Аферин! Чи са бязи ламран хва алимри, муаллимри къве падни ягъзава: юкъуз материалистар жезва, йифиз кап1зава. Ма и вад манат, - пул акъудна, - эрекъ зи патай, т1уьн ви патай хъуй.

- Ваъ, я муаллим, пул заз ава, - Загьираз регъуь хъана: «Им зал вучиз гьалтнай» фикирна, ам тадиз дегълиздиз экъеч1на. Туьквендиз ракъурдай кас жагъурдайла, адал комендант дуьшуьш хъана.

- Вуна, чан хва, а к1валевайдаз чин ахъаймир, - лагъана Хадижата, - ахпа алатзамайди туш.

- Салам гана, атайди к1валяй акъуд жедани?

- Ам ви патав гъик1 хъана атайди я?

- Чидач.

- Камил папакай чара хъана, муг квахънавай верч хъиз, авай инсан я, - дишегълидин ванцик гъайиф ч1угун квай, - са бубат умуд квайбур жагъуриз, къекъвезва жеди. Вичини гъар юкъуз хъвазва... Ада лекцияр гъик1 клелзават1а, чидач. Университетдай акъуддай чкадал атанва...

Загъиран рик1из т1ар хъана, ада лагъана:

- Хидиров лап хъсан муаллим-математик, уълкведа т1вар-ван авай алим я... Ам ихътин гъалдиз атун ч1алахъ тежедай кар я.

- Ам вуж ят1а чаз чизва... Ахътин зурба итим ихътин усал гъалдиз атунихъ себебар ава: вичивай хзан туьк1уьриз алакъ тавун, паб бегъемсузди хъун, нефсиниз рехъ гун...

Туьквендиз фейи студент хтана... Загъира столдал газет эк1яна, анал фу, ниси, дулдурма, са къил чич1ек эцигна, истиканра ички цана.

- Мад сефер мубаракрай! - Камила истикан Загъиран гъиле авайдахъ галукъарна, ички хъвана, чич1екдин клусуникай ни ч1угуна, адаз са клас ягъна.

- Сагърай, муаллим.

- Вуна зун ичкибаз я, лагъана, фикирмир.

- Ваъ, я муаллим.

- Заз чизва: за гзаф хъвазва

- Вучиз гзаф хъвазва, чан муаллим? Алатай йисара заз вун садрани хъванваз акурди туш.

- Дуьз, зазни акур туш, - хъуьрена.

- Гила вучиз аквазва? - суал хъуьтуьл хъун патал Загъиран хъверна.

- Гила аквазва эхир... Вучиз?

- Гила... Жуван гъукуматда къайда тваз хъанач, гъукумат чк1ана...

- Жуван гъукумат - жуван хзан тушт1а?

- Эхъ. Гъар са хзан кьилди гьукумат авун я, хзан идара авунни виридалайни четин кар я... СССР хьтин зурба гьукуматдин кьиле акъвазун регьят я, гъвечли хзандин кьиле жедалди.

- Я жеди, заз чидач.

- Ваз вучиз чидач?

- Зун гьелелиг субай я, мехъернавач.

- Бахтавар.

- Вучиз бахтавар? Заз бахтаварар паб, аялар авай инсанар яз аквазва.

- Гзафбур гьакл гьалатл жезва, - юхсул хъверна. - Дуьз лагъайтла, гьелбетда, итимдиз сифте нубатда паб, ахпа аялар герек я. Итимдиз, нуьклрез хьиз, лекьрез хьиз, жуван муг кланда.

- Бес вучиз вун хзандикай чара хъана?

Камилалай залан нефс алахъна, яргьалди кисна, фикир са гьина ятлани аваз, лагъана:

- Себебар авай... Къилихар къазвачир, - цуру хъверна.

- Заз ван хъана: паб рахкъурна, лугъуз, вун партиядай акъудна, клвалахдилаьни алудиз кланзавай...

- Эхъ, хъайи кар я... Чи уьлкведа вири ихтиярар папариз ганва, итимриз са ихтиярни авач. Я хвади, зун гьукуматди жуваз ганвай квартира, клвале авай вири шейэр папаз ва аялриз туна, жуван са костюмар къачуна, папаз, заз вун кландач, лагъана, экъечлна. Заз парткомдай, ахпа ректоратдай эверзава, бес чаз ви папалай арза атанва, вуна вич, дагъви дишегъли, гадарна, лугъузва. Вуна, юлдаш Хидиров, социалист хзан чуклурна, вун папахъ галаз туьклуьн хъия, тахъайтла чан вун партиядай акъудда ва клвалахдилаь алудда. Гьуьрметлу юлдаш парткомдин секретарь, юлдаш ректор, лагъана за, зун хзандикай къудурмиш яз чара хъайи туш. Зи хзанда фадлай къал авай, завай паб дуьз рекьел гьиз хъанач, эхир зун, квартира, вири ажнас адаз туна, экъечлна. Аялриз за алиментар гъар вацра ракъурзава, зи жибинда квитанциярни ава. Ваъ, лагъана гьакимри, вун туьклуьн хъия. Жедач, лагъана за. Чна вун партиядин жергейрай акъудда, лагъана секретарди. Эгер, лагъана за, цлуд йисуз чешнелу коммунист хъайи кас квевай

хуыз жезвачтла, акъуд. Акъудна. К1валахдилайни алудиз гъазур хъанвай, деканди ректордиз лагъана, бес Хидирован паталай высший математикадай лекцияр к1ел жедай пешекар Дагъустанда авач, ам к1валахал туна к1анда. И арада абурун рик1ел зи аяларни атана: зун к1валахдилай алудайла, аялар алиментрикай магърум жезвай. Гъак1 хъана амукъна. Партиядай акъудна, - сес явашарна, - хъсан хъана: взносрин пул жибинда амукъзава, - дугъри хъверна.- Чи са философ муаллимди гъахълудаказ лугъуда: хъсанвал галачир писвал авач.

- Гила вун, муаллим, гъик1 ава?

- Кирида къунвай к1вале яшамиш жезва. Азад инсан я: к1ан хъайила къаткизва, к1ан хъайила къарагъзава, незва, хъвазва... Садани ви къилел барбияр ягъзавач, рик1 т1арзавач...

- Азад итим яз гъикъван вахт я?

- Са йисалай гзаф хъанва.

- Чапла патахъ физвани?

- Эхъ. Зун эркек я.

- Вун гъелелиг жегъил итим я. Ц1ийи хзан кутун хъувун рик1ел алачни?

- Ваъ.

- Чарадан к1вале гъикъван хъуй? Сифте жуван квартира ва я хсуси к1вал к1анда, ахпа...

- Ректорди заз квартира гудач... Папар рахкъурайбур, адан фикирдай, еке тахсиркара, ч1уру рекъе авайбур, вичи лагъайвал, дагъви дишегълийриз басхасзавай феодалар я. Италияда паб рахкъурун закондалди къадагъа авунва, чи уьлкведа паб рахкъурун гъадалайни четин я. Суддал чун чара тийиз са йис хъана. Мусибат я: куьн, киц1ерни кацер хъиз, са къавун к1аник яшамиш хъухъ, лугъузва, анжах чара жемир. Киц1ерни кацер хъиз, яшамиш хъана вучда? Социалист хзан гъахътинди яни?! Папакай чара жезвай итимдин къилел регъвезвай къванер акурла, камаллу инсанри лугъузва: «Чи девирда век1егъ итимди я паб рахкъурда, я ам дустагъда ацукъда». Паб рахкъуриз залай алакьна, дустагъ чаз ахварайни такурай...Квартирадик умуд тахъайла, за дача къачунва, гъана са къазма эцигзава, гъам заз рекъидалди бес я.

- К1вал хъайила, ана дишегълини к1анда эхир.

- Мад за жуван туьд дишегълидин гъиле хутада? Ва-а-ъ! Къейит1ани!

- Я муаллим, ихътин къарардал атун патал куь хзанда са зурба так1анвал, мусибат хъун лазим я. Яраб вуч хъанат1а? Сурун силис къазва, лугъумир. Вавай жаваб тагайт1ани жеда.

- Заз ихътин суал гайибур гзаф хъана, за абуруз са жаваб гана: «Чи къилихар къунач». Я за рахкъурай дишегълидин адресдиз са ч1уру гафни лагъанач, я экъуьгъни авунач. Вучиз лагъайт1а ада заз вичин жегъилвал бахшна, ам зи балайрин, къве рушанни са хцин, диде я. Гила за жуван жаваб са т1имил къван ачухарин. Бубайрин лугъудайвал, паб рахкъурун патал адак пуд айиб хъана к1анда: угъри гъил, алачиз рахадай сив ва вил пата хъун. Зи виликан паб эхиримжи йисара алвердик акатнавай: са юлдашдихъ галаз Бакудиз, Къубадиз, Тифлисдиз, Москвадиз физвай, анрай къачуна гъайи пек-партал Магъачкъалада къвед-пуд сеферда багъадаказ хсузвай... Адак яваш-яваш пул акатна, пулди сивни кутуна, белки, муькуь хесетни акатнат1а... Зун ахътин дишегъли жуван къвалав эхдай итим туш! Адан ни галай, адан гъил хк1ур вири шейэр, ажнадив ац1анвай къуд утагъдин квартирани адаз туна, зун, гапурдив ат1ай хъиз, чара хъана.

- Муаллим, вун игит я.

- Игит яни, тушни заз чидач, анжах азад, намус михъи инсан я, - Камил са к1усни кефли тушир, акси яз, инални хъванат1ани, адак квай ичкини хкатна аквазвай.

- Азад инсан ят1а, докторвидин диссертация кхъихъ... Ви кикек квачирбур фадлай профессорар хъанва, вун гилани доцент яз ама.

- И кар рик1ел гъунай вун пара сагърай, Загъир, гъамни ийида за, - Камил къарагъна. - Гила зун хъшуда, рекъе твамир. Сагърай, - тим-тик акъвазна, еке келле къулухъ авуна, ам яргъи дегълиздай, т1вал хъиз, фена.

17.

Тарки дагъдин чиник квай тамуз, шегъердин багълариз, куьчейрин къерех авай тарариз хважамхамдин рангар ягъзава: шаиррин рик1 алай зул алуькзава.

Магъачкъала Октябрдин сувариз гъазур жезва: майданар, куъчяр, гъукуматдин, мектебрин, институтрин ва маса дараматар партиядинни гъукуматдин регъберрин шикилралди, яру пайдахралди, парчайрин зуларал кхъенвай жуъреба-жуъре эвергунралди безетмишзава.

Адетдин вахтунилай фад зулун гарар акъатна, Каспидал алай рагъул лепеяр къалин хъанва, гъаваяр мекъи жезва... 7-ноябрдин пакамлай шегъердин куъчейра къайи гар къекъвезва, рагъул цифери къунвай цавай живедин ц1верек1ар к1вахъзава. Парадиз къвезвай инсанри: къуллугъчийри, фялейри, студентри, мектебра к1елзавай аялри плащар, къелеч1 пальтояр, гъатта тумаждин к1уртарни алу к1нава.

Шегъердин куъчяр гъилера пайдахар, лозунгар ва цуъкверин к1унч1ар къунвай, дамахарнавай инсанрай, шад музыкадай ва манийрай ац1узва. Заводрин, фабрикрин, институтрин, мектебрин ва маса карханайринни идарайрин коллективар, къилди-къилди дестеяр жез, Ленинан т1варунихъ галай куъчедай, ч1ехи вождунин гуъмбет алай майдандал физва...

Шегъердин къилин майдандал суварин парад республикадин регъберри къабулзава: гъар коллектив къилди тебрикзава... Гужлу микрофонрай акъатзавай музыкади ва эвергунри: Яшамишрай Ч1ехи Октябрдин социалист инкъилаб! Яшамишрай Марксан, Энгельсан ва Ленинан партия! Яшамишрай садрани хкахъ тийидай марксизм ва ленинизм! Яшамишрай Советрин Союздин Комунистрин партия! Яшамишрай Советрин власть! Вири дуъньядин пролетарар сад хъухъ! - шегъер ац1урзава. Шад руьгъ акатзавай инсанри «ура-ура!» гъарайзава.

Загъир Дагъустьяндин университетдин муаллимринни студентрин ч1ехи дестедик кваз, «Физикадин факультет» кхъенвай тахтадин са кек къуна, майдандилай физва. Вичиз вич чир хъайидалай инихъ таниш эвергунар япара гъатиз, ада фикирзава: «Яраб и эвергунар кхъизвайбур ва к1елзавайбур, исятда Ленин бубадин гуъмбетдин вилик акъвазнавабур вири михъи инсанар ят1а? И эвергунрин ван къалп фикир авай инсанриз, угърийриз, къачагъриз ван къвезвачт1а? Яраб Андрей Сахаров, Михайл Исакъов... Москвада парадиз фенат1а?»

Майдандилай алатайла, дестеяр чклизва, пайдахар ва эвергунар кватл хыйизва, абур талукь идарайриз ва карханайриз рахкьурзава, инсанар гьар сад вичиз кьулай патахь хьфизва.

Загьир муаллимрин арада аваз сифте дагъдихь элкьвена, ахпа мад чапла гъилихъди физ кланзавай арада адан вилик фадлай жагъурзавай «вилера нур авай руш» акатна: Икс, юлдаш рушан хъуьчлуьккай кьуна, кам кяна, физвай. Жегьил са легьзеда чашмиш хьана: дишегълидин вилик итим чашмиш хьун алапат туш, жуваз хуш хьанвай дишегълидин вилик чашмиш хьуни итимдин са зурба гьиссдин гьакъиндай шагьидвалзава. Вичи вуч авун лазим ятла фагъумна, яваш-яваш юлдашривай къакъатна, Загьир, парадда иштиракна, галат хьана, клвализ хьфизвай инсан хьиз, яваш-яваш рушарин гуьгъуьник кваз фена.

«Гьикл рахан? Вуч лугьун? – фикирзава жегьилди. – Ада зун рекьин юкьвал туртла, вучда? Кьуд пад университетдин муаллимарни студентар я... Зун икъван садрани клева гьатайди туш. Жуван рикл алай жумла – Вун гьикъван иерди я?! – лугьудани? И гафуни зал Света, Марина ашукьарна, абур за къабулнач, гила Икс ашукь хьайитла, за ам къабулдай» - са фенд туьклуьрна.

Параддай экъечлай инсанрин цлиргьер майдандивай яргъаз къакъатирдавай кьери жезва. Рушар физвай ккла сад-вад касни авач. Тлар малум тукшир рушан кьуьнуьвай са жергеда акъвазна, Загьира ван хкажна хьиз лагьана:

- А-гьан, ингье вун гьина аватла?

Икс садлагьана элкьвена, рахайдан чиниз килигна: са декьикьада адак къалабулух, ахпа хьел акатна, хъуькьверин кьилериз яр акъатна, чин мадни иер хьана. Гуьгъуьнин декьикьада кам явашарна, ада туьнтдаказ лагьана:

- Заз вун чидай кас туш!

- Заз вун чидай кас я, - секиндаказ жаваб гана жегьилди.

- Ваз зун гьинай чида?

- Жуван накъвандин инсан чир жедачни бес?

- Цуьн Кцларай яни?

- Кцларай туш, са тлимил инихъай я, - Загьираз гзаф тапарариз клан хьанач.

Руша университетдин цлийи муаллимди вичикай ягъанатарзавайди гысабна, фикирна: «Москвада матишкайрихъ галаз кефер члугуна, хтана, ида гила ина зун хътин кламаяр жагъурзава. Зун ахътинбурукай туш!»

- Заз цуьн чидай кас туш! – тикрарна руша. И декъикъада ам Загъираз лап гуърчег акуна, къуна, гъайкал хъиз, хура тваз клан хъана. Анжах вичиз хабарни авачиз лагъана:

- Я руш, вун гъикъван иерди я?!

Руш са арада чашмиш хъана, къил элкъвена: ихътин гаф адаз садани садрани лагъай туш. Тадиз вич-вичел хтана, ада регъуьвал кваз, амма чин члурна хъиз, лагъана:

- Зарафатар бес я, - жаваб вичелай аслу тушиз хъуьтуьлдаказ акъатна.

- Зиди рикливай я.

Руш жегъилдин вилериз са ажайиб жуьреда килигна: адаз са вуч ятлани хабар къаз, ахтармишиз, тестикъариз, инкариз кланзавай хъиз тир. Амма са гафни лугъун тавуна, юлдашдин гъиликай клевидаказ хкъун хъувуна, туфлийрин шуьклуь дабанар асфальтда эцягъиз-эцягъиз, катна.

- Зуьгъре, тади къачумир, - тлалабна юлдашди.

Загъир рекъин юкъвал аламукъна: «Зуьгъре, - тикрарна, - Тлварни вич хътин гуьзелди я...Зуьгъре...Экуьн гъед... Заз ишигъ гудай гъед...»

- Заз акуна! - гъарайна къулухъай Агъмеда.

- Я стха, вуна зун лап члуру чкадал къуна хъи?

- Къайгъу авач. Руша рекъин юкъвал тун пис кар туш: ваз адан къадир чир жеда. Бубайри лагъайвал, гъавая жагъай затл ужуз аквада, къимет гайиди – багъаз.

- Ваз гила вуч лугъуз кланзава? Совет девирда хкудай адет – гъуьлуьз гузвай рушахъ гъахъ къачун – гила чна кутун хъийидани?

- А адет хкатнавач...Ви сусахъ гъахъ Седир дахди гуда, - Агъмед хъуьтуьлдаказ хъуьрена. – Ам вуж тир? – къилин ишарадалди руш катай тереф къалурна.

Загъира Иксдикай суьгъбетна.

- Вун гъа икъван вахтунда ам рикле аваз, таниш тахъана амани? Яда, вун лап кацикай регъуь Къадим я хьи!

- Къадим вуж я?

- Гъа и вун хьтин са регъуьди. За лагъайди халкъдин мисал я.

- Яраб зун гъакъван регъуьди ятла? – Загъир хияллу хъана.

Загъир виликан шад, зарафатчи ва ачух аспирант яз, са межлисда къуд-вад рушахъ галаз къуьлердай жегъил яз амачир. Адан амалар, гъерекатар университетдин муаллимвилин дережади чуькъвена къунвай. Вичи тарс гузвай, вичиз мукъувай таниш жез кланзавай рушарилай ам къуд-вад йисан члехи тир. И гъвечли тафават адаз лап члехи яз авазвай. Гъа ихьтин фикир студентка рушаризни авай. Сад-къвед виклегъ, Москвадай хтанвай муаллимдин гардандиз еб вегъез кланзавай рушар Загъираз бегенмиш жезвачир, намус квайбур адав агатзавачир.

- Эхъ, вун гъахьтин ажурди я, тахъайтла икъван члавалди бегенмиш хъанвай рушахъ галаз рахун тавуна, адан ери-бине чир тавуна акъваздани? Белки, ам туплал квайди ятла? Белки, ам тухванвайди ятла? Чирна кландачни? Гъакл, гъилер куьрсарна, цавай аватуй, гъиле гъатуй, лугъуз, акъваздани?

- Ваз регъят я, Агъмед стха. Вун члалан устад я, ваз чидай къван мисалар ван хъайитла, ваз дишегъли, ам гъикъван диндал клеvidи хъайитлани, муьтлуьгъ жеда.

- За халкъдин мисалрин ктаб акъуднава, сад ваз гуда.

- Хъсан я, ам за свас жагъурдай рекъера ишлемишда.

- Эгер ваз хуш хъайи руш маса миллет хъайитла, вучда?

- Маса миллет? За вучиз ятлани ахьтин фикирнавач. Заз жуван диде-бубадихъ галаз лезги члалал рахадай свас кланзава.

- Вуна дуьз фикирзава: жуван члал, жуван халкъдин адетар чидай руш къисмет хъун хъсан я, ахьтиндахъ галаз уьмуьр тухуз регъят жеда. Анжах...

- Вуч анжах?

- Вун са рушал клевидаказ ашукъал-машукъ хъайитла, ваз адан миллет, члал ахквадач...Вун дили жеда!

- Деклени заз гъахътин бахт жагъанайтла...

- Жагъида. Геж хъанвач, вун гъеле жегъил я...

- Заз рушарин гуьгъуьна къекъведай вахтни авач: къве чкада к1валахзава, комсомолдин комитетди ва парткомди гузвай тапшуругъар къилиз акъудна к1анзава...

- Абур чнани авур ва ийизвай к1валахар я. Абурукай багъна къамир. Сифтени сифте жуван хсуси месэла гъяла, стха.

- Гъялда, стха. Вун и куьчедиз гъик1 акъатнавайди я?

- Ваз «дуьнья дар я» ибара ван хъайиди яни? И ч1ехи шегъерда авай къве самурганви чпиз садрани такур кк1а дуьшуьш хъанва: дуьнья дар я! – хъуьтуьлдаказ хъуьрена. - Зун к1вализ яхдиз хъфизвайди я, хъша вунни, чаз илиф.

- Зунни!

- Эхъ, эхъ! Вун! Къе суварин югъ я. Чун, къве самурганви, мет мет1е туна, ацукъда.

- Ви свас инжиклу жедатла?

- Абур вуч гафар я, яда?! Зи паб мугъманриз чин ачухдай, жумарт дишегъли я. Вич Ст1алдила ят1ани, вац1а, гъуьле ханвай хътинди я, - хъуьрена, - гъакъван заха я.

- Ада мугъман гуьзлемишзавач эхир...

- Зи рик1ел вун илифарун алай тир, стха. Суварин юкъуз ик1 расалмиш хъун чи бахт я. Ша, - хъуьч1уьк1ай къуна. -Вун атайла, чаз жезвайди са сук1рада авай цин зарар я, ядни крандай булдалди гъавая авахъзава.

- Сук1рада авай яд вучтинди я?

- Хуьрек ийизвай къажгъандиз са сук1рада авай яд хъиягъайла, ви т1уьн алатзава.

Къве самурганвини хъуьрена.

- Ша, к1вале гъарам якни ава, - теклиф тикрарна Агъмеда.

- За гъарам недач, стха.

- Гъарам туш, яда! За вичиз са хъсанвал авурда гъанвай, квез гъалал хъуй, лагъана, хзандив вуганвай таза к1елен жендек я.

- Гъалалди т1уърт1а жеда.

18.

Вич общежитидив гъик1 агакъ хъувунат1а Зуьгъредин рик1ел аламачир. Адал алай гъал акурла, са к1вале яшамиш жезвай рушар тажуб хъана. Абуру жузунариз башламишна:

- Вахъ вуч хъана?

- Ви пелел ифин ала хъи?

- Начагъ хъанани? Духтурдиз эвердани? – язух ч1угвазва пуд лагъайда.

Кроватдал ярх хъана, Зуьгъреди вири суалриз «чидач, хъанач» жавабар гузва, гъвеч1и рик1е авай гъелелиг вичин кьилни акъат тийизвай еке сир садазни ахъайзавач.

- Я руш, ви са туфлидин дабан хкатнава хъи?! – юлдашди туфли хкажна, къалурна. – Им алаз вун гъик1 хтайди я?

- Къец1и балк1ан хъиз, хтана ман.

Зуьгъреди сад лагъай сентябрдилаи инихъ «ц1ийи муаллимдихъ» галаз алакъалу гаф-ч1ал, акур-такур са-сад рик1ел хкизва.

Зуьгъре къве йис вилик Азербайжандин Кц1ар шегъердай Магъачкъаладиз атана, университетдин биологиядин факультетдик экеч1на, к1елзавай руш я...

«Чи т1варар чеб-чпиз икъван вучиз ухшар я: Загъир – Зуьгъре, Зуьгъре – Загъир?!» - жузунзава ада вичивай.

«Шекеран патав фида», - Зуьгъре къарагъна, чин-гъил чуьхвена, дабан хкатнавай туфли газетдик кутуна, куьгъне туфлияр алукуна, к1валяй экъеч1из гъазур жезва.

- Вун гъиниз?

- Туфли ремонтдиз вугуз.

- Къе сувар я, чекмечиди к1валахзавач.

- Зун килигда, - дабан хкатнавай туфли хъуьч1уьк кутуна, Зуьгъре к1валяй экъеч1на, Бакудин 26 комиссардин куьчедай агъабалди фена.

Югъ нянихъ элкъвенва, гъава къанва, гар амач, лацу дуьгуьдин ч1ахар хьтин жив къвазва. Дериндай нефес къачуна, баябан хьанвай куьчеда вил къекъуьрна, яргъай аквазвай жегъил Загъир хъайит1а, вич вуч авун лазим ят1а, фикирдиз гъана, вилегьдаказ къисметдин къаншардиз фена...

Малыгинан куьчеда авай Шанхайдиз гъахъна, Зуьгъреди таниш рак гатана. К1валаяй Шекеран ван атана: «Ша!»

- Вув, Зуьгъре яни? Ша, ша, чан вах, - халадин рушар гарданра гъатна.

- Заз вун са жуьре аквазва, вах? Хъайи-тахъай авани? – жузуна Шекера.

- Эхъ.

- Вуч хъана? – къалабулук акатна.

- Секин хъухъ, ч1уру кар хъанвач... Миредин гъинава?

- Ам Загъир муаллимдин патав фенва, ша лагъанвай. Вахъ вуч хъанва? Лагъ кван, чан акъудмир.

- Ашукъ хъанвай хьтинди я.

- Лап хъсан... Ашукъ хъун еке бахт я.

- Яни, чан вах?

- Эхъ! Зун зи ярдал ашукъ хъана, гъуьлуьз фейиди я.

- Мирединни вал ашукъ яни?

- Э-э-хъ! – ван явашарна, сирлудаказ лагъана: - Къилди к1вале амукъайла, ада зун гъилерал къазвайди я. Ам ваз фяле яз аквамир. Муьгъуьббатдин къадир авай итим я.

- Агъ, гъуьлуь гъилерал къазвай бахтавар.

- Акъуллу паб хъайит1а, ви гъуьлуь вунни гъилерал къада... Вун нел ашукъ хъанва, чан вах?

- Лугъуз регъуь я эхир.

- Лагъ!

- Загъирал, - кушкушна.

- Чи Загъир муаллимдал?

- Эхъ.

- Адаз ви ашкъидикай хабар ават1а?

- Чидач.

- Вичиз вун хуш ят1а?

- Чидач.

- Бес ваз вуч чида?!

- Ада кье захъ галаз гафар авуна.

- Вуч гафар авуна? – кьуба лезгийрин нугъат хвена, жузуна Шекера.

- Заз «вун гьикъван иерди я» лагъана.

- Дуьз лагъана ман.

- Дуьз лагъана манн... Бес ихътин гафарихъ маса мана авачни?!

- Маса мана? Чидач...

- ?!

- Я вах, вун гадайри лугъузвай гьар са гафунихъ инанмиш жемир... Абур ви кьил элкьуьриз алахъзавайбур я.

- Я-а-а?!

- Эхъ.

- Бес за гила вучин? – Зугьредин шадвал квахъна, ада вахаз вичин гьиссерикай суьгьбетна, жузуна: - Чама, Загьир гьихътин инсан я? Ам зал мад гьалт хьувурт1а, за адаз вуч жаваб гун? Мад катдани? Акъваздани?

- Чан вах, Загьир, заз чир хъайивал, акьуллу, кьил-кьилик квай инсан я. Адаз бажагъат вакай ягъанат ийиз к1ан хъана. Белки, гьадан рик1изни вун бегенмиш хъанват1а? Мад дуьшуьш хъана, рахайт1а, кими жавабар гумир, жуван бахт гьилий ахъаймир...Заз са кар чида: адаз мехъериз к1анзава, дустари адаз кутугай рушар кьалурзава. Чна ви т1варни кьунвайди я.

- Куьне гьик1 лагъана?

- Миредина адаз лагъана: «Зи сусан халадиз са иер руш ава, амни куь университетдин студентка я».

- Мад са гафни?

- Мад вуч лугъуда кьван? Ада хабар кьунайт1а, лугъудай ман.

Зуьгьре сефил хъана.

Шекера халадин рушаз нянин т1уьн гана, ам рекъе хтуна.

19.

Агъмедан папа мугъман хушвилелди къабулна, адавай жузунар авуна, лагъана:

- Як рганва, за исятда къве чкал акъалжда. Куъне чин-гъил чуъхуъдалди хинк1ал гъазур жеда.

- Суварин хинк1ал! - алава хъувуна Агъмедан. - Чи к1вале, Загъир муаллим, садрани адетдин хуърекар авай туш, вири сувариз, хайи йикъариз, маса шадвилериз талукъ яз гъазурзавай няметар я.

- Зун гъавурда акъуна: куъ к1вале гъамиша сувар ава.

- Эхъ, эхъ.

- Юлдашдин т1варни Сувар яз тахъуй?

- Яъ, яда, ваз гъик1 чир хъанай? Зи рик1елай куън танишарун алатнай.

- К1вале авай къайдадила, - Загъир инихъ-анихъ килигна. - Къуд пад, сувариз хъиз, безетмишнава.

- Кайвани, ваз ван къвезвани?

- Эхъ.

- Чи мугъман зи хуъруънви, яр-дуст Загъир муаллим я.

- Чизва, вуна заз адакай суъгъбет авур тир.

- Ада к1вале авай сериштайрилай ви т1вар тайинарна: фалчи я.

- Сагърай вич.

Итимри гъамамдин к1вале нубатдалди гъилер чуъхвена, чинризни са шуп1 яд ягъна, столдихъ чкаяр къун хъувуна.

- Чун са гъилер шешбешар, к1андат1а сет1ренжар къугъваз агакъдат1а? - жузуна иесиди.

- Заз к1андай къугъун шахматар я, - лагъана мугъманди.

- Заз - къил т1ар тийидай шешбешар.

- За са чкал къажгъандиз вегъена, - лагъана ц1ун к1валаяй итимрин ванер къвезвай кайваниди. - Шахматар яргъал фида, гъа шешбешар къугъвайт1а жеда.

- Чна къе, суварин юкъуз, ви кефи хадач, руш, - Агъмедан нардар гъана, столдал ахъайна. - Буюр!

Залда зарар гадардай, шашкаяр и кыляй а кылиз тухудай шад ванер гьатна. Сад лагъай гылер куытыгъ тахъанмаз столдал бугъ алахъзавай пешерин хинкӀал, ругунвай як авай тарелка, серг авай къаб, коньяк авай шуыше, кьве румка, кьел ва маса герек затӀар атана.

- Садни кумукънач! - иесиди нардар кӀватӀ хьувуна.

- Сад лагъай тост ихътинди жеда: Яшамишрай ЧӀехи Октябрдин сувар! - Агъмеда коньяк авай румка хкажна.

- Яшамишрай! - Загъира вичин румка дустунин румкадихъ галукъарна.

- Вун рази яни, руш? - жузуна Агъмеда папавай.

- Зунни рази я. Яшамишрай! - цӀун кӀваляй сусан ван акъатна.

Итимри рахун-луькӀуьн квачиз гагъ серг алай хинкӀал, гагъ таза кӀелен як тӀуьна, чпин каш къена. Ахпа мад са румкаяр хъвана, абур суьгъбетрик экечӀна.

- И як, стха, са хванахвади вичин баладиз са четин предметдай кьимет туькӀуьрайла, гъанвайди я. Вуна, стха, гъарам недач лугъуда. Им гъарам туш, зи зегъметдин кьимет я.

- Вучиз абуруз гъавая ва я гъахъунихъ кьиметар кӀанзава? КӀелна, чирна, къачурай манн!

- Ам маса месэла я, зун чи университетда, институтра акатзавай адетдикай рахазва: жуван патав атай, жуваз чидай инсандиз алакьдай гъуьрмет авуна кӀанда.

- Чна кӀелай йисара ихътин гъуьрметар, тапан кьиметапр авайбур тирни?

- ТӀимил-шимил авай, чаз, студентриз, абур аквазвачир. Чи са яшлу муаллимди кӀел тийизвай, тарсар ахъайзавай студентдиз курсунин виликел лагъанай: «Ректорди вун университетдиз ви бубадин, дяведин инвалиддин, хатурдай къабулайди я. Вун акъуддай чкадал атанва. Ваз регъуь тушни?!» Ректордини са низ ятӀани гъуьрметзавай.

- Дуьз туш ман. АкӀ хъайила, университетдиз инвалидрин аялар къабулна кӀанда...

- Завай хъсанвал тавун акъваз жедач, - лагъана Агъмеда. - Зун Бакуда кӀелнавай инсан я, ана авай къайда «менди-сенди - сенди-менди», яни за ваз, вуна

заз, я. Гьемшерриз хьсанвал низ ийизва, гьикъван ийизва чизва. Зани низ хьайитлани, мус хьайитлани хьсанвилер ийизвай туш.

- Я гьар хьсанвал авурла, ихьтин якни гьизвай туш, - суйгьбетдик Сувапни экечлна.- Загьир стхадиз генже алай рушаз эцигай кьиметдин кьиса ахъая, - тлалабна гьуьлуьвай.

- Ам вуч кьиса я?

- Шаз зи патав Ахцегь райондай са хванахва атана: адан вах заочно чи филологиядин факультетдиз гьахъзавай, вири экзаменар гана, хайи литература амай. «Пака и предметдай вуна дуьз кьимет туйклуьрайтла, - лагьана касди, - за ваз са лапагдин жендек гьида». Зани хиве кьуна, лагьана: «Экзамен гун кумазни ви вах зи патав кафедрадиз атурай». Зани зенг авуна, хайи литературадай экзамен кьазвай дуст муаллимдиз лагьана: «Пака ви экзамендиз генже алай руш кьведа, адаз са дуьз кьимет эциг». ...Пака, нисинилай кьулухъ, кафедрадиз генже алай руш атана. «Вуч кьимет атана?» - жузуна за. «Кьвед» атана», - чиник серин кваз, жаваб гана. «Экзаменаторди заз хиве кьур тир! - заз хьел атана. - Агь, фулан икI хьайиди... За адаз исятда зенгда, кьимет туйклуьр хьийиз тада» - зи гьил телдефондал фена. «Акьваз, акьваз, зенгмир», - тлалабна руша. «Вуч хьана?!» - жузуна. «Заз ада «пуд» эцигна». «Бес вуна закай вучиз тапарарна?!» - заз гила лап хьел атана. Руша галкIиз-галкIиз гьавурда туна: адан стхади тарихдин муаллимдивайни вахаз куьмек гунн тлалабнавай; экзамендай «пуд» эцигайла, руша и кьимет вичи кьазанмишайди яз гьисабна, ни вуч куьмек ганатла, ахтармишун кьетлна; сифте ам тарихдин муаллимдин кIвализ фена; рушаз «кьвед» атайди чир хьайила, тарихчидин папа лагьана, бес адан гьуьл экзаменатор акваз агакьнач, «пуд» атана лагьайла, папра гьасятда гаф элкьуьр хьувуна. Ахпа генже алай руш зун ахтармишиз атана... Адан стха хуьрй са жендек гваз атана, ам чи кIвале кьве чкадал пайна, чIехи пай тарихчидиз тухуз гьазур хьана. Сувара жузуна: «Ада ви вахаз са куьмекни ганач. Вучиз вуна адаз як тухузва? Вични жендекдин чIехи пай?» «Ада вахаз кIелдай чIавуз зарар гун мумкин я», - лагьана.

- Генже алай рушан кьиса квелди куьтягь хьанай?

- Лапагдин жендекдин гъвеч1и паюналди, - Агъмеда юхсул хъверна.

- Заз ван хъайивал, бязи лутуйри куъмек гун хиве къаз, са куъмекни тагуз, ришветар къачузва.

- Ахътинбурни кими туш: цан цайидаз цуру нек жезва, т1амбул ягъайдаз - фири нек. Мадни дуъз лагъайт1а, абуру цун тавур чкадай гуъзва.

20.

Зуьгъредиз санал къарай къвезвач: ам мад Шекеран патав атанва, адаз халадин руш вичинни Загъиран месэладикай рахана, вичиз гададикай са ц1ийи гаф-ч1ал ван хъана к1анзава.

- Халадин руш, ви расписание дегиш хъана хъи?

- Гъик1?

- Вун вацра садрани текъвезвайди гила къве йикъалай акъатна. Вуч хъана?

- Са зат1ни, гъак1 вун акваз к1ан хъана.

- Ашукъ хъанвай рик1из санал карай къвезвач. Яни?! - халадин рушан вилериз килигна, Шекера амалдар хъверна.

- Вуна дуъз къат1ана, - Зуьгъредини хъверна.

- Вахъ галукънавай хума захъни галукъайди я, - Шекера алава хъувуна: - Хер акурдаз хирен дарман чир жеда.

- Гъа дарман заз чир ман.

- А дарман Загъир муаллимдив гва.

- Вув, адав гвайди вуч дарман я?

- Ви муьгъуьббатдин хер сагъардай мелгъем.

- Закай зарафатармир, чан вах.

- Зарафат туш, я руш: за Миредин ракъурнава, ада Загъир вахъ галаз танишарун лазим я.

Зуьгъредин рик1из регъят хъана. «Зун к1валеле ацукъун лазим тир», - гъайиф ч1угуна руша.

Халадин рушар къалин суьгъбетрик квай арада к1вализ Миредин хтана.

- Я руш, вун ина авани? – жузуна ада Зуьгъредивай.

- Эхъ, вуч хъана?

- За вун куь общежитида жагъурзавай.

- Вучиз? - вичиз са куьникайни хабар авачи р къасна Зуьгъреди.

- Вун са гададиз къалуриз к1анзавай.

- Яраб а гада вуж тирт1а? – тадиз жузуна Шекера.

- Гъа ваз чидайди! Ам зал куьчеда гьалтна: суьгъбетар авуна, чун къведни университетдин общежитиз фенай...

- Чида, чида! - Шекеран сивикай хъвер фена.

Зуьгъредин чиниз яр акъатна: адан рик1и къут-къутна, хурун къефес гатана. Рик1яй суал фена: «Зун жагъурзавай гада Загъир ят1а?! Вучиз адан т1вар я Миредина, я Шекера лугъузвач. Зазни хабар къаз регъуь я...»

- Мубаракрай, халадин руш!

- Вуна заз вуч мубаракзава?

- Вун Загъир муаллимди жагъурзава! Гъавурда акъунани?!

- Жагъуррай ман...

- Гуьзелдан гуьгъуьна муштерияр жедай адет я.

- Чаз гъавая рехъ хъана...

- Гила Загъира вучдайвал я? - жузуна Шекера гъуьлуьвай.

- Чидач...

И гаф ван хъайила, Зуьгъредиз залан хъана.

- Садра жагъанач, лугъуз, бес мад жагъур хъийидачни?! - Шекераз вичин халадин руш Загъираз акуна, бегенмиш хъана к1анзава.

- Ада чуькъни авунач.

- Чна мад вучин, мус жагъурин, лагъана, жува хабар къадай ман.

- За хабар къаз, ам аял туш хьи.

- Жуван дустуниз куьмек гуда ман.

- Зун куьмек гуз алахъайт1а, ви вах ужузарун жезва.

- Загъир ви бажанах хъайит1а, чаз пис жедани?

- Пис жедач... Балугъ к1андайда тум цел элягъда. Загъир тахъайт1а, чи Зуьгъре гъуьл авачиз амуькдач, - Мирединаз папан алахъунар бенегмиш хъана.-
Мад зун санизни хъфизмач!

Зуьгьре, рик1е шаклувал гьатна, общежитидиз хьфена.

... Декабрдин эхиримжи йикъара Магъачкъалада, Загъираз пуд йисуз ватан хъайи Москвада хьиз, дат1ана жив къвазва. Ст1ал Сулеймана лагъайвал, «ц1инин живер авай турба къве къилни гъуьргъуьди хъана». Куьчяр живерай ац1ана: инсанривай къекъвез, машинривайни автобусривай физ жезмач...Абур михъун патал шегъердин регъберри, лапаткаярни йирфер вугана, казармайра авай аскерар, общежитийра авай студентар куьмекдиз акъудна. Пар ч1угвадай машинри ва тракторри тухуз гадарзавай живерикай шегъердин буш къерехра са йикъан къене Сару дагълар хьтин лацу к1унт1ар хъана.

Загъир общежитидай экъеч1на, Ленинан куьчедай «Комсомолец» кинотеатр галайвал физвай. Садлагъана адан вил вичин къаншардиз къвезвай Зуьгьреда акъуна, теспачавал акатна, фикирна: «Им гьиниз физвайди ят1а? Пушкинан библиотекадиз?» Ингье руш агакъзава, гадади вичин к1вач явашарна... Амма руш, гада такур къасна, алатна фена... Гада тадиз къулухъ элкъвена, рушан гуьгъуьниз фена.

- Я руш, хийирар! Акъваз кван, заз вун герекзава! – лагъана Загъира.

- Заз вун чидай кас туш, - руша амалдарвилелди вичи къве варз вилик гайи жаваб тикрарна, анжах и сеферда ада катиз тади къачунач.

- Гила чир жеда ман...Зун Загъир я. Ви т1вар вуч я?

Рушай жаваб акъатнач.

- Ваз Шекера, Миредина закай суьгъбетначни?

- Авуна...

- Вал т1вар алачни?

- Зи т1варваз ччизва.

- Заз ви сивяй ван хъана к1анзава.

- Зи т1вар Зуьгьре я, - ширин ванцелди лагъана руша.

- Зуьгьре...Вуч гуьзел т1вар я! - фадлай чизвай т1вар сифте ван хъайидай къуна, жегъилди вичин гьиссериз майдан гана: - Гьар пакамахъ фад, экв жедалди, ракъинилай вилик цавуз экъеч1дай къати гьед... Экуьнин гьед! Зуьгьре гьед! - ам ашкъиллу вилералди вилик квай гуьзелдиз килигзава.

Руш, чиниз яр акъатна, акъвазнава, адавай алай чкадилай юزاز жезвач.

- Чун са гъвечи геренда къекъвен, - теклифна Загъира.

- Зун библиотекадиз фена кланзава.

- Аниз вун маса сеферда алад.

- Ва-ваъ, жедач, исятда фена, пакагъан семинардиз гъазур хъана кланзава.

- Ваз семинардиз гъазур жез шумуд сят герек жеда?

- Къве сят...

Загъир сятдиз килигна.

- Къве сятдилай за вун инал гуъзлемишда.

- Хъсан я, - Зуъгре ракъун варарай Пушкинан гуъмбет авай гъаятдиз гъахъна.

...Са сятдилай Загъирни Зуъгре къуьн-къуьне аваз «Комсомолец» кинотеатрдиз фена.

21.

Цийи йис...Цийи йис вири дуъньяда, къетлен сувар хъиз, къаршиламшзава: сада-садаз тебрикзава, акъатай йисан агалкъунар гъисабзава, цийи йисуз ийидай крар незердиз къачузва, къуъл-макъам, тлуьн-хъун къурмишзава

Цийи йис хзандин сувар я. Гъавиляй Загъир хуьруьз хъфена, 1972- йис вичин хзандихъ галаз къаршиламишна. Магъачкъаладиз хтайла, ам общежитида мукъва-къилийрилай, дустарилай ва танишрилай хтанвай са хара чарари - Цийи йисан тебрикри гуъзлемишзавай. Загъира сифте чарарал алай фамилаяр ва шегъеррин тварар: Москва, Баку, Дербент, Къазан, Томск, Иркутск ва мсб. клелна, ахпа конвертар ахъайиз са-са чар, ачух чарарин далу патал алай гафар клелна. Ибурулай гзаф тебрикдин чарар Загъира вичини уълкведин шегъерризни хуьрериз ракъурнавай, абурукай са бязибуруз, ингъе, жавабарни хтанва.

Исакъоврин чар мад са сеферда клел хъувуна. Абурув Загъиран тебрикар агакънава. Ам Михайил Ивановичахъ галаз телефондаини раханай. Маринади дидедин, бубадин патай Цийи йис мубаракзава ва кхъизва: «Ви мехъер мус жеда? Чаз хабар це. Чун, теклиф тавуртлани, вири къведа». «Хабарда, хабарда, - фикирдай хиве къуна Загъира.- А мехъер мус жедатла зазни чизвач. Свас

жагъанва, лагъана, накъ хзанар секинар авуна, анжах рушан т1вар лагъанач. Килигин, геж хъанвай кар авач. Зи таяри гъеле институтра к1елзама».

Университетда тарсар амач, сад лагъай сессия башламишнава: зачетар къабулзава, экзаменар къазва. Загъираз архаин вахт гзаф жезва, вичин предметрай зачет ва я экзамен авачир йикъара ам филиалдиз физва.

Зуьгьре акваз к1анзава, адани зачетар ва экзаменар вахгузва, гъавиляй ам вичин тарсаривай къакъудун кутугнавач.

Деканди вичин кабинетдиз эверна, Загъираз лагъана:

- Ви 4-курсуна зи руша к1елзавайди я.

- Чида.

- Адаз дуьз килиг.

- Зун адаз дуьз килигзава.

- Ам за яру дипломдиз гъазурзавайди я.

- Ви рушаз, вичи гъик1 к1елун лазим ят1а, чизва.

Декандин чин ч1ур хъана, Загъир рак1арихъ фена.

- Акъваз. Са месэла мад ава: ви курсуна чи парткомдин секретарь Гъамзатов Алидин хтулди к1елзава, гъамни яру дипломдиз гъазурзавайди я. Килиг, жуван къил квачир далдамрик кутамир, - тагъкимна.

- Гъамзатован хтулдизни вичин хиве авай везифа чизва.

Зачетар ва экзаменар Загъира, университетра тестикъ хъанвай адетар ва къанунар вилив хвена, куьмекчини къвалав ацукъарна, къабулна. 4-курсуна экзамендай декандин рушаз «4», парткомдин хтулдиз «3», ирид касдизни «къведар», амайбурузни жуьреба-жуьре къиметар атана. Усмановалай са студентни ачухдаказ нарази хъанач. Ведомость акурла, деканди чин ч1урна.

- Университетда студентри хъсан к1елунай чи факультетди гъамиша сад лагъай чка къазвайди я. Икъван «къведар» эцигначирт1а жедачирни?! – деканди вичин рушан патахъай чуьнкъни авунач.- Парткомдин секретарди чун кунфа-кунфдайди я, къимет туйк1уьр хъийиз тадайди я, - зурзун акатнава. – Адакай ректордизни кич1едайди я. За вун тагъкимнай. Заз ви, гележег авай жегъил

алимдин, рекъел цацар, валар хъана к1анзавач. Мукъаят хъухъ, эверун хъайит1а, хъуьтуьлдаказ рахух, экзамен ц1ийи кьилелай хкъада, лагъ.

Къве йис вилик университетдин парткомдин секретарвиле хкъанавай Гъамзатов Али Омарович гзаф йисара Советрин Армияда къулугънавай, полковникдин чин авай, суваррин йикъара хурал орденри ва медалри нур гузвай инсан тир. Къакъан буйдин эгъли итим университетдин дегълизра, кьил хкажна, вичин хсуси к1валеле хъиз, эрч1и гъиле авай айнаяр алчудариз-алчудариз, къекъведавай. Вичиз бегенмиш тахъай гъар са зат1унин патахъай рахадай. Адан рик1 эмирар гунал, гзаф рахунал ва вичиз табий инсанар виридаз малум куьлуь-шуьлуьйрин гъавурда тунал алай. Адет яз, ам пакамалай нисиналди университетда жедай, нисинилай къулухъ партиядин обкомдиз фена, гъана вичи к1валахзавай университетдин ректординни деканрин к1валахда авай кимивилер ашкара ийидай. Адакай вири икрагъ хъанвай, гзафбуруз кич1ени тир.

Загъираз паткомдин секретарь са шумудра акунай, амма абур гъеле таниш хъанвачир. Жегъил гъавурда акбуна: эгер Гъамзатовакай ректордизни кич1езват1а, адан к1валахар к1еве гъатда: вилик лабораториядин к1валахдихъ нетижаяр хъун, докторвилин диссертация кьилиз акъудун, партиядин жергейриз гъахъун ва к1вал къачун квай.

Пака Усмановаз парткомдай эверна, ам, вичиз куьн патахъай ша лагъанват1а чиз, Гъамзатован хтулди экзаменда кхъей жавабни къачуна, фена.

- Вун яни регъбердин гаф ч1урзавай игит?! - парткомдин секретарди чин ч1урна, хъел авай вилер рак1арай атай жегъилда ат1умарна, девди хъиз, гъарайна.

- Зун игит туш, физикадин муаллим Усманов я, - Загъир секиндаказ жаваб гана.

- Вун вучиз ч1ехи лагъай гаф кьилиз акъудзавач?

- Вуч гаф?

- Зи хтулдиз физикадай хъсан къимет эцигун. Ваз куь факультетдин деканди зи т1алабун лагъаначни?

- Лагъана...

- Вучиз лагъайвал авунач?!

- Вучиз лагъайт1а, гъурметлу Али Омарович, куь хтулдиз физикадай са зат1ни чизвач. Ингъе ада гайи жавабар: ина пуд суалдиз вад гаф кхъенва, - Загъира студентдин фамилия ва жавабар алай чар Гъамзатован вилик эцигна. – Ихътин жавабриз хъсан къимет эциг жедани? Куьне лагъ.

- Зун дяведин иштиракчи я, за вун хътинбур вишералди кьиникъикай хвенвайди я. Бес за авур са т1алабун?

- Зи бубани дяведин иштиракчи я.

- Зи бедендал ц1увад хер алайди я.

- Зи бубадик са гъил кумай туш.

- Вуч?!

- Зи буба сад лагъай дестедин набут я.

- Чизвачир, - гъайиф ч1угвазвай хъиз Зи хтулдиз «вад» эхциг!

- Завай жедач.

- Ина регъберди гайи эмирар кылиз акъуд тийидай са игит, са кылет1умайди, авай. За адан мефт1ер дуьз чкадал хкана. Гила зи вилик ц1ийи игит акъвазнавани?

- Зун я куьгъне, я ц1ийи игит туш, юлдаш парткомдин секретарь. Завай студентдиз текъвезвай къимет эцигиз жедач.

- Ада ваз ц1ийи кылелай экзамен вахгуда.

- Вахгурай. Куьн за эцигай къиметдихъ инанмиш туш, гъак1 хъайила комиссия тешкила, жувни ша, хтулди жаваб гурай.

- Гъурметлу Али Омарович, вуна армияда намусдалди кьуллугъ авунани?

- Эхъ! Гъак1 хъайила заз ц1увад орденни медаль ава.

- Зун игит аскердин хва я. Зазни, жуван бубади хъиз, намусдалди к1валахиз, намусдалди диде-ватандиз кьуллугъиз к1анзава. Вучиз вуна заз намусдалди к1валахиз манийвал гузва?

- За вучзава?! - парткомдин секретарь яваш хъана, жегъил муаллимдиз рац1амрин к1аникай килигна, жавабдихъ къекъвена, галк1из-галк1из рахана:

- Авай-авачир са хтулдиз яру диплом хъана к1анзавай... Адаз хъсан къимет т1алабун... манийвал... яни?

- Эхъ, за гъак1 гъисабзава.

- Ят1а, ахлад, - явашдаказ эмир гана виликан полковникди, ада вичин рик1ин са паргъа буш хъайиди гъиссна.

И гъуьжетда Загъир гъалиб хъана: ректорди я комиссияни тешкилнач, я Гъамзатован хтулди экзаменни мад сеферда вахганач. Парткомдин секретардин т1алабун къилиз акъат тавунал университетдин муаллимар ва студентар тажуб хъана, гзафбуру Загъираз адан гафунин к1евивал, намусдин михъивал тебрикна.

- Вуна шадвал авун гъеле фад я, - лагъана Агъмеда. - И гъалибвеликай ваз зарар хкатда, стха.

- Яраб секретардин т1алабун къилиз акъуд тавур сад лагъай игит вуж тирт1а?

- Белки, адан фикирда зун авайт1а?

- Вун?!

- Эхъ, зунни, вун хъиз, закондалди к1валахиз эгеч1айди я.

- К1валахиз хъаначни?

- К1валахиз вуганач. Абуру зи квилел регъв регъвена.

- Вунни муьт1уьгъ хъана.

- Эхъ. Маса рехъ авачир...Хзан квартирадикай магърум жезвай, - Агъмеда квил агъузна

- А-гъан, - Загъиралай дерин нефес алахъна. - Гила зи нубат я ман...И вири шулугърикай за газетдиз макъала кхъидани, кхъидачни?

- За ваз меслят къалурзавач...

Загъиран гъуьгъуьл михъиз ч1ур хъана, ада къет1ивилелди лагъана:

- За намусдалди к1валахда!

Пакамахъ Загъирал тарихдин муаллим Алим мурсалов дуьшуьш хъана.

- Гик1 ава, муаллим? - жузунатарихчиди.

- Гъебедин са хиле авай хъиз, - гъяз авачиз жаваб гана физикди.

- Гзаф юзурзавани? Яни гатазвани?

- Дуьз лагъайт1а, эхъ.

- Ваз са куьнихъайни кич1е жемир. Собранийрал месэла аватайт1а, за ви тереф хуьда, - гъуд чуькъвена, хкажна. - Яшамишрай гъахъ!

Загъир тажуб хъана: «Чи арада ихътин къегъаларни ава къван!» И фикирди адак шад руьгъ кутуна.

- Яшамишрай гъахъ! - тикарна Загъира.

22.

Университетдин студентриз рухсатар хъана. Зуьгъре Магъачкъалада хайи ватандихъ, дидедивай къакъуднавай куьрпе бала хъиз, ц1игел жезва, гъавиляй, гъар архайин вахт хъайила, Кц1ариз хъфиз тади къачузва. И сеферни ам эхиримжи экзамен вахгай пакамахъ рекъе гъатна.

Шагънабат вац1ун тамари хранвай дугуна гъвеч1и, гуьзел шегъер эк1я хъанва. Зуьгъредиз, т1ебиатдал рик1 алай рушаз (ада биология - чан алай яшайишдикай илим гъавая вичин пеше яз хкъянавач), автобусдай автостанциядал эвич1на, куьлуь-шуьлуь авай биц1и чанта къуьнуьз вегъена, ктабарни хзанриз ширинар авай чамадан гъилик къуна, шаир Нуредин Шерифован т1варунихъ галай куьчедай винелди, къуд патаз килигиз-килигиз хъфиз, танишриз саламар гуз, абурун суалриз жавабар гуз к1анда. Ахпа ам эрч1и патахъ элкъезва, айванар къибледихъ акъудна, жерге-жерге эцигнавай к1валери къунвай тепедиз хкаж жезва. Инкъилабчи Абид Эмирасланован т1варунихъ галай шуьк1уь куьчедив агакъайла, вич хайи к1валив ахгакъайди гъиссзава, мад къуд патаз килигзава... Багълари басмишнавай шегъер, яргъи куьчеяр, Советрин Союздин Игит Мирзе Велиеван т1варунихъ галай парк, «Азадвал» майдан, Шагънабат вац1ун эрч1и пата авай Къара булах (япарихъ лезги музыкадин ва манийрин ширин ванер галукъзава), тамар, ч1урар, яйлахар, къакъан къилер алай Ба ва Бармак дагъ аквазва... И сеферда абур вири лацу дуйгъурди к1евирнава: Кц1ар шегъерда, Сирт магъалда къуьд я.

Дагъустандай хтанвай студентка Абид Эмирасланован куьчедин агъалийри элкъуьрна къазва: ам виридаз, чпин руш, вах, бала хъиз, к1анда. Вучиз лагъайт1а Зуьгъредин аял вахтар, жаван йисар и рик1из чими, муьгъуьббатлу инсарай ац1анвай, са к1вал хъиз, са хзан хъиз, меслятдалди яшамиш жезвай куьчеда акъатна. Вучиз лагъайт1а адан буба, Мурад муаллим, мергъяматлу инсан тир, диде, Бесен бажи, михъи рик1, ширин мез авай инсан я.

Ингье Зуьгьредин бубайрин, Мурадоврин, кьве мертебадин к1валерни... Руш к1ларасдин варарай хайи авадандиз гьахъзава: гьаятда вичин вилик чукурай верчерихъ, кацихъ галаз рахазва... Ада гьар са пип1е вил кьекъуьрзава: вичин рик1 алай марвар цуькверин тар, ципиц1дин тегьенг, машмашдин тарцик квай перпилаг... жагьурзава. Рак1арай экъеч1завай диде акуна, шад хьайи аялди хьиз, гьарайна:

- Диде чан! Ваз и вахт хийир хьуй! - гьиле авай чамадан гуларин к1арц1ел эцигна, диде кьужахламишна.

- Абат хийир хьуй, чан зи рик1 бала! Вун хтанани, зи эрзиман? Диде вун хтай рекьериз кьий! - дидени бала гарданра гьатна, сада-садаз теменар гана.

- Вун Дагъустанда гьик1 ава, чан бала?

- Хьсан я, чан диде.

- Вун хтана - рагъ атана, варз атана, чан бала.

- Вун гьик1 ава, чан диде? Дири яни?

- Хьсанзава, чан бала. К1вализ хьша, ваз инал мекьби жеда, гьава умун ят1ани, кьуьд я гьа.

Дидени руш к1вале, к1ларасдин ц1ай кузвай пичинин патав, ацуькна.

- Ви к1елунар гьик1 ава?

- Лап хьсанзава. И сеферни за вири экзаменар «кьудралди-вадралди» вахгана.

- Мубаракрай, чан бала. Ленин бубади лагьвайвал ая: к1ела, к1ела ва мадни к1ела!

- За Ленин бубади лагьвайвални, зи Мурад бубадин весини кьилиз акьудзава.

- Вув! Рагьметлу Мурадаз, - вад йис вилик залан азардик вахтсуз кечмиш хьайи гьуьл рик1ел хтана, Бесенан вилерай накьвар гадар хьана, - вун, чан бала, чи сад лагьай цуьк, гзаф к1андай...Рекьидайла, касди заз веси туна: «Бесен, чи Зуьгьредив институтда к1елиз туш!» лагьанай... За жуван касдин веси кьилиз акьудзава, - шехьна. Чин шалунал к1евирна, кьуьнер юзазвай диде вичин хурув агудна, рушни шехьна.

- Вун сагь-саламат акуна, зи рик1из лап регьят хьана, чан диде, - лагьана Зуьгьреди.

- Ви риклиз гъамиша регъят хъуй, чан бала. Шекер аквадани ваз? Ам гъикл ава?

- Эхъ, зун мукъвал-мукъвал адан клвализ физва. Квез саламар гун тлалабна.

- Саламар ракъурай вични бахтлу хъурай, абур гъайи - вунни.

- Зи стха, вахар гъина ава?

- Мектебда, къвед лагъай сменада ава. Мукъвара хкъведа.

- Абурун клелунар гъикл ава?

- Пис аквадач, ви клелунрив гекъиг жедач ман.

- Зун абурухъ галаз рахада.

- За ваз исятда кузвай чай цада, виртледихъ галаз хъухъ, акъван члавалди къулал алай дулмани жеда, - диде къарагъна.- Вун къе хкъведайди зи риклиз ая тир.

- А клвалахар за ийида, я чан диде, вун ацукъ.

- Ваъ, я чан бала, вун зи багъа мугъман я, хъуйтлуън рекъай хтанвай, мекъи хъанвай, галатнавай... Исятда ваз хуш-беш ийиз къуншиярни къведа.

Зуьгъре дидедиз, вилерал муьгъуьббатлувилини ва бахтлувилини накъвар алаз, килиззава...Адан ният къе дидедиз са сир ахъаюн я... Вилерикай Загъир карагзава... Рушан хиялар Магъачкъаладиз физ, Кцлариз хкъвезва... Икъван риклиз клани инсанар: диде, стха, вахар, къуни-къуншияр, дидедин некледихъ галаз ивидик какахънавай пак ерияр адаз идалай къулухъ йиса анжах садра-къведра ахкун мумкин я. Ам са дагъустанви жегъилдал ашукъ хъанва, амай уьмуьр хайи ватандивай яргъа, цлийи ватанда, акъатун мумкин я... «Дишегълидин къисмет гъахътинди я, - фикирзава Зуьгъреди, - гъуьл гъиниз фейитла, пабни гъаниз фена, гъана хъана кланда, тахъайтла хзан жедач. Хзан авачирди дишегълини туш...»

Мектебдай стхани къве вах хтана, клвал шад рахунрай, хъуьруьнрай ацлана. Абурун межлис къуншийри гурлу авуна. Нянихъ геж, садбур хъфена, садбурни ксана, клвале секин хъайила. Зуьгъреди дидедиз вичин рикле авай сир ахъайна:

- Зун са дагъустанвидиз клан хъанва, диде чан. Ада атана, зун вичиз це лагъайтла, вуна вуч лугъуда?

- Вув, вун гъакъван яргъаз акъатдани?! Чи Къуба пата бармак алай кас амачирни?

- Яргъа туш хьи, я чан диде! Кц1арай Худатдиз - автобусда аваз, анай Магъачкъаладиз - поезда аваз. Къуд-вад сятдин рехъ я. Бакидиз къван...

- Ина са шумуд касдин вил вал ала, гъар акурла абуру зи япара твазва... За абурун сивелай ягъзава: Зуьгъре гъеле аял я, ада к1елун куьтягърай, лугъузва.

- Дагъустанви вилик акатна ман.

- А ви дагъустанвидиз чи ч1ал къванни чидани?

- Эхъ. Гъамни лезги я.

Вичин рушал ашукъ хъанвай жегъил лезги тирди чир хъайила, дидеди, рик1из са т1имил къван регъят хъана, жузуна:

- Вуна адаз разивал ганвани?

- Ваъ. Гъелелиг ваъ.

- Ам вуч лагъай гаф я: гъелелиг ваъ? Вун разивал гуз гъазур я ман?!

- Заз сифте ви фикир чир хъана к1анзава, чан диде. Ви гъалалдин гаф галачиз за разивал гудач.

- Гъалалдин гаф, - яхун п1уззарар зурзуна, вилери ц1арц1ар гана. - Вун сагърай, бала чан, дидедал меслят гъизвай. Ак1 ят1а, за ваз лугъун: зун вахъ инанмиш я, вун намус авай, къил къилик квай руш я. Жувакай садаври ягъанатиз тамир. Дуйньяда меце сад, рик1е масад авай, ният ч1уру инсанарни ава. Гъавиляй килиг: вирт1едалди ишиннавай гафариз яб гана, жув алцурариз тамир. Садра к1вач ц1уьдгъуьнайт1а, къарагъ хъувун четин жеда. За ваз, чан бала, жуваз хуш жегъил, вун адахъ инанмиш ят1а, хкъдай ихтияр гузва. Ам азербайжанви хъунал, дагъустанви, эрмени хъунал шарт1 алач, ам вуж жедат1а къисметдин кар я. Вири миллетриз къве лишан хас я: инсанвал ва инсансузвал. Ви яр вуж хъайит1ани, зун рази я, анжах ам инсанвал квайди хъурай.

- Вун пара къадар сагърай, чан диде, - руша диде къужахламишна.

- Вун ви ярдихъ галаз бахтлу хъуй, чан бала. Ви бахт - зи бахтни я.

Магъачкъалада мишекъат къуьд давам жезва: тарар, куъчяр ва майданар живерини мурклары къунва, аязди чпин дердидал физвай инсанрин япар, нерар, гъилер гъасятда, чичлекар хъиз, яру ийизва, къати гару абурун беденрай тлеквенар акъудзава. Аялривай гъилерал бегълеяр алачиз, сиверал хъуьтуьл шарфар акъалж тавуна, гъаятрал экъечлиз, алеррай авахъиз жезвач.

Студентрин рухсатар муаллимриз талукъ туш. Загъир гъар юкъуз квалалахал физва: пакаман къыляй кафедрада къил къалурзава, филиалда вичин лабораторияда яргъалди ацукъзава. Квалале Агъмедани Азима ганвай, туьквенрай къачунвай ктабар, журналар ва газетар килелзава: хайи члал, литература, тарих, искусство деиндай чирзава, вичин лекцияра ишлемиш жедай хътин эсерар, делилар, малуматар къилди папкада квалелзава.

Зуьгъре Кцлариз хъфенва, гъакл хъайила Загъира вичин медени программа агалнава: чарасуз кар авачиз, куъчейриз экъечлизвач, кинойриз, концертриз ва театрайризни физвач. «Зуьгъре Магъачкъалада авайтлани, - фикирзава ада, - чавай, белки, сад-къве чкадиз физ жедай... Белки, Зуьгъредиз клан жедачир... Къайи гару шегъерэгълияр квалерай акъудзавач. Ихътин мишекъат къуьд заз Москвадани акур туш».

Пакамахъ дегълизда Загъирал комендант дуьшуьш хъана. Салам гайила, сарарикай хъиз, «аббат хийир» лагъана, дишегъли элясна фена. Адаз вичикай хъел авайди чиз, жегъилди лагъана:

- Ик1 хъанач хьи, я хала!

- Хъана акурбур ава, - жаваб гана Хадижата.

«Халадинди рикливай я», - фикирна, Загъир квалелиз гъахъ хъувуна. Ада чпин арада хъайи чуьруьк риклел хкана.

Къве гъафте вилик, университетда экзамерин сессия авай йикъара, Хадижата Загъираз лагъана:

- Чан халадин, пака ваз зи хтулди экзамен гуда, - адан фамилия ва твар кхъенвай чар вугана. - Адаз са хъсан къимет эциг.

- Хадижат хала, ви хтулди вуч къазанмишайтла, за адаз гъа къимет эцигда.

- Вув, бес сад-къве бал хкажиз жедачни?

- Ваъ.

- Вув, за тlалабайтlани?!

- Хадижат хала, за, ректорди тlалабайтlани, студентдиз текъвезвай кьимет эцигзавай туш. Тапанкьимет эцигун - закон чlурун я, ам гъа студентдиз душманвал авун я.

- Заз вуна Гьамзатован хтулдиз кьимет эциг тавурди чида. Гьамзатов маса миллет я. Бес вавай жуван лезгидиз са хъсанвал жедачни?

- Текъвезвай кьиметар эцигунин жигъетдай заз вири миллетар сад я, за абурун арада са тафаватни твазвач.

- Я хва, пака ви стхадиз, вахаз куьмек клан хъайитlа, вуна гъабурузни заз хътин жаваб гудани?

- Эхъ.

- Валлагъ, бала, Маскавда ви кьил акадарнава. Вун ана авай урусриз килигмир, чун дагъустанвияр я. Чина мирес-варисвал, мукъва-кьиливал, къавум-къардашвал, хала-хатурвал бубайрин девиррилай авай хъсан адетар я. Абур хуьн тавурла, абур кьилил акъуд тавурла, чун вужар жезва?

- Зани, чан хала, вири хъсан адетар вилив хуьзва. Студентриз текъвезвай кьиметар эцигун, тапан дипломар гун чак гила акатзавай чlуру хесет я. За садазни ихътин «хъсанвал» ийидач.

- Я бала, за ваз авур къван хъсанвилер бес гъакl гъавая фидани?! - комендант вичивай тlалабай студентриз ачух рикlелди жуьреба-жуьре куьмекар гуз, абуруз муаллимрив хъсан кьиметар эцигиз таз, ихътин хъсанвилерай вичивни савкъватар: хуьрерай гъизвай вирит, чlем, ниси, къурай як, емишар... агакьиз вердиш хъанвай. Ам, вичин гаф Загъира чилел вегъелайла, сифте чlалахъ хъанач, ахпа тажуб хъана, ахпани хъиле гъатна.

- За вазни хъсанвилер хъийида, хала. Буюр, вуч кландатlа лагъ.

- Вуна ви гъиле авай кьимет эциг тавурла, вавай заз вуч хъсанвал жеда?

- Вуч хъсанвал? - фикирна. - Месела, за ви дачадиз пер ягъда, - Загъир хъуьрена: ада са сеферда Хадижатан дачадиз пер ягънай.

- Вув, я аламатар! - Хадижатни хъуьрена. - Зи дачадиз пер ягъдай студентар ацлана ава, гила вун муаллим я, кутугнавач. Ви гъиле вуч ава хъи, вавай, къимет эцигиз тахъайла, заз гъихътин хъсанвал жеда?! - комендантди вичин суал тикрар хъувуна.

- За ви хтулдиз гъавая тарс гуда! За ам физикадай МГУ-да «вад» къведайвал гъазурда!

Хадижат хияллу хъана. Эхиримжи йисара Магъачкъалада цлийи адет арадал къвезвай: такъат квай диде-бубайри чпин институтриз гъахъиз кланзавай аялриз муаллимрив къиметдихъ артухан тарсар гуз тазвай, абур конкурсдай акъатдайвал гъазурзавай.

- Вуна зи хтулдиз репетиторвал ийида?

- Эхъ.

- Зи хтулдиз артухан тарс гуз жуван кьил тлар тавуна, гъакл къимет эцигайтла жедачни?

- Ваъ.

- Вучиз?

- Гъакл къимет эцигайла, адан кьиле затлани жедач, ам гъакл, вири гъавая къвез, вердиш жеда. За гайи чирвилер адан кьиле амукъда, абур адавай вичин уьмуьрда ишлемишиз жеда.

Хадижат хияллу хъана, амма рази хъанач: чин члурна, са гафнии лугъун тавуна, Загъиран клваляй эхкъечлна, са вуч ятлани рахаз-рахаз, вичин складдиз гъахъна.

Загъир лархъна акбал хъхъай раклариз килигиз амукъна, ада фикирна: «Жува лагъай хийирлу гафунин гъавурда акъун тавун, хъелни вакай атун, вахъ галаз рахунни тахвун еке мусибат я... Хуьре Гъашум хъел хъанва, ина Хадижат халани хъел хъана... Гъамзатов, Гъамидовни хъел хъанвайбурай я, абур захъ галаз чара авачиз сарарикай хъиз рахазва... Мад шумудни сад хъел хъижедатла... Захъ галаз клелайбур, зун чидайбур, «ана чи итим авайди я» лугъуз, гъеле къвезмайди я... Зуьредин стхади ва вахари школа куьтягъзава... Зун, кьил къуна, Магъачкъаладай катдай чкадал къведай хътинди я... Ихътин са малумат кхъена, жуван клвалин

рактарал алкүрна кланда: «Усманова вичин предметрай садазни текъезвай къиметар эцигдач. Ада физикадай ашкъи авайбуруз гъавая тарсар гуда, абурун чирвилер университетдиз ва аспирантурадиз къабулдай дережадиз акъудда».

Загъираз вичин ният бегенмиш хъана, ам, са еке месэла гъялнавайди хъиз, рикл секин хъана, столдихъ ацукъна, нубатдин ктаб клелиз эгечлна. Вилер ктабдал алаз, адан къилиз мад са фикир атана: «Ихътин тарс-курс за жуван хайи мектебда ачухайтла, гъикл жеда?!» Мефтледин клеткайрик гъерекат акатна, веревирд авуна, зигъинди къатлана: физикадал рикл алай аялриз артухан чирвилер гунн патал тарс-курс тешкилдай мумкинвилер Загъирахъ гъелелиг авач; адавай ахпа, мехъер авуна, жуван клвал-югъ хъайила, и месэладал хквез жеда.

24.

«Нафтчийрин» парк живеди басмишнава. Тарарин хилер, иллаки пешер аламай къавахар ва цлвелер, жуъреба-жуъре нехишрин лацу къирер, шалар ва пердеяр куърс хъана, чилив агакъзава. Цлару керекулри, рагъул пехъери, члулав члагъари жив алачир чкаяр чалзава, дав хъанвай чкайра хци клуфар эцязава, чпиз суърсет жагъурзава.

Загъир, чиник хажалат кваз, къекъезва... Адаз вичи клелай университетда хала-хатурвал авайди, ришветдихъ текъезвай къиметар эцигзавайди, ректордин, парткомдин секретардин ва масса карч алай инсанрин тлалабунар къилиз акъудзавайди чизвай. Ихътин «адетар» адаз Москвадин гъукуматдин университетда ақунач. «Абур ина вучиз ава? Абур зани вилив хуьдач, - фикирзава Загъира. – Къуй, закай хъел атурай, къуй, зун таклан хъурай! Студентдин чирвилериз къезвай къимет эцигда. МГУ-дин муаллимрилай чун квелди усал я? Чаз намус, гъахъ, къанун хуьз кланзавачни? Чна гъазурзавай пешекаррал меркезда хъуьруьн айиб тушни?...Чи университетдин диплом гвай са дагъустанвиди, вичелай Москвадин са мектебда тарсар гуз алакъ тавурла, адан завхозвиле клвалахзавай, - хъуьрена. – Икл негъ жердалай адаз къиникъ хъсан я хъи. Адаз тапан къиметар эцигай муаллимрик, пичли диплом гайи декандик, ректордикни еке тахсир ква... Абурув ни жаваб гуз тада? За жуван фикирар факультетдин собранидал лагъанай, гила газетдиз кхьида...»

Багъдиз кьве сят вилик телефондай меслят хъайивал Агъмед атана.

- Заз и гуьзел паркуниз теклифна, вуна ажеб кар авуна, - Агъмед кьуд патаз килигзава, лацу либасар алай тлебиатдал гъейран хъанва.- Гъикъван гуьзел я! Тлебиатдихъ гъар са члавуз вичин гуьзелвал ава къван!

- Эхъ, стха, - Загъиран рик1 незвай туькьуьл фикирарни квахъна, чинал назик хъвер кьугъвана.

- Хийир хабар? Вуна заз эвернава хьи, Загъир?

- Вахъ галаз са меслят ийиз кланзава, - Загъира вичин рик1е авай тлалдикай суьгъбетна. – За «Дагъустандин дуьзвал» са макъала кхъидани?

- Четин суал я... Ша, чна атла «Къулайвал» ресторанда са чаяр хъван.

- Ресторанда чаяр жедани?

- Са чухуьдай клвалахни ава.

Столдихъ ацукъна, тлуьн-хъун заказ гана.

- Ви суалдин патяхъай... Яда, ваз чизва: чи университетда куьлуь-шуьлуь ришвет къачузвай сад-къве кас ава... Амайбурунди са тлуьн-хъун авун я...Зун, месела, ришвет къачуник квач, я женни ийидач... Хала-хатурвал лагъайтла, ийизва. Зани са низ ятлани хатур ийизва, зазни ийизва...

- Яни студентдиз текъвезвай кьимет эцигзава.

- Эхъ.

- Гъам, студентдиз текъвезвай кьиметар эцигун, вад йисалай адаз пичли диплом гун, дуьз кар жезвани, члехи стха?

- Авайвал лагъайтла – ваь, дуьз кар жезвач... Муькуь патяхъай, хатур тавунани жезвач. Бес жувазни са ни ятлани хатурна кланзава эхир! Зи мукъва-къили университетдиз гъахъиз къвезва, ада вад йисуз клелна, диплом къачуна кланзава...

- Вад йисуз вун гъа лекцийриз текъвезвай, са затлани клел тийизвай темпелдин гуьгъуьна, маса муаллимривай тапан кьиметар тлалабиз, жезва ман.

- Эхъ. Маса чара авач...

- Яда, я члехи стха, вун университетдиз гъахъдайла, клелдайла ваз экзаменрай кьиметар хкажай дуьшуьшар хъанани?

- Ваъ, вазни чизва: зи гуьгъуьна са касни хъайиди туш, за гъамиша «вадралди» к1елайди я.

- Зунни гъак1 хъана. Бес чаз муаллимри къвезвай къиметар эцигна эхир! Вучиз чавай гъахълувал хуьз жезвач? Далу галайдаз «вад» эцигзава, кесибдиз – шуьткъвей «пуд».

- Девирар, инсанрин хесетар, адетар дегиш жезва...Экзамен авай юкъуз деканди вав курсунин ведомость вугузва, ана вад фамилдин виликай нугът1аяр эцигнава. Деканди абур къалурна, лугъузва: «Ибур ректордин итимар я». Им нугът1аяр алайбуруз хъсан къиметар эциг лагъай ч1ал я. Ада лагъайвал тавурт1а, вун пис кас жезва...

- Пис касни хъуй, текъвезвай къимет эцигдач ман.

- Завай регъбердин гаф инкариз жедач.

- Вучиз?

- Вучиз лавгъайт1а пака захъни са т1алабун жезва.

- Гъили гъил чуьхуьзва манн.

- Эхъ. Девир гъахътинди уьл ч1ур хъана.

- Чай рекъизва, хъухъ, - лагъана Агъмеда. - Алатай сеферда за ваз мисалрин к1ват1ал ганайни?

- Эхъ.

- Къе за ваз «Лезги ибарайрин к1ват1ал» гузва, - папкадай вили жилд алай ктаб акъудна, адал бахшунин гафар кхъена, Загъирав вугана. – Им къе басмаханадай къахчурди я.

- Пара къадар сагърай! Мадни еке ктабар акъуддай зигъин, къуват ва сагъвал хъурай!

Хуьрек т1уьна, къарагъдайла Агъмеда вичин хуьруьнвидиз партиядиз гъахъун меслят къалурна.

- Тахъайт1а вун кафедрадин зеведишвиле, деканвиле, ахпа мадни ч1ехи къуллугъдал эцигдач.

- Исятда жедач, парткомдин секретардин хъел яваш хъурай.

25.

Загъирни Азиз дуьшуьш хъана.

- Я зари стха, чи университетда авай са бязи «къайдайри» зак къалабулук кутазва, завай абур къилиз акъудиз, эхиз жезвач. За собранийрал жуван фикирар лагъана, гъавиляй зун декандиз, парткомдин секретардиз, ректордизни таклан хъанва.

- Абур гъихьтин «къайдаяр» я?

- Абур...хала-хатурвал, члехи къуллугъчийрин аялриз экзаменра текъвезвай къиметар эцигун, яру дипломар гудай студентар вилик амаз тайинарун я, - Загъира физикадин факультетдин декандихъ ва парткомдин секретардихъ галаз алакъалу дуьшуьшрикай суьгъбетна.

- Ихьтин «къайдаяр» чи маса институтрани ава.

- Ава жеди. Зун жува клвалахзавай чкадикай рахазва. Ихьтин шулугъар пудкъуд йис вилик авачир...

- Ваз гила вуч ийиз кланзава?

- Заз ихьтин шулугърикай са макъала кхьиз кланзава. Вуна вуч лугъуда?

- Кхьихъ...

- Гъи газетдиз кхьин? «Коммунистдиз?» «Дагправдадиз?»

- «Коммунист» лезги члалал акъатзавайди ваз чизва. «Дагправда» урус члалал акъатзавай, вири республикади клелзавай газет я, гъаниз ракъура.

- Ихьтин макъала за сифте яз кхьизвайди я, вуна куьмек гана кланда.

- Вун кхьихъ, ахпа зун кихлигда.

Меслят хъайивал, Загъира кхъена, Азиза гъил элкъуьр хъувуна, «Гъахълувал гъина ава?!» тlвар ганвай макъала почтада аваз «Дагъустандин дуьзвал» газетдин редакциядиз ракъурна. Са гъафтедилай жаваб хтана: «Гъуьрметлу юлдаш Усманов З.С.! Чна ви «Гъахълувал гъина ава?!» тlвар ганвай макъала серенжемар къабулун патал Дагъустандин обкомдиз ракъурна». Жавабдикай Азизав телефондай хабар агакъна, ада лагъана:

- Гила вун, Загъир стха, мукъаят акъваз. Эгер вуна, ви къул эцигна, кхъенватlа, жуван гафунилай элячlмир. Гъа и йикъара ваз я обкомдай, я куь

парткомдай эверда, силис къада...Ана еке дарам-дурум жеда...Гзафбур к1вачин рекъе гъатда, бязибур къуллугърикай магърум жеда... Ваз чир хъухъ: вун гъахъ я, ваз жуван университетда дуъз къайда хъана к1анзава.

Гуьгъуьнин гъерекатар шаирди лагъай тартибда аваз кыле фена: къве йикъалай Загъираз университетдин парткомдай эверна. Кабинетда парткомдин секретарь ва са таниш тушир эгъли итим ацукънавай. Салам гана, Загъира фикирна: «И кылелай ч1ар фенвай, къве крчалай къве к1унч1 рехи ч1арар хкаж хъанвай, яхун чинал лекърен нер алай халу Обкомдин векил я, адан ч1улав вилери зун ахтармишзава».

- Им чна гуьзлемишзавай игит Усманов я, - «игит» гафуник ягъанат кваз лагъана секретарди мугъмандиз.- Ацукъ, таниш хъухъ, - теклифна Загъираз, - Обкомдин илимдин отделдин зеведиш юлдаш Жалалов. Али Мурадович ви арза ахтармишиз атанва.

- Зиди арза туш, юлдаш Гъамзатов, газетдиз ракъурай макъала я, - Загъира секретардин гъалат1 туьк1уьр хъувуна.

- Гъар вуч ят1ани, урусри лугъудайвал, къазмада авай руг къежел акъудун хъсан кар туш.

- Эгер а руквади инсанрин нефес къазват1а?

- Гъелелиг кьенвай са касни авач.

- Къиникъ шарт1 туш хъи, юлдаш Гъамзатов. Азар вахтунда амаз сагъарна к1анда.

- Дуъз, - лагъана обкомдин векилди.

- Зун экъеч1да, куьне суьгъбетар ая, - секретарь садлагъана къарагъна, рак1арихъ фена. Аквадай гъаларай, адаз обкомдин векилди Усманован тереф хуьн хуш хъанач.

- Заз чир хъайивал, вун лезги я, - Жалалов михъи лезги ч1алал рахана, - чун жуван ч1алал рахада, - Загъир тажуб хъана: партиядин ва гъукуматдин жавабдар къуллугъчияр чпин патав атай ватанэгълийрихъ галаз, са миллетдин векилар хъайит1ани, урус ч1алал рахадай.

- Зун жуван ч1алал рахайла, вун тажуб хъана. Яни?

- Эхь.

- Зун мумкинвал авай гьар са чкада жуван ч1алал рахазвайди я.

- Сагърай вун, Али Мурадович, - Загъира хъверна.

- Гила чун чи месэлада къвен. Университетдин кадрийрин отделди заз вакай вири малуматар гана, гъавиляй за хабарар къазвач, - Жалалова папкадай Загъира редакциядиз ракъурай макъала акъудна. - Им вуна «Дагправдадиз» ракъурай чар яни?

- Эхь.

- Ина къалурнавай фактар вири хъайибур яни?

- Эхь.

- Вуна, хва, ви чарче гзаф важиблу месэлаяр къарагъарнава, абур гъялна к1анзавайбур я... И чарчел зи т1варц1ихъ къвед-пуд гаф кхъихъ: вуна редакциядиз ракъурай чарче къалурнавай вири фактар хъайибур тирди тестикъарзава, - чарни ручка вугана.

Загъира къве минутда Жалалован т1алабун тамамарна.

- Чна ви чар куь факультетда, парткомда ва ректоратда гъялда.

Университетда Усманован чарчиз талукъ собранияр са вацра давам хъана.

Ректордин векилри Загъиравай вичин арза (абуру макъаладиз дат1ана «арза», ам кхъенвайдазни «фитнечи» лугъузва) къулухъ къахчун, вич гъалат1 хъайиди хиве къун истемишзава. Адан мили гъиссерик хк1адай гафар лугъузва: «Абидов жуванди я, жуван лезги я. Ваз ам ректорвиляй акъатна к1ан жемир. Бес вун лезги тушни ?! Вуна арза къахчурт1а, ректорди ваз к1вални гуда, сифте кафедрадин зеведишвиле, ахпа деканвиле эцигда...» Ихътин т1алабун Хадижат халадини авуна: «Я чан хва, вуна ахътин чар вучиз кхъенай? Вун жегъил итим я, ваз секин гележег герек я. Обкомда ацукънавайбур ректордин дустар я, ви тереф хуьдай кас жедач... Жуван къил хкуд, гъалат1 хъана, лагъ».

Загъир вичихъ рик1 кузвай Хадижат хала гъавурда тваз алахъна, амма алакънач: общежитидин куьгъне зат1ар чинеба маса гуз, вичин хзан хуьзвай дишегълидизни «секин гележег» к1анзавай.

Физикадин факультетда к1ват1 жезвай собранийриз маса факультетрин муаллимарни къвезвай. Гъар собранидин иштиракчияр пуд чкадал пай хъана: ч1ехи пай - кисна ацукъзава ва кик1идайбуруз килигзава, абурухъ чпин философия ава: куъне куън йикъ, чун тамашда, белки, чаз са хийир хъайит1а; къвед лагъайбуру ректордин, парткомдин секретардин ва декандин тереф хуъзва, Загъир фитнечи яз гъисабзава; са шумуд касди (абурун жергеда яшлу физик Магъарамов Рамазан, филолог Бакаров Агъмед, математик Хидиров Камил, тарихчи Мурсалов Алим ва масабур авай) университетда кимивилер авайди къейдна ва Загъир гъахъ тирди тестикъарна.

Университетдин регъберрин тереф хуъзвай инсанри арзачидик кутвазвай тахсир ихътинди тир: Усмановаз куълуъ-шуълуъ майдандиз акъудна, чи вуз бедламиз к1ан хъана, адан арзада цеквер, филер хъиз, къалурнава.

Ректордин терефдарриз жаваб Камила гана, адан векъи гекъигунри бязибурун гуъгуълда эцяна, бязибурук хъуъруърнар кутуна:

- Юлдашар, Усманова газетдиз кхъей макъалада къалурнавай фактар чаз гъар юкъуз аквазва. Абур инкариз алахънавай, намус миxъи инсандиз «фитнечи» лугъузвайбур чеб намус авачирбур я. Абур, хамунин ранг дегишарзавай хуърлуънк1ар, дат1ана ректордин, проректоррин, деканрин тумуна ава, руководителриз к1анивал рахазва, ч1улавди, лацуди хъиз, къалуриз алахънава. И къве чин алай жадуърин шаз ректордин хатурдай закайни авачир, тахъай гафар лагъана. Ахпа чеб, регъуърни тахъана, гъар сессиядиз зи патавни къвезва, чан-рик1 авуна, т1уърн-хъун хиве къуна, чпин гъил алай студентриз хъсан къиметар эцигиз тазва: къиметар зав эцигиз тазва, ришветар чпи къачузва...Ришветбазвал чи университетда, хума хъиз, т1егъуърн хъиз, чк1изва: мукъва-накъ студентдиз текъвезвай къимет эцигунай суфра ачухзавай, еке кар хъайит1а, са лапаг тук1вазвай, гила а крар амач, гъар са зачетдай, гъар са экзамендай пул къачузва: эхъ, пул жибинда туна, к1вализ хутахиз регъят я ман. И азардин вилик пад къуна к1анда, юлдаш ректор, юлдаш партком!

- Дуъз я, - тестикъарна университетдин яшлу физик Рамазан муаллимди.

Тарихдин муаллим Мурсалов Алиман рахунри гзафбурув геележегдикай фикириз туна, ада лагъана:

- Чна жуван гьерекатралди университетдин тарих арадал гъизва: чи къенин собрание, къенин рахунар пакадин тарих я, ам элкьуьриз, туьк1уьриз хьижедач. Тарихдихъ михьи чинарни ава, къацай чинарни. Къенин собрание къацай чин жеда: чна гъахъ гаф лагъай кас, век1егъ инсан Усманов Загъир, гужуналди, адак квачир айибар кутаз, къац1урзава. Ректорди, парткомди, абурун тумухъанри, столдал гъуд гъалчиз, вуч лагъайт1ани, вуч авур1ани къуватда гъатдач, цава куьрс хъана амукьда. Вучиз лагъайт1а гъахъ лугъудай зат1 ава. Эвел, эхир гъахъ гъалиб жеда! Инал лугъузвай «чун михьи я», «чна ришветар къачузвач» - михьи тапарар я. Чна чаз, вилер вилера туна, тапарарзава... Тапарарун, гъахъ к1вачерик вегъин айиб я, юлдашар. Чи партияди гъамиша критика ва самокритика, яни чарадак квай айибар къалурун ва жувак квай айибарин къалурун, истемишзава. Чна вучзава? Чак квай айибар къалурунай чна Усмановаз «сагърай вун,игит» лагъана к1анзава.

Залда, кузвай яд иличай хъиз, секин хъана. Мурсалован рахунри ифин гайибур алай чкадал юзана, залан нефесар алахъна, жаваб гуз тахъана, сад-садаз килигиз амукьна.

- Сагърай вун, Загъир Седирович! - лагъана Камил Хидирова.

Собранидин председателди гаф Загъираз гана. Ам вичин фикирдилай эляч1нач: макъалада кхъенвай гафар, делилар тикрар хъувуна, вичин мурад университетда муаллимри студентриз дерин чирвилер гун, абурун чирвилериз дуьз къиметар эцигун ва гележегда гъалат1риз рехъ тагун тирди лагъана.

Университетдин регъберар клева гъатна. Гъихътин къарар къабулин? Университетдин тарихда тахъай хътин къал-къиж къарагъарай Усмановаз, вун гъахъ туш, лугъуз жезвач. Гъавилай Загъираз жаза гуз, туьнбуьгъ къванни ийиз жезвач: ада мад кхъин мумкин я. Гъахъ жагъурдайбур гзаф жезва.

Эхир ректорди приказ акъудна: студентрин чирвилериз дуьз къиметар эциг тавун себеб яз, физикадин факультетдин са шумуд муаллимдиз ва декандиз туьнбуьгъ авуна; ихътин гъалат1риз мад рехъ тагун тагъкимна.

- И приказда ви т1вар авач хьи? - жузуна Агъмеда.

- Зи т1вар, вуч лагъана, жадай?

- Ваз я къазмадай руг акъудна, лагъана, жаза гана, я къазма михъна, лагъана, орден гана к1анзава.

- Жаза заз гудай, стха, эгер обкомдай атай халу гъахъ гвай инсан туширт1а. Орденарни заз хъана, абурукай сад вуна собранидал зи тереф хуьн я.

- За гъахълу тереф хвена. Завай масак1а женни ийидачир. Эгер чна тахсиркардин, ам жуванди я, лагъана, тереф хуьз хъайит1а, чи гъукумат фадлай барбат1 хъанвай.

- Бес чи ректорди, парткомдин секретарди гьик1 ийизва? Жувандан, ам акъалт1ай угъраш хъайит1ани, тереф хуьзва, чаради, адан тахсир ерли чир тавуна, киц1ерин сиве твазва.

- Жуван бегъемсуздан тереф хуьн чи обществодин ракдин пелехдиз элкъвезва, адан вилик пад къадай касни заз аквазвач.

- Тахсиркар, тапарарни авуна, ришвет-шалани гана, суддикай хкудун, душтагъдай акъудун еке къегъалвал яз гьисабзава.

- Аламатар мадни ава: итим къейиди, мукъва-къилийри ришветар гана, душтагъдай акъудна хкайла, гзаф инсанри, игит хъиз, къаршиламишзава... Лугъузвач хьи, вуна еке тахсиркар авунва, ваз судди ганвай жаза ч1угу... Тахъайт1а ваз, чин ачухна, кимел къведай, жемятдин арада ацукъдай ихтияр авач.

- Тахсиркар игитдай къазвай инсанар дугърибур хьун мумкин я... Зун институтар куьтягънавай, юридичекий образование авай, вири законар хуралай чизвай адвокатрал тажуб я: абуру, чпиз пул гайила, гъихътин хъайит1ани тахсиркардин, небгетдин, алчахдин тереф хуьзва, ам михьи, лацу инсан яз къалурзава, душтагъдикай хкудзава. Судьяни тапархъан адвокатдин ч1алахъ жезва...

- Судья тапаррин ч1алахъ ийизвай къуватар ава, гада, абурни сад ришвет я, садни - вини идарадай къведай зенг.

- Агъ, залум зат1 я ришвет. Чи Ст1ал Сулеймана Урусатдин пачагъ Николаян девирдин судуйриз лагъайвал, «гъахъ гвай кесиб куьне куда, стха куьне маса гуда, тагайт1а ришвет судуяр!» Ришвет гун дуьньяда фадлай авай азар я.

- Ришвет Багъироваз Сталинавай к1ан хъана гъа!

- Гъик1?!

- Ихътин къаравили ава: Сталиназ, СССР-дин пачагъдиз, Азербажанда ришветар гузвайдакай, къачузвайдакай хабар хъана. Ада Багъироваз, Азербажандин коммунистрин партиядин ЦК-дин сад лагъай секретардиз Москвадиз эверна, вичин республикада ришветбазвилел эхир эциг лагъана. Багъирова жузуна: «Юлдаш Сталин, за Азербажанда ришветбазвал терг авурт1а, вуна заз вуч гуда?» «Ваз завай ришвет к1анзавани?» - жузуна, Сталин хъуьрена.

- Зурба къаравили я.

- Ришветдин дувулар деринриз фенва. Абур терг жеда, анжах гъукуматдин кьиле авайбуруз к1ан хъайит1а, абуру сифте нубатда чпи ришвет къачун тийиз хъайит1а.

- Яраб чи ректорди ришветар къачузват1а?

- Заз чиз - ваъ. Ам михьи итим я... Папа, гъуьлуьз хабар авачиз, заз ван хъайивал, шулугъар ийизва... Гъахътин амалар адан шофердини ийизва.

- Шофердини?

- Эхъ, ваз ам акъван дугъри яз аквамир.

- Ада гъик1 ийизват1а?

- Белижда яшамиш жезвай са фяле итимди вичин галаз-галаз ханвай, мектеб зайифдаказ куьтягънавай кьул аялни университетдик кутуна. Адал пехил хъайи къуншиди хабар къуна: «Валай ихътин кар гъик1 алакъна?» Жаваб гуьзлемиш тавурди хъана: «Ректордин машин гъалзавай шофер зи дуст я. Зун гъар йисуз ац1а чанта гваз гъадан к1вализ фена, гъадани гъар сефер ректордивай са касдиз куьмекун т1алабна».

- Икъван аламатар авай дуьньяда за авурдини са акъван гъвеч1и кар туш, гъич тахъайт1а са вацра университетдик юзун кутуна. Гъавилай ректордин приказда

зи т1вар тахьун дуьз туш, - Загьир хьуьрена.- За фена ректордиз лугьуда, ц1ийи приказ ахкъудрай: заз я тарифдин орден гурай, я жазадин орден!

- Лезги ч1алал ик1 дуьз къвезва: тарифдин орден ва туьгьметдин орден, - лагъана Агьмеда. - Тарифдиз орденар фадлай ава: гьукуматда авай вири орденарни медалар инсанри ийизвай зурба, игит, къагьриман к1валахрай гузва. Туьгьметдин крарай са зат1ни гузвач, анжах судди жаза гун мумкин я. Туьгьметдин медаль къванни к1андай. Тарифдин орденар чапла хурал, туьгьметдин медалар эрч1и хурал алк1уриз тадайт1а, хьсан тир.

- Хьсан тир хьи: вуж вуж ят1а аквадай, - Загьир рази хьана.

26.

Загьираз телефондал эверна. Жегьил сад лагъай мертебадиз эвич1на, телефон алай столдив агатна. Трубка хкажайла, адай Бакаров Агьмедан ван акъатна:

- Яда! Хийирар, хуьруьнви! Квел машгьул я?

- Хийирар, Агьмед муаллим! Ви гафарганар к1елзава.

- Абур маса юкьуз к1ела, вун къе чи к1вализ ша.

- Къенинди чими к1валяй экъеч1дай югь туш, къецел гзаф мекьизва.

- Москвада хьут1ер акьудай инсандиз Магьачкъалада мекьи жедани?

- Москвада ина хьтин къайи гарар жедач. Ина халисан мекьи я.

- Гьа мекьи йикъан дарман чи к1вале ава.

- Вуч ят1а?

- Т1ач! Дидеди хуьряй чаз т1ач ракъурнава, Сувара ам исятда пичинал эцигзава.

- Т1ач хьвана к1анда, - шаддаказ лагъана Загьира.

- Ят1а - ша, - теклиф тикрарна Агьмеда.

- Алу к1на, экъеч1зава!

К1вализ хтана, Загьира стодал алай ктабар, газетар ва кхьинарзавай чарар к1ват1на, са къайдада аваз эцигна, вич яргьги хьайи кровать туьк1уьр хьувуна. «Кас-мас атайт1а, зун беябур тавурай», - фикирна. Ахпа ам, рехи къаракьулдин хев галай пальто, къуьрен хамунин япар алай бармак ва литинин кухвар галай

чекмеяр (ибур адал Москвада аспирантурада келзавай хъуьтлериз алайбур тир, цлийи парталар къачуз агакънавач) алуکلна, куьчедал экъечлна.

Къайи гар квайтлани, гъава акъван пис тушир: рагъул цифер алай цавун ачух чкадикай ракънинин вил хкатзава, аяз яваш хъанва. Загъир вилик квай Малыгинан куьчедиз, стадиондиз, гъамамдиз килигна. Живедин сирсилар куьрс хъанвай тарара керекулри хкадарзава, куьчейрин къецлил чкайрилай лифери чпиз тлуьн жагъурзава, руквар клватлзавай чкадал са луж гъамиша къал квай пехъер алтлушнава... Дахадаеван куьчеда кузвай цин фунтал гадар жезва: турба пад хъанва. Адаз къуд-вад кас яргъалай хъиз килигзава. «Магъачкъалада къуьд, адет яз, февралдиз клеви жеда, - фикирзава жегъилди. - Бязи йисара, къе хъиз, мартдин сифте къиле вичин зур къалурда...»

Яцлу клуртар алай къве бадеди ва абурун къалиндаказ алуکلнавай къве хтулди, къуд-вад яшда авай хътин гададини руша, тахтадин клусарин куьмекдалди живедин нин туьклурзава. Абурун патав яцлу челег хътин къари агатзава: ада вичин зунжурда авай гъвечли, куьруь клвачер квай кицлел, аялдал хъиз, хъицикъдин хилер квачир клурт алуکلнава. «И къари бадедиз вичин «хтулдиз» мекъи жез кичлезва, - хъверна Загъира. - Шегъерда аламатдин къилихрин инсанар яшамиш жезва: рак-раклара авай къуншийриз сад-сад чизвач, сад-садан клвализ, къунши къейилани, физвач; клвале кацер, кицлек хуьзва, абур чпин месерик ксурзава, абурухъ галаз са къапарай тлуьнни незва, - икрагъ хъана, «тфу!» авуна, - амма етимханадай аял къачуна, аял хуьзвач, куьчедал дуьшуьш жезвай етим-есирдизни гъил яргъи ийизвач...»

Загъир автобусда акъахна, вад лагъай поселокдиз фена. Бакароврин квартирадин дегълиздиз гъахъайла, адан нерихъ аял члавалай кландай цуьруьхуьм ни галукъна, иштягъ ачух хъана. Мугъман Агъмеда къабулна, залдиз тухвана. Дивандал къве къунши итим ацукънавай, столдал суфра эклянавай, адал фу, ниси, сав авай къаб, тлуьрар алай.

- Исятда за квез тлачни гъида, - лагъана иесиди.

Суvara синида аваз тлач цанвай курар гъана, суфрадал эцигна, мугъманриз хуш-беш авуна.

- Ацукъ, стхяяр, т1ач куз-куз хъвадай зат1 я, - лагъана Агъмеда.

Мугъманри иесидин теклиф къабулна: абур еке иштягъдивди мили нямет - кьилел мухан сав вегъенвай т1ач хъунив эгеч1на.

- Куъне зун айибармир, стхяяр, за квелай гзаф т1уърт1а, - Загъира гагъ т1или ваз к1ас ягъиз, гагъ вичин куруниз сав хъивегъиз, каш кваз незва. - Зун субай инсан я, гъамиша тухдалди т1уън жагъин тийизвай. И т1ач заз такуна къуд-вад йис я, - са арадила т1ур курунин к1аняй ч1угуна, лагъана: - Репете!

Столдихъ галайбур мягъкем хъана, Загъираз суалдалди килигна.

- Репете? Ам вуч гаф я, заз чин тийидай? - жузуна Агъмеда.

- Ре-пе-те! Им куъруъ авунвай урус предложение я: *Разрешаю повторить то же самое!* Яни: *Гъа зат1 тикрариз ихтияр гузва!*

- Гъавурда акъунач. И гафариз чи суфрадихъ галаз гъихътин алакъа ава?

- Зи са танишдин кьилел ихътин агъвалат атана, - суъгъбет башламишна Загъира: - Сифте хуърйя Бакудиз атанвай лезги жегъил фу нез хуърехханадиз фена. Им официантар авай чка хъана. Са ч1ални, я урус, я туърк, чин тийизвай жегъилди, вичин вилик гъайи менюдал т1уб эцигна, са вуч хуърк ятайни къалурна: адаз са кур винел къабах алай дуъгуъдин хап1а гъана. К1вале так1ан хуърк вилик атайла, гададин гуъгуъъл ч1ур хъана, амма маса чара хъанач, са къерехдихъай нез эгеч1на. Патав гвай столдихъ галай жегъил морякди як1ун хуърк незвай ва са вуч ят1ани хъвазвай. Са арадила ада официанткадиз эверна, к1евидаказ лагъана: «Ре-пе-те!» Дишегъли тади кваз хъфена, морякди т1уър хътин мад са кур як1ун хуърк гваз хтана... Лезги жегъилди фикирна: «За жувазни ихътин хуърк гъиз тада». Идани официанткадиз эверна, лагъана: «Ре-пе-те!» Дишегъли хъфена, са кур кьилел къабах алай дуъгуъдин хап1а гваз хтана. Як1ун хуъркдал вил алай жегъилдин вилер, данбул хутар хъиз, къецихъ акъатна.

Суфрадихъ галайбуру хъуъруънарна.

- Жуваз к1ани хуърк мад хъинез хъайила, за «репете» лугъузва.

- Я руш, Загъир муаллимдиз са кур т1ач хкваш.

- Заз адан «репете» ван хъана, - лагъана Сувара.

- Къве кавча бес я, гзаф акъудмир, - т1алабна Загъира.

Вирида тлуьна куьтягъайла, сад-къве суьгъбет хъувуна, къуншийрикай члехида лагъана:

- Чна «репете» лугъудач, Агъмед муаллим. Мад чаз са затлани кландач, я чай хъвана, сиве авай тлачунин тлеамни члурдач. Сагърай куьн: тлач кутур диде, ам чаз гайи кайвани, теклифай жумарт иеси!

Бугъ алахъзавай къуншияр къарагъна, мад сефер сагърай лагъана, хъфена.

Агъмедни Загъир дивандал хтана.

- Чаяр гъидани? - жузуна къапар къахчузвай Сувара.

- Ахпа, тади къачумир. Тлуьрди чкадив агакърай. Чун сад-къве гъилер сетлренжар къугъвада, - Агъмеда шахматар гъана.

- Чай клан хъайила, лагъ, - кайвани вичин клвалахрал машгъул хъана.

Шахматрин къулунал сифте худар авуна, Агъмеда лагъана:

- Яда, Загъир, и йикъара за вакай фикирарзава...Зав агакъай хабаррай, вун чи ректордиз рикливай таклан хъанва, гада...Ада санал лагъанва: «Чаз гзаф клани, чна вичив Москвада аспирантурада клелиз тур, жуван лувак клвалахал хкай касди, Усманов Загъира, залай, чи университетдин коллективадилай, кхьида лагъана, зи къилиз къевезвач... Ада чун обкомдин вилик русвагъна... Идаз гила завай квартирани кланзава. Квартира гун анихъ амукърай, ам гъа авай общежитидайни акъудна кланзава...»

Загъиран чинин рангар атлана, къайи гар галукъай хъиз, тлачуни акъуднавай гъекъ квахъна, далудай цеквер фена, къуьнер вилик-къулухъ юзана. Адан вилерикай члулав куьпдикай хкуднавай хътин шикил карагна: Хадижата студентар клватлна, 15-клваляй Загъиран затлар акъудиз, тухуз, гъаятдин юкъвал гадарзава... Загъиравай са гафни лугъуз жезвач, ам шегъердин куьчейра кирида къадай клвалихъ къекъвезва... Къаншардиз хъуьрез-хъуьрез къацу пальто алай Зуьгъре къевезва... «Вун хтанани?» «Эхъ. Вун гъиниз физва?» «Чаз клвал жагъуриз!» «Бес вун авай клвал гъикл хъана?» Гададиз жаваб жагъизвач...

- Общежитидай акъудун мумкин яни?

- К1ан хъайит1а, эхъ. Общежитида чка к1анзавай студентар, муаллимар гзаф ава. Гъахъ лагъайт1а, къвед-пуд касдиз кроватар эциг жезвай к1вал са вав вучиз вуганвайди я? Инсанри гъак1 лугъузва. Мадни еке хаталувал анна авахъи, ректордин къвалахъ Гъамзатовар хътинбур гвайди я: абуру футва кутазвади я, чпин так1анбур ректордин гъилералди квадарзавайди я... Гъак1 хъайила, заз эхиримжи ц1уд-ц1увад йисан къене еке гъахъсузвилер аквазва: гъвеч1и хатаяр акъатайбур Абидова университетдай чукурзава, югъ-йиф гъарам незвай, ички хъвазвай ва гъашер рекъе авайбуруз чуькъни ийизвач...

- Вучиз?

- Вучиз лагъайбур сад лагъайбур парткомдиз, профкомдиз так1анбур, къвед лагъайбур - хванахвар я.

- Гила за вучна к1анзава?

- Вуна вучда къван? Садахъ галазни алакъаяр ч1урмир...

- Завай студентдиз текъвазвай къимет эцигиз жедач...

- Гатфарин экзаменрин сессия къведалди гзаф вахт ама. Къиметдин патахъай ви патав гъелелиг къведай касни авач. Вуна газетриз макъалаяр кхъихъ: инсариз чи университетда вун хътин алим авайди акурай.

- Квекай кхъин...

- Заз куь физикар чизвач...Календарриз килиг, алукънавай 72-йисуз юбилей жезвай сад-къве ч1ехи алимдикай, куь илимдай акъатнавай ц1ийи ктабрикай... А ви дуст Азим стхадив жуван лабораториядикай кхъиз тур...

- Ам жуван тарифар ийиз тун жезвачни?

- Тариф авун жезвач, жегъил физикар квел машгъул ят1а, гъам ашкара авун, гъадакай халкъдиз хабар гун я.

- Квартирадин месэла?..

- Ам гъамиша четин месэла: эцигзавай к1валер т1имил я, абур к1анзавайбур - гзаф. И арадал атай шулугърихъ галаз алакъалу яз, ваз ректорди хиве къунвай к1вал тагун мумкин я...Нубатда гзаф муаллимар ава, чебни еке хзанар галайбур я. Абур амаз ваз, субай касдиз, квартира к1ан хъунни дуьз туш. За ваз лугъун: ч1ехи къуллугъчийри, винелай къалур тавуна, рик1е яргъалди гъараз хуьда ва чпиз

таклан хъанвай, чпи лагъайвал тавур инсанриз хъуьрез-хъуьрез къисас хкъада...
 Вуна са мус ятлани вуч авунайтла ви риклелн аламач, абурун риклелай алатнавач
 къван.

- Бес за вучда?

- Фад мехъерна, жуван свас галаз общежитида яшамиш жеда. Са йисалай
 аялни хъхъайла, пуд касдикай ибарат тамам хзан жезва: квез кланинди кве
 клвалин секция гуда. Къе гайитла, ваз са клвал къвезва. Вуна адакай вучда? Хзан
 члехи хъайила, са клвалин секция вахгана, къвед-пуд клвалин секция къахчуз
 тежез инсанар цлуд-цлувад йисуз инжиклу жезва...

Загыран гуьгъуьл михъиз члур хъана: «Им мурдалдал клвач алукая кар
 хъана...Мурдардал ваъ, зегъерлу гъулягъдал Адал клвач гъалч тавунани
 жезвачир эхир. Клвачерик акатзавайдаз вучда?..»

- Къилди квартирадикай зи умуд хкатна, - Загыралай залан нефес алахъна.

- Умуд садрани хкатна кландай затл туш. Умуд квачиз яшамиш хъун четин я.

- Бес за вучда?

- Горисполкомдай чил къачуна, хсвси клвалер эцигда!

- Э-э-э, захъ гъахътин къуват авани? Вуна вучиз эцигнач?

- Захъни къуват авач, - Агъмед хъуьрена.

- Акунани?

- Са цлийи рехъ жагъурна кланда...

- Месела, гъихътин?

- Месела, ви буба, Седир дах, Ватандин Члехи дяведин сад лагъай дестедин
 набут я. Ам вичин къарини галаз Магъачкъалада прописка авуна, горисполкомда
 нубатда эцигайтла, къвед-пуд йисалай квез квартира гуда.

- Гъа им цлийи рехъ я! - Загыра шадвиляй гъарайна.- Агъмед стха, вун пара
 къадар сагърай, заз ихътин рехъ къалурай! И месэла за пакамалай гъиле къазва!
 Жув бубадин квартирада динж хъайила, жуваз гузвади гуьзлемишиз регъят жеда.

- Ам, чпин клан хъайила, гурай.

- Зун хъфена! - Загыр къарагъна.

- Акъваз, яда. Къугъун куьтягъин: кве гъилер къугъвана, са гъилер кума.

- Ва-ваъ, кӀелдай, кхьидай затӀар гзаф ава, - Загьир, кайваниидизни сагърай лагъана, хъфена.

Общежитида Загьир профессор Исакован чарчи гуъзлемишзавай. Михаил Ивановича кхъенвай: «Загьир, жуван докторвилин диссертациядин тема фагъум хъия...План-проспект кхьихъ. Абур, тема ва план-проспект, куь кафедрада гъялна, протоколни галаз Москвадиз ракъура: ви тема ВАК-ди тестикъарна, чпин бюллетендиз акъудна кӀанзава. ИкӀ пешекарриз вуж квел машгъул ятӀа малум жеда, садаз масадакай хабар авачиз, са темадал са шумуд кас машгъул жедач. ТӀимил ксус, гзаф кӀвалах ая!»

- Эхъ, ракъ чимизмаз гатана кӀанда, - Загьира вичин муаллимдин рикӀ алай мисал тикрарна. - ГъакӀ ийида! - ада са низ ятӀани гъуд къалурна.

27.

Загьир пакамалай нисиналди университетда, нисинилай къулухъ филиалдин лабораторияда жезва. И йикъара ада иллаки гзаф кӀвалахзава: хзандин, кӀвалин, бубани диде Магъачкъалада прописка авунин, ВАК-диз ракъурдай документар гъазурунин, муьгъуьббатдин, кӀвалахдин месэляяр сад-садахъ галкӀана, са гъамбар хъанва

Загьиранни Зуьгъредин алакъаяр къвердавай сих жезва. Абур гъафтеда садра-къведра са культурадин макандиз: кинотеатрдиз, музейдиз, филармонидиз ва я Урус театрдин физва. Дербентдай атайла Лезги театрдин тамашаярни килиг тавуна ахъайзавач. Къе абур Хуьруьг Тагьиранни Къияс Межидован «Ашукъ Саид» драмадиз килигиз фена, Къумукърин театрдин залда ацукънава.

- Ина зун чидайбур ава.

- Хъурай ман. Чна ийизвай са чӀуру карни авач. Вун зи яр тирди чир хъурай.

- Анжах яр?! – Зуьгъредиз, амал къатӀузвай аялдиз хъиз, куьруь, амма дерин мана квай суалар вугуз, ахпа гъахътин жавабар къахчуз кӀанда.

- Гъелелиг яр.

- Ахпа?

- Ахпа свас.

- Ахпа?

- Ахпа паб, - Зуьгьерди мад ва мад хабар къадайди чиз, Загьира давамарна: -
Ахпа къари, ахпа къуьзуь къари, ахпа юкъ чиликай физвай къари, ахпа ...

- Ахпа агъа шегьердиз рекъе авайди?

- Ваъ.

- Бес вучда?

- Мисридин фергъавандин паб, гъа девирдин виридалайни гуьрчег дишегъли,
Ниффертити хъиз, бальзам ягъна, хуьда.

Къведни хъуьрена.

- Зун Ниффертити къван иер я ман?

- Вун гъадалайни гуьзел я!

Зенг ягъна... Залда эквер хкадарна, инсанар секин хъана...Сегънедин чина
авай пердедин къулухъай чуьнгуьр ягъзавай ван акъатна...Перде ачух хъана...
Тамашачийрин къаншардиз хурал къунвай чуьнгуьрдихъ галаз мани лугъузвай
гуьрчег шумал жегъил - Ашукъ Саид атана... Жемьтди капар ягъна, сегънедиз,
ашукъдиз ийизвай еке гъуьрметдин лишан яз, цуькверин к1унч1ар гадарна

Загьирни Зуьгьре тамашадиз лап дикъетдивди килигна...Жегъилриз Саидани
адаз к1анзавай руша лугъузвай муьгъуьббатдин манийри гзаф т1еам гана, на
лугъуди, артистрин гафар абурун рик1ерай акъатзавайбур я. Хандин жаллат1ри
ашукъдин вилер акъуддайла, Зуьгьре шехъна. Загьира ам, къуьнел эцигна, «бес
я, бес я» лагъана, секинарна. Эхирдай буьркъуь хъанвай шаирди ч1алуни
Зуьгьредин вилер накъварив ац1урна, адай угъуяр акъудна:

*Гъил къекъуьрна, жагъурна саз,
Тезенаг гъич гъатзавач заз.
Ягъдай за са дертлу аваз,
Симерин нур аквазвач заз...*

Загьира вичин яр, далудихъ гъил акална, секинарна. Залда шехъзавай
дишегълияр мад авай: абур, хам къелеч1 хъанвай, накъвар муьквал алай яшлу
инсанар тир.

Тамаша куьтягъ хъана. Инсанар залдай экъеч1зава, гардеробдай пальтояр,
к1уртар къахчуна, хъуьт1уьн гъавадал экъеч1зава, къайи зурзунар акатна, тади
кваз чими к1валериз хъфизва.

«Бакудин 26 комиссардин» куьче баябан я. Загыра руш ам яшамиш жезвай общежитидиз рекье хуазва, абур чпиз акур тамашадикай рахазва. Зуьгредиз ашукьдин муьгьуббатдин манияр бегенмиш хьанва, адан вилер акьудайла, гьайиф хьана, шехьни авуна.

- Ашукь Саид женгчи инсан, еке алакьунар авай мазан, зари тир, - лугьузва Загыра рушан япал явашдаказ. - Ада ханарин аксина халкьдин азадвал патал женг члугуна, инсанриз виклегьдаказ шиирдалди эвер ганай. Заз ихьтин цларар бегенмиш хьана:

*Къаст, азаддай хайи ватан,
Артмиш ая, эй инсанар!*

- Мектебда Ашукь Саидан эсерар чирзавай тарсуна чаз акур тамаша къалурайтла, аялриз цлийи тарс хьандаказ чир жедай, - лагьана Зуьгреди.

- Азербайджанда лезги члалан, литературадин тарсар гузвани?

- Ваъ. Дагъустанда ава хьи.

- И тамаша аялриз къалурдалди адак са дегишвал кухтуна кланда.

- Гьихьтин?

- Ашукьдин ва хандин ролра къугьвазвай артистар дегишарда.

- Вучиз?

- И тамашадин къилин игит Ашукь Саид я, къилин мурадни адан уьмуьр, женг, къамат къалурун я. Сегьнедила чаз вуч акуна? Зурба буй авай, яцлу ванцелди рахазвай хадин вилик гьвечли буйдин, шуьклуь ван авай ашукьди мани лугьузва. Адан чларар гьикьван гужлубур, хан русвагьзавайбур хьайитлани, хадиз абуру таьсирзавач. Женгинин клвенкве авай инсандихь кутугай суйни, ванни, гужни кланда. Гьакл хьун патал артистар дегишарна кланда: ашукь члехиди жен, хан - гьвечлиди.

- Дуьз я, - руш рази хьана. - Ихьтин фикир зи къилизни атанай, лагьаначир манн.

Жегьилри къатлузва: абурун фикирар, ниятар, къастар сад-садаз ухшар, мукьва жезва. И кардал абуру шадвалзава.

28.

Зуьгьредал ашукъ хъайидалай гуьгъуьниз Загъира лезги ва урус ч1аларал муьгъуьббатдикай шиирар, гъикаяр ва ктабар к1елзава. Адаз Етим Эминан, Хуьруьг Тагъиран, Забит Ризванован, Алирза Саидован... ч1алари лезет гузва. Вичиз гзаф хуш хъайи ч1алар хуралай чирзава, кьилди чарарал кхъена Зуьгьредиз тухузва.

Магъачкъаладиз къецепатан уьлквейрай артистар атун ва тамашаяр къалурун тек-туьк жезвай кар тир. Гъавилай Польшадин эстрададин концерт атанвайдакай хабар хъайила, Загъира тадиз фена, къве билет къачуна.

Ракъун рекъин филармониядин залда авайбуруз Польшадин манийрилайни къуьлерилай концерт кьиле тухузвай чархачи гзаф бегенмиш хъана: лацу як1арин жегъил итим урус ч1алал, вичин хайи ч1алан нугъат кваз, ш-сес гзаф ишлемишиз, фасагъатдаказ рахазвай; гъар нумра советрин инсанриз ван тахъай хътин зарафатдилай ва я къаравилидилай башламишзавай, тамашачийрин капар къазанмишзавай.

Са къаравилиди, зал хъиткъинар тавуна, са т1имил амукъна.

- Дишегълияр, квез жуван гъуьлуьхъ гъик1 гелкъвена к1андат1а чидани? – жузуна чархачиди.

- Ваъ, - жаваб гана залдай.

- Жуван киц1ихъ хъиз...

- Гъ-гъ-гъ! – залда ацукънавай итимрай наразвилин ванер акъатна.

Залда гъатай къал яваш хъайила, чархачиди давамарна:

- Т1уьн гана к1анда, кефиник хуькуьрна к1андач, йифиз к1валяй куьчедиз ракъурна к1анда!

- Гъа-гъа-гъа! – итимар к1евидаказ хъуьрена: абуруз далуяр чухвай къван регъят хъана.

Зал са жуьре секин хъайила, Загъира ярдивай жузуна:

- Ваз ван атанани?

- Эхъ.

- Вун захъ гъик1 гелкъведа?

- Лап хъсандаказ.

- Гъик1?!

- Т1уьнни гуда, кефиникни хкуърдач, йифиз к1валаяй куъчедизни акъуддач, - хъуьрена.

- Аферин, азни к1анзавайди гъак1 гелкъуьн я.

- Чидач манн... Итимрал ихтибар жедат1а?

- Гъей, яргъариз фимир.

Концерт хабарни авачиз куътягъ хъана. Жегъилар залдай экъеч1на, Ленинан куъчедив агакъайла, Зуьгъредай шад гъарай акъатна:

- Яран ялавар! - ам, кьил хкажна, Тарки дагъдал алай хуьре кузвай ялавриз килигзавай.

- Яр алуькнани?! Къе мартдин къад я, чи хуьре Яран сувар къанни къведаз ийизва. Мартдин къанни къведаз рагъ элкъвезва, гъа югъ лезгийин Ц1ийи йисни я.

- Чи К1царани гъак1 я.

- Зи рик1ел хтана: къумукъри Яран сувар чалай къве йикъан вилик ийизва.

- Зуьгъре, ваз Ц1ийи йис мубарак хъуй, зи яр!

- Загъир, вазни Ц1ийи йис мубарак хъуй, зи ... - руш галк1ана, гадади тади кутуна: «Лагъ, лагъ!»,- яр.

- Гъак1 ман! - жегъилди вегъена руш къуна, адан элкъвей гъвеч1и сивиз сад лагъай кузвай темен гана. - Зи яр!

Зуьгъредин чиниз яр акъатна, бедендал ифин акъалтна, кьил элкъвена. Мур ягънавай асфалтдила к1вач ц1уьдгъуьнна, ярх тахъун патал, ам Загъиран хурув игис хъана. И гъалдикай менфят къачуна, жегъилди пальтодин дуьгмеяр ахъайна, ценер вичин ярдихъ галчукна, ам назикдаказ къужахламишна; адан ч1арарикай къвезвай атир ч1угуна, ашкъиламиш хъана, гардандиз, хъуьхъвериз, вилериз... теменар гуз эгеч1на.

- Ваъ, ваъ, герек авач, - явашдаказ гъарайзава руша, ада вичин чин гададин гъаркъуь хура чуьнуьхзава, амма жезвач. Къведан нефесарни дар хъайила, абурун тавазивилер яваш хъана.

Жегъилар ширин суьгъбетрик кваз мад кьве куьче дагъдихъ фейила, са гъаятда яран ялавар кузвай: инсанар алтлушнава, кьумукъ члалал манияр лугъузва, аялри хкадарзава...

- Ша, чнани, жуван мурад тлалабна, ялавилай хкадарин.

- Вучиз?

- Чи халкъдин адет я ман: Яран йифиз, гьам еке суварни я, жегъилри чпиз ярар, сусар хкязав (гьакл тирвиляй адаз Ярдин сувар лугъузва), мурадар тлалабзава ва манияр лугъузва: *Шарни пене чурурхъди...*

Зуьгъреди халкъдин манидин-мураддин кьвед лагъай пай лагъана: *Чурун девлет клвалихъди...*

- Дуьз! Чна гила Цлийи йисавай мурад тлалабзава... Тлалабнани? - руша кьил эляна. - Гьа мурад рикле аваз, пуд сеферда ялавилай хкадарзава. Ша! - Загъира вичин яр, гьил кьуна, ялаврин патав тухвана.

Ялаврин патав гвай инсанриз салам гана, Цлийи йис мубаракна, абуруз вири хьсанвилер хьуй лагъана, сифте Загъира, ахпа Зуьгъреди ялавилай пуд сеферда хкадарна.

Куьчедал хтайла, гадади рушавай жузуна:

- Вуна вуч мурад тлалабнай? Тлалабай мурад чир тахъайтла, заз йифиз ахвар кьведач.

- Сифте ялавилай хкадарапйди вун я. Вуна вуч мурад тлалабна?

- Лугъуда.

- Лагъ.

- За тлалабна: вун заз кьисмет хьун, чаз пуд хва хьун! Гила жува лагъ: вуна вуч мурад тлалабна?

- Чи мурадар саки сад хьана...

- Сд тахъайди вуч ятла?

- Заз кьве хвани са руш кланзава...

- Руш вучиз? Пуд хва хьсан тушни?

- Клвале руш тахъайла, ви туфлиярини чуьхуьда, я Загъир?

- Хзандин к1валахар, Зуьгьре, ваз залай хъсан аквазва. Чи мурадар кылиз акъатрай! - Загьира яр юкъвала къуна, цавуз хкажна, баябан куьчедин юкъвал пуд сеферда элкьюрна.

- Амин, - лагъана нефес дар хъанвай Зуьгьреди.

29.

Гатун экзаменрин сессия регъятдаказ алатна. Усманован кылихдикай вири университетдиз, адалайни кьерехра малум хъанвай. Гъавиляй адавай садани «са хъсанвал авун» т1алабнач.

К1валахдин патахъай секинвал хъанат1ани, муьгьюьббатдин патахъай рик1ин т1алар башламишна: Зуьгьредал юлдаш рушар пехил хъана, адаз к1уф ягъиз эгеч1на... Рушавай вичин кылел къвезвай агъвалатрикай Загьираз лугъуз жезвач, адан патахъай женгиник Шекер экеч1навай...Эхир пехил рик1ерин шулугъар комсомолдин комитетди ва общежитидин советди явашарна.

Университетдин дегълизда Загьيران патав са гуьзел, к1вачерал къакъан руш тана, век1егъдаказ салам гана, «им ваз» лагъана, къуд къатнавай биц1и чар вугана, к1аплажул хъиз, элкъвена, хъфена. Жегьилди, кафедрадиз фена, чар к1елна: «Загьир, заз вун к1ан хъанва. Къе, нянин 7-даз, Сулейманан багъдиз ша. Гуьзлемишда. Этери».

Загьир хьюьрена, ам, гьелбетда, чин тийидай руша т1алабай чкадиз фенач. Пака адаз ихътин чар маса руша гъана. Загьир мад фенач. Мад чар атана... Абур кхъизвай Этеридин ери-бине чирна: ам къецепатан ч1аларин факультетда к1елзавайди хъана; ада, вич Усмановал ашукъ хъанва, лугъуз, ванер чук1урзава; Зуьгьредиз Загьирахъ галаз къекьюьн къадагъа ийизва, вичиз яб тагайт1а, гатада, ягдада, лугъуз, къурхуяр гузва... Загьира мад комсомолдин комиттетдивай куьмек т1алабна, Этери секинарна.

Университет юкъван мектеб куьтягнавай жегьилрин ц1ийи тилит студентвилиз къабулдай экзаменриз гъазур жезвай. Ректордин приказ акъатна: г университетдиз гъахъзавайбурувай экзаменар къабулдай комиссиядик физикадай Усманов Загьирни кутунвай. Приказ чинибанди тирт1ани, гьи предметдай экзамен ни къадат1а, гзафбуруз гъасятда чир хъана.

Магъачкъаладиз Гъарун атана, ада Загъир жагъурна, лагъана:

- Ци куь факультетдиз зи вах гъахъзава. Чна документар вугана. Вун комиссиядин член я, чи умуд вак квайди я. За ваз са хъсанвални хъийида: папа ви тIварцIихъ хразвай халича тара ава.

- Заз са хъсанвални герек авач, чун аял чIавалай са магъледал, сада-садаз гъич къей хвани лугъун тавуна, яшамиш хъанвай юлдашар, дустар я. Анжах ваха гъазурвал акурай. Гъар са экзамен къве касди къабулзавайди я, са залай аслу кар авач, - гъавурда туна, амма вич хала-хатурвилиз акси тирди, къимет гъар садан чирвилериз килигна, эцигун къаст тирди лугъуз хъанач.

- За вахаз жува куьтягъай сельхоз институтдиз гъахъ лагъанай, ана заз хъсан танишни ава: адаз са лапаг бес жезвайди я. Рушаз физика кIан хъана. Чи мектебда физика гудай муаллим авач, я гъа рекъай институтра кIелзавай касни авач, физикадин сятер акатай ни хъайтIани гузва. Вахаз чкадал гъазур кIвалах жеда.

- Бес чи физик муаллим гъиниз фена?

- Ам къве йис вилик районодиз хутахна, адакай методикадин кабинетдин зеведиш хъанва.

Загъира фикирна: «Эгер мектебда къве йисуз физикадай тарс гудай муаллим авачтIа, яраб Гъашуман вахаз гъихътин чирвилер хъанватIа?»

Экзаменар университетдин спортдин залда цIувад-къад предметдай санал, гъар предметдиз къилди жергеда столар ва стулар эцигна, къилел ректор Абид Абидов ва адан ихтибалу векилар алаз, къабулзавай.

Физикадай экзамен къабулзавай столдихъ факультетдин декан Бари Гъамидов ва Загъир Усманов ацукънавай. Ведомость ва амай документар Загъира ацIурзавай. Сад лагъай тилитдик кваз Гъашуман вах атана, вичин паспорт вугана, билет ва жавабар кхьидай чар къачуна, ацукъна.

Зур сятдилай Бари Гъамидова гъазур хъанвайбуруз жаваб гуз къарагъун теклифна. Гъил хкажайбур къарагъиз, къвез, муаллимрин вилик квай столдихъ ацукъиз, билетдин суалриз жавабар гуз эгечIна. Буш хъайи чкайрал къецейлай нубатда авайбур, паспортар вугуз ва билетар къачуз, ацукъзава.

Гъашуман вах, вилер экзамен гузвайбурал алаз, вичел нубат агакъзаватлани, гьерекат квачиз ацукънава. Загъир къарагъна, рушан патав фена, адан вилик квай чарчиз килигна: билетда авай суалар иер хатларалди михъи чарчел кхъин хъувунва, сад лагъай суалдиз жавабдин са пай кхъенва, мад са затлани авач, я задача гъялунивни эгечлनावач.

- Гъар са суалдиз къилди жаваб кхъихъ, жедайвал задачани гъяла, - Загъира экзаменар гъазурунин ва къабулуни къайдаяр тикрар хъувуна: – Чна ви жавабриз къимет сифте и чарчиз ягъзава, герек хъайитла, хабар къур касдиз къалурдайвал, ахпа ведомостдани экзаменрин чарче эцигзава.

Самурганви рушак са гьерекатни акатнач. Эхир, къве сятдилай гзаф вахт алатайла (Загъиравай дустунин вахаз жедай хъсанвал гъа им тир), ам къарагъарна. Гъелбетда, рушан зуракл жавабдилай Бари Гъамидов рази хъанач, ада векъидаказ жузуна:

- Са затлни чин тийиз физикадин факультетдиз гъахъиз къведани?! – къил хура авай рушан жаваб гузлемеиш тавуна, къимет малумарна: - «Къвед»!

Руш зурзуна, Загъираз килигна.

- Бари муаллим, и руш зи хуъруънви, зи дустунин вах я. Чна адав къвед лагъай билет вахгун.

- Вуч?! – Гъамидов жегъил юлдашдиз суалдалди килигна. – Вав ви истемишунар гумачни?! И билетда авайбур, бахтунай хъиз, лап регъят суалар я. Эгер ви дустунин вахавай и суалриз жавабар гуз хъаначтла, вуна ам, заз аквазвай, гъуърметдай къве сятда ацукъарна, амай билетра авай суалриз генани жавабар гуз жедач. Чна гъавая вахт рекъин тийин. Эциг – «къвед»!

Загъира чуькъни тавуна лазим документриз къиметар ягъна, къулар члугуна, паспортни экзаменрин чар иесидив вахгана. Руш, вилер накъварай ацлана, залдай экъечлна.

Загъиран вилерикай чин члуур хъанвай Гъашум, адан клвале ва хуъруън кимел жедай рахунар, себ-сивдайбур, хъел-пуртдайбур карагна. Ада, рикл залан хъана, декандин япал лагъана:

- Гила вири тахсирар зи хиве гъатда, ваз къацгъуни авач.

- Ахътин дуьшуьшар зи кьилелни атайди я: са зат1ни чин тийиз къвезва, хъсан къиметар к1анзава. Квас къамир. Чна инал «къудвар», «вадар» эцигнавайбур чи халудин, халадин аялар яни?! Ваз гаф лагъай кас-мас хъайит1а, ам зи патав ракъура, за адаз чпин рушан жавабар авай чар къалурда.

Загъиран рик1икай гаф фена.

Чпин аялар экзамендай эхкъеч1унал вилер алаз акъвазнавай буба-дидейрин арада Гъашумни авай. Варарай вахан кьил акурла, вилик фена, ада теспачавилелди жузуна:

- Экзамен гьик1 хъана?

- Заз Загъир халуди «къвед» эцигна-а! – руша тапарарна, стха ч1алахъ хъун патал, аял хъиз, шехъна.

Гъашуман кьил элкъвена: ам гъараяриз, сеперар гуз, Загъиран туьтер къаз гъазур тир... Вич са гшужуналди секинар хъувуна, лагъана:

- Агъ, л... хва! Зи гъуьндуюшкаяр недай ч1авуз, чуьнгуьрар ягъдай ч1авуз им зи дуст тир, экзамен къадай ч1авуз душман я ман?! – са легъзеда фикир-фагъум авуна, алава хъувуна: - Къайгъу авач, ам зални гьалт хъийида. Инсан вахтунда амаз чир хъун хъсан я. Ша!

- Гъиниз?

- Документар къахчуда.

- Хуьруьз зун гъи чин алаз хъфида?

- Хуьруьз вун студентка яз хъфида. Ви стхадин жибинда пул авайди я: за вун сельхоз институтдик кутада! Муаллим яз аялрихъ галаз къугъвадалди агроном яз багълара къекъуьн хъсан я. Ша!

Документар къахчуна, стхани вах 6-нумрадин авторбусда акъахна, шегъердин кефер патяхъ фена... Гъашуман таниш, бахтунай хъиз, экзаменар къабулзавай комиссиядин секретарь хъана: ада самурганвийрин дерди туьк1уьрна.

Августдин эхирда Загъирни Гъашум хуьруьн кимел дуьшуьш хъана.

- Хийирар! – рик1ик кин кваз, салам гана Загъира.

- Вуна зи хийир ат1ана хъи, - мугъмандин гъил къун тавуна, лагъана Гъашума.

- Ви вахаз са зат1ни чизвачир, я стха.

- Вунани «2» эцигна.

- За – ваъ, деканди. Ваз ваха хъайивал суьгъетначни?

- Ада университетдин гъаятдал заз лагъана: «Заз Загъир халуди «2» эцигна».

- Ада ваз тапарарна ман... Адаз айиб тушни?! Кар ик1 хъайиди я, - куьрелди суьгъбетна Загъира.

Са иштягъни авачиз яб гана, Гъашума лагъана:

- Экзменрин чарче авай къиметдал ви къл алай. Вун рази туширт1а, къл ч1угвадачир ман!

- Ви вахаз къвезвай къиметдал са бинени авачиз къл ч1угун тавурла, зун гъихътин муаллим жезва? За университетда мад к1валах хъийидачни?! – жузуна Загъира, Гъашумай жаваб акъатнач. - Ви вахаз физикадай са зат1ни чир тахъун, зун адаз куьмек гуз алахъун, ваха тапарарун - ибур ваз аквазвач...Гъахълудаказ эцигнавай къиметдал алай кьвед лагъай къл акуна... Ви ваха экзамендин суалриз гайи жавабар авай чар чи факультетдин декандив гума... Фена, килиг! Ада ваз, экзаменда за вуч авунат1а, ви ваха вуч авунат1а, лугъуда. Зи хиве, стха, часа тахсирни авач!

Гъашума мад са жавабни ганач, ам Загъирахъ галаз хъл хъана: абурун арада салам-калам, фин-хтун, ацукъун-къарагъун амукънач.

30.

Загъир хуьруьз хъфена, са гъафте к1вале хъана, элкъвена Магъачкъаладиз хтана. Буба анжах хабар къаз агакънай:

- Я хва, мехъерин месэла гъик1 жезва? Свас жагъаначни?

Жаваб куьруьди ва тайинсузди хъана:

- Зун гъа рекъера ава, дах.

- Я чан хва, чна гъикъван гуьзлемишин ?! - дидеди къл галтаднай. - Са йис акъатна хьи!

- Жеда, я чан бах, жеда, - Загъираз вичивай бубани диде секинарнариз тахъайди чизва, амма маса жаваб гудай бинени авачир.

Алатай к1елунин йисуз университетда акъван гзаф везифаяр Загъиран хиве авай хьи, абур катна-галтугна килиз акъудайла, яшлу инсанри лугъудайвал,

жуван квазвай квал чухвадай, са вил ахвардай мажал амукъзавачир. «Свас жагъура лугъун регъят я, ам жагъурун - четин. Свас хъуй лагъана хкъзавай, мехъерарна жуван квализ гъизвай руш дугъве туш, базардал фена, пул гана, яб къуна, хкидайвал. Ам инсан я...Адан мез акуна, ам жуваз клан хъана, адан ерибине чирна кланда, - фикирзава Загъира. - Къе-пака лугъуз, Кцлариз фена, заз Зуьгъредин дидедихъ галаз таниш жедай вахт жагъизвач...Зуьгъре зи свас хъунал рази я, адан дидедини ваъ лугъуч...И зулуз къванни фена, адан сив акуна кланда. Вахтар физва, за мад ажувал хъийидач...»

Цийи клелунин йис башламиш хъана: университетдин гъятар, дегълизар, залар, кабинетар студентрай, абурун шад рахунрай ва хъуьруьнрай ахцлана...Са пакамахъ Загъиран къаншардиз вилера сефилвал аваз атана, инглиц члалалди «ай лав ю» - «заз вун кланда» лагъана, Этери элясна фена. Гада жаваб гуз агакънач. Руша жаваб гузлемишни ийизвачир: адан къаст жегъилдал гуж гъалибун, Зуьгъредин гуьгъуьлар члурун, алакъайтла абур сад-садавай каькъудун тир. Гъавиляй юлдашриз ачухдаказ лугъузвай: «Вучиз Загъир, гележег авай жегъил алим, заз къисмет тахъана, Къубадай атанвай са псис кул хътиндаз жеда? Загъир зазни кланзава!»

Къве гъафтеда тарсар хъана, студентар республикадин совхозриз ва колхозриз ципицлар клватл хъийиз ракъурна. Абурухъ галаз, адет тирвал, жегъил муаллимарни фена. Пуд факультетдин студентар: биологар, физикар ва къеце патан члаларин иесияр, вири санлай са вишни къад кас, «Геджух» совхоздиз акъатна. Абурун дестедин командирвиле ректорди Усманов тайинарनावай.

Загъир цийи къуллугъдин везифайрив хуш авачиз эгечлна: адан бригадада Этерини авай. «Ида Зуьгъредихъ галаз къал акъуд тавуртла, хъсан я, - фикирзава жегъилди. - Зални са дубара вегъин мумкин я, мукъаят хъана кланда».

Геджух хуьруьн совхоз клвенклевечи майишат тир, адан директорди студентриз къулай шартлар яратмишна... Начальникди бригада вад дестедиз пайна, гъардаз вичи вуч авун лазим ятла лагъана, завхоз, бухгалтер, ашпазар ва дестейрин начальникар-счетоводар тайинарна, йикъан режим тестикъарна. Къуллугърикай къил хкудайбур, къил кутурбурни хъана: Зуьгъредиз счетоводвал

к1ан хъанач; Этериди ашпазвал хкяна, амалдарвилелди фикирна: «Ик1 зун чкадал аламукъда, мукъвал-мукъвал Загъираз аквада: за адаз галт1ам ягъда».

К1валах ргана: студентри, ч1ижери хъиз, к1валахзава; абуру к1ват1завай ципиц1ар автомашинри совхоздин чехиррин заводдиз дашмишзава; вахт къенят авун патал нисинин т1уьнни жегъил зегъметчийри чуълда незва.

Студентри ял ягъдай вахтни Загъиран гуьзчивилик кваз марагълудаказ тешкилнава: нянин нагъардилай гуьгъуьниз жегъилар шашкайрал, шахматрал ва спортдин къугъунрал машгъул жезва, хуьруьн клубда кинофильмайриз килигзава, чеб яшамиш жезвай мектебдин гъаятда къурмишзавай межлисдиз физва...

Гзаф студентрин рик1 алай машгъулат межлис я. Ина вири жуванбур я: музыкантар, манидарар, къуьлерин устадар... Манияр: Зейнал Гъажиеван «Самур-Девечи къанал», Ширвани Чалаеван «Лагъ т1ун, дагълар!»...хордалди лугъузва. Милли ва урус къуьлер: «Лезгинка», «Терекама», «Акушинка», «Вальс», «Танго»... вирида ийизва: гадайри рушариз теклифзава... Абурук хуьруьн жегъиларни какахъзава, мектебдин гегъенш гъаят бес жезвач.

Загъир муаллимрихъ галаз са къерехдал акъвазнава: командирдиз вири акун лазим я. Межлисдин тамадади нубатдин нумра малумарна:

- Лацу къуьл! Рушари гадайриз теклифзава! - гъавурда туна ада.

«Танго» макъамдин ван акъатна: им Этеридин заказ тир. Ада, тади кваз фена, Загъираз къуьлуьк теклифна. Вичин вилик атай рушаз килигна, рик1из так1ан хъана, жегъил «ваъ» лугъуз гъазур жезвай.

- Алад, алад, - лагъана Этеридин гъитссерикай хабар авай са муаллимди. - Дишегълидиз ваъ лугъун кутугнавач.

Загъир майдандал фена. Этеридиз к1анзавайди гъа им тир: ам век1егъдаказ жегъилдин хуруз гъахъна, инанмишвилелди къве гъил къве къуьнел эцигна, вилер вилера туна, музыкадихъ галаз к1вачер юзуриз эгеч1на. Загъираз маса чара амукънач: ада рушан юкъвалай къуна, къуьлуьн гъерекатар башламишна.

- Я руш, Зуьгъре, ат1аниз килиг! - гъарайна Фатмади.

- Вуч хъана?

-Ви ярди нин юкъвалай къунват1а, килиг!

Зуьгьре килигна, ам вичин вилерихъ инанмиш жезвач: Загъира Этеридихъ галаз къуьлзава, абур гагъ сад-садав агатиз, гагъ къакъатиз, суьгъбетрик ква...

- Я руш, лацу къуьл малумарайла, вучиз вуна жуван ярдиз къуьлуьк ша лагъанач? - жузуна Фатмади.

Зуьгьредивай жаваб гуз хъанач: намусдай адавай гъар юкъуз Загъиран патав физ жезвач, гада вич къвезва; абур ерли такур йикъарни жезва; ашукъ хъанва, лагъана, гъар юкъуз къуьн-къуьневаз къекъвеч къван... Рушан рик1 буш, адавай мад къуьлерзавайбуруз килиг жезмач.

Зуьгьредин япара са нин ят1ани гафар гъатзава: «Этери иер руш я: шумал буй, , элкъвей, нуьгедин ич хътин, чин, къакъан к1вачер... Ам гзаф жегъилриз к1анзавайди я...» Зуьгьреди, вилерал мич1ивал акъалтна, фикирзава: «И гъаясуздиз вучиз кухнида к1валахиз к1ан хъанат1а, зун гъавурда акбуна... Загъир завай къакъатайт1а, ахпа за вучзавайди я? Зун инсанрин чиниз гъик1 килиг хъийида? Дидедиз жуван гъиссерикай нагъакъ лагъай тир...»

И легъзейра Этериди вахт гъавая рекъизвачир. Ада, ашкъи ргазвай вилер Загъиралай алуд тийиз, вичин гаф инглис ч1алал тикрарна: «*Ай лав ю*». Гадади гъа ч1алал к1евидаказ, къецепатан ч1аларин факультетдин студентриз ван къведайвал, жаваб хгана: «*Ай донт лав ю!*» - «*Заз вун к1андач!*» Этери кхунна, инихъ-анихъ килигна, вич русвагъ хъайиди гъиссна, майдандилай катна.

Загъир вичин чкадал хтана, майдандиз килигна: анал Зуьгьре аламачир. «Чун акуна, имни катна жеди», - фикирна, Загъир адан гуьгъуьниз фена...

Пакамахъ къве касдин, Зуьгьредин ва Этеридин, вилер яру хъанвай: сад лагъай руш, фуни т1уьн тавуна, к1валахал фена; къвед лагъай руш столовойда, са шумуд кас алай чкадал, Усмановахъ галк1ана.

- Я руш, зун ахъая!

- Заз вун к1анзава эхир!

- Заз вун к1анзавач эхир!

- Я Этери, вуна вун виляй вегъезва, - лагъана ашпаз рушари. - Загъир муаллимдиз вун к1анзавач! Ваз ван къвезвани? Ваз мад гъик1 лугъуда? Адаз маса руш к1анзава. Види гужуналди яни?! Бес я ви усалвал!

- Заз ихътин, жаваб авачир, муъгъуьббат вучиз къисмет хъанай?! Эй, бахтсуз зун! - Этери шехъиз-шехъиз рушарин юкъва аваз общежитидиз хъфена. Ам, гъайифдай п1узарриз пелехар акъатна, къве юкъуз к1валахал экъеч1нач.

Зуьгърединни Загъиран арада къай гъатна.

31.

Октябрдин сад лагъай гъяд, мурад т1алабай хъиз, гуьзелди хъана: цав михъиз алахънава, ракъини, гатуз хъиз, кузва, къуд патаз зулун рангар ягъзава. «Жигули» машинди Агъмедни Загъир, къве самурганви, Магъачкъаладай къибледихъ зарбдиз тухузва.

- Къе чавай элкъвена хкъвез жедани, Агъмед стха?

- Хтана к1анда. Пака тарсар авайди я.

- Чна фейи чкайра геждач ман.

- Чаз фидай чкаяр ц1уд авач къван, Кц1арни чи хуьр я.

- Гъарна сад-къве сят вахт бесжедачни?

- Артухналаз я.

Жегъилрин мурад Зуьгъредин дидедихъ галаз таниш хъун ва хуьре хзанрал къил ч1угун я.

- Я. Ви балк1андиз гишин хъайила, лагъ, адаз мух за гуда.

- Хъсан я. Це. Мух гайи балк1анди ялни хъсан ийида.

Самурганвийри сифте радиоприемникдай уьлкведин хабарриз яб гана, ахпа, магнитофондин кнопкадал т1уб илисна, лезги манияр алай лент кутуна. Машиндин къен Рагъимат Гъажиевади, Ашукъ Абдула, Рачаб Сафарова, Дурия Рагъимовади, Ашукъ Нуьсрета...лугъузвай манийрай ац1ана... Са арадилаи Айдунбег Камилован жанлу ван акъатна:

*Дербент шегъер - лезги шегъер,
Къадим шегъер - гуьзел шегъер...*

- Вуч гуьзел мани я?

- Эхъ. Дербент вичикай манияр лугъуниз лайихлу макан я.

- Ингъе Дербент шегъерни! - Загъираз шад хъана.

Агъмедан «Жигули» шегъердиз гъахъна, дар куьчейрай къибледихъ фена.

- Тахта базардал акъвазара, гележегдин яран дидедиз шикалатар къачун.

- Жуван диде-бубани рик¹елей алудмир, - Агъмеда хъверна.

- Алуддач, - Загъир машиндай экъеч¹на.

Шегъердай экъеч¹айла, Агъмеда мад магнитофон кукхтуна. Япара манийринванер аваз, вилериз таниш хуьрер: Белиж, Лук¹ар, Хъартасар, Чуьхверар, Ц¹ийи Макъар... акваз, рехъ фад акъатзава. Къухмазан к¹унт¹ал агак¹айла, Агъмеда лаг¹ана:

- Инлай Сталинан гуьмбет аквазвай тир, - г¹илин ишара авуна, Самур вац¹ун къибле пад къалурна.- Хрущева русвагъ авурла, г¹укуматдин итимри кук¹варна, гадарна.

- Рик¹ел алама, Сталинан гуьмбет и шегъердин гзаф чкайрилай аквазвай.

Рек¹ин муг¹манар СДК-дин баябан муькъвелей эляч¹на, эрч¹и патахъ элк¹вена. Абуруз гуьмбетдин диб, адалай гадарна, кук¹вар хъанвай зурба жендек акуна.

- Г¹айиф, - лаг¹ана Агъмеда. - Сталин зурба инсан, инк¹илабчи ва сиясатчи тир. К¹анни ц¹уд йисуз уьлкведин пачагъ х¹айи инсандиз их¹тин инад къадани?

- Европада ик¹ туш, - лаг¹ана Заг¹ира. - Ана вири жуьре гуьмбетар тарихдин шаг¹идар яз хуьзва.

- Г¹ак¹ х¹ун лазим я.

- Чун чи буба-дидейриз г¹уьрмет тийиз вердишарзава. США-дин Лацу к¹валин цларикай вири президентрин еке суьретар куьрсарнава. Чи Кремлида, заз чиз, са пачаг¹дин шик¹лини авач. Буба-дидедиз г¹уьрмет тийизвайда, пака лазим х¹айила, ватанни хуьдач.

- Дуьз. Ватанперес къеп¹инамаз вердишарна к¹анда.

Кц¹ар шегъердив агак¹айла, Заг¹ир тажуб х¹ана.

- Инаг г¹веч¹и чка я х¹и?!

- Эхъ. Зун иниз къве сеферда ак¹атна... Белки, чи Мег¹арамдхуьр къван ават¹а.

- Ахпа т1варц1из килиг ман - Кц1ар шегьер.

- Азербажанда гзаф шегьерар ихътин гъвеч1ибур я. Дагъустандани ик1 авурт1а жезва эхир. Ахцегъар квелди шегьер туш? Белиж! Огни!

Самурганвийри чпиз герекзавай Мурадоврин к1валер, Зуьгьреди вугай чарчиз килигиз, регъятдаказ жагъурна. Дагъустандай атанвай мугъманар Бесена (адаз руша телефондай хабар ганвай) гъурметдалди къабулна, абурухъ галаз суьгъбетариз, чай хъваз ва са къас фу нез къуншидал алай миресдиз эверна.

Танишвилер гана, са истикан чаяр хъвайила, Агъмеда чеб Кц1ариз атунин мурад Мурадоврихъ галаз таниш хъун тирди лагъана.

- Себебни ам я хьи, куь гуьзел руш, Зуьгьре-ханум, зи дуст ва хуьруьнви Загъираз бегенмиш хъанва. И касдиз куь езне жез к1анзава. Килиг!

- Им лишанар кутун яни?

- Им таниш хъун, гаф кутун я.

- Чна вуч лугъун?

- Рушавай хабар къуна к1анда...

Руш рази тирди чизвай Загъиран рик1из регъят хъана... К1вализ хтайла, ада хзанриз вичиз к1анзавай руш алай чка, адан т1вар лагъана.

32.

Загъир ц1ийи хабаррихъ, малуматрихъ ва чирвилерихъ гъамиша ц1игел я, гъавиляй, гъар к1валахал фидайла, университетдин жугъундал алк1урна жедай малуматар к1елзава. Гъар сеферни рик1ел Москвадин куьчейра гзаф жедай малуматар рик1ел хквезва. Аспирант хъайи сифте йикъара хуьруьз рахкъурай са чарче ада кхъенай: «Москвада инсандиз савадлувал иллаки гзаф герек къвезва: вавай, рехъ-хвал къалурзавай малуматар к1елна, садавайни хабар къун тавуна, герек чкадиз физ жеда; ина инсан, анжах малуматар к1елна, меркездикай, ватандикай ва вири дуйньядикай хабардар жезва». Магъачкъалада малуматар къвед-пуд чкадал. Буйнакъ куьчеда авай «Темп» кинотеатрдин вилик, Ленинан куьчеда авай «Комсомол» кинотеатрдин вилик ... къериз-ц1аруз жедай. Гила университетдин жугъундални алк1урзава.

Загъира цлийи малуматдай клелна: «20-октябдиз «Балугъчийрин клубда» Дагъустандин ашукърин фестивалъ жеда. Башламишда сятдин 10-даз, куътягда - 16-даз». Ада, ашукърин манийрал рик1 алай инсан яз, вичиз ракъун рекъин къерехдал алай клубдиз фидай мумкинвал авани, авачни тайинарна. Пакамахъ расписанида авай къве сят клелна, ашукърин фестивалдиз килигиз фена. Ам Пушкинан куъчеда авай клубдив агакъайла, бахтунай хъиз, манияр лугъудай нубат лезги ашукърал атанвай. Загъира Ашукъ Абдулан, Ашукъ Жамисабан, Ашукъ Нуьсретан... манийрихъ еке гъевесдивди яб акална, уьмуьрда сифте яз са шумуд устаддин манийрикай санал, искусстводин битав эсердикай хъиз, лезет хкудна.

Загъираз иллаки жегъил ашукъ Сакитан ван, манияр ва чуьнгуьр ягъзавай тегъер хуш хъана. Ашукъди шаир Забит Ризванован ч1алар лугъузвай. «Лайихлу туш» гъезелдин ц1арар: «Чарадаз гъич къил агъузмир, леке жеда ви виждандиз»; «Намусдалди ая къуллугъ хайи халкъдиз ва ватандиз»; «Рекъидалди лугъурвал я ширин мани Лезгистандиз» Загъиран рик1и кужумна, на лугъуди, абур алимдин бейнида гъар юкъуз тикрар жезвайбур я. «И гъезел за лезги студентриз клелда», - фикирна ада.

Ял ядай вахт малумарна. Тамашачияр гъаятдал экъеч1на. Загъир ашукъар авай дегълиздиз фена, Сакитахъ галаз таниш хъана, адаз фу нез хуьрекханадиз теклифна. Столдихъ искусстводиз, жегъилриз талукъ суьгъбетарна.

Адрес къачуна, дустар хъиз чара хъжедайла, Загъира лагъана:

- Ашукъ Сакит, за ваз зи мехъерал теклифда.
- Зун ви мехъерал къе къвез гъазур я, стха!
- Вун къе къвез гъазур я? – Загъиран рик1из са ният ягъна.
- Эхъ, лап къе.
- Ак1 ят1а, вавай нянрихъ Сулейманан гуьмбетдин вилик атана, зи сусаз са мани лугъуз жедани?

Ашукъди, хияллу хъана, жузуна:

- Ихътин т1алабун... заз сифте ван къвезва... Завай ви кефи хаз жедач, стха.
- Сятдин шумудаз?

- Югъ аламаз, сятдин вадаз хъиз.
- Рази я. Сятдин иридаз заз са межлисдиз теклифнава... Аниз агакъда.
- Ви мани зи ярдиз тарихда тахъай хътин савкъат жеда.
- За гъихътин мани лугъун?
- Муьгъуьббатдикай. Ваз к1аниди.

Меслят хъайивал, Ст1ал Сулейманан гуьмбетдин патав кьибле патахъай дустар галаз Ашукъ Сакит, кефер патахъай яр галаз Загъир атана, арада санбар чка амаз, анжах садаз сад аквадайвал, акъвазна.

- Чун вучиз акъвазайди я? – Зуьгъре са куьнин гъавурдани авач.
- Ат1а жегъилрин юкъва саз гваз акъвазнавайди Ашукъ Сакит я, - явашдаказ лагъана Загъира. – Ада ваз, зи сусаз, исятда са мани багъишайт1а, гъик1 жеда?
- Заз мани?!
- Эхъ, ваз мани!
- И ачух майдандал? Чин тийидай инсандиз?
- Чун къе таниш хъана, за адаз чи мехъерал теклифнава. Ваз са мани лугъун т1алабна.
- Заз вучиз?
- Ви хъсанвиляй.
- Чидач ман, - руш, къуьнер чуькъвена, хъуьрена.
- Чир жеда ваз, - Загъира Сакитаз гъилин ишара авуна.

Ашукъ гуьмбетдин вилик атана, кьил хкажна, акъвазна. Ахпа ада Загъиразни Зуьгъредиз икрамна. саз хуруз ч1угуна, симерихъ тезенаг галукъарна, макъамдин сифте к1ар ягъна, ширин ванцелди мани башлмишна:

*Ша булахдал гъар пакамахъ, заз ви къамат акурай, яр,
Рик1ин гафар рахадайла, чун масадаз такурай, яр...*

- Ваз ван къвезвани? Ашукъди ваз гъар пакамахъ зи патав ша, лугъузва.
- Яб це, рахамир.

Музыкадин ва манидин ванер хъайила, гуьмбетдин вилик багъда ял ягъзавай инсанарни к1ват1 хъана.

Мани куътягъ хъана, Загъира, Зуьгъреди ва к1ват1 хъайи инсанри капар ягъна, ашукъдиз сагърай лагъана, Сакит, такабурлудаказ икрам авуна, юлдашрин патав хъфена.

- Аферин Ашукъ Сакитаз, устадаказ манини лагъана, чуьнгуьрни ягъзавай, ванни ширинди тир, - Зуьгъре савкъатдилаи рази яз амуькна.

- Им вуч серенада тир?! – гуьмбетдин вилик Албан Азиз атана.

- Ашукъ Сакита зи сусаз са мани багъишна, - гъавурда туна Загъира.

- Зурба багъиш я: Ашукъ Сулейманан вилик Ашукъ Сакита ашукъал-машукъ хъанвай жегъилриз муьгъубатдикай мани багъишна. Им халисан серенада - къадим френгри, италивийри, испанвийри нянрихъ ашукъ хъанвай рушан дак1ардин к1аник лугъудай мани хъана ман. Им нин рик1ел атай кар я?

- Зи, - хиве къуна Загъира.

- Заз аквазва: вун, стха, ц1ийи зендер-фендер къурмишдай устад я.

- Яраб ашукъди лагъайди нин ч1ал тирт1а? - жузуна Зуьгъреди.

- Чидач, - Загъир дустуниз килигна.

- Шаир Забит Ризванован, - Азиза куьмек гана.

- Квез а шаир гъинай ят1а чидани? - руш век1егъ хъана.

- Ваъ.

- Ам чи Манкъулидин хуьрйя я.

- Куьн Кц1арай тушни?

- Чи бубаярни Ризвановар Манкъулидин хуьрйя я, фадлай куьч хъана, к1валер эцигна, Кц1ар шегъерда яшамиш жезва.

Азиз хъфена.

- Серенададин эхирдай ашукъди, вахъ элкъвена, вуч лагъанат1а рик1ел аламани?

- Ваъ, вуч лагъанай?

- Ашукъди лагъанай: *«На Загъираз ахъая сир, адан ашкъи кузвай рагъ я. Куь арада ч1улав рик1ни пехил ченги тахъурай, яр!»*

- Эгъ, зарафатчи, - Зуьгъреди т1уб юзурна. – Аквадай гъаларай, вун шаиррин ч1алар ваз к1андайвал туьк1уьр хъийидай уст1ар я.

33.

Нянин сятдин ругудаз Загьир университетдин кьилин дараматдиз атана, сад лагъай мертебада авай библиотекадиз фена. Ван-сес авачир члехи залда буш чкаяр амач: вири столрихъ студентар кьве-кьвед ацукьнава, кьилер агъузана, вилик квай ктабар клелунал, кхьинар авунал машгъул я. Эхиримжи столдихъай Зуьгьредин яргъи кифер аквазва. Библиотекардивай «Физика», «Илимдин алемда», «Чирвал - кьуват я» ва «Крокодил» журналрин эхиримжи нумраяр къачуна, Загьир вичин ярдин патав фена. Ам кьведай югъ чидайла, Зуьгьреди, са ктабни кьелем эцигна, вичин патав чка къазва, анал мсад ацукьарзавач. Къе Загьиран умуд квай чкадал кьве ктабни ручка алай.

Явашдаказ салам гана, Загьир ацукьна. Ахпа ада вичин папкадай шикалатдин кьенфетар акъудна, рушан вилик эцигна. Зуьгьреди «сагърай» лагъана, са кьенфет чарчикай хкудна, сивихъ тухвана.

Загьир журналрин цлийи нумрайри кьве сятда машгъуларна. Адаз клелай макъалайрай вичин лекцияр патал марагълу делилар жагъана, абур кьилди чарарал кхьена, папкада хтуна. Гъилихъ галай сятдиз килигайла, муьжуьдалай алатнавай.

- Клелун беся, хъфидай вахт хьанва, я руш, - лагъана гадади рушаз.

- Са тлимил акъваз хьия.

Тлимилдакай зур сят хьана.

Жегьилар университетдай экъечлайла, гъаятда мичли хьанвай. Жегьил къавахрин жергеди кьунвай рекъай фидайла, абурун виликай са рагъул бармак хьтин затл фена.

- Вув, им кьугъуьр ятла?! - Зуьгьре, юкъ гьалдна, хьипи пешер клватл хьанвай таран кланиз килигна.- Я, кьугъуьр я! - шаддаказ гъарайна ада.- Я чан гъайван, вун гилани ви клвализ хъфенвачни?

- Вун нихъ галаз рахазва, я руш?

- Кьугъуьрдихъ галаз.

- Ваз адан члал чизвани?

- Эхъ. Бес зун биолог тушни?!

Зуьгьреди кьубгьуьр явашдаказ, адан цацар вичин гьилериз акьах тийидайвал кьуна, хкажна, ктабрал эцигна, кьужахда кьуна.

- Вуна ам вуч назикдаказ кьунвачни?

- Чи гьаятдиз гьар гатуз шарагар галай кьубгьуьр кьведай, чна абуруз нек, хап1а, фу гудай. Кьубгьуьрар аялар хьтин назик гьайванар я, абурузни гелкьуьн к1анда. Им, - перемдин хилерал ацукьнавай гьайван кьалурна, - ц1инин шараг я. Аквадай гьаларай, адан рехь алатнава. Ша, чна ам ат1а спортзалдин кьулухь, тарар кьалин чкадиз, ахьай хьийин.

- Ша. Вуна чи аяларни гьа ик1, кьайгьударвилелди, хуьдани?

- Чи аялар? - Зуьгьре хьуьрена.

- Эхь. Чи, зинни ви, аялар!

- Гьелбетда. Вун шаклу жезвани?

Кьубгьуьр вичин муг авай чкадиз ахьай хьувуна, жегьилар шегьердиз экьеч1на.

- Столоваяр агал хьувунва, чун фу нез са ресторандиз фин, - теклифна Завгьира.

- Жедач.

- Вун за общежитидиз гишила рахкьурдач.

- За шикалатар т1уьна, тух я.

- Зи к1вализ ша, ана недай гьазур зат1ар ава.

- Жедач.

- Жедач яни, к1андач яни?

- К1анни ийидач, жени ийидач.

- Зи свас т1имил недай, ваь, ваь, ерли нен тийидай руш я, - зарафатна гадади. - Ам хуьз заз регьят жеда.

- Эхь, зун гьахьтинди я.

- Аял ч1авалай?

- Эхь, аял ч1авалай.

- Вун гьикьван иерди я!

- Эхь, зун гьахьтинди я. Вунни рик1из чими гада я.

- Риклиз чими яни, риклиз клани?

- Ваз гъа къве лишанни къазва.

Къведни хъуьрена.

Жегъилар, ашукъ хъанвайбуруз хас, гафар тлимил, гъиссер дерин суьгъбетрик ква. Абур куьчедин къве патани эцигнавай сад-къве мертебайрин клвалерин клан къуна физва, вилер кланзни такланз экуь дакларра (квалер гагъ къецлил, гагъ винелай лацу чар вегъенвай, гагъ яру-къацу абаяр галай лампайри ишигълаван авунва) акъазва... Перде авачир, ам дуьз тун тавунвай дакларрай жуьреба-жуьре шикилар, тамам сегънеяр аквазва: са клвале столдихъ члехи хзанди каш кваз нянин нагъарзава; са клвале инсанар секиндаказ телевизордиз тамашзава; са клвале аялар киклизва; са клвале тамам къал-макъал ава; са клвале гъуьлуь папаз, кроватдал ярх хъана, теменар гузвай... Зуьгъредиз регъуь хъана, ада садлагъана къил муькуь патахъ элкъуьрна, вилик физ тади авуна. Загъира вичиз са затли такур къасна. И дуьшуьшдилай гуьгъуьниз жегъилар мад чарабурун дакларриз килиг хъувунач.

34.

Октбрдин суварин юкъуз Самургандай Кцлариз Зуьгъредик туплал кутаз са «Жигулидин» пар итимарни дишегълияр фена: илчийрин мурад Зуьгъредик Загъиран лишан кутун тир. Абурун къиле чамран буба Седир акъвазнавай. Илчийрилай мехъерин югъни тайинариз алакъна: ам Ленин хайи 22-апрель (им Зуьгъре хайи югъни тир) хъана.

Зуьгъре Магъачкъаладиз тупухъ къизилдин заклал галаз хтана. Адаз Шекера, Фатмади ва санал клелзавай рушарини гадайри лишан кутун мубаракна, чеб мехъерик мехъерик лугъун тлалабна.

Лишанлу жегъилрин сад лагъай гуьруьш мад Сулейманан багъда хъана. Клани рушан гъилер къуна, абуруз туьмерна, къизилдин гъалкъа галай тлуб хкажна, Загъира лагъана:

- Ви гъилериз и заклал ажеб къазвани! Абур, нур ацалтна, мадни иер хъанва. Мубаракрай! - руш вичин къужахдиз члугуна, адан хъвер алай пузарриз яргъалди члугур темен гана.

- Сагърай.

- И зак1ал галаз вакай са хъсан къари хъуй... Хтулрин, птулрин юкъва авай къари баде!

- Ваз ухшар авай къуъзуъ бубани галаз.

- Зуъгъре, гила вун зи свас я, зи, чи к1вализ ша, ам гила ви к1вални я, анихъ гелкъуъгъ.

- Жедач, - къил галтадна руша.

- Вучиз?

- Зун гъеле свас туш, лишанлу я.

- «Свас» ва «лишанлу» са гафар тушни? Абурун арада еке тафават авани?

- Абур са гафар туш. Абурун арада еке тафават ава: лишанар элкъуър хъувунни мумкин я.

- Свасни рахкъурун мумкин я, - Загъира вичин мециз к1ас гана, фикирна: «И гаф зи сивяй гъик1 акъатнай?!»

- Мумкин я, чун къе ч1уру дуъшуъшрикай рахан тийин. Вуна хабар къазвай тафават, заз чиз, ихътинди я: лишанлу руш вичин бубадин к1вале амукъзава, свас гъуълуън к1вале яшамиш жезва.

- Зун ви гъавурда акбуна. За гила вуч авун лазим я?

- Физикадин законар ваз хъсан чизва, анжах яшайишдинбур ...

- Анжах яшайишдин законар чизвач, яни?

- Чир хъунни мумкин я, анжах чизвайди аквазвач ман, - ихътин жаваб гунихъ бине авачиз тушир: «Завай дидедиз саки са йис вилик Загъиракай хабар гун хъанай, - фикирна Зуъгъреди. - Чи вил рекъел хъана: гила илчияр къведа, ахпа илчияр къведа; гила зак1ал кутада, ахпа зак1ал кутада, лугъуз. Рушарини гъар акурла хабар къазвай, ви зак1ал гъина ава, лугъуз... Майдандиз Этери акъатайла, зи рик1 михъиз аватнай: иерди я къейди, анжах гзаф гъаясуздени я... Гужуналди зи къисметдиз акъатнавай гада къакъудзавай-е! Ажеб хъана ам Загъиран рик1и ч1угун тавуна... Ч1угунайт1а, за вучдай?! Зун инсанриз гъик1 килиг хъийидай? Зун Кц1ариз гъи чин алаз хъфидай?.. Хиялдизни гъиз жезвач...»

- За чи вил алай 22-апрель, ц1ил вегъена, галч1урна, вилик хкида.

- Ая, зун рази я, - Зуьгьре милаимдаказ хьуьрена.

35.

Магьачкъалада 1973-йисан гатфар фад алуькна: мартдин эхирда чими гарар акъатна, живерни мурклар цIрана, тарарин тIурар дакIунна; апрелдиз рекьерин кьерехриз данакьиренар акъатна, къавахри къалиндиз пешер гъана, абурукай сиргъаяр куьрс хъана, машмашрин тарари пешерилай вилик яр алай лацу цуьквер ахъайна...

Загьирни Зуьгьре гьар юкьуз дуьшуьш жезва: абуру чпин гележегдиз юкIвар-чипIер ягъзава, туьквенрай мехьериз герекзамай затIар къачузва, радиодай гъавадикай гузвай малуматрихъ яб акалзава.

- Чи мехьерин югъ гуьлуьшанди хъанайтIа, - мурад тIалабзавай хьиз, лугьузва Зуьгьреди. Адан рикIик тади ква: мехьерин югъ фад атана, рагъ авайди хъана кIанзава. «Йисни зура гуьзлемишиз хъайила, - фикирзава руша, - завай сад-къве гъафтеда гуьзлемишиз хъжедачни?!» Анжах ада вичик тади квайди чамракай чуьнуьхзава. Сифте лишанар кутун, ахпа тухудай югъ яргъал фейила, Бесена вичин наразивал къалурнай: «Лишан кутунвай руш яргъалди хуьре тун хъсан кар туш, вучиз лагъайтIа амуькай хапIадиз чIал чир жеда, лугьуда. Зи рикIни секинзавач. Жувни, чан бала, жуван рахунрал, къекъуьнрал, ийизвай гьар са кардал мукъаят хьухъ. Икъван чIавалди вун адетдин студент руш «Мурадова Зуьгьре» тиртIа, лишан кутур йикъалай «университетдин муаллимдин лишанлу» я. Жуван тIвар хуьх, чан бала. ТIвар гъамиша михьидакказ хвена кIанзавай затI я. ТIвар инсандин намус я».

- Жеда, жеда, - Загьира вичин лишанлу секинарзава, - чун акъван пис инсанар туш.

- Вув, чун пис инсанар вучиз хьуй? Чун хъсан инсанар я, - Зуьгьредиз вич, вичин уьмуьрдин юлдаш, чпиз гележегда жедай аяларни кваз хъсан инсанар хъана кIанзава.

- Эхъ, чун хъсан инсанар я. ТуштIа, хъсанбур жеда.

- Дуьз, зани гьакI фикирзава.

Мехъерин югъ мукъвал гъун, белки, регъят тир жеди, ам вични, садавайни хабар къун тавуна, яваш-яваш агатзавай, амма Магъачкъалада сусваз къизилдин сят жагъурун мумкин тушир: ам я туьквенра, я базаррал маса гузвачир. «Им гъакъван къит зат1 яни мегер?! - Загъир тажуб жезва. - Москвадин туьквенра, къачудай кас гуьзлемишиз, шуьшедин дезгейрин к1аник къатканва... Са сят къачун патал меркездиз гъик1 фин?...Инай жагъун тавурт1а, фена к1анда. За Зуьгъредиз хиве къунва...»

Загъира вичин дердидикай Агъмедаз хабар гана.

- Вуна эвелмиш хъун регъят кар яз гъисабнавайни? - жузуна Агъмеда. - Са туп1алди вун гъикъван инжиклу ийизват1акунани? Сят чна жагъурда...Ваз чир хъуй: четинвилер идалай къулухъ галама... Зун аял къаткурдай къеб жагъуриз къве варз хъанай, эхир Избергдин базардилай къачунай...Ахпа мук1урдихъ акъван къекъвенанай хьи... Зал акъалтзавай зегъметар кваз такъаз, Сувара, зи кайваниди, лугъуни ийида: «Вуна к1вализ вуч ийизва? Ваз чидаиди, т1уьна-хъвана, столдихъ ацукъна, к1елун-кхъин я». Бес гъам к1валах тушни? Бес за гъа к1валах к1вал патал, хзан патал ийизвачни?

- Чун къизилдин сятдал хкъвен ман, - т1алабна Загъира.

- Гъан, къизилдин сят, - хияллу хъана. - «Дагъустан» туьквенда са таниш дишегълиди к1валахзава. Гъаниз фин, - теклифна Агъмеда.

- Ша! Сят патал зун Москвадиз физ гъазур тир.

- Акъван яргъаз финн герек авач, ша.

Ленин майдандал алай туьквенда багъа ивирар: Къубачидин къизилдинни гимидин туп1алар, сиргъаяр, занжурар, гъайкалар, гапурар, чехир хъвадай кчар, чайдин къапар, Гоцатлидин асаяр, Миграгърин халичаяр ва маса зат1ар гзаф авай...

- Къизилдин сятер авач, - къил галтадна къизилдин зат1ар маса гузвай дишегълиди. - Абур чаз Москвадай тахтана гзаф вахт я.

- Бес чна вучда? И жегъилдиз, - Агъмеда Загъир къалурна, мехъериз к1анзава, къизилдин сят тагъайт1а, свас къвезвач.

Туьквенчи хъуьрена.

- Вун хъуьрезва, зи дустуниз хъвер къвезвач. Са куьмек це.

- Ви хатурдай, Агъмед муаллим, завай маса туьквенриз зенгериз жеда, - лагъана туьуьквенчиди. - Ви дуст пака гъа и ч1авуз атурай, белки, жагъайт1а.

Агъмедни Загъир, туьквенчидилай гзаф рази яз, адаз сагърай лагъана, экъеч1на. Ленинан гуьмбетда вил акъурла, Загъиран рик1ел хтана:

- Ленин бубади лагъай тир, чна гележегда чи уьлкведа къизилдикай регъятханайрин рак1арин тумар ийида... Чаз яхц1урни ц1увад йисалай къизилдин сятер къванни жагъизвач.

- Тади къачумир, жагъида... Ватандин Ч1ехи дяведи чи уьлкведиз акъван зарар гана хьи, гилани къил-къилел хкиз жезвач.

Гъа и арада Загъираз майдандилай физвай Алпан акуна.

- Яда, Азим, вун гъиниз?

- Вагъ, куьн яни? - Азима дустариз салам гана, абуруг гъилер къуна. - Куьн инал гъик1 хъана ахъанавайбур я? - заряди майдандал алай дараматра вил къекъуьрна.

- Загъиран сусаз къизилдин сят къачуз, - Агъмеда туьквен къалурна.

- Къачунани?

- Ваъ.

- Вучиз?

- Авач лагъана.

- Къизилдин сят чарасуз к1анзавайди яни?

- Эхъ, яда, мехъералди т1имил вахт ама.

- Зун аниз фин ква, - къил туькведихъ элкъуьрна.

- Яда, авач лагъана.

- Ам квез авач лагъанвайди я, заз... Куьн къвемир, куьн такурай...

- Ваз ава лагъайт1а, пул къачу, - лагъана Загъира.

- Аваз хъайит1а, зав пул гва. Сятдиз ч1ул къачудани, къизилдин цам-занжур?

- Къизилдин занжур!

Алпан Азим кьетливилелди туьквендиз гьахьна... Вахт физва, Агьмеданни Загьиран вилер туьквендин ракларал ала, анай эхъечлзавай садакни Азиман ухшар квачир. Эхир адан ванн акъатна:

- Ма, стха, ви сусваз кьизилдин сятни кьизилдин зунжур!

- Чаз тагайбур ваз гьикл гана?

- За жуван документ къалурна - «Коммунист» газетдин мухбирдин книжка.

- Адахъ гшъахьтин къуват авачни?

- Эхъ. Жагъуриз клан хъайитла, туьквенчийрик, столовойрин ва ресторанрин къуллугъчийрик тахсирар гьамиша ква, гьакл хъайила, абуру Халкъдин контролдин комитетдин къуллугъчийриз, ревизорриз, мухбирриз вуч клан хъайитлани, ваъ лугъузвач, чиляй, цавай жагъурна, гузва.

- Ваз хъсан я, ахьтин документ гвай.

- За редакциядин удостоверенидал дамахзавач, я ам гьар гьинал хъайитлани ишлемишни ийизвач. Ингье, гьа икл герек хъайила, яр-дустуниз куьмек гузва.

- Сагърай вун.

- Гила за фена а дишегълидин чин яру ийидани? - жузуна Агьмеда. - Заз, вичин куьгъне танишдиз, ганач, танишни тушир мухбирдиз гана.

- А дишегълидик са тахсирни квач, муаллим, ада зазни авач лагъана... Ахпа зун директордин патав фена, ада заз, ваъ лугъун тавуна, вичин сейфинай акъудна, гана.

- Вичин сейфинай?

- Эхъ, вичин сейфинай!

- Гъавурда акъуна: директордихъ вичин «энзе» - клеве гьатайла ишлемишдай мал ава ман.

- Амалдар директордихъ чпин энзеяр гьамиша авайди я. Куьн и майдандал алай республикадин члехи идарайриз килиг: Партиядин обком, Верховный Совет, Министррин Совет, Халкъдин контролдин комитет... Абурун къуллугъчийр, гьар юкьуз сад-къвед къванни, «Дагъустан» туьквендин директордин кабинетдиз физвайди я. Анай садни кар туьклуьн тавуна эхъечлзавач. Ихьтин хахайрин

вилик к1валахзавай касди вуч авун лаим я? Адавай, квез хьиз, «авач» лугъуз жедани? Лагъайт1а, гъа пака юкъуз к1валахдилаь эляч1на к1анда.

- О-гьо! Вуна зи вилер ачухна.

- Эхь, ибур зазни накъ-къе чир жезвай сирер я. Заз ван хъайивал, «Дагъустан» туьквенда вуч ават1а, гъар са зат1 куьн ят1а, ц1ийи мал мус хквезват1а, директордилаь вилик ч1ехи къуллугъчийрин папариз чир жезва... Ц1ийи мал хкана, чкадив агакъ тавунмаз директордин телефондиз дат1ана къати зенгер къвез башламишзава...

- Ахьтин йикъара телефондин симери ц1ай къазва жеди, - Агъмед хъуьрена.

- Мумкин я.

- Яда, ч1ехи къуллугъчийрин гъални чун пехил жедай хьтинди туш-е: пакамалаь няналди туьквенчийриз зенгериз, чпин папариз, аялриз багъа зат1ар т1алабиз...

- Къачуна, к1вализ хутахай зат1 папаз бегенмиш тежез, - давамарна Азима.

- Элкъвена туьквендиз вахгуз...

- Эхь, эхь! Алатай гатфариз ихьтин са дуьшуьш хъана: зун пакамахъ Сулейманан багъда къекъвезвай... Шляпа алай са эгъли итимди, заз чин тийидай са касди, хъуьрез-хъуьрез зи къаншардиз атана, еке гъуьрметдивди урус ч1алал салам гана, зи кеф-гъал хабар къуна, залай гзаф аслу инсанди хьиз, лагъана: «Асадуллагъ, вуна гайи къизилдин цам зи папаз жезвач». Зун гъасятда гъавурда акъуна: и касди зун са базадин зеведишдай, туьквенчидай гъисабзава. Фикирна: «Ша, зун са т1имил туьквенчидин ролда къугъван». Ахпа фикир дегишарна, яшлу инсан алцуарар тавуна, лагъана: «Вун гъалат1 хъана, зун Асадуллагъ туш». Шляпа алайдан чиниз гъасятда яр акъатна, ам, багъишламиша лагъана, къил к1армади ягъайдди хьиз, элкъвена хъфена. Заз адан язух атана.

- За жуван кайваниидиз лугъузва: я руш, чаз къизилар герек туш, къизилар авайбурулай къизилар авачирбурун гъал хъсан я.

- Къизилар авачирбур секиндаказ ксузва.

- Сятни иерди я, зунжурни, - Загъир биц1и махпурдин къватийра авай ивирриз килигзава. - Сагърай вун, стха.

- Сусаз бегенмиш тахъайт1а, адан гъилиз гъвеч1и ва я ч1ехи хъайит1а, хкваш, чна дегишар хъийида.

- Хъсан я.

- Базадин зеведиш Асадуллагъ ви къуллугъда гъазур я.

- Азим, ибур куън я? - жузуна, Загъира пул акъудна.

- Ингъе кассадин чекер: къизилдин сят - 125 манатдай, къизилдин цам - 65 манатдай. Вири - гъавая, зи патай хъуй!

- Ваъ, ваъ, стха. Ингъе ви 190 манат. Пара къадар сагърай. Абур чуъхуън - зи пата. Москвадиз фенайт1а, зай идалай къве сеферда гзаф харжияр акъатдай.

- Москвадиз вучиз?

- Ина жагъин тийиз акурла, зи фикир жуваз чидай Москвадиз фин тир..

- Муъгъуъббатди инсан са сят патал Москвадиз ракъурзава. Бес! Къизилдин сят хъаначирт1а, ви ханумдин гъилихъай ракъун сят галатдайни?

- Зи ханум гъахътинди я. Зи теклиф къуватда амайдалди, дустар, ша, «Лезгинка» ресторандиз ша, - Загъир вилик экеч1на.

- Мехъерарзавай итимдиз пулар гзаф герек жедайди я, - лагъана Агъмеда. - Чаз вун алачир харжара тваз к1анзавач. Яни, Азим? - мухбирди къил эляна.- Виридалайни мукъвал алайди ви общежити я. Ви к1вале хъвайи чай чна ресторанда хъвадай коньякдай гъисабда.

Загъира залан нефес аладарна, гъуърс яваш хъанвай ванцелди лагъана:

- Квез к1андайвал хъуй ман. Ак1 ят1а, - хияллу хъана, - куън общежитидихъ алад, зун, ат1а дежурный туъквендай ягъна, хкведа.

...Са т1имил вахтарилай университетда ашукъал-машукъ хъанвай жегъилрин мехъерар 22-апрелдиз чпин бубайрин хуърера-к1валера: Загъиран мехъер - Самурганда, Зуъгъредин мехъер - Кц1ара жезвайдакай хабар чк1ана.

36.

Самургандик суварин гъерекатар ква: пака Советрин халкъарин ч1ехи регъбер Владимир Ильич Ленин хайи югъ я. И лишанлу йикъал гъам гъяд, гъамни Загъиран мехъер ацалтнава. И кардал вири Усмановри шадвалзава, абуру чеб бахтлу инсанар яз гъисабзава.

Загъиран мехъерик багъа мугъманар: Магъачкъаладай Агъмед Бакаров, физикадин кафедрадин членар, филиалдин къуллугъчияр ва Алпан Азим, Москвадай Исаковар, бубани руш, хтанва...Усмановрин к1валеле ксудай чкаяр тахъайбур къуншийри чпин к1валериз хутахна, динжарзава.

Пакамахъ Самургандин агъалияр, мугъманар ракъинин сифте нурарихъ галаз зуърнейринни далдамдин ширин ва шад ванери ахварай авудна: къавалри, шифер алай къавал акъах тахъана, Усмановрин к1валерин айвандикай пакаман сегъерар ягъзавай.

- Им вуч музыка я?! - Михаил Иванович к1вачел акъалтна.

- Им пакаман сегъер я, чи бубайрин адет тирвал, къавалри хуъруън жемьтдиз къе Загъиран мехъер жезвайдакай хабар гузва ва шад межлисдиз теклифзава, - Азима меркездай атанвай мугъман мехъерин, хуъруън-к1валин адетрин гъавурда тваз башламишна.

- Хъсан адет я, - вичин фикир лагъана профессорди.- Хабардар инсан ракъурун, телефондай зенгер авун герек къвезвач, далдамдик са к1ар кяна - вассалам! Вири хуъруъз хабар хъана.

- Къунши хуъреризни! - алава хъувуна Азима.

- Вац1ун ат1а пата авай Азербажандин хуъреризни! - Загъирари куъмек хгана.

- Зуърнеяр туш - телеграф я, - лагъана Исакова.

Мугъманар къарагъна, чпин михъивал-лацувал авуна, гъаятдал к1ват1 хъана. Инал Агъмедни атана. Адани Азима мугъманар пакаман сейрдиз тухвана: хуъруън къилихъ галай тама къекъуърна, къадим заманайрин шагъидар яз акъвазнавай Яру к1унт1ал ва Чулав к1унт1ал акъадарна, Самурдин дере къалурна... Са къве сятдилай хтайла, абуруз Загъирани Агъмеда багъда туьк1уърнавай столдихъ чай хъваз, фу нез теклифна.

Мехъерин суьгъбетрик профессордин руш Марина ва Загъиран хтул Герман экеч1на. Абуруз свас гъидай машинра аваз К1цариз физ к1анзава.

- Папа, вуна заз ихтияр гудани? - жузунзава руша Михаил Ивановичавай.

- Аниз фин хата тушни? - буба къве рик1ин я, суалдалди Агъмедаз килигзава.

- Ваъ. Бес квез Кц1ариз физ к1анзавачни?

- Заз?

- Эхъ. Такур чкаяр квезни акурай ман, Михаил Иванович.

- Дуъз гаф я, - профессор хияллу хъана.

- Куън за зи машинда аваз тухуда.

- Свас гъиз физвай сварагдин къил зи халу я, - дамахдивди лагъана Германа.

- Я папа! - Маринадин ванцик еке минет ква.

- Рехъ яргъалди яни?

- Ваъ. Са сятдин рехъ я.

- Куън алад, зун ина акъвазда. Жуван тай-къаншар Седирахъ галаз суьгъбетарда.

- Сагърай, папа, - Маринадиз шад хъана, ада бубадин хъуькъевез п1агъ гана.

- Агъмед халу, чун мус физвайди я?

- Са къве сятдила.

- Ша, Марина, за ваз чи хуър къалурда, - жегъилар куьчедиз экъеч1на.

Сятдин ц1удаз хъиз Усмановрин гъаятдал къавалар атана, зурнейринни далдамдин ванер акъатна. Гъвеч1и майдандал мукъва-къилияр, къуни-къуншияр, мугъманар к1ват1 хъана...Къавалри туьнт къуьлуьн макъам ягъна...Сифте къуьл Седир бубадини Мегъри дидеди авуна, абурун гъилера мукъва-къилийри шабашдин пулар туна. Ахпа къулуьк мукъва-къилияр экеч1на.

Къавалри ял ягъзавай арада тамада Агъмеда малумарна:

- Чи мехъерал жегъил ашукъ Сакит атанва. Буюр, Ашукъ Сакит, чаз са мани багъиша!

- Башуьсте, - майдандал хурал саз къунвай шумал жегъил экъеч1на.

Инсанри капар ягъна.

Ашукъди саздихъ галаз ширин ванцелди «Мехъер мубарак» мани лагъана.

- Ашукъди квекай лугъузва? - жузуна Исакьова.

- Ада мехъер мубаракзава: чамран диде-бубадиз, мукъва-къилийриз, чазни, - лагъана Азима.

Пакаман межлис са сят къван давам хъана. Свас гъиз Кцлариз физвай инанар: къавалар, чамран мукъва-къилир, мугъманар тлуьн-хъун ийиз багъда дуьзмишнавай столрихъ ацукъарна.

- Са сятдилай чун рекъиз экъечлзава! - малумарна Агъмеда.

...Далдамдик клар экяна - свас гъиз физвайбур (абуруз вилик амаз тлвар ягънавай) клватл хъана. Къавалар ва жегъилар пар члугвадай машиндиз акъахна, яш квай хътинбур къве «Жигулида» ацукъна. Пелел руш-нини кутлуннавай лацу «Волга» свас патал гъазурнава, ада чам ацукъна, амай чкаяр сусвазни енгийриз туна. Виридалайни вилик квай Агъмедан машинда чамран стха Семед, Герман, Марина ва Азим акъахна.

Тамадади вичин машиндин багъажганда рехъ къурбуруз гудай «кимин тикейр», ругунвай лапагдин къилер, яклар, хъран фар ва ички авай шуъшеяр квай багъламаяр, эцигна, лагъана:

- Гила фейитла жеда.

Къавалри рекъин макъам ягъна - машинар агъабалди, СДК-дин мукъъяй экъечлна, Кцлариз фидайвал, юзана.

- Хъсан сят хъурай! - Мегъри дидеди цавариз ван къведайвал гъарайна, свас гъиз феи сварагдин гуьгъуьниз са ведре яд ахъайна.

37.

Самургандилай башламишна, Кцларив къван агакъна, вири рехъ, Самур ва Шагънабат дерейрин хуьрер суварик квай: шегъреда агъадал ва винидихъ сусвар гъиз физвай машинрин цлиргъер ава; хуьрерни убаяр яру пайдахралди, эвергунралди безетмишнава; мелера авай инсанри, манийрални макъамрал илигна, рекъерин къерехра цлийи къелемар аклурзава, куьчяр михъзава, тарарин пунариз лацу киреж ягъзава... Шад рахунрин, музыкадин, манийрин ванер, сад-садак какахъна, лепе гуз - лепе гуз цавуз хкаж жезва, бушлухра ракъин нурарик какахъзава.

Самурганвийрин машинар зарбдиз физва... Къавалри ял ягъзава: сусан гъаятдал зуьрнеярни далдам пелез гъекъ акъатдайвал ягъун патал къуватар клватлзава...

Инсанрин вилер Шагъ дагъдин лацу девейризни филериз ухшар жергейрал, абурун хурарай авахъзавай к1амарални вац1арал, тамарални багъларал ала.

- Кц1ар шегьер! - гъарайна жегълри. - Чун агакна!

Къавалри чпин алатар кардик кутуна, жегълри къив гана. Шегьердиз зарбдиз гъахъай машинар садлагъана акъваз хъана - чкадин жегълри, рекъел яргъи чукъван эцигна, рехъ къунвай. Агъмед къарагъна, фена, рахана, амма гаф акатнач - кимин тике гуниз мажбур хъана.

Шегьредиз гъахъайла машинар мад къве сеферда акъвазарна - кимин тике къачуна.

- Кимин тикейр Дагъустандин хуърерани къачузва, - лагъана Азима, - шегьерра къачузвач... Кц1ар хуъруйкай хъанвай шегьер хътинди я, - хъуърена.

- Дуънъяда хуъруйкай тахъанвай шегьер ават1а?

- Мумкин я: шегьер - им шегьре рекъел алай к1валерин гап1ал я ман.

Мехъерин машинар эрч1и патахъ элкъвена гуънедай винелди Абид Эмирасланован куъчедиз хкаж хъана.

Мурадоврин гъаятдални гурлу мехъер ала: кларнетдин ширин ванер Шагъ дагъдив агакыз, элкъвена хкъвез, къацу шегьердиз гъахъзава... Самурвийрин зуърнейрин ванер япарихъ галукъайла, мехъерин иесийрик теспачавал акатна.

- Атана! Къавумар атана! - гъараяр акъатна.

Къавумар, машинрай эвич1на, къавалри зуърне-далдамдал илигна, дишегълйри «Перизада» мани лугъуз-лугъуз, мехъер авай гъаятдал фена.

- Салам-алейкум, къавумар! - тамадин хци ван акъатна.

Кц1арвийри самурганвияр хушвилелди къабулна. Къве къилин къавалрини са макъам ягъна, къавумар къуълукъ экеч1на. Абурук какахъна, сусван мукъва-къилийри майдандал чпин алакъунар къалурна: им дуствилин, стхавилин дем хъана.

Азима, Германа ва Маринади фотоаппаратрай мехъерин, шегьердин ва дагъларин шикилар ягъзава.

Кц1арвийри яргъай атанвай къавумриз ял ягъун, т1уън-хъун авун теклифзава. Агъмедаз чизва: ваъ лугъуникай метлеб авач, адет хъвена, теклиф къабулна

к1анзава. Адан эмирдалди итимар гьар са нямет алай столрихъ ацукъна, дишегълияр свас авай к1вализ фена.

Са сятдилай гьаятдал мад гурлу межлис къурмиш хъана... Самурганви жегъилри кц1арви рушарихъ галаз, кц1арви жегъилри самурганви рушарихъ галаз къуьлерзава...Гагъ са къавалри зуьрнейрин, гагъ муькуь къавалри кларнетдин ванер цавун аршдиз ракъурзава.

- Кц1ара иер рушар ава, - лугъузва къуьлуькай хкеч1на нефес дар хъанвай Германа.

- Вахъ галаз къуьл авурди кц1арвидин руш тирни? - жузуна Азима.

- Эхъ, къейда «Лезгинкадал» са дири къуьл ийизвай хьи!

- Яни, тушни, килиг, ам ви патав акъвазнава.

- Вагъ, им Марина я хьи! Я руш, ваз лезги къуьлер гъина чир хъайиди я?

- Москвада, чи школада Кавказдин къуьлерин к1ват1ал авай.

- Ваз чи маса халкъарин къуьлерни чидани?

- Эхъ, завай абхазрин, гуржийрин... къуьлерни ийиз жеда.

- Аферин, - вичиз сифте акун кумазни хуш хъайи рушакай Германа фикирна: «Идакай лезги свас хкатдай хътин я».

Межлис давам жезва... Агъмеда къавумривай свас акъудун т1алабна, лагъана:

- Югъ няни жезва! Чун хъфена к1анзавайбур я. Свас тухудай ихтияр це.

- Ихтияр гузва, квезб хъсан сят хъуй!

Самурви къавалри «Гъарай, диде!» макъам ягъиз башламишна.

Бесен руш авай к1вализ хтана, адаз эхиримжи несигъатар гуз эгеч1на:

- Чан бала, ваз физвай сефер бахтлуди хъуй, - дидедин вилерилай накъвар авахъзава, Зуьгъредин туьтуьнизни къагъар атанва. - Чи адетар, ви амалар, хесетар - вири бубадин к1вале тур, жув фейи к1вале авай адетар, амалар, хесетар яхъ. Абур инсанар ят1а, жувни инсан хъухъ; абур киц1ер ят1а, жувни киц1 хъухъ...Жуван касдиз кас лагъ, ам ви иеси я; жуван к1вализ к1вал лагъ, ам ви утгъ я. К1вал ийизвайди паб я. Жувал айиб къведай я гафни рахамир, я карни мийир... Чан бала, - руш к1евиз къужахламишна, - вун фин хъуй, хтун тахъуй...Ц1ийи

накъварал, цїийи юрдарал бахтлу хьуй! Алад, хийирлу сят хьуй! - тади акатна, шехьиз-шехьиз рушан далуда яхун гьилер атлumarна, ам ракларихъ ракъурна.

Зуьгьре, угьуяр акъатна, клеведаказ шехьна: адаз и легъзеда вич саниз тефена, бубадин клвале, дидедин патав даим амукъна клан хьана... Ам ракларал имиди ва стхади хьуьчлерикай къуна, маса фикир-фагьумдай мажал вугун тавуна, гьаятдал акъвазнавай лацу «Волгадин» патав тухвана, Загьирав вугана... Зуьгьредиз са затїни аквазвач, анжах япара жуьреба-жуьре гьарагьунар, рахунар, музыка гьатзава.

Свас гьаятдал гьайила, къавалри «Гьарай, диде!» ягьун аквазарна, «Рекьин макьам» башламишна. Самурвияр хьфиз клвачин жезва.

Свас чамран патав аквазнава... Зуьгьредивай кьил хкажиз, вилик къванни килигизни жезвач: адаз, са патахъай, мукьва-къилийрикай, къуни-къуншийрикай регьуьзва, муькуь патахъай, вич клан хьана, ваь лагьайла, кефи хайибуру са чїуру гаф-чїал лугьуз, баркут гьалчиз кичлезва... Гила адаз вич Загьира тадиз машинда ацукьарна, машин фад рекье гьатна кланзава... Амма чамран вах Перидивай сусвал алай яргьи лацу багьа булушка дуьздаказ клватїна, ам машинда ацукьариз жезвач... Эхир адан эрчїи къуьнуьвай Загьир, чапла къуьнуьвай енги ацукьна. Вилик квай чкадал багь агьузна куьклуьрнавай лампа гвай кьилин енги ала.

Зуьрнейринни далдамдин ванер гужлу хьана. Дишегьлийри «Перизада» мани хкажна... Свас гвай самурвияр, душмандин кьеле къачур аскерар хьиз, гьуьрчехъандин къуша тфенгдив пуд сеферда цавув къукьрумарииз туна, кьивдин ванер кьилел алаз, рекье гьатна. Абурун гуьгьуьниз вилерал накъвар алай Бесен дидеди са ведре яд ахъайна, къунши дишегьлийри алхишдин гафар лагьана.

Са тїимил рехьни фенач, свас гвай машинар акваз хьана: жегьилри рехъ къунвай. Агьмед муаллимди абурун макьсад чирна.

- Кимин тике! - гьарайна жегьилри.

- Я стхаяр, чна иниз къведайла Шерифован куьчеда са шумуд чкадал кимин тикейр пайна.

- Абур агьа магьлеяр я. Куьне тухузвай руш чиди я. Кимин тике!

- Семед, жегьилрин кефи хамир. Абур чи сусван стхаяр я. Це.

- Ма, стхаяр, квез гьалал хьуй, - Семеда машинда амай эхиримжи багълама жегьилрив вугана. - Мад чун къадай ксар хьайитла, - лагъана ада машинда ахцукъайла, - за абуруз пул гуда.

Свараг гуьнедай агъуз эвичлдайла, жув-жувдин ванер акъатна, гуьгъуьниз кк1аларЭ къванер атана, ачух машинда авай инсанрал алукуьна... Са ири кк1ал Агъмедан машиндин къулухъ кьиле авай шуьшедал алукуьна, рекъел гадар хъана. Шуьшедал дерин рагъул легъв аламукъна, адалай къуд патахъ, ракъинин нулар хъиз, ферер чк1ана... Им Зуьгьре чпин гададиз къисмет тахъайбуру самурвийриз къур къисас тир.

- Им вуч душманвал я?! - Агъмедак хъел акатна. - Исятда фена, милицайриз лугъуда!

- Милицайриз лагъана к1анда, - Азимни тажуб хъана. - Ихътин алчахвал эхун дуьз туш.

- Милицайри чаз куьмекдач, стхаяр, чун йифе гьатда. Инай катна к1анда, - лагъана Семеда.

- Свас гваз хъфизвайбуруз къван гудай адет атла вахтара бязи хуьрера авай тир, гилани, белки, аматла, - Агъмеда машиндиз худ хгана, - Кц1ар медени шегьер я. Ихътин вагъшивал за гуьзлемишнавачир...

- И агъвалатдикай за жуван са макъалада кхьида, - Азима дафтарда тади кваз са вуч ят1ани кхъена. - Агъмед стха, ханвай шуьше чна Магъачкъалада дегишарда.

- Ам за хуьре дегишариз тада, - лагъана Семеда.

- Вуна вучиз дегишарда? Свас низ гъизватла, гьада дегишаррай, - зарафатна Агъмеда.

- Михаил Ивановичаз руш ракъур тийиз к1анзавай. Маринадал къван алукуьнайтла, чна адан бубадиз вуч жаваб гудай?! - Герман зурзун акатнавай рушаз килигна. - Секин хьухъ, Марина, хата-бала алатна.

- Им Кавказ я-я-я! - урус руш тажуб хъанва. - Вагъи Кавказ!

- Вун гьахъ я, Марина, дугъридани, чи инсанрик вагъшивал кума, - лагъана Агъмеда.

- Свас тухузвай сварагдиз къван гун кц1арвийрин патай еке душманвал хъана,
 - Азимакай хъел хкатзавач. - И карди ц1ийиз хъанвай къавумрин араярни ч1урун
 мумкин я, Зуьгьредални леке жеда: «Ам гъидайла, чаз къван ганай», - лугьуда.
 За са макъала Москвадиз, «Комсомолрин правда» газетдин редакциядиз,
 ракьурда. Газет к1елайла, тахсиркарриз регъуь къванни хъуй!

38.

Меркездай атанвай мугьманар са югъ Магъачкъалада акъвазна. Абуруз
 Загъира, хуьре амаз меслят хъайивал, «Дагъустан» мугьманханада чкаяр къуна ва
 пакагъан «Магъачкъала-Москва» поезддиз «вилик амаз» кассадай билетар
 къачуна, гъазурна.

Маринадиз шегьер къалурун Германа вичин хивиз къачуна. Абур, къилди
 десте хъана, сифте Тарки дагъдал акъахна, гъанлай дуьньядиз килигна, ахпа
 шегьерда къекъвена. Гъар гъи чка акурт1ани, Маринади дат1ана тикрарзавай:

- Ой-й-й! Гъикъван гуьзел я?!

Гуьзелвилини т1еамар авай рушаз дикъетдивди килигна, Германа лагъана:

- Марина-а-а! Вунни гъикъван гуьзелди я?!

- Рик1ивай яни?

- Эхъ.

- Заз ихътин гаф сифте ван жезва. Вуна ам гъик1 субутарда?

- Ик1! - гадади рушан хъуькъвез хъуьтуьл гунагъсуз темен гана.

- Гъак1 жедани? - Маринадин чиниз яр акъатна, ада къил агъузна...

- Эхъ, - жегъилди рушаз мад са темен багъишна...

Загъира Михаил Иванович сифте гъуьлел, ахпа университетдиз ва
 Академиядин филиалдиз тухвана, ам физикадин факультетдин муаллимрихъ ва
 студентрихъ, лабораториядин къуллугъчирихъ галаз танишарна. Михаил
 Ивановича, гъар са медени инсанди хъиз, вич акур чкайрилай ва таниш хъайи
 инсанрилай рази хъайиди лагъана, Загъирахъ галаз адан лабораторияди тухузвай
 ахтармишунрин гъакъиндай къилди ва яргъалди рахана.

- Ви меслятар, гъуьрметлу муаллим, заз еке куьмек хъана, - лагъана Загъира. -
 Вун пара къадар сагърай.

- Заз Дагъустан къалурунай, куь адетар чирунай, жув Каспидин цъй къежириз тунай вунни сагърай.

Мугъманар рекъе хуаз нянин поезддал Загъир, Зуьгъре, Азим ва Герман атана. Абур вири 8-вагъундин вилик акъвазнава. Эхиримжи декъикаяр, суалар ва жавабар, гъамиша хъиз, риклерик теспачавал кваз, вилер сятерал алаз, яб электровозди гъаюниз кваз, акъатзава.

- Загъир, ваз вуч иер свас хъанани?! - гъейран хъанвай ванцелди лагъана Михаил Ивановича.- Ам вуна гъик1 хкъана.

Зуьгъредин чиниз яр акъатна.

- Ам хкъагъиз заз, гъуьрметлу муаллим, физикадин законри куьмек гана, - жегъил хъуьрена.

- Физикадин законри свас хкъагъиз куьмек гудайдакай заз сифте яз ван къвезва. Жуван са макъалада кхъенак1 анда.

Маринани Герман са къерехдал ширин суьгъбетрик ква, абур къалурна, Михаил Ивановича явашдаказ лагъана:

- Ибурун арадай яд авахъзамай хътинди туш.

- Зани гъак1 фикирзава, - Загъира къил эляна. - Эгер абурун алакъаяр давам хъана, дуьз нетижадал атайт1а, за, Михаил Иванович, ваз лугъун: Герман, зи хтул, лайихлу жегъил я. Ада алай йисуз университет куьтягъзава, физикадай вири вад йисузни лап хъсан къиметар аваз к1елна, гъавиляй ам факультетдин советди аспирантурадиз теклифнава.

- Нин аспирантурадиз ракъурдайвал я? Куь? Чи?

- Гъелелиг тайин хъанвач. Куь аспирантурадани са чка т1алабиз жеда.

Къведан рик1елни Исакъоврин умуд Загъиракай, езнедикай хъиз, хкатай сегъне хтана. «Куь езне зун хъаначт1а, - фикирдай лагъана Загъира, - зи хтул хъуй».

- Гъавурда акъуна, - Загъиран фикир к1елай хъиз, разивал къалурна, Исакъов мукъаят хъана: - Вилик амаз къелеяр эциг тийин.

Поездин сириставдин ван акъатна, адал вил алай инсанар гъасятда къве пай хъана: рекъиз физвайбур тади-тадиз вагъунриз акъахна, абур рекъе твазвайбур гъилер юзуриз чилел аламукъна.

39.

Загъирни Зуьгъре университетдин Дахадаеван куьчеда авай общежитидиз, чпин утагъдиз, хтана. Загъира раклар ахъайна, свас вилик ракъурна, экв куьклуьрна. Гъасятда яру аба галчукнавай электрик лампади клвал ишигълаван авуна, ам иесидиз чир хъжезвач. Цлийи сусан гъил галукъай са йикъан къене адакай мугъманар къабулдай хътин тавхана хъанва: даклардай ва ракларай экуь вили рангунин пердеяр куьрсарнава; кровать месерайни юргъанрай ацланва, абурулай къацу пекдин перде аладарнава, винелни къене туьк авай даклур хъуьцуьганар са пиплехъди эцигнава; столдал лацу суфра вегъенва, цуьквер авай хрусталдин ваза ала; чиле чичледи гъузел халича эклянава. Клвал михъи цин, цуькверин къил элкьуьрдай хътин атиррай ацланва. «Сусван жигъизрин члехи пай чна, - фикирна Загъира, - хуьре тунай: ина абур гъакъдачир. Квартира гайила, ахпа хкун меслят хъана».

- Зуьгъре!

- Гъай, - вацран чин алай свас чамрахъ элкъвена.

- Я руш, вун суьгъуьрчи я?!

- Зун суьгъуьрчи туш, ви свас я.

- Вун адетдин свастуш, зи Зуьгъре гъед я, - Загъира свас къужахламишна, хкажна, клвалин юкъвал элкьуьрна, лагъана: - Заз гъамиша ишигъ гудай Гъед, Варз, Рагъ я!

Жегъилар йифен геждан геж къаткана: лугъудай гафар, ийидай суьгъбетар, ихтибардай сирер, къалурдай гъиссер гзаф клватл хъанвай... Чапла гъил сусван гардандихъ вегъена, къатканвай Загъиран вилер акъал жез, ахъа хъижезва. Ярдин рикл авай чкадал къил эцигнавай Зуьгъре гъеле уях я: адан эрчли япа гъуьлуьн риклин клвалахдин ва жигерри нефес къачузвай ванер гъатзава; вилер куьчедал алай лампади ишигъар ягъзавай, шагъвар къалин хъайила, тарарин серинар

гьалтзавай даклардал ала; хиялда эхиримжи гьафтеда хьайи агьвалатар тикрар жезва:

«22-апрель тежедай кван гузел югъ хьанай... Зи мехъерик мукъвар, кьуншияр - вири к1ват1 хьанай...Магъачкъаладай Шекер, Миредин, Фатма хтанвай... Самурганвияр зун тухуз, зуьрнейринни далдамдин ванер кьилел алаз, атанай... Загъиран вах Периди зун са сятда кьужахдай ачухначир...Диде, язух диде, зун акьуддайла ам гьикъван шехънай?! Зунни шехънай... Загъир заз к1анзават1ани, яшдив агакьай руш гьуьлуьз фин адет ят1ани, къад-къани кьве йисуз жув яшамиш хьайи бубадин к1вал тун, анай, сагърай лагъана, экъеч1ун четин кар я, зулум я...Чан диде, за ви вири несигъатар къада, абур кьилиз акьудда... Ингъе зи к1вал, ингъе зи кас... Загъир заз аллагъдай я... Чал кванер гьалчай бегъемсузар заз рик1ел хкизни к1анзавач, абур инсанар туш. Абуруз зун, чпин гададиз татана, университетдин муаллимдиз фин, лацу «Волга» машиндаваз тухун залан хьана...Самурганни, зи Кц1ар хьиз, багъларин юкьва авай, рик1из чими хуьр я. Загъиран хзанарни хьсан инсанар я...Загъираз хуьре кьилди к1валер, жегьил багъ ава, зун абурухъ гьар хъфейла гелкъведа...Сад лагъай йиф гьихътин аламатдинди хьанай?! Чам хквезвайди чир хьайила, энгияр тадиз к1валай экъеч1на, зун, чинай дубгуьр авадарна, къасухдай пип1е акъвазнай. К1вализ гьахъна, салам гайи чамраз свас жагъанач. «Зуьгъре, вун гьинава?» - жузуна. Зи нефес ван хьана, гьарайна: «Вун ина вучиз акъвазнавайди я?» «Адет я ман, - лагъана за. - Ви гьиле шуьмягъ т1вал авач хьй?» «За адакай вучдай?» «Зун гатадай». «За вун гатаз гьанвайди туш, тахтуна хуьз гьанвайди я», - кьуна, кьужахламишна, теменар гана, хкажна, столдал ацукъарна...Вичи хкунилай чуьнгуьр къачуна, адай са гзаф ширин ванер акьудна, гьанал туьк1уьрнавай тебрикдин ч1ал манидалди лагъана... Загъирахъ ихътин алакьунар авайди заз чидачир. Ахпа магнитофон кутуна, япара жуьреба-жуьре макъамрин ванер аваз, чна лезги, урус кьуьлер авуна... «Загъир ша, за ваз сандухдин паяр гун», - лагъана. «Це, пакамалай за са зат1ни т1уьнвайди туш», - рази хьана. За столдал энгийри эцигнавай зат1арин: биргендин як1ун, рганвай гьундубшкадин, исит1адин, вирт1един, шуьрейрин ...винелай суфра алудна... Чна кьведа са

шуьре, ам Загыра юкьвай дуьм-дуьз пайнай, т1уьна... Ахпа мад макьамар, мад манияр, мад кьюьлер хьана... Загыра завни манияр лугьуз туна... Ахпа жележдикай рахана, пуд аял хьунал акьвазна. Чун яргьалди яшамиш хьунин гьакьиндай ада зав са чарчел кьул ч1угваз туна... Пакамахъ за Загыраз «гила вун зи кас хьана» лагьайла, ам тажуб хьанай. «Вуч? Бес зун икьван ч1авалди са касни туширни?» - жузунай. За ам гьавурда тунай: «Чи ч1ала «кас» гьуьлуьз лугьуда». Шад хьана, хьуьрена, ада зун кьуна, хкажна, алчударна, мад шулу авуна... «Я кас, - гьарайна за, - зун ахьяя, зун ц1ийи свас я, за исятда гьаят миьна к1анзава, ахпа зун Перидихъ галаз яд гьиз булахдал фена к1анзава! За булахдин рекье авай инсанриз ширинлухар пайна к1анзава...» «Герек авач, са карни мийир», - лагьана. «Бес чна халкьдин адетар ч1урдани?» - хабар кьурла, ам са гужуналди рази хьанай...»

Зуьгьреди вич са дерт-гьамни авачир, бахтавар свас яз гьиссзава. Ада рик1 секин яз ксанвай гьуьлуьн хурал юргьандин п1ип1 кьайгьударвилелди хкаж хьувуна, кьекьемар акьална.

Жегьил хзандин сифте йикьар, гагь чеб мугьманвиллиз физ, гагь чпин к1вализ мугьманар кьвез, гурлубур хьана.

40.

- Салам, гьуьрметлу критик! - тарихдин муаллим Алим Мурсалова университетдин кьилин дараматдин вилик акьвазнавай Загыран гуьгьуьл кьачуна. - Кефияр гьик1 ава?

- Алексалам, Алим муаллим! - физикдиз шад хьана.- Хьсан я.

Алим Мурсалов, мукьувай чидачт1ани, Загыраз хуш инсан я: гьамиша чин ачух я, сивел хьвер ала, авай гаф чинал лугьузва.

- Мад инай эвернавани?

- Ваъ, са юлдаш гуьзлемишзава.

- Абуру ваз мад эвер хьийидач, - Алиман фикирда университетдин ректорни парткомдин секретарь ава, - вуна ваз абур русвагдай кьуват авайди кьалурна.

- А кьуватдик ви пайни ква, дуст кас.

- Яда, завай а собранидал члуавдаз лацуди лугъудайбурун амалар эх хъанач: зани къарагъна жуван фикир лагъана.

- Сагърай вун, зи терев хуьнай.

- За гъахълу терев хвена, критик стха, - Алима хур акъажна, вилер экъисна.

Загъир вичиз яргъалай чидай инсандиз дикъетдивди килигна, фикирна: «Зи танишри Алим хъивегъунал рик1 алай кефчибегдай гъисабзава, им гъахъ паталди ректордин чина акъваздай къегъал я». Адан чиниз шадвилинин нур чк1ана.

- Вун хъуьрена хьи? Вуч хъана?

- Заз, вун акурла, шад хъана, стха, - Загъира Алимаз стха лагъана.

- Зун акуна, шад хъанат1а, и кар чуьхвена к1анда. Ша, са вишер хъван, зи гъисабдай, - Алима, «Нафтчийрин багъда» авай «Къулай» кафе хиялда аваз, къилин ишара авуна.

- Сагърай...

- Ша, ша!

- Зун... хъунрик квай туш эхир.

- Яда, хъвамир, неъ. Нез жедани?

Кафеда са виш грам ички хъвайила, Алиман мез ахъа хъана:

- Зун, Загъир, т1имил хъвана, гзаф кеф члугвадайбурукай я, - лагъана ада. _ Кеф члугван тийиз заз вуч кими я? Заз вири ава: к1вал, хзан, к1валах, кандидатвилинин диплом... Хъсан сагъвални... Вучиз дуьньядикай кеф члугвадач? Уьмуьр гъамиша жагъизвай бахт туш, ам ак1 кхиле тухвана к1анда хьи, руфунни ац1ун, вилни ац1ун, мад са нефсни ац1ун... Гъа-гъа-гъа! - хъуьрена. - Зун гъар пакамахъ Каспидал физва, гад-къуьд жуван миллетдин т1вар алай гъуьле чуьхуьзва. Лезгияр «касар» т1вар алай тайифадикай я, чи тайифадин т1вар патав гвай гъуьлел, Касар-Кц1ар шегъердал акъалтнава...Зи рик1 гъуьле сирнавар авунал ала: гъуьлуьн киц1 я, - мад хъуьрена.

- К1валахал гъик1 ава?

- Лап хъсан! Заз жуван предмет - юкъван асиррин тарих - хуралай чида. Кафедрадин доцент я. Студентриз зун к1анда.

- Студентриз к1андат1а, вун халис муаллим я.

Мад са румка хъвана, Алима вичикай суьгьбет давамарна:

- Ви стхади гьар гатуз са курортда ял ягъзава, сагърай чи профсоюз, кеф ч1угвазва. Гьар къуд-вад йисалай зун жуван дережа хкажзавай курсариз физва: са сеферда Москвада, са сеферда Ленинградда хъана, мукъвара Киевдиз ракъурзава. И курсар маса кеф я: къуд вацра вун азад я, ч1ехи алимрин лекцийра ацукъзава, театрийриз ва музейриз физва, гуьзел дишегълийрихъ, халис дулма-ханумрихъ, галаз таниш жезва...

- Гьак1 хъайила, ви рик1 алай мани «Ц1ирим-ц1ирим» я.

- Ваз гьинай чида?

- Чи дустари лагъана.

- Дуьз я, - Алима столдиз туп1аралди т1амп1ар ягъна, яваш ванцелди мани башламишна: - *Ц1ирим-ц1ирим, Абдулкерим, кеф ч1угвадай дуьнья им...*

- Акъваз, яда, чун айибарда гъа!

- Вуч айибар?! Ваъ, яда! Ресторанда ихтияр авайди я, - мани куьтягъ хъувуна: - *Кеф ч1угун тавурт1а.... рекъидай дуьнья им!*

- Чи ч1ехи шаир Етим Эмина лагъайвал, фана дуьнья... Садазни амуьк тийидай дуьнья...

- Рагъмет хъуй Эмин бубадиз, ам зурба шаир, шаир-философ хъана. Тарихчи алим философни я, за жуван лекцийра, тежрибадин тарсара студентрив вервирдер ийиз тазва, чи къадим девиррин мазанрин, зарийрин эсеррай лазим куплетар, ч1укар к1елзава, тарихдин вакъиайриз философдин вилерай килигзава...

- Дугъридани, чун яшамиш жезвади фана дуьнья я. Ам, чна кеф ч1угурт1ани, кеф ч1угун тавурт1ани, амуькдач, рекъида, - лагъана Загъира. - Гьак1 хъайила, лайихлудаказ яшамиш хъана, дуьз гел туна к1анда.

- Эхъ, гьак1 я, физик. Зунни лайихлудаказ яшамиш жезва: итимди хъиз, к1валахзава, незва, хъвазва ва кеф ч1угвазва.

- Хъун... Хъун... Хъун хъсан туш ман.

- Вун, чи парткомдин секретарь хъиз, рахазва. Яда, гъа чаз ички хвамир лугъузвайбуру, ярар-дустарихъ галаз ацукъайла, чалай гзаф хъвазвайди я.

- Абид Абидовичани?

- Ада - ваъ. Т1имил-шимил тахъвана жеч. Ректорди вич т1амадиз акъатдайвал хъвана, лагъана, заз ван хъанач. Парткомдин секретарь Гъамзатова буъркьуъ жедалди хъвада: ам офицер я, зун армияда хъайиди я, хъун тийидай офицер заз акунач.

- Хъун... Хъун, - тикрарна Загъира. - Ичкиди шумудан к1вал ч1урна... И зегъримардикай хкатзавай зарар акваз-акваз, инсанри чпин чандиз инсафзавач: хъвазва... Чи Камил муаллимди хъиз...

- Камила, дугъридани, вичин чандиз къаст ийизва... Ам, жендек аваз акваз, зайиф итим я. Бес папакай чара хъхъана, лугъуз, гъа къайда хъвадани? Зун адан гъавурда аквазвач: са патахъай, ада лугъузва, бес зи паб бегъемсузди тир, гъавиляй чара хъана; муькуъ патахъай, лугъузва, бес за, хзан чк1айла, дерт хъана, хъвазва. Так1ан паб жувалай алатайла, шадвал тавуна, дертлу жедали? Гъар юкъуз буъркьуъ жедалди хъвадани? Ам авай гъалдикай ректордиз хабар хъанва.

- Ваз хъел татайт1а, за ваз, чин къун тавуна, ви хатур к1ани инсанди хъиз, лугъун: заз ван хъайивал, вунани ички гзаф хъвазва.

- Зун буъркьуъ жедалди хъивегъдайбурукай туш... Зун Камилан тай туш. Зун т1имил хъваз, гзаф кеф ч1угвадайбурукай я... Белки, зун хъуникай гзаф рахазва жеди... Фарсарин къалим заманайдин алим, зари Омар Хайям хъиз. Адани, вичи ички хъван тийиз, адакай, т1еам чизвай касди хъиз, гзаф гуъзел ч1алар кхъенва.

Зун, стха, гъар юкъуз к1валахал, чуру-спел твана, атирдин ни галаз физвай кас я. К1вале ички ават1ани, за садрани къилди хъвадай туш... Мугъман атайла, сад-къве вишер хъвазва, жуван чуьнгуьр къачуна, жуван рик1 алай сад-къве мани: «Ц1ирим-ц1ирим», «Сенжефил я рик1ин дарман»... лугъузва, ахпа шеш-бешдай руг акъудзава...

- Шахматар къугъвазвачни?

- Шахматриз Агъмед муаллимди, чи бубайри хъиз, сет1ренжар лугъуда... Шахматар фикирна к1андай къугъун я... Завай дурум гуз жедач.

- Заз шахматар к1анда...

- Вун математикадин т1ул квай физик я, зун - тарихчи. Чи къилера мефт1ер, фикир-фагъум жуъреба-жуъре дуъзмиш хъанва. Тават авани?

- Тафават екеди я.

- Винелай ухшарар сад ятлани, чи муаллимрин, алимрин арада акъван еке тафаватар ава хьи, абуруз фикир гайила, тлуб сара къуна, амукъзава... Чаз са къунши ава: зи яшара авай доцент я; я незвай туш, я хъвазвай туш; мугъман-итимни галай туш; абурун рак суварин юкъуз гаруни ахъайзавач... Пуд манат гана, жуван «Коммунист» газет кхьин тавуна, вичин макъала акъатай нумра тлалабиз редакциядиз физва... Гъа ихътин инсанди, адаз мискъиди лугъудани, мутлакь лугъудани, небгет лугъудани, заз гаф жагъизвач, садра зи папаз лагъана: «Ви гъуьлуь гзаф хъвазва». Зи папани, ам закай я, кутугай жаваб гана: «Ада ви пулдихъ хъвазвани, къунши? Ваъ. Ваз вуч ава? Хъурай!» Гъанлай лал хъайиди пуд йис я лал хъана. Захъ галазни хъел хъанва. Гъахътин, чеб зи кикекни квачир небгетри, «Алима хъазва» лугъудай хътин ванер чуклурзава... Гъа гафар, Загъир, вавни агакънава.

Алима мискъи доцентдикай суьгъетдайла, Загъира фикирна: «Захъни мугъман-итим галач, зани алачир-тушир харжар ийизвач... Яраб инсанри закай вуч фикирзаватла?.. За санални мискъивал ийидач», - вичи-вичиз несигъат гана.

- Инсанар, набататар хъиз, гъар жуьре я ман.

- Гъар гъи жуьре хъайитлани, гъар вуж хъайитлани, вуна лагъайвал, и экуь дуьньядал лайихлудаказ яшамиш хъана кланда. Къарагъ! - Алима официанткадиз эверна, гъил жибинда туна.

- Пул за гуда, - лагъана Загъира.

- Ваъ! Теклифайди зун я! - Алима къанни вад манатдин чар акъудна.

41.

Мехъер авуна, Герман свасни галаз яшамиш жез меркездиз хъфена. Абур Загъирани Зуьгъреди чкадал къван рекъе хтуна.

Дагъустандин университетдин общежитидин гъаятда члугунвай еперикай куьрсарна, чухвенвай парталар къурурзава. Зуьгъреди вичин епина авай перемар, месин агъар клватл хъийизва, абур къатара тваз, синида эцигзава. Адан далудихъай инсанар рахадай ванер акъатна. Лап мукъва касдин ванци хъуьтуьлдаказ жузуна:

- Ина чи Москвадай хтай руша вуч к1валахарзава?!

Зуьгьре кьулухъ элкьвена, адан кьаншарда Хадижат, Шекер ва Миредин хьуьрез акьвазнавай.

- Хийирар! - салам гана Шекера. - Ваз меркездай хвашкалди, чан вах.

- Сагърай, чан вах, - халадин рушар кьужахра гьатна. - Квез, - Зуьгьре Мирединазни килигна, - хвеша йикъар акурай.

- Гьик1 хьана фейи, хтай чкаяр? Загьира ваз Москва кьалурнани?

- Эхъ, Москва пара гуьрчег шегьер я... Чна, Загьирани за, сифте Маринадин мехьерик иштиракна, ахпа чун нам гваз хуьруьз хтана. Ина хтулдин, Германан, мехьерик иштиракна. Къе чна абур, Германни Марина, Москвадиз рекъе хтуна: абур гьана яшамиш жеда.

- Загьира вичин хтулдиз хьсан свас жагьурна, - лагьана Хадижата. - Рушан буба профессор я, ада авай са рушаз к1вални гузва, дачани.

- Герман яран бубадин аспирантни хьанва.

- Адан диссертация туьк1вена лагъ манн.

- Чи Герман кьил авай гада я.

- Я руш, ваз и халат вуч хьсан кьазва?! - Шекера Зуьредал алай яргьи переем кьалурна.

- Ам заз Загьира кьачурди я, - Зуьгьреди вичел алай ц1ару памазиндин халатдиз са вил ягьна. - Къе гьаваяр лап серин тир, Загьира хьуьтуьл зат1 я, лагьана, гужуналди алуьк1из турди я.

- Муаллимди вичин сусан кьайгъу ч1угвазва, - Шекер и легьзеда вичин халадин рушал пехил хьана.

- Абурун вирт1един варз давам жезва, - лагьана комендантди.

- И халатди вун, Зуьгьре, халис кайвани хьиз кьалурзава, - итимрин терез-ибридай кьейдна Миредина.

- Халат алай дишегьилидикай, балаяр, к1валин ни кьведа, - лагьана Хадижата. - А халатдин цен са биц1екдини кьун хьувурла, Зуьгьре мадни гуьзел аквада.

- Вув, я чан хала, - Зуьгьредиз регъуь хьана. - Икьван фад?!

- Халади дуъз лагъана, - Шекера комендантдин тереф хвена. - Бес ви халатдин цен ни къежиррай?!

Вири хъуърена.

- Де, ша, к1вализ ша, чан мугъманар! Куъчедин юкъвал ким кутамир.

- И зи вахаз чир хъанвай гафар аку-е! Загъира чирзавайбур я.

- Хадижат хала, вунни ша.

- Сагърай, чан бала.

Къуранвай парталар авай сини къуьнел къуна, Зуьгъре мугъманрин вилик экеч1на, къвед лагъай мертебадиз хкаж хъана.

- Загъир, чаз мугъманар атанва! - ада к1валин рак ахъайна, гъуьлуъз хабар гана.

Вилик квай ктаб к1евна, столдихъай къарагъна, Загъир рак1арихъ атана.

- Огъо-о! Бажанах! Яран вах! - мугъманар акуна, шад хъана, сусаз лагъана: - Зуьгъре, чаз маша авач, са ракъ гъваш!

- Вучдай? - Зуьгъре гъуьлуьн эмирдин гъавурда акъунач.

- Мирединанни Шекеран к1вачерик вегъеда. Чаз гъахътин адет ава: яргъал такур мукъва инсанар мугъманвилиз атайла, абурун к1вачерик маша вегъеда.

- Гъавурда акъуна, - Зуьгъреди мугъманрин к1вачерик вегъей ракъун т1урари зигъригъдин ванер акъудна.

- Гила ша, ацукъ, - Загъира мугъманар столдихъ ацукъарна. - Квез хвашгелди-сафагелди! Куь кефияр, гъалар гъик1 ава?

Вичел нубат атайла, мугъманривай жузунар авуна, Зуьгъреди лагъана:

- Заз куьн къведаиди чизвай, чи психологди лугъудайвал, за гъиссзавай, гъавиляй кухнида пичинал нехуьн ч1ахар эцигнава, мукъвара аш жеда.

- Нехуьн аш?! - Миредина гъил-гъиливай гуьц1на. - Ам заз к1андай нямет я.

- Зазни. Нехуьн ч1ахарин аш к1андайвиляй чун бажанахар хъанат1а?

- Мумкин я.

Ачух дак1ардай к1вализ стадиондал алай гъарай-эвердин ванер гъахъзава.

- Къе ана футбол къугъвазва.

- Чун и ванерихъ галаз вердиш хъанва.

- Чи общежитидин пуд агъай мертебада яшамиш жезвайбур чпин дакларрай стадиондал кыле физвай вири кьугьунриз гъавая килигзава.

- Куьн са мертеба агъада хъана.

- Бажанах, ша, чун аш жедалди стадиондал фена хквен, - теклифна футболдал рик1 алай Миредина.

- Ша, - Загьир рази хъана.

Бажанахар к1валяй экъеч1на.

Шекерни Зуьгьре жегьил кайванийриз хас суьгьбетрик экеч1на.

- Мубаракдай кар авани? - Зуьгьреди халадин рушан хкад жезвай руфун къалурна.

- Эхъ, - Шекераз шад хъана, ада руфунилай кап элкьуьрна, лагъана: - И месэла яргъал физ акурла, Миредина зун духтурдизни тухванай.

- Адак вуч тади квай?

- Тади адан дидедик квай. Я руш, зи къари гъахъ я: эвлемиш хъанвай жегьилар тамамбур яни, тушни вахтунда амаз чир хьун хъсан я.

- Гьик1 тамамбур?

- Вув, вун биолог я хьи! Тамамбур! Яни: ял кутаза, аял хаз алакьдайбур!

- Чан вах, биолог ят1ани, зи кьил инсандин бедендин вири сирерай гьелелиг акъатнавач.

- Аквазва, аквазва.

- Папаз аял тахьун гьуьлуьн тахсирни жезвани?

- Эхъ, я руш. Гъамиша ваъ, бязи дуьшуьшра. Аял тахьун нин тахсир ят1а, духтурди регьятдаказ чирда.

- Заз дидеди университет кутьягдаалди аял хамир лугьузва.

- Зи хала гъахъ туш! Адаз яб гана, дарманар хъваз, жуван беден ч1урмир. Эгер аял къурт1а, ам ч1урмир, хух гъа! Сифте аял ч1урун дишегьлидин бедендиз еке зарар я, ам хана к1анда. Аялди ви к1елуниз гзаф манийвал гудач, ам вичин бадейри хуьда. Зидални, - руфунал кап эцигна, - бадейрин вилер алайди я.

- Эгер аял кьун тавут1а, за вучда?

- Духтурдиз фида.

Зуьгьре хиялри тухвана. Ам гъавурда акъурвал, к1анидаз гъуьлуьз фин теменар гунарни, къужахра къунарни, кинойриз финар тушир... Адан хиве, к1ел куьтягъунилай гъейри, сад-садалай четин везифаяр: гъар юкъуз базардал ва туьквенриз фин, к1вал туьк1уьрун, гъуьлуьхъ гелкъуьн, мугъманар къабулун... гъатзавай. Гила тамам паб хъун патал аялар хана, абур хвена к1анзава.

- Пичинал алай къажгъан рик1елай алатзавай, - кайвани кухнидиз фена, хтана.

- За газ хкудна, къажгъандал дасмал вегъена, чи ксар хкведалди демина акъвазрай.

- Дуьз карна.

- Зун к1елни авуна, к1валин-къан к1алахарни ийиз агакъзавач-е. Аялни хъайила, мадни четин жедачни?

- Вуна са фикирни мийир, Загъира куьмек гуда ваз.

- Загъираз аял хъана к1анзава, - сивикай хъвер фена.

- Аял к1анзава т1а, ам бегъем итим я.

- Ада са куьнални зи кефи хазвайди туш.

- Я руш, ви гъуьлуьн мажиб гъикъван я?

- Са виш манатдихъ галаз университетдай къвезва, а гъакъванни - филиалдай.

- Вув, гъакъван т1имил? - Шекер хъуьрена. - За университетдин муаллимриз еке мажибар ава, лагъана, фикирнавай. Ви гъуьлелай гзаф зи фяле гъуьлуьз къвезва.

- Мумкин я, - Зуьгьредин рик1из лап залан хъана.

- Загъир гъихътин инсан я: жумартди яни, мискъиди яни?

- Я акъван жумартдини туш, я мискъидини, - Зуьгьреди гъяз авачиз жаваб гана: адаз сифте яз халадин рушан гафар, суалар так1ан хъана.

- Ада мажиб вичив тазвани, вав вахгузвани?

- Загъира мажиб ат1а шкафда эцигзава. Ада заз чун Самургандай иниз хтай сифте юкъуз лагъана: «Зуьгьре, вун и к1валин кайвани я. Зи вацран мажиб къве виш манат я. Чи пул инал жеда, - шкафдин п1ип1 къалурна. - Ам жуваз чидайвал харж ая: жуваз, заз ва к1вализ герек зат1ар, недай суьрсет, яр-емиш къачу. Лап ч1ехи, багъа зат1ар къачуз к1ан хъайит1а, зал меслят гъваш». Ада гъар вацран

мажиб гъанал эхцигзава, за ам яваш-яваш, ц1ийи мажиб къведалди са гъикъван ят1ани амукъдайвал, чун къурал акъалт тийидайвал, харжзава.

- Вун кефина ава, чан вах. Загъир, чин ч1урна акваз, жумарт инсан я.

- Ви гъуьлуьн мажиб гъикъван я, чама?

- Митрединан мажиб къве вишелей гзаф я. Ам ваз фяле яз аквамир. А заводдин къилин электромонтер я, адаз директорди къилди мастерской ганва.

- Ам гъихьтин инсан я?

- Пис инсан туш, амма... мискъи я. Мажибдикай зав яхц1урни ц1уд - пдкъад манат вугуда, ама й пул вичи сберкасада эцигзава, ява харжияр ийизвач, гъар кар хъсан я.

Дешгълиздай к1вачерин ва разхунрин ванер акъатна, к1вализ Загъирни Миредин хтана.

- Куьн яргъалди яшамиш жеда, - лагъана Шекера, - чун квекай рахазвай тир.

- Чакай тахъана, куьн никай рахурай, - лагъана Миредина, - квехъ авайбур чун хъайила.

Кайванияр суфра къурмишиз эгеч1на.

42.

Загъираз Светланадин чар хтана. Ада кхъенвай:

«Загъир, зун вал сифте акур юкъуз ашукъ хъанай. Белки, ви рик1ени муьгъуьббатдин гъисс пайда хъана жеди: вуна заз «вун гъикъван иерди я!» лагъанай. Ихьтин гафар заз са итимдини садрани лагъайди туш. Абуру зун суьгъурда тунай...Вуна захъ галаз авур къван дили къуьлер! Вуна хъиз зун вальсда, булушкадик гар акатна, ам цавуз акъатдайвал, садани алчударайди туш. Ахьтин къуьл авунай чаз пишкеш ганай, зал юлдаш рушар пехил хъанай.

Заз вун акъван к1андай хьи... Акъван к1андай хьи... Ваз зун акъван... (лугъудани, лугъудачни) так1андай хьи... Акъван так1андай хьи...(Белки, зун гъалат1 ят1а, гъак1 къванни хъанайт1а). Вуна заз са темен къванни ганач. (Чи общежитида Гришади темен тагай са рушни амачир). Ваз зи рушвални къачуз к1ан хъанач... (Вун хуьре гуьзлемишзавай рушаз гъакъван вафалу тир). За вакай акъван фикирар авуна хьи... Акъван фикирар ийизва хьи... Вун зи рик1яй гилани

акъатзавач... Я рекъидалди акъатни ийидач... Югъ-йиф бейнида къекъвезавай сан-гъисаб авачир къван фикиррин, хиялрин, шикилрин, суьретрин, къаралтуйрин таъсирдик зи бедендик, зи риклин кланик, члехи жезвай аял, зи хва, ваз ухшар авайди хъана. Туштла, и шикилдиз килиг!

Сад-садаз мукъва тушир ивиар икъван ухшар хъун - алапатдин кар я. Им, зи хва, ви физиономия, ви физиология, са гафуналди, ви физика я. Ам зун машгъул химиядин физика яни, вун машгъул атомдин физика яни, заз чидач, анжах гъакъикъат - тебеии физика я! Им гъар вуч ятлани, туштлани илимдин рекъелди ахтармишуниз лайхлу дуьшуьш я.

Заз вун эвлемиш хъанвани, хъанвачни чидач. Хъанватла, мубаракрай! Бахтлу хъурай! Зи чарчикай ви папан гуьгъуьлдик хклун тавурай, я куь алакъайризни са зарарни тавурай. За ваз анжах тебеиатдин са алапатдикай хабар гана. Заз хзан хъанва, са вузда клвалахзава, анжах рикл Москвада ама... Сагърай. Светлана».

Загъиран къил элкъвена: ада ихътин чар гуьзлемишнавачир... Ада вичиз Светланадин патай са мус ятлани чар къведа, лагъана, гъич фикирни авунвачир, гъич хиялдизни гъанвачир. И чарчи адак еке тахсир кутазвай: вич клевидаказ кланзавай руш адаз клевидаказ такланзавай... Хабарни авачиз, гъич гуьзлемишни тавуна атай чарчи адав са жерге фикирариз туна: «И секин, дугъри рушан рикле икъван зурба гъиссер, икъван зурба муьгъуьббат авай къван! Заз и кардикай хабар авачир эхир... Хабар авачиз хъсан хъана, тахъайтла... язухдай къванни... Бес зи рикле, са адетдин гуьрметдила гъейри, маса са гъиссни авачир эхир... Гъавилай атла, диссертация хвейи, йифиз за адан вири теклифрикай къил къакъуднай... Ина зи вуч тахсир ава?»

Вилерикай, дигмиш хъанвай мухан ник хъиз, хъипи руш карагна. Секин, акъуллу, дугъривал квай руш... Ам Загъираз, инсан хъиз, санал клелзавай ва яшамиш жезвай юлдаш хъиз, бегенмиш тир... Амма таклан тушир, садрани таклан хъунни авунач. Вучиз таклан хъурай? Акси яз, Загъира адаз гъамиша гуьрмет авурди я... Са сеферда цлийи йисан межлисда аспирантри общежитидин дегълизда шад къуьлерзавай. Света даклардив сефилдаказ, акур инсандиз язух къведайвал акъвазнавай. Адан гуьгъуьлар ачухарун патал Загъира къуьлуьк

теклифна, рушан булушка цавуз акъуддай дили чархар ягъна, пишкеш къазанмишнай.

Загъира гила, чар к1елайла, Светланадин язух рик1ивай ч1угуна, фикирна: «За адан кефи михъиз хана хъи...Къейдаз са темен къванни гана к1анзавай тир».

Загъира сусаз Светланадикай суьгъбетна, къведни аялдин шикилдиз килигна: ам Загъираз ухшар яз аквадай. И карди Зуьгъредин рик1из, цаз акъур хъиз, т1арна.

Зуьгъре сифте т1ебиатдин аламатдал тажуб хъана, ахпа яваш-яваш шаклу фикирри тухвана: «Яраб Светланадин аял Загъиралай хъанвайди ят1а? Тахъайла, бес абур акъван вучиз ухшар хъуй?» Рик1ел «Геджух» совхозда вичиз Загъирни Этери къужахламиш хъанваз акурвал, а руша, Загъир вичиз къаз к1анз, акъудай гъарай-эвер хтана... Стулдал, цацарал алайди хъиз, ацукъна, ам дикъетдивди шикилриз килигзава: чинрин са-са сантиметр, са-са нугът1а сад-садав гекъигзава... Аквазва, яваш-яваш инанмиш жезва: абурун, Загъиранни Светланадин хцин, суфатрик сад-садахъ галаз къан тийизвай, ухшар тушир са шумуд лишан ква.

Рик1из регъят хъана, Зуьгъреди, биологди хъиз, лагъана:

- Инсанар сад-садаз ухшар хъун аламатдин кар туш. Светадин хва, Загъир, ваз ухшар туш: куь чинрин арада еке тафават ава.

- Зун гъак1ани ч1алахъ тушир. Чарадалай хъайи аял заз ухшар хъун жедай кар туш. И кардихъ вунни инанмиш хъайила, - лагъана Загъира, - зи рик1изни регъят хъана.

-Жуван коллегадиз хва мубарак ая, - меслят къалурна Зуьгъреди.

- Хъсан я.

43.

Май акъатна, университетда зачетар ва экзаменар башламиш хъана. Загъира гъар са архайин сят филиалдин лабораторияда акъудзава, нянрихъ к1вализни сад-къве сят геж хтай вахт жезва. Ада вирт1един варз давамарзава: сусваз туьмерзава, ам кинойриз ва театрийриз тухузва, хуьруьз хутахзава. Зуьгъре бахтлу я: ам, парвана хъиз, сивел «чан зи кас» гафар алаз, гъуьлуьн к1вачел элкъвезва.

Садра к1вализ хтайла, Загъираз сусван чиник серин кваз акуна.

- Зуьгьре, заз вун са жуьре аквазва, - лагъана гъуьлуь. - Хъайи-тахъай авани?

- Ваь, - жаваб гана Зуьгьреди.

«Ваь ят1а, ваь хъуй, - фикирна Загъира. - Инсан гъамиша хъуьруьнни хъсан лишан туш, ахътин инсан кимидай гъисабун мумкин я. Вичиз к1ан хъайила лугъурай».

Зуьгьре хажалатди кьунва, адаз вичи вучдат1а, низ лугъудат1а, нивай куьмек т1алабдат1а, чизвач. Къе университетдай к1вализ хкведайла, ам базардал фенай. Як къачун патал нубатда акъвазайла, адак вилик квай яшлу дишегълиди хабар къуна:

- Яраб икъван иер бала нин руш, - туп1арихъ галай зак1алда, бриллиантдин туп1алда вил акуна, суал дегишарна, - ваь, нин свас ят1а?

Зуьгьредини дуьз жаваб гана.

- Вув, чи Усманов Загъиран?

- Эхъ.

- Я чан бала, - дишегълидай язух ч1угвадайхътин ван акъатна, - ви гъуьл дишегълийрал рик1 алайди я хъи.

Зуьгьредин чиниз яр акъатна, вилерал мич1ивал акъалтна.

- Ваз адан лабораторияда к1валахзавай лацу п1ат1 хътин ханум акунани?

- Ваь, - Зуьгьреди мад авайвал лагъана.

- Вун нянрихъ хъиз аниз алад т1ун.

- Ана вуч ава?

- Ваз аквада, - дишегъли як къачуна, хъфена.

Зуьгьре, ийир-тийир квахъна, буш терезрин вилик кумукъна.

- Я руш, ваз гъикъван алцумда? - хабар къуна туьквенчиди.

Жегъил дишегълидай жаваб акъатнач.

- Тади ая, я руш! - гъарайна къулухъай. - Вахт рекъимир!

Зуьгьре, як къачун тавуна, к1вализ хъфена. Адан къиляй яшлу дишегълиди лагъай гафар акъатзавач. Са рик1из лабораториядиз фена, «лацу п1ат1 хътин руш» акваз к1анзава, муькуь рик1и адаз сабур гузва: «Загъира заз вафасузвал ийич» лугъузва. Вилерикай Загъир, адахъ галаз к1елай, к1валахай дишегълияр карагзава.

Загъир, кьакъан буйдин, кьумрал, бурма мекер алай жегъил, гзаф дишегълийриз бегенмиш жезва. Гзафбуруз бегенмиш хьун гьам гуьзел дишегълидин, гьам гуьрчег итимдин бахтсузвал я: адаз вичел рик1 ацукънавай сад-вадакай хийир хкатайт1а, сад-вадакай зарар хкатунни мумкин я. Гъавиляй инсанри, гуьзелвал бахтсузвал я, гуьзел паб кьуншидин к1вале хьуй, гуьзелди жедалди бахтлуди хьун хьсан я, гъавайда лугъузвач.

Загъирак жегъил ч1авалай са хесет квай: вичиз хуш хъайи аялдиз, рушаз, дишегълидиз ада мили хъвер багъишдай ва тажуб хъанвай ванцелди «вун гьикъван иерди я?!» лугъудай. Ихътин тарифди са дишегълини бейтереф тазвачир, артухлама бязибуру, Светланади хьиз, Загъирак чпин умудни кутазвай.

Нянин хуьрек т1уьна, чаяр хъвана, Загъирни Зуьгъре гъар сад вичин ктабрихъ ацукъна. Зуьгъредин вилер ахъайнавай ктабдал ала, амма к1ел жезвач: кьил залан фикиррай ац1анва. Загъираз сусван гуьгъуьл ч1ур хъанвайди аквазва, амма къачухдай мад хабар къазвач, вичи-вичелай лугъун гуьзлемишзава.

«За жуван хажалатдикай низ лугъун? Шекераз лугъудани? - фикирзава Зуьгъреди. - Адавай лабораторияда к1валахзавай лацу ханумдиз зи касдихъ авай «муьгъуьббат» чириз жедат1а?»

- Зуьгъре, масанди, - Загъира сусван гардандихъ эрч1и гъил вегъена, - заз аквазва, кье ви гуьгъуьл ч1ур хъанва: инал ацукъай зур сятда вуна ктабдин са чин къванни к1елнач...Кье вахъ са шейт1ан, са иблис галукуьнава. Чун са ичинин кье пад я: гьи пата хьел акьурт1ани, муькуь патазни т1ар жезва. Вуна заз, вахъ кье вуч хъанат1а, лагъ. Зи рик1из азият гумир.

- Заз лугъуз к1анзавачир.

- Лагъ, чуьнуьхмир.

Зуьгъреди базардал вичиз яшлу дишегълиди лагъай гафар ахъайна.

- Я хзан сагъ хъайидан руш, гьак1 лагъ ман, вал дуьшуьш хъайиди халис фитнечи я. За адан руш, вичин диде хътин фитнечи, лабораториядай чукурайди я. Гьак1 хъайила, адаз закай хьел ава. А лацу руша, дугъридани, зи лабораторияда к1валахзава, акьуллу инсан я. Чи арада са ч1уру гаф-ч1ални, алакъани авач. За

вун адахъ галаз пака танишарин. И мукъвара ам гъуьлуьз физва, чаз ада вичин мехъерал теклифда.

- Зун вахъ инанмиш я, - Зуьгьредин риклиз, дагъдин пад алатай хъиз, регъят хъана.

- Вавай а фитнечидиз са кутугай жаваб гуз хъаначни?

- Ваъ, - хиве къуна сусва. - За жаваб гудалди ам хъфенай.

- Вал гьалтай хътин са фитнечидиз Агъмедан папа гъихътин жаваб ганатлаИ чидани?

- Ваъ.

- За, лагъана Сувара, жуван гъуьлуьз къ...рихъ фидай ихтияр ганва.

Зуьгьреди, къил агъузна, хъуьрена, лагъана:

- Агъмед муаллимдин паб веклегъ дишегъли я.

- Жувни гъахътинди хъуьхъ.

44.

Зуьгьреди лап хъсан къиметар аваз келзавай. Университет куьтягъиз зур йис амаз адаз биологиядин кафедрадин зеведишди лагъана:

- Зуьгьре, за ваз биологиядай зи гъилик аспирантурадиз гъахъун теклифзава.

Зуьгьреди ихътин теклиф гуьзлемишнавачир: вад лагъай курсуна адалай хъсан келзавай, аспирантурадикай фикирзавай пуд-къуд студент авай. Шад руьгъ акатна, ада жузуна:

- Завай аспирантурада келелиз, биологиядай кандидатвилин диссертация кхъиз жедани, муаллим?

- Эхъ. Исятда вуна кхъизвай дипломдин кваллах гегъеншар хъувурла, гъам ви диссертация жеда. Бес зун, илми регъбер, квез я? Куьмекда.

- За юлдашдал меслятда, - лагъана Зуьгьреди.

Суса вич аспирантурадиз гъахъуникай суьгъбет кудаила, Загъир сифте хияллу хъана, ахпа чиник серин акатна, ахпа адай ялиз-ялиз къвед-пуд гаф акъатна:

- Зун рази я. Келуникай садрани зарар хкатдач.

- Ви докторвилин диссертация гъи гьалда ава? Мад гзаф кваллах аламани? Ам мус куьтягъ жеда?

- Четин я лугъун. Ам завай са пуд йисалай куьтягъ жеда, ахпа ам кафедрадин членри к1елиз, абуру кьалурай кимивилер туьк1уьр хьийиз сад-кьве йис мад герек кьведа ман.

Зуьгьредин вилерик Агьмед муаллимдин паб пайда хьана, ада лагъанай: «Зун кандидатдиз гьуьлуьз физва, лагъана, шадзавай тир...И к1вализ атайдалай инихь, мукьвара ирид йис жезва, заз ви Агьмед муаллимдин яхун далу, чухур гьатнавай къам аквазва: ам к1валахдилай хтана, са къас фу т1уьна, т1уьн тавуна, столдихь ацукьзава... Вуч ийизва, лагъайт1а, докторвилин диссертация кхьизва, - дерин нефес алахьна. - К1елун, илимдал машгьул хьун, заз аквазва, инсан шут1умардай к1валах я... Зи гьуьлел т1убуз кьведай са чкал якни алач, са хамни к1арабар я. Ихьтин илимдикай вучда? Эгер зи гьуьл лежбер, фяле тирт1а, чи к1вале фуни жедай, сагьвални жедай, шадвални. Зун чи кьуншийрал пехил я: гьуьл заводдай к1вализ хтана, т1уьна-хьвана, бугъ алахьиз гьаятдал экъеч1зава, юлдашрихь галаз домино кьугьвазва; пабни, къапар чуьхвена, аялар галаз гьятдал экъеч1на, кьуншийрихь галаз дезгедал ацукьзава. Ихьтин динжвал, ихьтин рик1ин секинвал заз са юкьузни жагьизвач...Заз чизва: гьар са инсандиз, вичин пеше ава, вичин рехь ава, жуваз къисмет хьанвай рехь къилизни акьудна к1анда... Гьавиляй, гьикьван четин хьайит1ани, за жуван гьуьлуьз кьулай шарт1ар тешкилзава: заз адакай доктор, профессор, академик хьана к1анзава; адан дережаяр зи дережаярни я».

Зуьгьредиз сифте вичин гьуьлуьн язух атана: амни к1вале ктабрал машгьул тир, амни яхун тир, адан къамани чухур хьанвай. Ахпа адан алакьунрал, чирвилерал, зегьмет ч1угваз к1ан хьунал, дурумлувилел дамах авуна. Ят1ани ният михьи яз (Зуьгьредиз вичин гьуьл сагьди, як-чкал алайди, дустарихь галаз нез-хьвазвайди, к1вализни вахтунда хквезвайди хьана к1анзава) жузуна:

- Я кас, икьван зегьметар ч1угуна, а докторвилин диссертация кхьин тавурт1а жедачни?

- Ам вуч гаф я? Зегьмет галачир са карни авайди туш. Илимни зегьмет я. Им зи пеше я. Гьар са кас вичин пешедин рекьяй вилик физ, устад жез алахьун лазим я. Зани гьак1 ийизва, бике.

- Ваз зани к1ел хъвуна, диссертация кхъена к1анзава. Яни?

- Эхъ.

- Зани к1елиз, зани диссертация кхъиз хъайила, бес чи аялар ни хуьда? - жузуна Зуьгьреди: и легъзейра адан бедендик сифте биц1ек юзазвай.

- Вуч аялар? Вун нин аялрикай рахазва?

- Чи.

- Аферин, бике! - Загъира свас назикдаказ къужахламишна, адаз кузвай теменар гана, хкаж жезвай руфунилай гъил элкъурна. - Чи Ленин бубади лагъайвал: «Вун дуьз рекъе аваз физва, юлдаш!»

- Ви хатурдай, чан кас.

- Чи хатурдай, чан бике.

Зуьгьредин япара Агъмедан папан гафар тикрар хъана: «За жуван гъуьлуьз къулай шарт1ар тешкилзава...» Ада фикирна: «Агъмед муаллимдин паб камаллу дишегъли я, адаз вичин касдин къадир ава... Бес за вуч ийизва? Бес за вуч авун лазим я?»

- Загъир...

- Гъай. Лагъ, зи бике.

- Зун аспирантурадиз гъахъдач.

- Вучиз?

- Заз кандидатвални герек авач.

- Вучиз?

- За ваз къулай шарт1ар тешкилда.

- Вучиз?

- Ви дережаяр зи держаярни я.

- Зуьгьре-е-е! - гъуьл сергъят авачир къван тажуб хъана. - Вун, яшар хъанвай, дуьнья акунвай дишегъли хъиз, рахазва. Вун бинедилай акьуллу руш тир, гила...

- Гила вуч хъанва?

- Гила камаллу хъанва, - Загъира свас мад къужахламишна.- Чаз гъикъван четин хъайит1ани, заз вуна к1елна к1анзава... Эгер ваз к1анзавачт1а, ам ви ихтияр я... Ахпа тахсир зи хиве тахъурай гъа!

- Ваъ, ваъ. Ви хиве са тахсирни жедач... За университет куътягна, мад к1ел хъийидач: за ваз, чан зи кас, вун доктор, профессор, академик хъун патал вири къулай шартлар къурмишда...

- Мад са кар хиве яхъ.

- Мад вуч?

- Рухваярни хада, лагъ.

- За чи сифте йифиз лагъайди вуч тир?

- Мад сефер тикрар хъия.

- Рухваярни хада! - жумартдаказ тикрарна Зуъгьреди.

- Ура! - бахтунив туътуънив къван ац1анвай Загъира свас гъилерал хкажна, к1вале элкъурна.

- Элкъурмир, хата я! - гъарайна, свас гъуьлуьн гардандик кк1ана.

- Чи бала акъван ажудди жеч. Адакай летчик жеда...

- Эциг, эциг, - т1алабна.

- За вазни вири къулай шартлар тешкилда, зи Зуъгьре гъед! - мукъаятдаказ кроватдал эцигна.

Зуъгьреди кафедрадин зеведишдиз к1вале меслят хъайи жаваб гана, гъукуматдин экзаменар вахгана, диплом къачуна. К1валахдин гъакъиндайни фикир-фагъум авуна: адаз биологиядин факультетда лабораторида к1валахиз к1ан хъанач, шегъердин 2-мектебда муаллимвал авунал разивал гана. Анани яргъалди тарсар гуз агакънач: аял хадай ва хуьдай отпускадиз экъеч1на.

Сад лагъай аял хва хъана. Адал садлагъана ч1ехи буба хъайи Седира вичин рагъметлу бубадин т1вар Къадир эцигна.

- Вун чилерал къадимлу инсан хъуй, чан бала! - лагъана вичин къужадихъ галаз хтул мубаракиз атанвай Мегъри бадеди.

Хтулдин к1вачихъ са йисалай Седираз гъукуматди вири къулайвилер авай утагъарни гана: аниз Загъиран хзан экъеч1на.

45.

- Хийрар, бике! - к1вализ Загъир хтана, ада къеп1инал алгъанвай сусаз темен гана. - Зи рухваяр гъик1 ава?

- Абат хийир. Ви рухвар я ман: сад пси я - Къадира яргъи югъди гужуналди са т1ур хап1а я нен, я тинен; Надир, - Зуьгъреди къеп1инин тангарик квай биц1ек къалурна, - жанавур я: гъикъван мам гайит1ани, гъугъ ацалтна, мад хъвазва... Тух тежедай жанагур я, ингъе, адаз мадни к1анзава: сив мамунихъ къекъвезава.

- Нади-и-р! - жегъил буба къеп1ина авай аялдин элкъвей ч1улав вилериз килигна, адахъ галаз рахана.

- Мукъва-накъ и къеп1иник Къадир квай тир...Къве йис хабарни авачиз акъатна...

- Эхъ...Адан чка гила Надира къунва.

- Чи ч1ехи хва гынава?

- Къуншиди тухванва: адан аялни чиди чеб-чпихъ галаз хъсандаказ къугъвада.

- За са ц1ийи хабарни хканва, Зуьгъре.

- Вуч хабар я?

- Чи Агъмед муаллимди Тифлизда докторвилини диссертация хвена.

- Ой, гъикъван хъсан кар хъана... Сувар сусаз мубаракна к1анда

- Суварни Тифлизда ава, за абурун к1вализ зенг авунай...

- Абур хтайла, тебрикиз к1вализ фида ман...

- Са шакни алачиз... Заз гзаф шад хъанвайди я.

- Диссертация Бакуда, Москвада хуьн тавуна, Агъмед муаллим Тифлиседиз вучиз фенай?

- Бакуда лезги халкъарин ч1алар ахтармишзавач... Ана кавказдин ч1аларай ч1ехи пешекарарни авач... Тифлизда академик Арнольд Чикобава хътин зурба алимар ава...

- Бакуда чи ч1алар вучиз ахтармишзавач?

- Заз чидайвал, абурун чпин писвиляй... Лезги хзандик акатзавай ц1икъвед ч1алакай ругуд ч1ал Дагъустанда ава, ругуд ч1ални - Азербайджанда, - Загъира са шумуд ч1ал гысабна. - Вирибурун т1варар зазни чизвач, - хиве къуна. - Гъич тахъайт1а, гъар республикади вичин чилел алай ч1алар ахтармишун лазим я эхир.

- Гъелбетда...

- Сувар хъсан дишегъли я, - хияллу яз лагъана Зуьгъреди Агъмедан папакай. - Ада вичин гъуьлуьз, кая к1вач, виниз ая, лугъузвач. Гъавиляй ам икъван жегъилзамаз доктор хъана, кье-пака профессорни жеда... Вичикайни - профессордин паб жеда... Ихътин йикъар чаз мус авада?!

- Тади къачумир, я бике. Вун Суваралай ц1уд йисан гъвеч1и я...Гъахътин йикъар за вазни къалурда.

- Яни, чан кас?

- Эхъ.

Нянрихъ Усмановрин хзан гъаятдал экъеч1на: Загъира кье йис хъанвай, сад-кье гаф рахазвай хцин гъил къунва, Зуьгъредив аялдин араба гва, анай биц1ека гъугъ-бугъ ийизва, вилер экъисзава ва биц1и гъилер юзурзава. Загъирни Къадир вад мертебадин к1валерин арадай экъеч1на, багъдихъ фена, Зуьгъре вичив хътин арабаяр гвай жегъил сусарин патав акъвазна.

Папарин кимел к1ват1 жедай сусаринни папаринрин ч1ехи пай университетдихъ галаз алакълубур я. Гъавиляй кье анал алай суьгъбетарни Дагъустандин ч1аларин кафедрадин зеведиш Бакаров Агъмедакай тир.

- Я кьей! Агъмед муаллим икъван жегъилзамаз доктор хъане! - лугъузва са диишегълиди, ам гъейран яни, пехил яни, Зуьгъредин кьил акъатзавач. - Зиди, - адан гъуьлни алим инсан я, - вичин диссертация кхьин тавуна, югъди пиво хъваз гагъ са, гагъ маса будкадин к1ане жеда.

- Агъмед муаллим алакълубур авай инсан я...

- Бакарова югъди-йифди зегъмет ч1угвазва...

- Йикъан зегъмет диссертация я, йифен зегъмет...

- Аялар! - куьмек гана сада.

Вири хъуьрена.

- Агъмед муаллимдихъ акъуллу пабни ава, - лагъана Зуьгъреди.

- Эхъ, - тестикъарна яшлу дишегълиди.

- Бес пиво, ички хъвазвай итимрин папар кимибур яни?! - сифте рахай дишегъли нарази хъана.

- Я руш! - адаз и легъзеда гъуьлуь эвер хъувуна. - Гзаф рахамир, хъша, заз тлуьн це!

- Хуьрек пичинал ала, жува акъудна неь, - лагъана папа алай чкадилаь.

- Вув, я бала, на гъуьлуьз гайиди вуч жаваб я?! - лагъана яшлу дишегълиди. - Ваз регъуьни туш? Вун хътин паб гъуьлуьз клан жедани? Алад, адахъ гелкъуьгъ! - чин яру хъайи суса гъуьлуьн гуьгъуьниз чукурна. - Килиг, балаяр, садани жуван гъуьлелай садазни шикетармир, я адан гуьгъуьлдикни хкуьрмир - несигъат гана ада жегъил сусариз. - Эгер ваз жуван гъуьлуьн са гъихътин ятлани амал, хесет бегенмиш туштла, адаз клвале, садни алачир чкадал, лагъ, чан-рик1 авуна, ваз кландайвал ийиз тур.

- Сагърай, чан диде, вун, - лагъана Зуьгъреди. - Ихътин несигъатар чаз Хадижат халадини гудай, ам чи университетдин Дахадаеван куьчеда авай общежитидин комендант я.

- Чида, чида...

Гъаятдиз аял хурухъ къунвай Загъир хтана.

- Адахъ вуч хъана? - Зуьгъре гъуьлуьн вилик фена.

- Са затлани. Сифте вич гъилерал къаз туна, ахпа рахаз-рахаз ахварал фена.

- Ам юкъуз лап тлимил ксанай.

- Ша, чна Къадир арабада эцигин, Надир къужахда къан.

- Хъсан меслят я: члехиди михъи гъавадал ксурай, гъвечлиди зи къужахдай дуьньядиз килиграь.

Стхайри чпин чкаяр дегишарна.

46.

Усманован уьмуьр, гурлу Самур хъиз, хвахварни хъутлалар муьтлуьгъариз, чархарилайни рагарилай хкадариз вилик физва. Зегъметдин югъ пуд чкадал пайнавай алимдин вахтар, са вилиз акуна, муькуь вилиз такуна, акъатзава.

Университетдин муаллимарни студентар, филиалдин къуллугъчияр Загъиран къилихрихъ галаз вердиш хъанва: адавай студентдиз текъведай къимет эцигун печатдиз акъудиз кланзавай илимдин клваладиз тарифдин рецензия кхьин, тахсир

акъатнавайди жазадикай хкудун... тлалабзавач. Ихътин тлалабунар ада вичини ийизвач.

Университетдин муаллимри «вуна - заз, за - ваз» къайдада к1валахун гегъенш жезва, и къайдадик экеч1 тийизвай Загъир гзафбуруз я так1ан хъанва, я аквадай вилер авач. Адаз ?.. муаллимди чин къун тавуна лагъана:

- Яда, за вавай сад лагъай сеферда яру диплом къачуз к1анзавай студентдиз ви физикадай са балл хкажун тлалабнай. Адаз «вад» эцигнайт1а, ваз вуч жедай? Дуьньядин сив к1аник жедайни?

- Эхъ, стха: текъведай къимет эцигайт1а, сад лагъайди, зи гъахълу терез к1вачерик аватзава, къвед лагъайди, дуьньяда са цун тавуна, нез к1анзавайди артух жезва.

- Чна гъарда жуван гъиляй къведай хъсанвал ийизва, вунани авуна к1анда. Тахъайт1а вун чакай, лацу ч1агъ хъиз, хкатзава.

- Зун лацу ч1агъни хъуй, анжах ч1улавди тахъурай. Хъсанвилер зани жувалай алакьдайбур гъамиша ийизва. Эгер ви рик1е авай хъсанвал тарсар к1ел тийизвай студентдиз фашал къиметар ягъун ят1а (ихътин хъсанвилерай вунани вун хътин муаллимри ресторанра т1уьн-хъунзава, дачайра даш-баш гъерерикай авунвай шишкабарар незва ва маса хийирар къачузва), ам душманвал я. Вучиз ихътин «хъсанвилер» авун Европадин институтра ийизвач? Куьне ийизвай «хъсанвилери» Дагъустанда университетдин дипломар гвай, анжах къиле нагъвар авай кубут пешекаррин къадар артухарзава...

- Вунани лагъана гъа! Кубут пешекаррин къадар артухарзава!... Къушун тахъурай?

- Къушунни жеда, жеда! Кубут пешекарри чеб хътин кубутар арадал гъида... Къве агъзур йис вилик Римдин цларал кхъенвай: «Ичкибазрилай ичкибаз аялар жеда». Чавай университетдин цлал кхъиз жеда: «Кубут муаллимри кубут пешекарар гъазурда».

Загъиран эхиримжи гафар мад комсомолдин комитетдив, парткомдив ва ректордив агакъна. Мад адаз суд-дувандал эверна, мад адак еке тахсир кутуна:

- Вучиз вуна куьчейрал чи университетдикай авачир-тушир гафар лугъузва?

- За а гафар куьчедал ваъ, тапан кьиметар эцигзавай муаллимдиз лагъана.

- Гъадазни лугъун герек авачир.

- Бес авай гаф чуьнуьхдани?

- Жува к1елай, жува к1валахзавай чкадиз гъурметна к1анда.

- За дуьз лагъаначни?

- Дуьз, патахъ... Университетдикай са хай гафни рахамир: ам чи республикада к1венк1вечи вуз я.

- Куьне зи вилик пад кьамир, кубут пешекарар гъазурзавайбурун вилик пад яхъ.

Загъир ихътин «сударихъ-дуванрихъ» галаз вердиш хъанва. Ада к1валахал хъайи чуьруькрикай, вичин гуьгъуьл ч1урай дуьшуьшрикай к1вале суьгъбетзавач. Ам, Седир буба хъиз, вири дерди-бала, гъам-хажалат вичин хивез къачуз, папазни аялриз са дертни къалур тийиз, к1вале анжах шад хабарар гуз вердиш хъанва.

...Рак1арин зенгини ванна. К1вализ эрч1и гъиликай фу, къенфетар, емишар ва маса недай авай сетка куьрсарнавай, чапла гъиле чарарив ац1анвай папка авай Загъир гъахъна. Адан вилик, гъар юкъуз хъиз, агъадай виниз тип1ери хъиз килигзавай рухваяр, абурун гуьгъуьна авай, биц1и Седеф хурухъ къунвай свас экъеч1на.

- Нянин хийирар, зи масанбур!

Аялар сеткадик кик1ана, ам гъарда вичихъ ялзава.

- Абат хийир, чан буба, - аялрин паталай абурун дидеди жаваб гана.- Балайриз к1анзавайди ви багълама я.

- Ина куьн гъик1 ава?

- Чун лап хъсан я. Вун гъик1 ава, чан дах? - рушан паталай жузуна Зуьгъреди.

- Зун, югъди куьн рик1е аваз, хъсанзава.

Зуьгъреди залан сетка, эрч1и гъилик къуна, кухнидиз тухвана, гъар хцин гъиле са хъуьтуьл пиреник вугана. Вичизни к1анз вилери ц1арц1ар гайи рушаз ада лагъана:

- Ваз гъеле фад я, чан бала. Туьтуьна ак1ида.

- Загыраз акъван зайиф руш авай туш. Яни, Седеф? - буба рушахъ элкъвена.
- Гила адан къве сас хкатзава. Гъавиляй ифинни акъалтзава.
- Мубаракрай, биц1ек.
- Сагърай, чан дах. Университетда вуч хабарар ава?
- Ц1ийи хабар-тер авач...
- Гъаятдал папари лугъузвай: «Университетда мад Усманован кылел регъв регъвезва». Абур вуч гафар я? - жузуна папа.
- Абур куьлуй-шуьлуйяр я, бике. Кваз къамир.
- Ваз вири куьлуй-шуьлуйяр я!
- Я бике, ваз за вуч лагъана к1анзава? Эхъ, зи кылел къванер гьалчзава, лугъудана?
- Авайвал лугъуда манн, зи рик1из регъят жедайвал.
- Гъар са карханада, идарада регъберринни к1валахзавай инсанрин арада къал-макъал жедайди я. Чи университетни, филални гъак1 я.
- А къал-макъал вахъ галаз гзаф алакъалу вучиз жезва?
- Са захъ галаз ваъ, вун гьалат1 я, ваз аквазвайди, ваз чизвайди зун я, - хъуьрена. - Анра ахътин дарам-дурум жезва хьи! Гъуьжет алай месэла чкадал гъял тахъайла, ам обкомдал, суд-дувандал аватзава.
- Гъахътин дуьшуьшарни хъанайни?
- Бес шаз университетдай къве муаллим акъудайди рик1ел аламачни?
- Абур вучиз акъудай тир?
- Сад ичкибаз тир: адан хесет сифте хъвана, ахпа пул тагуз, ресторанра къал акъудун тир. Муькуьди са студенкадихъ фена, лугъуда.
- Вув, шеври л... рухваяр, чпиз регъуьни тушни?! К1валах тавурла, бес абурун хзанрин язух тушни?
- Абур, гьелбетда, к1валахдик квачиз акъвазнач: сада Грознида, муькуьда Элистада к1валахзава.
- Гъак1 къванни хъуй, - к1валахдила алуднавайбурун хзанрин язух ч1угвазвай Зуьгьредин ри к1из регъят хъана, ада са легъеда фикирна: «Эгер Загыр

к1валахдилай алудайт1а, чна вучдайди я?» - Чан Загьир, вун мукъаят хъухъ, чи кьилелни гъахътин са дуьшуьш татурай.

- Я бике, вуна ахътин туькьул фикирар мийир. Зак ахътин алчах хесетар квач. Зи тахсир намусдалди к1валахун, авай гаф чинал лугьун я.

- Ят1ани... Зи рик1 секин туш ман...

- Секин хъухъ... Намусдалди к1валахзавайди, гъахълувал хуьзвайди са зун туш. Собранийрал зи тереф вири залди, сад-къве касс квачиз, хуьзва... Чи бубайрихъ акьуллу мисалар ава: киц1 элуькъда, карван фида; Там ат1удайла, хъуьруьшар чк1идай адет я. Чи уьмуьрни гъак1 я. Зунни гъак1 яшамиш жезва.

Биц1и к1вале, вичин кабинетда, парталар дегишарна, гъамамда чин-гъил чуьхвена, Загьир залдиз хтана, дивандал ацукъна. Къадириани Надира гъасятда бубадин мет1ерал чпин чкаяр къуна. Абурун къаншарда, аск1ан куьсруьдал, Зуьгьрени ацукъна, ада аял, чин бубадихъ элкьуьрна, къунва. Загьир вичин хзандиз муьгьуьббатлу вилерай килигзава, папан хуруда авай рушан чайдин т1ур къван авай лацу чин адаз, суьгьуьрдин гъайкал хъиз, аквазва. Бахтлувили гузвай нуруарин таьсирдик Загьирай гъарай акъатна:

- Куьн гъикъван иербур я?! - ада къве гъилни хкажна, элкьуьрна, рухвайринни папан къуьнерилай гъана, абурун кьилер къуна, пелер сад-садав игисна. И легъзейрин гъавурда акьур хъиз, Седефай шад гъарай акъатна, адан биц1и пацар бубадин чинивай, ам чухваз алахъзавай хъиз, гуьц1 хъана.

- Чан бала, вун чи рик1елай алатнайни?! - руш къуна, Загьира адан пелез к1уф гана.

- Буба, Седеф ваз хъуй, за квез суфра гъазурда! - Зуьгьре ц1ун к1вализ фена.

Нянин т1уьн-хъун авуна, залдиз хтайла, Загьира сусаз лагъана:

- Вагъ, ваз са хабар гуз рик1елай алатна.

- Вуч хабар ят1а?

- Заз Москвадай доцентвилини аттестат хтана.

- Мубаракрай! - Зуьгьреди гъуьлуьз са темен гана, кабинетдиз фена, папкадай къачуна, аттестат залдиз хкана, дикъетдивди к1елна. - Имни, ви кандидатвилини

диплом хъиз, гзаф гуъзел хатларалди кхъенва. Ваз, чан зи кас, докторвилини, профессорвилини дипломар, аттестатар къачудай йикъар акурай!

- Ваз ваъ, чаз лагъ. И вири документрик, дережайрик ви лап члехи пай ква, заз нур гузвай зи Экуън гъед!

Телефонди зиргъна, тадиз дегълиздиз фена, Загъира трубка хкажна.

- Доцентдин диплом мубаракрай! - Агъмед муаллимдин ван акъатна. - Инал заз са текъвезвай къимет эцигунай гъанвай Стлалрин чехир ала, ша, чна ви аттестат чуъхуън, - теклифна ада.

- Зун, чан муаллим, ви зарафатдин гъавурда акбуна. Завай гъарам затл хъваз жедач, - лагъана Загъира.

- Я стха, зиди я зарафатни туш, я ягъанатни. Гъалал хъуй, лагъана, гъанвай нямет гадардани бес?

- Гъалал хъуй лагъанватла, хъваз жеда...

Самурганвийрин гуъруъш Стлалрин чехирди ширинарна.

- Им халис ципицлрин миже я.

- Къулан Стлалрихъ пис чехир жедай туш.

- Агъмед стха, вун Стлалри хуъзва-е, - Сувар свас Агъа Стлалдилай тирди хиялда аваз, зарафатна мугъманди.

- Эхъ, абуру зи клвале гъар юкъуз сувар тешкилзава: Агъа Стлалри емишар ракъурзава, Къулан Стлалри чехир ракъурзава, Вини Стлалри, дугъри я, гъелелиг ракъурнавай затл авач... Абурун патай верч-клек, гъуъндуъшка, къурай як хъанайтла пис жедачир, - хъуърена.

- Сагърай Стлалар! - Загъира вичин истикан хкажна. - Я свас, ваз ван къвезвани? - хабар къуна цлун клвалеавайкайванидивай.

- Эхъ, нуш хъуй квез.

Сиве къавурмишнавай яклун тике туна, Агъмеда хабар къуна:

- Докторвилини диссретация гъикл ава?

- Чи кафедрадал гъялна, протоколни галаз Академиядиз ракъурнава. Абуру клелда, ахпа гъялдайла, заз эверда ман. Гуъзлемишзава.

- Вуна вал алай к1валах авуна. Аферин. Жуван рик1из тади гумир. Зи докторвилин диссертация советдал кьведальди вуна гьисабай хьтин ркьера са йис хьанай. Масак1а жени ийизвач.

Кьуд варз алатна. Москвадай фадлай гуьзлемишзавай хабар атана: Загьир доктордин диссертациядин гьалзавай кафедрадин заседанидал фена...Рахунар, теклифар гзаф хьана. Кьарар рик1 шаддайди кьабулна: диссертациядикай кьалурнавай кимивилер хкудна, автореферат печатдай акьуддай ихтияр гана, диссертация хуьдай тахминан вахт эцигна... Вири истемишунар кьилиз акьудна, Усманова кьве вацралай Академиядин Физикадин институтдин советдал докторвилин диссертация хвена, советдин секретардиз лазим документар туьк1уьриз ва ВАК-диз (Высший Аттестационный Комиссиядиз) раьуриз куьмек гана, кьве гьафтедилай Магьачкьаладиз кефияр куьк яз хтана.

Загьир хзанди, мукьва-кьилийри, дустари, унивекрситетда ва филиалда санал к1валахзавай юлдашри гуьзлемишзавай...Тебрикар, кьунагьвилер гзаф хьана. Газетриз урус ва лезги ч1аларал «Виридалайни жегьил доктор», «Еке агалкьун», «Физикадин илимда ц1ийи ахтармишун» ва маса кьилер алаз макьалаяр акьатна, радиодай ва телевизордай хабарар гана... Загьиралай гзаф тебрикар Зуьгьреди, Самурганда Седиран хзанди кьабулзавай... Загьира кьазанмишнавай агалкьунди туькьуьл инсанрин рик1ер т1арни авуна.

ВАК-ди Усманован диссертация тестикьарна лагьай кьарар авай чар гуьзлемишиз вахтар физва. Адет тир зур йисни акьатна, Москвадай са хабарни авач. Йисни акьатзава... Загьиран рик1ик кьалабулук акатзава, ада ВАК-диз чар кхьена, са гьафтеждилай жаваб хтана: «Ви диссертация рецензиядиз раьурнава».Мад гуьзлемишна к1анзавай.

Эхир Усмановаз ВАК-дай эверна. Им хьсан хабар тушир. Загьирак зурзун акатна. «ВАК-ди зи диссертация атлайт1а, мад суд-дуван амай туш, ц1ийиди кхьена к1ан жеда» - фикирна ада. И эвердин ери-бине чирун патал Москвадиз зенг авурла, Исаькова лагьана: «Заз хабар ава... ВАК-диз Дагьустандай фитнедин чарар атанва. Ваз са куьникайни кич1е жемир: ви диссертация илимдин жигьетдай ц1ийи, гележег авай ахтармишун я. Адаз кьимет ганвайбурни ч1ехи

алимар я. Гьелбетда, вун, зун (зун ви илми консультант я) виридаз хуш туш, чун такланбурни ава, абур чаз зарар гуз, чун гуьнгуьнай акьудиз алахъзава. Иниз атайла, экспертрин комиссиядал гьар са суалдиз мукъаятдаказ, фагьум-фикир авуна, садан кефинани эцягъ тавуна, алимди хьиз, жавабар це. Зун вахъ инанмиш я!»

ВАК-дин комиссиядал Загьирай гьекьер авахъна... Т1вар алачир арзайра Усманов ахлакъсуз инсан яз къалурнавай: ада филиалдин лабораториядин къуллугъчийри тухвай ахтармишунар вичин к1вачихъ кхьенвайди, совхоздин ципиц1ар к1ват1 хьийидай чкада са студенткадал гуж гъалиб авурди, ришветар къачузвайди... кхьенвай. И вири тахсирар тапанбур тирди субутарна к1анзавай... Дагъустанвидин жавабрилай комиссиядин членар рази хъана, абурун чпин къарардалди гъа юкъуз Усманова физикадинни-математикадин илимрин докторвилдин диплом вахкана ва адаз илимдин къакъан дережа мубаракна.

Докторвилдин диплом гваз Загьир Исаковрин к1вализ фена. Иниз чпин биц1и хвани галаз Марина ва Герман (абур къилди квартирада яшаммиш жезвай) атана. Гъвеч1и межлисдал ч1ехи месэлайрикай рахазвай. Физикадай илимрин кандидатар хъанвай жегьилривай, Маринадивайни Германавай, Загьира, Михаил Ивановичан тереф хвена, докторвилдин дережаяр къазанмишун т1алабна.

- Ам регъят кар туш, - язух къведай ванцелди лагъана Маринади.

- Фу т1уьнни регъят кар туш, - жаваб гана бубади. - Сив элкьуьрна, сарар илисна, регъвенвайди туькьуьнна к1анзава.

- Эхъ, чан балаяр, гъак1 я, - тестикъарна алимдихъ галаз уьмуьр акьуднавай Ирина Петровнади.

47.

Докторвилдин диплом гваз хтай Загьир Магъачкъалада, Ватандин Ч1ехи дяведа Берлин къачур игит хьиз, къабулна. Дагъустандан институтра ва университетда илимрин доктор тек-тукъ дуьшуьш жезвай, гъавиляй абурухъ еке къимет, гьуьрмет авай. Агъмед Бакаров ва Загьир Усманов хьиз, жегьилзамаз докторвилдин дережадив агакънавай алимриз мадни еке къимет гузвай.

Ціийи доктордиз университетдин ректоди вичин патав эверна. Загьир, чуру-спел твана, ціийи переем ва костюмар алуқна, фена. Абидован кабинетда проректорар, комсомолдин ва партиядин комитетрин секретарар, профкомдин председатель авай. Абуру, жегьил алимдин салам къуна, са-сада адаз илимда къачунвай еке агалкъун - атомдин физикадай диссертация хуьн тебрикна, чпиз адахъ мадни чіехи агалкъунар хъана кІанзавайди лагъана.

Загьирак шад руьгъ акатна, ам университетдин регьберрилай гзаф рази хъана.

- Гьуьрметлу Загьир Седирович, вун чи физикадин факультетда сад лагъай доктор я, къведай советдал чна вун профессорвилизни къалурда. Вун хьтин инсанди анжах лекцияр кІелун тІимил я. Чна инал меслятар авуна, - ректор вичин куьмекчийриз ва общественный организацийрин регьберриз килигна, - чаз вун физикадин кафедрадин зеведишвиле эцигиз кІанзава... Вуна вуч лугьуда?

- Са фикирна кІанда ман...

- Са фикирни! - парткомдин секретарди гьиле авай айнаяр туьнтдаказ элкьуьрна. - Рази хьухъ!

- Жуваз тарс гайи муаллимдин чка къун... кутугнавани?

- Ви муаллим вичин къуллугъ вав вахгуз рази я.

- АкІ ятІа, зунни рази я.

- Аферин, - ректордиз шад хъана. - Ваз профкомди гегьенш квартирадин ордерни гьазурнава, - малумарна.

Загьиран сивикай хьвер фена: абур яшамиш жезвай бубадин квартира вад касдиз лап дар хьанвай.

- Ціийи квартирани мубаракрай! - лагъана проофкомдин председателди.

- Пара къадар сагърай.

- Чна гьар са алимдиз ихьтин шартІар тешкилда, - лагъана ректорди. - Гила куьн куь везифайрал машгьул хьайитІа жеда.

Инсанар кабинетдай экъечІиз гьазур хъана.

- Са месэла ама! - парткомдин секретарди вичин къил мадни виниз хкажна.

- Лагъ, юлдаш Али Омарович, - ихтияр гана ректорди.

- Чи ц1ийи доктор гилани комсомолдин жергейра ама. Партиядин член тушир инсандал университетдин кафедра, кафедрадин членриз коммунистический тербия гун ихтибар жедани? И кар квез гьик1 аквазва? Заз хъсан аквазвач. За гьисабзава: юлдаш Усманов чи партиядин жергейриз гьахьун лазим я.

Кабинетда са легъзеда вири кис хъана.

- Усманов чи комитетдин активни член я, ам партиядиз гьахьуниз лайихлу я, вични и кардиз акси туш, - лагъана комсомолдин комитетдин секретарди.

- Вуна вуч лугьуда? - ректор Усмановахъ элкъвена.

- Зун партиядин жергейриз гьахьиз кье гьаруз я.

- Аферин! - Али Омаровичан вилери ц1арц1ар гана, ада рик1яй лагъана: «Партиядин жергейра за вун лигимарда, зи хтулдиз «пуд» эцигай игит!»

Са вацран къене Загъиран вири месэлаяр гьял хъана: ам кафедрадин зеведишвиле хкъана, партиядин жергейриз къабулна, профессор хъана ва хзанни галаз гегъенш квартирадиз экъеч1на.

48.

СССР-да адетдин инсандин кьил акъат тийидай хьтин гьерекатар кьиле физвай.

Яшлу хъана, дуьздаказ рахаз ва кьекъвез техжезмай кьужайрилай, Брежневалайни Чернекодилай, гуьгьуьниз Коммунистрин партиядин ЦК-дин Генеральный секретарвиле жегьил Михаил Горбачев - «Пелел мат1 алайди» хкъана. Ам Советрин гьукуматдин сиясатда, кьурулушда дегишвилер тваз, уьлкведа «инсандин чин алай социализм» эцигиз эгеч1на. Инсанрин сивера «перестройка» гаф гьатна.

Переестройкадин нетижада СССР-да арадал кьвезвай дегишвилер халкъдиз бегенмиш жезвачир. Гьахьлувал к1анзавай, халкъдин ва ватандин гележегдикай фикирзавай, век1егь алимар, зарияр, мухбирар Коммунистрин партияди хкъанавай рекъиз акси экъеч1из эгеч1на, абурукай акси кьуватар арадал кьвезва ва гужлу жезва. Партиядин рекъиз аксибурун жергедик дуьньяда т1вар-ван авай алим-физик Андрей Сахаровни экеч1на, адан гуьгьуьниз маса, Михаил Исаков хьтин, зурба инсанарни фена.

- Аферин академик Сахаров! - Загьир гьар юкьуз телевизордин вилик ацукьзава ва дикъетдивди «Цийи хабарриз» яб гузва. - Килиг, килиг, бике! - гьарайна ада сусаз. - Сахаров рахазва!

- Ам садра къалурайди я.

- Им СССР-дин Верховный Советдин сессия я.

- Гьамни къалурайди я, заз акуна.

- Килиг, килиг! Горбача Сахаровав, гаф атлуз-гаф атлуз, рахаз тазвач! Агь, л.. хва!

- Вуна низ экъуьгъзва?

- Гьелбетда, Пелел мат1 алайдаз.

- Бес вун адан партиядин член тушни?

- Гьак1 тирни?

- Эхь.

- Зун, бике, партиядиз гьахьунал пашман хьанва.

- Вучиз?

- Пелел мат1 алайда чи партиядин рехъ дегишарзава... Адан рик1е вуч ават1а, кьил акъатзавач: гьа са гафар-ч1алар элкьуьриз, гзаф рахазва, амма са куьнин гьавурдани акъазвач... Пелел алай мат1ни адетдинди туш, къван гьалчайла, авахъзавай ивидиз ухшар я... Зак къурху акатнава, - лагьана Загьира.

- Вув, вуна гьик1 лагьанай? Дугьридани, Горбачан пелел алай мат1 ивидин авахъзавай ст1алдиз ухшар я-е, - Зуьгьредикни къурху акатна. - Хийирдалди хьуй ман.

1980-йисан январдиз СССР-дин радиоди ва телевидениди гайи, вири газетра кхьей са куьруь хабарди - гьукуматди академик Андрей Сахаров Москвадай Новгород шегьердиз суьргуьн авуна - Советрин уьлкве, зурба залзалади хьиз, къарсурна.

И ч1улав хабарди Магьачкъалада яшамиш жезвай жегьил алим Усманов Загьيران рик1яйни чук1ул ч1угуна. Садлагьана эцягьай т1ал алатайла, ада вичи вуч ийидат1а: Москвадиз зенг авун, аниз фин, Сахарован тереф хуьн, адан хзандиз куьмек гун...фагьумна.

Загър телефондай Михаил Ивановичахъ галаз рахана. Исакова чеб, физикрин, математикрин ва маса алимрин са десте, Сахарован тереф хуыз Академиядин майдандал экъеч1айдакай, чеб милицайри къурдакай, чпи ЦК-диз Сахаров азад хъувун истемишзавай арзаяр кхъенвайдакай ва маса хабарар гана, ихътин гьерекатар авун Дагъустандин алимризни теклифна.

Профессор Усманова вичин умуд квай хътин, регъберриз къуллугъ тийизвай муаллимар ва студентар, са ц1уд кас, кафедрадин кабинетда к1ват1на, абуруз уьлкведа къиле физвай гьерекатрикай суьгъбетна, Сахарован тереф хуьн теклифна.

- Чун пака, лекцийрилай гуьгъуьниз, Ленина майдандал к1ват1 жен. Анал атун ва я татун куь, гьардан жуван, ихтияр я, анжах чи меслятдикай садазни, иллаки МВД-дин ва КГБ-дин къуллугъчийриз, за т1алабзава, хабар тахъурай, - тагъкимна Загъира. Ада, столрихъ ацукънавайбурун чинриз килигна, тайинарна: пака ибурун са пайни Ленинан майдандал къведач. - Чун, гъуьрметлугур, халкъ патал, азадвал патал, гъахъ патал женгина, инкъилабчияр хъиз, век1егъ хъана, къастунал к1еви хъана, мукъаят хъана к1анда.

«Инкъилабчияр хъфейла, Усманова вичин рик1 алай студент Гъасанов Бейдудихъ галаз пака майдандал гъиле къадай эвергунар: «Академик Сахаров халкъдин азадвал патал женгчи я!». «Чна Сахарован тереф хуьзва!» ва «Сахароваз - азадвал!» яц1у чарарал кхъена, гъазурна. Ахпа Загъира зенг авуна, Азим жагъурна, адавай пака, сятдин къведаз, Ленинан майдандал, вучиз ят1а лугъун тавуна, жезмай къван гзаф мухбирар к1ват1ун т1алабна.

Загър к1вализ хтайла, ам папа къаршиламишна, аялар ксанвай.

- Я чан кас, вун мад геж хъана хъи? Профессор хъайилани к1валахар куьтягъ жезвачни? - жузуна къайгъударвилелди Зуьгъреди.

- Мад геж хъанач, мад гзаф геж хъана, бике.

- Фейиди т1уьн-хъун авай чка къванни тирни?

- Ваь. Нисинизни буфетдиз физ агакънач.

- За ваз гъикъван лугъун? Нисиниз са т1унут1 къванни неь...Тахъайт1а, ви хуьрекдин к1вал харап1 жеда.

- Хъсан я, мад сефер за хуьрекдин к1вал ац1урда, - хъуьрена, паб къужахламишна. - Вун акурла, зун тух жезва.

- Хуьрек акъуддач манн.

- Акъуд, акъуд!

- Вуч акъудда? Жмиди? К1евиди?

- Къведни.

- Исятда. Вал вил алаз, зани т1уьр туш... Аялриз хап1а гана, абур ксурна.

Суфрадихъ ацукъайла, Загъира папаз къе вичи авур к1валахрикай, пака Ленинан майдандал Сахарован тереф хуьзвайдакай суьгьбетна.

- Куьн милицайри къада гъа! - са легъзеда Зуьгьредик кич1 акатна.

- Милицайри къаз, чак вуч тахсир ква: чна чи фикир лугъузва.

- Тахсир абуруз жагъида. .. Месела, партиядиз, гьукуматдиз акси экъеч1ун тахсир тушни?

- Ваъ, я руш.

- Майдандал зунни къведа!

- Вунни? Ваъ, герек авач, жуван аялар хуьх.

«Зун, вуна ихтияр тагайт1ани, фида, - къет1на Зуьгьреди. - Жувахъ галаз садкъве юлдашни тухуда... Аяларни тухуда... Аялар галай папар милицайри къач», - ам рик1ай хъуьрена.

Гуьгъуьнин юкъуз университетдин «инкъилабчияр» къаб алай гафаралди, ишарайралди рахана, нисинлай къулухъ Ленинан майдандал, гьар сад са патахъай атана, са вад-ругуд кас к1ват1 хъана. Мухбирар галаз атанвай Азим акурла, Загъира вичин сирдашар гуьмбетдин вилик тухвана, чинар рагъ экъеч1дай патахъ элкъуьрна, гьилера авай лацу чарчин къаргъуяр - Сахарован тереф хуьзвай эвергунар - ахъайна, хкажна виликай къуна, къуна. И арада абурун патавай Алпан Азим ва Зуьгьре къиле авай дишегълийрин, аялрин дестени акъвазна. Мухбирар Сахарован терефдаррин шикилар ягъиз ва дафтарра кхьинар ийиз эгеч1на. Майдандилай чпин дердийрал физвай шегъергълияр садрани такур мярекадиз, Сахарован тереф хуьзвай итимризни дишегълийриз килигиз, абурув гвай

эвергунар к1елиз, к1ват1 хяна. Абуруз Усманова академик Андрей Сахаровакай суьгьбет башламишна...

Майдандал алай митинг Обкомдин, Верховный Советдин и Совминдин кьуллугъчийриз чпин кабинетрин дак1аррай акуна, абуру тадиз МВД-диз ва КГБ-диз хабар гана. Анайни кьуьнерал погонар алай ва алачир итимар чукуриз-чукуриз атана, секиндаказ акъвазнавай инсанрин гьилера авай эвергунар к1елна, абуруз вучдат1а чин тийиз, хияллу хяна. Гьукуматдин кьанунар хуьзвайбурукай ч1ехи погонар алайда гьарайна:

- Им вуч базар я?! Сахаров чи душман я, ам дустагьда дуьз тунва! Квез инал к1ват1 жедай ихтияр авач! Куьне чун русвагъзава! Ахлад инлай!

- Юлдаш майор! Сахаров зурба алим я, академик я. Чна адан терев хуьзва, - лагьана Усманова.

- Сахаров вуж ят1а за вав кепезеда лугьуз тада, - махорди вичин эмирдал вил алайбуруз гьили ишара авуна, лагьана: - Яхь абур! Агьа падвалдиз твах!

Гьужум авурла, митингдиз килигзавай инсанар, дишегьлияр, аялар гьар сад санихь катна, мухбирар кьулу-кьулухь хяна, гуьмбетдин к1ане Загьиран десте амукьна. Абур МВД-дин дараматдиз тухвана.

Аялдин гьил кьуна, катзавай Зугьре, вичин гуьгьуьна галтугзавай кас-мас авачирди акурла, Ленинан куьчедин пип1ел акъвазна, хияллу хяна: «Гила за вучин? Зи Загьир дустагьда тваз тадани? Ваь». И арада адан патав Азим атана.

- Азим стха, вавай Загьираз куьмек гуз жедачни?

- Зани гьахьтин фикир ийизва. Исятда зун Обкомдиз фида, анна заз мукьувай чидай са ч1ехи кьуллугъчи ава.

- Алад, алад! За, почтадиз фена, Москвадиз хабар гуда. Белки, Исакьовавай куьмек гуз хьайит1а.

- Москвадай иниз зенг авурт1а, Загьирни адан итимар гьа декьикьада ахчухда, багьишламиш авунни т1алабда.

- Майдандал фотоаппаратар гвайбур, гьилера ручкаярни дафтарар кьунвайбур гзаф алай... Абуру вирибуру газетриз макъалаяр кхьидат1а?

- Кхьин абуру ийида, акъатдат1а чидач ман.

- Вучиз чидач?

- Мухбирди кхъей макъала, зариди кхъей литературадин эсер газетдиз, журналдиз акъатун редактордила аслу я. Редакторни чи обкомдиз килигзава.

- Хъайи кар хъана лугъун авач ман...

- Ваъ, вах. Къе ви Загъира зурба, Дагъустанда тахъай хътин, кар авуна... Ада тешкилай акси марекатдикай зун са газетдиз къванни жуван макъала акъудиз алахъда, - хиве къуна Азима. - Гъакъикъи куъмек тахъайтлани, тарихда къванни амукърай.

Зуьгърени Азим гъар сад са патахъ фена...

Загъиран къилел атай дуьшуьшдикай Москвада авай Исакъовриз, Ильясовриз ва Германаз, Магъачкъалада авай ярар-дустариз телефонрай хабар гана, Зуьгъреди абурувай тади куъмек гун тлалабна. Ахпа аялриз тлуьн гана, абур къаткурна, столдихъ сефилдаказ ацукъна, Загъиракай фикирарзава: «Яраб ам шумуд юкъуз къадатла? Яраб ам мус ахъай хъийидатла? Яраб адаз университетдай, филиалдай гаф-члал къведатла?» Вилерикай Загъиран мукъва-накъ туьклевей уьмуьр, ада къазанмишай дережаяр, хзандиз хъайи гъуьрмет-хатур ва регъятвилер: докторвал, профессорвал, кафедрадин зеведишвал, компартиядин членвал, цлийи квартира, еке мажибар карагна... «Гила, Сахарован тереф хуьн себеб хъана, чун ихътин дережайрикай магърум хъайитла вучда? Суд-дуван яргъал фейитла? Чал пехилбур шад жедачни? Мад низ гъарайин? Нин чене хкажин?... Я Загъир, вуна вуч авуна? Зи рикл тлар хъана хъи!» - хурал гъил эцигна.

Зуьгъре къве риклин я: адаз гъуьлуь гъахъ патал женгни члугуна кланзава, клвале ва клвалахал къулайвални хъана. «Сахарован тереф хуьн лазим авай кар туширтла, адак Исакъова вичин кутадачир... Исакъов хътин инсан, вичин рикл алай муаллим, майдандиз экъечлайла, Загъиравай къерехдал акъваз жедайни? Ада дуьз кар авуна... Зунни майдандал фена хъсан хъана...Чи хва Къадирни женгчийрин дестедик акатна», - плузарикай хъверна.

Санлай къачурла, гъар са дишегълидиз, адан миллетдила ва диндила аслу тушиз, сифтени сифте чими къул, клвал ва хзан кланда, ахпа амай месэлаяр: девлет, къуллугъ, жемиятда къакъан дережа... Зуьгърени адетдин дишегъли я,

адаз сифтени сифте вичин аялар тух хъана, сагъ хъана, секиндаказ ксана, гъуъл вахтунда к1вализ хтана, адан гъиле ац1ай чанта хъана...к1анзава

Дегълиздай зенгинин ван акъатна. «Зи рик1из аян хъана: им Загъир я» - фикирна, тадиз фена, Зуьгъреди рак ахъайна. Хъуьрез акъвазнавай гъуъл акуна, папа шадвиляй гъарайна:

- Вун хтана, чи к1вализ рагъ хтана, чан зи кас!

- Дустагъханадай хтайди тазвани?

- Абур вуч гафар я? Ша, ша! - Зуьгъре гъуьлуьн хуруз гъахъна.- Вун ана гъик1 хъана?

- Силисар къуна, ахкъайна... Са чинер алайда заз лагъана, бес куь игитвиликай Москвадиз хабар хъанва...

- За Москвадиз чи хванахвайриз зенгерна...

- Ак1 хъайила Москвадай чи МВД-диз са ни ят1ани зенгнава.

- Мумкин я, Михаил Иванович гъак1 ацукъич эхир.

- Аферин, бике! Вун майдандални атана...

- Надежда Крупскидивай Владимир Ленинан гуьгъуьна аваз Сибирдиз физ хъайила, завай Загъир Усманован гуьгъуьна аваз и патав гвай майдандал физ жедачни?!

- Вун халис инкъилабчидин паб я. За вал дамахзава, зи Зуьгъре гъед!

49.

Пакамахъ Загъир, бегъем ахвар тахъана, галатнаваз, уях хъана. Йифди авур веревирдерив къил ац1ана, къе университетда жедай суд-дуван рик1е аваз, адаз багъдиз физ к1ан хъанач.

Гъукуматди суьргуьн авур академик Сахарован тереф хвена, Магъачкъалада акси митинг тешкил авунай Загъир Усмановакай «халкъдин игит» хъана: са йисди адакай вири газетри ва журналри макъалаяр ва очеркар кхъена, радиодай ва телевизордай передачар гана; адаз вишералди таниш тушир инсанрин патай тебрикдин чарар ва телер атана.

Машгъурвилихъ галаз Усмановаз еке зарарни хъана. Акси митинг тешкилай пака юкъуз Обкомдай ва МВД-дай университетдиз чарар атана: Ленинан

майдадал тапан митинг тешкилунай ва общественный кьайда ч1урунай З.С.Усманован ва адан сирдашрин марифатсузвал гьалун, жазаяр гун ва ахьтин ч1уру гьерекатар мад тикрар тахьун патал лазим серенжемар кьабулун истемишзавай.

Сахарован терефдарриз ректоратдай, парткомдай ва комсомолдин комиттетдай эверна, абурув, чпи вучиз «ахьтин ч1уру кар» авунат1а, кхьиз туна, собранийрал гьална, жазаяр гана ва мад ихьтин крар тахвун тагькимна.

Виридалайни яргьал Усманован месэлая гьалун фена, адахь гзаф лашарни галукьна. Яргьал финин себени ам тир хьи, университетда Усманован тереф хуьзвай инсанарни авай, абурун жергедик Бакаров Агьмед, Мурсалов Алим ва маабур квай.

Кьиле парткомдин секретарь авай дестеди Загьирай са хата акьатун гуьзлемишзавай кьван. Ингье ахьтин хатани: партиядин ва гьукуматдин кьарардиз акси экъеч1ун! Гьамзатова ам партиядин жергейрай акьудна, гила ректордивай «сахаровчи» к1валахдилаьни алудун истемишзавай. «Партиядин рекьиз акси касдал чавай жегьилриз тербия гун ихтибар жедани?!» - гьарайзавай ада вири мярекатрал. Адаз «эхь» лугьудай касни авачир.

Загьира вичел ихьтин «гьужумар» гуьзлемишнавачир: «Яраб за гьакьван ч1уру кар авунат1а? Яраб зун гьакьван пис инсан ят1а? – эхир авачир суалри аданкьил кук1варзава. – Са гьахьни авачиз, зи фикирни чир тавуна, зун партиядин жергейрай акьудна... Кафедрадин зеведишвиляйни акьудна. Профессорвал кьахчуз к1ан хьайила, советдин членри сес ганач... Намуслу инсанар кими туш... Гила... михьиз университетдай акьудиз к1анзава... Лабораторияни кьахкьудиз башламишнава... Чара авач, мад Исакьоваз зенгна к1анда...»

Загьираз мад Москвадикай куьмек хьана.

50.

Зуьгре, хзанар вири сефил хьанва. Са Загьир руьгьдай аватнавач.

- Гьахь гьик1 хьайит1ани винел акьалтда, - лугьузва жергедин профессорди.

Седир буба стlалжем хъана, месе гъатна, духтурривай куъмек тахъана, къуд-вад йикъалай куътягъ хъана. Ам кучукиз Самургандиз Загъиран хзан, Агъмед ва ярар-дустар хтана. Ватандин Чlехи дяведин активни иштиракчидин, женгинин орденрин сагъибдин сурал райондин регъберди ва хуъруън векилри гзаф дерин, метлеблуга гафар лагъана, адан къамат чпин рикlера яргъалди амукъдайди тестикъарна.

Пуд йикъар алатна: дуъаяр авуна, садакъаяр гана, вири кlвалахар афа-сафа авуна, куътягъ хъана.

Нянрихъ, диде ва къве стхадин хзан санал кlватl хъайила, Загъира лагъана:

- Диде, вун Магъачкъаладиз хъша, чи патав яшамиш хъухъ.

Дидедай жаваб акъатдалди Семеда жузуна:

- Я стха, дидедиз чи патав писзавани?

- За куъ патав адаз писзава лагъанач, чан стха. Шегъерда, газ, къайи яд, чими яд ва гъамам кlвале аваз хъайила, дидедиз регъят жеда лагъай чlал я.

- Вуна вуч лугъуда, диде? - жузуна гъвечlи хци.

- За вуч лугъун, чан хва? Заз инани пис туш, анани пис жеч. Сусарни, къведни, чеб аллагъди хуърай, бахтлуга хуърай, захъ галаз тукlвенва, абур заз, жуван рушар хъиз, кlанда. Шегъер хуър туш, ана къулайвилер гзаф я ман, иллаки яшлуга инсандиз, - Мегъридин жавабдикай адаз шегъер кlанзавайди хкатзавай.

Сусарай са гафнии акъатнач, я абурувай садани хабарни къунач. Загъиран теклиф, гъелбетда, чlехи сусаз хуш хъанач, гъвечlи сусан чанди кужумна: ада вичиз са тlимил регъят жедайди гъиссна.

- Я диде, чна хуъруъхъай ви кlвач атlузвач, - лагъана Загъира. - Ваз хуърени кlвал ава, шегъердани. Вуна алукъзавай къуъд шегъерда акъуд, ахпа килиг: жуван кефиниз кlанивал ая.

- Хъсан я ман, чан хва, - Мегъри чlехи хцин сусаз килигна, вилер вилера акъурла, Зуъгъреди милаим хъверна: им къари къабулиз разивилин лишан тир.

Пакамахъ Загъиран хзан, чпин «Жигулида» ацукъна, Магъачкъаладиз хъфена.

Сагъ-саламатдиз чкадал ахгакъна, са тlимил ял акъадарна, чай хъвана, Мегъри баде, ша, чун шегъердиз килигин, лагъана, хтуларни галаз гъаятдиз экъечlна.

- Чна диде ксудай чка гѝ кѝвале туькѝурин? - жузуна Зуьгьреди гьѝлуьвай.

Загьيران кьуд кѝвалин утахъ, кхуншийри кутунвай адет вилив хвена, сад лагьай йикъалай икѝ пайнавай: зал, гьѝлни паб ксудай кѝвал, аялрин кѝвал ва виридалайни гьвечѝи кѝваликай Загьира вичиз кабинет авунвай. Тѝвар бубадин алайтѝани, кабинет вириданѝи хьанвай: ана Зуьгьреди вичин тарсарин планар кхьизвай, Къадира тарсар гьазурзавай, Мурадни Седефни мукьвал-мукьвал чпин нинийрал кьугьвазвай.

- Гьѝи кѝвале? - гьѝи кѝвал лагьайтѝани, хзандиз дар жезвайди кьатѝай Загьирай тамам жаваб акъатнач. - Жув килиг ман.

- Зун квез килигин? Гьвечѝи, сикѝрен тѝеквенар хьтин, утагьар я, санани дидедиз чарпай кьванни эцигдай мумкинвал авач. Амуькьзавайди са зал я.

- Зал? Залда инсан ксанваз хьайила, геж акъатдай мугьманар гьинал ацукьрин? Чун хтайдакай хабар хьайила, бубадин башсагьлугьвал гуз кьуншияр, университетдин муаллимар, юлдашар кьведайбур я. Столдал недай-хьвадай затѝ-матѝи эциг, чайни гьазур яз хьуй.

- Абур вири ава, зун исятда туьквендизни фида. За хабар кьазвайди дидедин месэла я, - Зуьгьредик са тѝимил кьван хьел акатна. Ам вичин фикир Загьира исятдани кьванни хабар кьун тавунал тажуб хьанва: «Бес зун и кѝвале са касни тушни? Яраб дидедихъ гелкьведайди ам вич ятѝа?!»

- Залда жедач, - тикрарна Загьира. - Зи кабинетда?

- Анаг чаз виридаз герекзава. Лап герек тахьайтѝани, чарпай эцигун патал ана авай кьве шкаф, стол, стулар - вири акьудна кѝланзава. Абур гьина эцигда? Зал ацѝурдани?

- Ва-ваъ.

- Седир бубадин кирида вуганвай кьве утагьдин квартира! - рикѝел хкана Зуьгьреди.

- Ана чун яшамиш хьайиди бес я. Гила ам, бубадин веси тирвал, Семеданди я.

- Бес Семедаз ганвай кѝвалик дидедин пай квачни?

- Гьихьтин пай?

- Гьахьтин пай! Кьанундалди дидедиз кьвезвай, атун лазим тир пай!

- Диде чиди я, чуни - дидедин...

Гъуъл кьейила, Мегъри тек амукъна, виридакай пай атлана, амукъна, лагъайта, гъамни дуъз жезва. Дишегълиди и кар гъеле къатлузвачир, гъакъикъда адан къисметдин эхир са къанундални бинелу тахъанвай, анжах адетрихъ галкланвай, туъкъуълди яз аквазвай: адаз я хуъре, я шегъерда вичин твар алай, вичин квалчихъ галай я квал, я багъ, я сал авачир. Рухваяр ва руш фадлай чара хъанвай, чпин хзанар ва квалер авайбур тир. Рагъметлу Седираз хуъре ва шегъерда авай квалер Семедан квачиз хъянавай. Сусариз къари чпин патав хуъз клан тахъайта, Мегъридиз фидай чка авачир. Рушан квализ? Рушан кваликни адан пай квач. Белки, езнедиз яран диде хуъз клан тахъайта? И месэладин гъавурда Зуъгре авай, анжах ам киснавай. Белки, рухваярни гъавурда авай жеди, анжах абуру, рик михьи инсанри, халкъдин адетрал амалзавай ва чпин диде, виликдай хъиз, вири квалерин, багъларин ва саларин иеси яз гъисабзавай. Имни, Лезгистанда эхиримжи виш йисан вахтунда демократ гъукуматдин къанунар кардик квайла, еке ягълмишвал тир.

- Ша, чна ахътин суъгъбетар тан, бике. За дидедиз чи квализ хъша лагъанва!

- Гъавурда акбуна, - Зуъгредилай залан нефес алахъна.

- Зуъгре-е-е, - папан гъл гъисс авур Загъиран ванцик секин хъуниз, къалабулук акат тавуниз, туъкъуъл тахъуниз эвергун квай.

Фикир-фагъум авуна, четинвилерикай гъвечлиди хкъна, Зуъгреди къаридиз чка аялрин квалеле туъклуърна. Мурадни Седеф мад дидединни бубадин месерик ксудайвал хъана.

Квализ бубадин башсагълугъ гудай инсанар къвез башламишна... Мирединни Шекер тадиз къарагъ хъувуна: Шекер эхиримжи вахтара алвердик акатнавай, адаз ацукъдай мажал амачир.

Раклара чара жадайла, са вил залда ацукънавай Мегъридиз ягъна, Шекера жузуна:

- Куъниз хтанвани?

- Эхъ, - лагъана Зуъгреди.

- Михъиз?

- Гьелелиг эхь.

- Ви язух хяна.

- Вучиз?

- Пис сив квай къари я.

- Ваз гынай чида? - Зуьгьредин рик1из так1ан хяна.

- Заз ван хяна. Чун къунши хуьрер тушни ?! - зарафат яни, ягъанат яни, са вуч ят1ани квай хьуьруьн авуна, Шекер вилерикай квахьна.

Зуьгьре хиялри тухвана: «Яраб зи къари гьакъван пис сив квайди ят1а? Бес заз садавайни ван хянач эхир? Шекераз гынай чизва? Къунши хуьрерин инсанриз вири чир жедани ? Ам зи Загьиракайни пис рахазва... За адан баркутар, ягъанатар ван тахьай къасзава... Ам алвердик акатайдалай гуьгьуьниз михьиз дегиш хьанва... Мишекъат хьанва... Тухдалди фуни незмач... Зи аялриз калгуткаяр гьайиф атай халадин руш я ман! К1вале Москвдай гъанвай са чувал калгуткаяр аваз-аваз (заз абур дугъри аялди къалурнай), авач лагъана: чпин къиметдай гуз къимиш атанач, багдадаказ гуз хянач... Мишекъатвал, яшлу инсанри лугьудайвал, алверчийрин, спекулянтрин, туьквенчийрин хесет я. Мишекъат хьуй, заз адавай гъавая са зат1ни к1анзавач. Бес адан туькьуьлвал гынай я? Ам Загьиракай заз вучиз хай рахазва? Къе Мегъри диде заз так1анариз алахъун вуч кар я? Адан са гафнии, са гьерекатни зи хийирдиз туш эхир!»

Зуьгьредин рик1ел хтана: са йис вилик к1вализ атана, Шекера Загьиравай вичин халудин хциз экзамендай «къуд» эцигун т1алабнай. Загьира хиве къунач. Шекер, дад-бидад ийиз, гзаф алахъна, кар туьк1уьн тавурла, хьел акатна, рак гелячна, хьфенай. «Аквадай гьаларай, - лагъанай Загьира, - Шекера пул къачунва, гъавилай ам икъван гзаф алахъни авуна. Гила пул вахкана к1анзава...»

Дуьшуьш хьайила, Шекера халадин рушаз, чинлай ат1ана, лагъанай: «Эгер жуван мукъва касдиз са куьмек гуз жезвачт1а, жез-жез гузвачт1а, адакай гьуьл хъанаа вучда?! Адакай езне хяна вучда?!» Зуьгьредивай жаваб гуз хяначир, жаваб Шекера гуьзлемишни ийизвачир: аданди Загьираз къисас къун, Зуьгьредин рик1е кин тун тир.

Шекеран пер кваз Мирединни Загырахъ галаз къана: гъамиша «чан бажанах» лугъуз къвезвайди, эхиримжи вахтара суваризни ахквазмачир. Абуруз, аквадай гьаларай, Загыр Сахарован цлук акаатайла, гзаф шад хъанвай. Бедбахтвилик акатнавай халадин рушан кlвализ татана, куьчедал гьалтайла, Шекера хабар къунай: «Я руш, Зуьгьре, а чи Лезги Сахаров гьикl ава?!» Ада газетра Загыраз ганвай лакlаб ягъанат кваз тикрарнай. Зуьгьредиз лугъуз кlан хъанай: «Я руш, ви тахсир авач, гъахътин девир хъанва: кlулал чанта алай алвечийриз алимар гьисаба амач». Мад чуькънач, анжах вичин плузариз кlас ганай.

Зуьгьредиз чизва: Шекера адаз рикl тlардай гафар къасухдай лугъузва. Зуьгьре абур рикlе хуьн тийиз алахъзава, я абур Загыравни ахгакъарзавач. Ятlани къаридикай лагъай гафар - «пис сив квайди я» - рикlе, чинабдин кlараб хъана, акlана.

Магъачкъалада санал яшамиш жез башламишай сифте йикъалай свасни къари сад-садан гъавурда дуьз такъаз хъана. Вилик амаз аялрин кlвале къайда туна, Зуьгьреди анаг къаридиз къалурна, лагъана:

- Чан диде, инаг вунни Къадир ксуз, къарагъдай кlвал жеда.

- Вув, икъван дар чка? - хуьруьн гегъенш дараматра вердиш хъанвай дишегълидиз гъвечlи утагъ бегенмиш хъанач. - Ина заз гъава бес жедани? Хтулни хъайила? Амни са еке гада я.

- Я диде, чи вири кlвалер гъвечlибур я.

Мегъридин чир чlур хъана, ада плузарикай мурмурна:

- Зун гила ина, душтагъда авайди хъиз, жеда ман, - чарпайдал эklянавай къелечl месел гьил илисна. - Ибур михъиз ракъар я хьи! Инал зи якlар ктlидачни?!

- Ваъ, я диде, чи вири месер гъахътин къелечlибур я.

- Ваъ, хуьрйй зи сар са мес къванни хкана кlанзавай тир.

- Загыр фейила, адав хкиз тада чна.

- Ам мус хъфий, мус хтуй?..

Жаваб гун тавуна, Зуьгьреди фикирна: «Им гьикl гъавурда тван? Загыран хатурдай эхна кlанда. За гъадаз лугъуда, къуй, вичин дидедихъ галаз рахурай!»

Загъира чпин квартирадикай суьгъбет кудайла, Мегъриди, гъасятда туьнт хъана, жузуна:

- Ваз залай къубажуван руша фитнеярнани?

- Фитнеяр вучиз, я диде? Зуьгъредиз вун чи шартларин гъавурда дуьз акбуна кланзава.

- Дуьз гъавурда акбуна кланзавайда зи кланик дуьз мес вегъедай ман!

- Гъа вегъенвай месихъ вуч хъанва?

- Я хва, ам са къелечл бажгъан я, йифди алклана, гагъ са пад, гагъ муькуь пад элкьуьриз, зун рекъизвайди я, - лагъана Мегъриди.

- Месин кар чна туьклуьрда, диде.

Пака Загъира базардилай сун мес маса къачуна, хкана, дидедин чарпайдал вегъена... Месин месэла куьтягъ хъайила, дидеди хциз сусалай маса шикетар ийиз хъана: бес ада туьквендай ужуз фу къачун тавуна, гъар юкьуз багъа тлунутлар къачузва; бес ада еке къимет гана, къизилдин сиргъаяр къачуна, са гъуд къван авай рушан япарихъ акална; бес ада вуна къзаамишзавай пулариз клур ягъзава... Загъир сифте дидедин наразивилериз жавабар гуз алахъна, ахпа килигайтла наразивилерин, бейкефвилерин, шикетрин эхир жезвач.

- Я чан диде, Зуьгъре жегъил дишегъли я, - лагъана Загъира. - Ам хзандихъни гелкъвезва, вахъни гелкъвезва... Ада мектебда клвалахни ийизва...Адавай чаз мад вуч клан хъурай?!

- Вун, хва, къубажуван руша тлилимсиде тунвай хътинди я.

- Са тлилимсни авач: ам заз кланзава, адазни - зун, - Загъир хъуьрена.

- Гъам тлилимсиде я ман.

- Дуьз! Муьгъуьббат тлилимсиде я! - Загъир мад хъуьрена. Муьква вахтара ам ик1 рикливай хъуьренвачир.

Мегъридиз хцин хъуьруьникай ерли хуш атанач:

- Вун зал хъуьрезвани?

- Ваъ, я диде. Вуна са ктабдик квай гаф лагъана: муьгъуьббат тлилимсиде я. Анжах им хъсан тлилимсиде я. Муьгъуьббатдин тлилимсиде вирибуруз къисмет хъуй.

- Паб авай чкада хциз диде ахквадач къван, ик1 лугъудайбурун гъавурда зун гила акбуна, - Мегъридин кефиник хк1уна, ада вич шегъердиз хтунал пашманвалзавай, элкъвена хуъруыз хъфиникай фикирзавай.

- Я диде, ахътин гафар чаз талукъ туш.

- Ви папаз зун аквадай вилер авач!

- Зуьгъреди ваз пакамахъ къарагъайла салам гузвани?

- Гузва, - хиве къуна.

- Ви кефияр, гьалар хабар къазвани?

- Къазва.

- Ваз йикъа пуд сеферда т1уьн гузвани?

- Гузва.

- Гьафтеда садра чими гьамамда чуьхуьзвани?

- Чуьхуьзва.

- Нянрихъ мес вегъезвани?

- Вегъезва. Кьилел аллагъ ала, дуьз лагъана к1анда: и к1валахар ийизва.

- Икъван к1валахар ийиз хъайила, ваз мад вуч к1анда, я диде? Вуна адан вилерикай вучда? Килигзавачт1а, килиг тавурай манн!

Мегъридай са жавабни акъатнач. Къвед-пуд вацра ада сусалай шикетар хъувунач. Эхир са нянрихъ, вири хзан к1ват1 хъхъайла, малумарна:

- Зун хуъруыз хъфида.

- Вун вучиз хъфида? Ваз ина писзавани? - жузуна Зуьгъреди.

- Заз ина къарай къвезвач.

- Ви къаст чун русвагъ авун я, диде, - лагъана Зуьгъреди. - Ван хъайибуру вуч лугъуда? Загъиран папавай гъуьлуьн диде зур йисузни хуьз хъанач. Яни? Виридалай писди къубажуван руш хъана ман, - свас михъиз бейкеф хъана.

- Секин хъухъ, - Загъира папан къуьнел гьил эцигна.

- Зи т1вар бедлам ийизвайла, зун гьик1 секин жеда?!

Мад рахунихъ метлеб амачир: яшлу инсанрихъ гьардахъ вичин кьилих жеда; хуьре уьмуьр акъатнавайбуруз шегъердин къефесра къарай къведач; жув кайвани яз вердиш хъанвай къаридиз сусан амаларни бегенмиш жедач... И себебрин

кбилел къад-къанни сад лагъай асирра мад сад алава хъхъанва: са цун к1вале кьве кайвани сад-садахъ галаз къадач.

- Гена хъсан хъана: чун къал-макъал, дяве-дара хъанач, - лагъана Загъира.

- Чун гъахътин инсанар яни къван?

Мегъри хцин чиниз килигна - ада жаваб гуъзлемишзава.

- Хъфиз к1анзават1а - ахлад, - Загъира, рик1из гъикъван залан хъанат1ани, диде хуъруъз хутахна.

51.

Загъиранни Зуъгъредин арада къай гъатна: рахазва, луьк1везва, хзандин месэляар санал гъязвава, амма виликан муъгъуьббатлувал авач.

- Я руш, я чан бике, ик1 гъикъван ч1авалди хъуй?!

- Вуч хъана?

- Им вуч къайивал я? Дидеди вун гатанач, ягънач, ваз себ-сивнач. Ам, шегъерда къарай татана, хуъруъз хъфена. Ина зи вуч тахсир ава?

- Са тахсирни...

- Чун чан алай инсанар я. Са хъвер ая, са чан-рик1 ая. Ви пел акваз, аяларни кваз сефил хъанва.

- Эхъ, сефил хъанва, - тестикъарна Мурада.

Зуъгъре хъуьрена.

- Гъа ик1 ман...

- Зун ви дидедиз икъван вучиз так1ан ят1а, зи къил акъатзавач. Ада садрани заз, т1вар къуна, свас лагъана, эвернач. Зи т1вар «Къубажуван руш» хъана. Ваз чиз, яраб ихътин так1анвилини себеб вуч ят1а?

- Дуъз лагъайт1а, ви суалдиз жаваб жагъуриз зунни алахъайди я... Заз чирвал, дидедин «к1анивилин» себеб ихътинди хъана: гъеле университетдин эхиримжи курсуна к1елзамаз дидеди заз вичин амледин рушал эвлемиш хъун меслят къалурнай, зун рази хъаначир; аспирантура куътягъна хтайла, ада мад чин гъалднай, зун мад рази хъаначир; ахпа, зи фикир чир хъайила, ам заз вичин хурудилай гайи нек гъарам ийиз гъазур тир... Вичин амледин рушан чкадал за вуж гъанайт1ани адаз ам к1ан жедачир. За гъайиди Зуъгъре хъана...

- Вун гъакъван къастунал к1еви хъанай ман?

- Эхъ. Вучиз лагъайт1а заз вун гъакъван к1евидаказ к1ан хъанай.

- Вув, чан зи кас! - Зуьгьреди гъуьл, жегьил ч1авуз хъиз, къужахламишна. - За ваз мад садрани пел ч1ур хъийидач.

Меслят хъхъай бубадикни дидедик аяларни кк1ана: шадвал мадни артух хъана.

- Я кас, бес дидедиз Семедан свас вучиз к1анда?

- Вучиз лагъайт1а ам вичин муькуь амледин руш я.

- Гъавурда акбуна...

Пакамахъ мектебдиз фидайла, Зуьгьредал Шекер дуьшуьш хъана: ам са зурба чанта къамал къуна, базардал физвай. Халадин рушал алай гьал акурла, Зуьгьредик хъуьруьн акатна: чин бегъем чуьхвенвач, ч1арар рекъиналди эвягнавач, булушкадин са п1ип1 куьрс хъанва, гарданда са шумуд къатуникай ибарат, лежбердин ц1илиниз хъиз, звар ганвай къизилдин зунжур ава... Адан рик1ел чпин арада Лезги Сахаровакай хъайи суьгьбет хтана: «Идаз, и къарачидин гьал алайдаз, зи Загьир бегенмиш амач... Им девлетлу, чун кесибар хъанва эхир...Ви кунат къи-й-й, халадин руш!»

- Я руш, вунни къари гьик1 къазва? - жузуна Шекера.

- Ам хъфена.

- Чукурнани?

- Ваъ. Вучиз чукурдай?

- Къарияр чукурна к1анзавайди я.

- Вучиз?

- Абурун писвиляй.

- Къарияр вири писбур туш къван.

- Хъсан къарияр авай туш.

- Я руш, ви диде, зи диде...Абур чпин сусариз пис къарияр яни? Зи дидени стхадин свас сад-садахъ галаз, виртни ч1ем хъиз, къунва.

- Ахътинбур сад, къвед я ман. Са яман къари зал гьалтнава хьи...

- Ада ваз вучзава?

- Зи кьари, к1валин са карни тийиз, югъди дивандал кьаткизва... Зун, ингье, ваз аквазва: са к1вач Эмиратра ава, муькуь к1вач Истамбулда... За кьазанмишзава, кьариди незва. Вич, зи аялар хуьз, галат жезва, лугьуда...Я аллагь, бес ибурни гафар жедани? Бес зи аялар вичин хтулар тушни? Заз чидайвал, хтулар бадейри, ч1ехи бубайри, чпин лувак кутуна, хуьдай адет авай тир.

- Я руш, ам кьуьзуь инсан я, белки, галатзава жеди.

- Вуч кьуьзуьвал? Кьудкьад йис ят1ани, вак хьиз, авайди я: аданди «вуна гьваш, за неда» я. Адан сив, электрик регъв хьиз, югъди элкьезва, киф ат1айда ненни ийида гьа!

- Види нез, адаз вичин пенси авачни?

- Ада пенсидикай вучда, я руш? Вири к1вале хьайила? Холодильник недай-хьвадай зат1арай ац1ана, пад жезвайди я...Адан пенси Миредина кьахчузва.

- Дидедив вахгузва манн.

- Ваъ, я руш. Кьуьзуь кьариди пулдикай вучзавайди я? Адаз чна лугьузва, бес чна ви пенси вун кьейила сур-кьул ат1удайбуруз, агьсандиз к1ват1зава. Амни рази я.

- Миредин вич гьик1 ава?

- Лап кефина ава... За ам к1валахдила алудна, бизнесдик кутунва.

- Вучтин бизнесдик, сир тушт1а?

- Чна «Жигули» маса хгана, япунрин авто кьачунва. Миредина чун, зунни зи бизнесменрин десте, вацра садра, кьведра Садикадин таможнидал тухузва ва анлай Магьачкьаладиз хкизва. Амай ч1авуз ада шегьерда таксиствалзава. Гьилиз гьар юкьуз чан алай пулар кьезва.

- Мирединаз заводдайни хьсан мажиб кьезвай кьван.

- Я руш, гила мажибдикай вуж рахазмайди я? А ваз чидай челегрин завод чк1анай, Миредина маса чкада к1валахзавай. Ана вацра садра гузвай ва-ц1уд агьзурни, к1вализ хкведай рекьера пивояр хьвана, куьтягь жезвай... Гьа мажиб кьван пул Миредина чи автодал пуд юкьуз кьазанмишзава.

- Машин аваз хьайила, бес пар вуна ялзава хьи?

- Миредин за кѣ са хийирлу рекъиз ракъурнава.

- Куѣне кѣведани хъсан зегъмет члугвазва.

- Эхъ, чна кѣведани, куѣтендик квай яцари хъиз, зегъмет члугвазва, вах. Инсан зегъметди арадал гъана! Ик1 ни лагъай тир? Дарвин тирни? Энгельс тирни? Маркс тирни? Рик1елни аламач.

- Абурукай сад тир, - Зуьгре хъуьрена. - Гъак1 хъайила, куѣне хъсан къазанмишни ийизва.

- Эхъ, я руш. Чна кѣве квартира къавунва, са туьквенни къачунва. Гила аллагъдин куьмекдалди чил къачуна, жуван кѣвед-пуд мертебадин к1валерни эцигда.

- Мубаракрай!

- Сагърай. Я руш, азни Мирединаз ацукъдай, ксудай вахт амай туш-е. Пул зурба зат1 я, чан вах. Пул гъилиз кѣведайла, валлагъ, т1уьн, галатун, ахвар рик1елай алатда.

- Ам алвердин аламат я ман.

- Эхъ, валлагъ, гъак1 я. Алвер чи Мегъамед пайгъамбарди, вичиз рагъмет хъуй, кутур рехъ я. А рехъ аллагъдин куьмекдалди чна давамарзава.

- Шекер, вуна аллагъдин т1вар гзаф къазва, к1ап-т1еат ийизвани?

- Ваъ, я руш, аз гъа вахтар авани? Зун аллагъдихъ инанамиш я, ам чи къилел алаз хъуй! Куьн, Загъирни вун, Ч1ехидахъ галаз гъихътин алахъайра ава? - къил цавуз хкажна.

- Ваз чизва: чун атеистар я.

- Ам куь ихтияр я. Зун физик я, атеистни тир, гила вири к1валахар аллагъдик умуд кваз ийизва. Эмиратра жува чирнавай кѣве араб гаф, «айни муслим», яни зун мусурман я, лагъайла, ваз герек тавар сад-вад доллардин ужунни гуда. Арабар жумарт инсанар я, чибуьр хътин мут1лакъар туш.

- Чибуьр вучиз мут1лакъар хъанай?

- Я руш, Садикадин муькъве жуван таможникри чун алажзава: Дубайдай Самур вац1ал хтунни са къимет жезва, Самурдин муькъвелей эляч1унни са къимет. Жуван ч1алални рахазва, инсафсузвилелди алажни ийизва кафирри...

- Я руш, бес ахьтин кафирар аллагъдиз аквазвачни?

- Такуна жедани, - хияллу хъана, лагъана: - Аллагъдиз мажал авач жеди ман, - виликан атеист хъуьрена. - Гъар вуч хъайитлани, тахъайтлани, зи умуд члехи аллагъдик ква.

- Я вах, эгер квалеле къари авачиртла, ваз аллагъди аялар хъуьз куьмек гудайтла?

Шекер са легъзеда хияллу хъана.

- Вуч?.. Къари авачиртла?.. Чидач, валлагъ...

- Чаз къариярни герек ава, чан вах, къужаярни.

- Эхъ, валлагъ, абур чаз герек я.

- Къари хуьруьз хъфейла, зун, гъил атлайди хъиз, ама.

- Вуна дуьз лугъузва, валлагъ. Сагърай, заз геж жезва! - Шекер къулухъ элкъуьн хъувуна. - Зуьгре, куьн гилани гъа виликан къватида яшамиш жезмани?

- ада къуд квалелин квартирадиз «къвати» лагъана.

- Эхъ.

- Агъ, кесибар, - язух члугуна.

- Чун ваз мусалай кесибар хъанай? Куьн яшамиш хъайи сиклрен тлеквен ви риклелай алатнани?

- Ам советрин девир тир...

- Капиталистрин девирда алверчийриз регъят хъана. Яни?

- Эхъ. Спекулянт, лугъуз, зи гуьгъуьна милицяяр авай тир. Гилад зун бизнесмен я! Сагърай Горбачевни Ельцин, чаз ихьтин вахтар багъишай!

- Советрин уьлкве маса гайи хаинриз вуна сагърай лугъузва. Яни?

- Эхъ... Чахъ, гъардахъ жуван аллагъ авай хъиз, жуван игитарни ава, - тестикъарна Шекера. Ада, халадин рушан кефина эцягъун патал, жузуна: - Я руш, чи Сахаров гъикл ава? Адаз саламар лагъ. Вацра квалелиз цлувад агъзур хкидайдавай хзан хуьз жедач, лагъ. Акъван пул Садикадин муькъве авай къалавулди са сятда къазанмишзава, лагъ. Загъир муаллимди са фикир авурай.

Зуьгъредин риклиз тлар хъана, ада, руьгъдин ажузвал къалур тавуна, сес хкажна хъиз, жаваб гана:

- Загъир муаллимди гъязвай месэлаяр Садикадин муькъве авайбурувай гъял жедайбур туш.

Гъуьжет давамарун Шекераз хийирлу тушир, гъавиляй галат хъанвай ванцелди лагъана:

- Заз геж жезва... Сиясатдин месэлаярни са ни ятлани гъялна кланзава. Загъир муаллимдиз аллагъди къуват гурай, - къамал алай чанта вилик ял хъувуна, Шекер къвед-пуд къадам вилик фена, къулухъ элкъуьн хъувуна. - Я руш, къари вич хъфена лап хъсан хъана. Вун хътин свас бегенмиш хъанач ман. Агъ, пехъ, лагъ! Мад адаз са хъсанвални хъийимир!

Шекеран гафариз Зуьгъреди яб гана, анжах абур, са яргъай ван жезвай, фадлай чизвай, са метлебни авачир члалар хъиз, къабулна. Ада фикирна: «Икъван зегъметар члугуна, йифен ахвар хана, къазанмишзавай пуларикай вучда? Садбур хъайила, къвед лагъай, пуд лагъай квартираяр квез я? Чан чи клвалер-къватияр! Чан заз мектебдай къвезвай къуд агъзур манат. Чан зи профессор гъуьлуьн цлувад агъзур... Садни гишила авач, виридал паталарни ала... Зун садални пехил туш. Алакъзавайбуру къазанмишрай, клвалер къачурай, дараматар эциграй, къизилар клватлрай... Анжах чуьнуьх тавурай, къакъуд тавурай, сада-сад ягъ тавурай... Садни и дуьньядилай девлетар гваз физвач, абурун девлетар чилел аламай инсанриз амукъда...»

52.

Йифен къулариз почтальонди Усмановрин клвализ тади тел хкана: «Диде клевелай азарлу хъанва. Ада куьн хтун тлалабзава. Семед».

Загъиран вилерикай къилел са пис дуьшуьш атанвай, гъал пис хъанвай, члехи хцин тлвар къаз гъарайзавай диде карагна: «Яраб къенатла? Ама тла? Ада вучиз чун, зунни паб, хтун тлалабзава? Веси-сала хъийиз кланзаватла?» Риклиз тлар хъана, ада къетливилелди лагъана:

- Хъфена кланда!

Зуьгъреди чуькъни авунач, ада «зунни хквен» лугъун гуьзлемишзавай гъуьлуь, амма лагъанач. Рикляй живи бейкеф хъана, Загъира папан тахсир къезиларна:

- Вавай, аялар кьилди туна, хквез жедач. И герек ч1авуз машинни ч1ур хьанва. Пакамахъ, Зуьгре, кафедрадиз зенг ая, зун хъфей рекъикай хабар це. Зун исятда вокзалдик фида, сифте гьалтай поезда акьахда, экуьнахъ Дербентда, са кьве сятдилаьни хуьре жеда!

- Хъсан сят хъуй, - лагъана папа. - Саламар це.

Вичин пад-къерех авуна, Загъир рекъиз экъеч1на.

... Рак1арай хтай ч1ехи хва акурла, Мегъридин угъ-ц1угъ гзаф хъана.

- Салам-алейкум, диде! Вуч хъана вахъ?

- Руфун т1азва-а-а!

- Духтур гъанани? - хабар кьуна Загъира патав гвай гъвеч1и стхадивай.

- Чкадин духтурни килигна, райондаьни ч1ехи духтур гъана, - лагъана Семедат.

- Духтурри вуч лугъузват?

- Яц1у рад т1азват, лагъана, дарманар кхъена.

- Дарманар хъвазватни?

- Эхъ, гъар сефердат са гъапавай таблеткаяр хъвазват.

- Регъят жезватни?

- Регъят хъана аквазват.

- Са т1имил эхна к1анда ман, дарманар ц1урурай... Ина къалабулух акатдаь са карни хъанват. Йифен кьулариз тел атайла, рик1 аватнай...

- Зи тахсир авач... Дидеди гъак1 кхъин т1алабнай...

- Къубажуван руш хтанач хьи, хва?

- Аялар кьилди туна, адавай хквез хъанач. Саламар ракъурна.

- Саламар... Абур заз гзаф герекзавай. Зун к1анзавайт1а, ам хкведат... Зун къейила, хкведатни? Къейилан тахтуруай, адаз гъак1 лагъ.

- Ахътин гафар герек авач, я диде...

Семедан суса столдал чай, фу, ч1ем, ниси гъана.

- Неъ, чан стха, - лагъана суса. - Диде за сагъар хъийида. Къе пакамахъ за адаз кузват нек ганвайди я. Вичиз регъят хъана лугъузват.

- Эхъ, валлагъ, зи руфуна авай т1ал яваш хъана, - тестикъарна азарлуда. - Ви диде-бубадиз баркаллагъ, ихътин, малайик хътин бала, вердишарнавай.

- Диде, вуна духтурди лагъай дарманар неъ. Къезил тлуьнар ваз суса гуда, - лагъана Загъира. - Туькъуьл фикирар ийиз, жуван риклиз азият гумир. Вун къепака к1вачел къарагъ хыйидаиди я.

- Эхъ, эхъ, я стха!

- Куь сиверай аллагъдиз ван хъуй, чан балаяр.

- Ак1 хъайила, зун хъфида.

- Са бегъем тлуьнни тавуна?

- Недай вахт авач... Зун, вири к1валахар туна, поезда аваз хтайди я.

- Машин гвай тушни?

- Ваъ, ам ч1ур хъанвай...

- Вув, вун михъиз инжиклу хъана хьи, я чан бала?! - дидеди хцин язух ч1угуна.

- Инжиклувилер гъа ихътинбур хъурай, диде, - вилик гъайи чай хъвана, са къас фу тлуьна, Загъир къарагъна.

Югъ гуьлушанди тир...Къаф дагъларихъай серин шагъвар къвезвай... Сифте пар ч1угвадай машинда, ахпа поезда Загъира вичин риклиз регъят хъанвайди гъиссзавай: дидедиз са т1вар алай куьмек гуз хъаначт1ани, ада вичин хвавилин везифа къилиз акъуднавай. Нянихъ ам Магъачкъаладиз ахгакъна, вичин хзандин юкъва, рагъметлу бубади лугъудайвал, къве к1вач квадарна, архайиндаказ ацукъна.

Къве вацралай Мегъридин кефияр мад ч1ур хъана, адан т1алабуналди Семеда мад ч1ехи стхадиз тел ракъурна. Загъир вичин машинда аваз хъфена. Дидедин кефияр ч1ур хъунин себеб, духтурди лагъайвал, куьк хуьрекар тлуьн ва дарманар ишлемиш тавун хъана.

- Я чан диде, духтурди лагъайвал ая: вахт-вахтунда дарманар неъ...

- Абур туькъуьл зегъерар хътинбур я...

- Я свас, дидедиз куьк хуьрекар, куьк як, ч1ем гумир.

- Адаз к1анзава эхир!

- К1ан хъуй ман... Куьк хуьрекар тлуьрла, ингъе, ик1 жезва...

Вичихъ тир несигъатар гана, Загъир хъфена.

Къве вацралай мад Самургандай тел атана, Загъир мад инжиклу тахъана хуъруъз хъфена. Дидедин гьал хъсанзавачир, столдал райондин духтурди тунвай чар алай - ам Магъачкъаладин къилин азарханадиз тухун теклифнавай.

- Я стха, ихътин чар гъиле аваз, вучиз вуна диде Магъачкъаладиз гъанач?! - Загъираз хъел атана.

- Дидедиз гъак1 к1ан хъана ман...

Загъира са сятдилай диде машинда акъадарна, Дагъустандин меркездин къилин азарханадиз агакъарна. Духтурар килигна, яшлу дишегълидиз тади куъмек - т1азвай рад ат1ун лазим тир. Загъира ихтияр гана.

- Операция авуна, диде палатадиз хканва, - хабар гана Загъира папаз. - Адахъ са гъафтеда гелкъвена к1ан жеда.

Им Зуъгъредиз лагъанвай гаф тир, ам хияллу хъана. Рик1ел вичинни къаридин арада хъайи агъвалатар, Мегъриди хуъре «къубажуван рушакай» лагъай гафар ва Шекеран тагъкимар хтана.

- Завай жедач... Ада зи рик1 ат1ана, - лагъана Зуъгъреди.

- Зун гелкъведа, - папакай са к1усни хъел татана, Загъир азарханадиз фена.

Зуъгъредин гуъгъуълар пис хъана, ам, гъил рик1ел эцигна, дивандал ацукъна: ада вичяй са еке тахсир акъатайди, вичин рик1 алай инсандин кефи хайиди гъиссна. Вилерикай азарханадин дишегълияр авай палатада дидедихъ гелкъвезвай Загъир, адал хъуърезвай папар карагна... «За жуван кас гъа ихътин йикъал гъизвани?...За адаз вучиз «завай жедач» лагъанай? Къаридихъ гелкъвейт1а, зун рекъидани? Зун фида, - ада тадиз газдал верч эцигна. - Операция авунвай инсандиз вечерен шурпа гана к1андайди я...»

Телефонди зенг ягъна, трубкакай Шекеран шад ван акъатна:

- Я руш, Зуъгъре, за Эмиратрай ваз к1андай хътин зат1ар хканва, - малумарна ада. - Ша, килиг!

- Заз и арада мажал авач, чан вах. Ахпа килигда.

- Вуч хъана?

- Къаридиз азарханада операция авунва. Адан къилихъ исятда Загъир гала, зун адахъ гелкъвез физва.

- Адахъ вун вучиз гелкъвезвайди я? За ваз вуч лагъай тир?!

- Бес адахъ вуж гелкъуърай?

- Вичин хва.

- Загъир итим я. Завай адаз вичин дидедин айибар къалуриз жедач.

- Эгъ, вун...Ажуз зат1!

- Эхъ, зун гъахътин зат1 я, - Зуьгъреди, сагърайни лугъун тавуна, трубка эхцигна.

Палатадин раклара вичин паб пайда хъайила, дидедин патав ацукънавай Загъир тажуб хъана, къарагъна. Еке палатада кроватрал къатканвай дишегълийриз салам гана, Зуьгъре вичин къаридив патав атана.

- Ваз и вахт хийирар хъуй, чан диде, - лагъана ада. Мегъриди вилер ахъайна, ам гзаф тажуб хъана, вилериз накъвар хъиткъинна, ч1ал къуна, амукъна. - Операция хъсан кбиле фенани? Гила кефияр гъик1 ава? - дидедин патахъай Загъира «писзавач» лагъана. - За ваз вечерен шурпа гъанва, чан диде, - лацу суфрадик квай биц1и къажгъан тумбочадал эцигна.

Мегъридай са жавабни акъатзавач: ам, вилерилай накъвар авахъиз, сусаз килигзава. Загъирни сергъят авачир къван теспачани хъанва, шадни. «Им вуч аламат я? Идан рик1из рапгъим ягъна хъи? Ида, рагъ хъиз, варз хъиз, атана, палата михъиз ишигълаван авуна хъи!» - фикирзава ада.

- Вун ахлад, Загъир, дидедихъ зун гелкъведа, - лагъана Зуьгъреди ширин ванцелди гъуьлуьз. - Жув аялриз килиг.

Загъир, дидедиз «гъелелиг сагърай» лагъана, рик1ай папалай гзаф рази яз, шад руьгъ акатна, хъфена. Зуьгъре, къаридин мес, хъуьцуьган ва месин агъар туьк1уьр хъувуна, адаз шурпа гуз эгеч1на. Мегъриди, вилер накъварай ац1ана, сусан гъил къуна, к1евидаказ чукъквена, шел кк1анвай ванцелди лагъана:

- Чан бала... Зуьгъре, - сифте яз къариди ч1ехи хцин сусан т1вар къуна, - икъван мергъяматлу рик1 авай вун бахтлу хъурай!

- Вунни бахтлу хъуй, чан диде, - Зуьгъредин вилерални накъвар акъалтна.- Чун вири бахтлу хъуй, - ада палатада вил къекъуьрна.

- Чан бала, заз кичлезва... Зи гьил ахъаймир, - т1алабна Мегъриди.- Вуна кьурла, рик1из регъят жезва.

- Ваз са куьнихъайни кич1е жемир, я чан диде, вун к1вачел ахкьалтдалди зун ви патав жеда, - Зуьгъреди къаридин зурзун квай гьилер назикдаказ т1ушуниз башламишна. Ада, вичин гьерекатрал разивилин гьисс акатна, фикирна: «Хъсан дяведилай пис меслят хъсан я, лугьуда. Зун къаридихъ гелкъвез азарханадиз атана, ажеб кар хъана. Загъир залай гьикъван рази хъанат1а?! Ингъе, къаридихъ галаз меслятни хъхъана...Адан писвал гьадаз амуькьрай. Чун хъел тушир, я лазим тирвал туьк1уьнни авунвачир. Адаз зун хуш тушир, заз, таб тавуна лагъайт1а, гьамни... Чи алакъайрикай Загъираз залан пар хъанвай. Зи аялрини са гьихътин ят1ани къайивал гьиссзавай...Чун туьк1уьн хъувурдакай Загъираз хабар авач гъа! Пака ам атун кумазни лагъана к1анда...Ваъ, ахпа дегълиздиз экъеч1айла, телефондай лугьуда, зи Загъираз ширин ахвар атурай».

53.

Загъир тарихчийрин межлисра иштиракзава, Яру ва Ч1улав к1унт1арин сир чириз алахъзава. Агъмеда хуьруьз археологар хкайвал рик1ел хтана.

- Чахъ тарихчийр авач... Чи тарихчийри ихътин «четин» темаяр ахт армишзава: «Дагъустада фяле синиф арадал атунын карда большевикрин партиядин роль», «Дагъустанда колхозар тешкилуни карда партиядин роль»» ва ихътин масабур.

Загъир хуьруьн тарих кхьиз гъазур жезва.

Уьлкведин гьалар акваз-акваз дегиш хъана: социализм так1ан къуватри Коммунистрин партия къуватдай вегъена, СССР чуьк1урна, гьукуматдин къурулуш дегишарна, ам базардин къайдайрал хкана.

Гъар са халкъ вичин месэлаяр гъялиз эгеч1на. Лезгийри «Садвилин» гьерекат тешкилна... Адак Загъирни экеч1на, адахъ галаз Зуьгърени собранийриз къвез эгеч1на... Абуру лезгийр сад хъхъунин, Лезги Республика тешкилуни, ам Урусатдик кутунин тереф хуьзва...

Йифиз к1вализ хкведайла Загъирал са ни ят1ани гьужумна, гатана, ам азарханада гьатна...

Югъ няни жезва... К1валахдилай хтана, Загъир вичин хзан яшамиш жезвай вад мертебадин к1валерин гъятда акъвазна, къунши итимрихъ галаз суьгьбетарик экеч1на. Абуру гъамиша Загъир Седирович гуьзлемишава ва сиясатдикай суьгьбетар башламишзава.

- Дуьньяда вуч хабарар ава, чан муаллим» - хабар къуна яшлу фяледи.

- Дуьньядик ц1ай ква, халу...Афгъанистан кузва... Ана дяве куьтягъ тежез ц1уд йисалай гзаф я. Халкъдиз азадвал к1анзава - капиталистри гузвач. Афгъандин ц1ай чи патазни атанва: къецепатан ва къенепатан душманри СССР чук1урна, гила абур Россияни чук1уриз алахънава, - Загъира Бакуда,Тифлиса, Къарабагда хъайи ягъунар рик1ел хкана. - Гила Чечнедик ц1ай кутунва...

- Афгъанистандиз къушунар ч1угур Брежневни капиалист тирни?

- Ваъ, халу, гъадани еке галат1 ахъайна. Чи къушунар Афгъанистандай ахкъудна хъсан кар хъана.

- Чук1урун, ц1ай кутун регъят я, эцигун - четин, - лагъана маса фяледи. - Ингъе, агъзур касди к1валахзавай чи завод чук1урна, къуд-вад агъзур инсан, гъар фяледин хзанда къуд-вад кас аваз гъисабайт1а, недай фу амачиз туна. Чиди хъиз, банк1урут1 авур завутар уьлкведа шумуд ава? Виш, агъзур, мадни гзаф... Шумуд кас бейкар хъана? Чун гъиле яракъ къадай йикъал атанва, гъанва...

- Советрин власть чук1урайбуру уьлкведа сифтени сифте Халкъдин контролдин идара тергна. Гила контроль амач, «демократрин» гъилер ахъа хъанва: абуру гъарда вичиз к1андайвал, вичин гъиляй къведайвал ийизва... Уькведикай, халкъдикай, адан гележегдикай гъич фикирни ийизвач, - лагъана Загъира.

- Дуьз я, муаллим.

Къуншийри гъарда вичин фикир лугъузва, вич авай гъалдилай шикетзава.

- Са йифен къене миллионер хъайи «деветлуяр» Европадиз, Америкадиз катзава, абуру гъана к1валер къачузва... Вун угъри я, вуна халкъдин девлет чуьнуьхна, лугъудай, угърияр къадай, абуруз жаза гудай я власть, я президент амач...

- Я стхаяр, бес чи милиция, прокуратура, суд квел машгъул я?
- Абуру чпин жибинар ацлурзава, базардал куьлуь-шуьлуь маса гузвай къарияр къазва...
- «Балугъ, балугъ!» лугъуз, гъарайзавай, къун къадагъа авунвай къизил балугъар гузвай дишегълияр къазвач...
- Абур «чпинбур» я эхир.
- Гъар са угъридиз вичин къаюм ава, абурни члехи идарайра ацукънавай, чапхунчийрин, угърийрин къазанжияр пайзавай чиннлвникар я.
- Законоар акъудзавайбуру, законоар хвена кланзавайбуру чпи абур сифте члурзава.
- Аламатдин алаш-булаш девир хъанва.
- Ихътин шулугъар Советрин девирдани тлимил-шимил жезвай. Гъавиляй ихътин са къаравили акъатнай: Магъачкъаладин къилин майдандал, Ленинан гуьмбетдин къулухъ, аскерри цлийи дарамат эцигзавай. Майдандин агъа пата, зурба дараматда, республикадин члехи идараяр: Партиядин обком, Министиррин Совет, Верховный Совет авай. «Ленин буба, вун датлана агъа идарайриз килигзава. Садра къванни чаз килиг ман», - тлалабна са аскерри. Ленина жаваб гана: «Куьне пакамалай няналди клвалахзава, квекай зи рикл архайин я. Атла идарайра ацукънавайбур аку! Абурулай вилер алудна виже къведач!»
- Гъакл хъайила, лугъузва: «Законоар ахмакъар патал кхъенва». Яни: законоар агъайриз, чиновникриз, вини гъавада авай инсанриз талукъ туш
- Девлетлуйри, чиновникри законоар садрани кваз къазвай туш. Абур, закон члурна, лагъана, жавабдарвилизни члугвазвач.
- Загъиран фикирар яргъариз фена, дуьньядал цлар элитна хтана. Ада лагъана:
- Законоар кхъизавайбурни, законоар члурзавайбурни, законоар члурайбуруз жазаяр гузвайбурни элкъвез-элкъвез гъа са инсанар я. Кицли кицлин як недач, лугъуда. Квез абурувай вуч кланзава? Чпи-чеб тар-марна, тлуьна кланзавани? Жедай кар туш. Вири дуьньяда гъа ик1 я. Алемдихъ, каинатдихъ, сада-сад къуна, элкъвешдай къанун авай хъиз, инсаниятдихъни гъахътин къанунар ава. Гъавиляй хзанар, тухумар, магълеяр, хуьрер, шегъерар, миллетар... арадал атанва.

- Бес чун ихътин гъахъсузвилерал, къанунсузвилерал рази хъана, ацукъдани, чан муаллим?

- За ак1 лагъанач хъи. Авайвал лагъана, гъахълувал хвена, тахсир къалурна, закон хуъз туна к1анда. И вири гъерекатриз женг ч1угун лугъуда.

- Ваз аквазва: «женг» лагъайла, залда ацукънавай инсанрин са пай валариз катзава... Ажуз, усал, итимвилини руъгъ квачир, к1усуна вил авай, лук1вилини акъул авай, къвед-пуд чин алай, алчах инсанар я.

- Валариз катзавайбур вири алчах инсанар туш.

Дугъридани, университетда башламиш хъайи бягъсина иштирак тийизвай инсанрик савадлу пешекарарни, намусдалди к1валахзавайбурни квай. Анжах абуруз гъарда вичин хийирдихъ ялдай фикирар-фагъумар, жемиятдиз зарар авай, гъукумат барбат1дай философия хас тир. Абурукай садбуруз чеб секин туна, бягъсина авайбуру бягъс ч1угуна, арадал атай къулайвиликай, хийирдикай чпелни пай гъалтна к1анзава. Муъкуъбуру лугъузва, бес ректордин чина рахуникай чаз са хийирни авач, чаз ада к1валахни ганва ва мадни гуда, абуру, рахун-луък1уън тавуна, ректордин, парткомдин ва маса агъайрин хийирдиз гъил хкажзава. Къил хкажна, чеб къалуриз, женгиник экеч1из к1анзавач. «Чав секиндаказ са къас фу нез тур», - лугъузва.

- Ихътин суъгъбетар авуникай са хийирни жезвач, стхаяр, анжах рик1ер т1ар жезва.

- Хийир жеда.

- Хийир къазанмишна к1анда.

- Виликдай собранидал са кимивал къалурайла, газетдиз са критикадин гаф акъатайла, талукъ идаради гъасятда серенжем къабулзавай, тарсиркардиз жаза гузва, гъалат1 тук1уър хъийизвай... Гила вуна вуч к1андат1ани лагъ, вуч к1анжат1ани кхъихъ, ваз яб гудай, серенжем къабулдай касни амач...

- Идаз демократия лугъузва... Чи уълкведа гъар са инсандиз авай гаф лугъудай ихтияр ганва: азаддаказ лагъ, кхъихъ, к1андат1а жуван хсуси газетни акъуд, - Зпгъира рахшанддин хъверна. - Яб гун, серенжем къабулун - ам маса месэла я.

- Алапат тушни?! Накъ Ленинан майдандал агъзурралди инсанар к1ват1 хъана, митинг физва: са тахсирни квачир инсан къейи къучи къун, адаз жаза гун, закон къилиз акъудун истемишзава, амма республикадин идарайрай жаваб гуз, халкъ гъавурда тваз са къуллугъчини экъеч1завач.

- Чиновникриз митингдин иштиракчийри чеб рекъиз кич1езва.

- Абуруз ксай месикни секин ахвар къвезвач жеди.

- Гъавилай идарайрин дарамарихъ ракъун къакъан жугъунар акалнава, махарикни квачир хътин къелеяр раснава.

- Гъар чиновникдихъ пуд яракълу къаравул гала.

- Абур ксайла, къаравулри вучзават1а? Къвалавай яргъи жезват1а? - хъуьрена.

- Абур гъалаллу папарихъ галаз, къилел къаравулар алаз, ксузва, лугъуда, - мад вири хъуьрена.

- Регъятханадизни къаравул галаз физват1а?

- Эхъ! Абуруз гъар са валакай чпел туьк1уьрнавай автомат аквазва... Йифиз секин ахварни жезвач... Чпихъ галтугзавай киц1ер, жанавулар, север, гъуьлягъар акваз, гъараяр акъатиз, ахварай аватзава...

- Чи регъберар, чиновникар, стхаяр, акъван къиметлу инсанар я хьи, абур хуьн патал Москвади Дагъустанда махсус идара ахъайнава: вишералди яракълу къаравулриз, тамам са къушундиз, еке мажибар гузва.

- Хуьз жезват1а?

- Ваъ, яда. Хуьз хъайила, йикъа сад ягъиз рекъидани?

- Чи чиновникар инсанриз икъван вучиз так1ан ят1а?

- Вучиз лагъайт1а абуру михъидаказ к1валахзавач, чпихъ ялзава: карханаяр, банкар чпин пацук кутунва, чилер къазва, дараматар эцигзава... Ибур мажибдихъ жедай крар яни?! Ваъ! Тух жезвач... Гъукуматдин пулар незва...Халкъар чухвазва...

- Яраб абурук михъибур квачт1а?

- Ква. Угърийрик, як1ук к1араб жедавал, дугърийрни ква... Анжах михъибурун къадар лап т1имил я, абурун гъиле са зат1ни авач.

- Суьруь элкьуьрайла, кьецли, буьркьуь хеб, цегь вилик акатда. Чи уьлкведани гьак1 хьана: социализм чк1урна, капитализм эхцигайла, гьукуматдин кьилиз виликан угьрияр, кьачагьар, хаинар атана... Ихьтин регьберривай кьез гьахьлу крар к1анзавани? Умудни кутамир.

- Чи халкьдин язух хьана...

- Халкь зурба кьуват я, ахвара авай кьуват...Халкьдиз хьел татурай, халкь кьарагь тавурай... Халкь кьарагьайт1а, жугьунар кук1вар жеда... Хачалаеврин яракьлу дестеди Госсоветдин идара кьурвал, чиновникрин кабинетар кук1варайвал, абурун сейфера авай багьа зат1ар, долларар тарашайвал рик1ел аламачни?! Телевизордай кьалурнай хьи... Халкьди гьак1 ийидайди я.

54.

Загьир к1вализ хтана. Ада салам гана, вичин кьаншардиз атай Зуьгьре ва бицли Седеф кьужахламишна, к1вачелай хт1унна, шляпа хкуникай куьрсарна.

- Зи гьетер гьик1 ава? - Загьира папазни рушаз «гьетер» лугьузва, рухвайриз - «игитар».

- Хьсанзава, вун гьик1 ава? - паб гьуьлуьн вилериз милаимдаказ килигна.

- Дах! - эверна Седефа.

- Гьик1 хьана, чан дахдин? - Загьираз вичин руш рухвайрилай гзаф к1анда.

- Вуна пул хканани?

- Ваь. Вуч хьана?

- Бахдив пул гумач. Куьтягь хьана. Яни, бах?

- Ахьтин гафар ваз герек туш, я чан бала.

- Заз вири герек я.

- Адаз яб гумир, я кас, аял я.

- К1валин хабар гьвеч1идавай жагьида, лугьуда, хуьруьн хабар - дилидавай. Седеф гьахь я, заз мажиб и йикьара гуда. Чи игитар гьинава? Абур аквазвач хьи?!

- Кьадира ви кабинетда физикадин ктабар к1елзава. Купи, - Зуьгьреди гьвеч1и хва Надиран лак1аб лагьана, - фу кьачуз туьквендиз фенва, ам чи завхоз я.

- Заз Купидикай алверчи жедай хьиз аквада.

- Адак алверчидин тлул ква: вири затларин кѝметарни чида, ужуз-багдадан гъавурдани ава, вичин юлдашрихъ галаз гуник-кѝачуникни ква.

- Чи Усмановрик алверчияр квайди тушир, куь тухумдик квайни, квачирни чидач.

- Заз чиз, чибурукни квачир... Заз чи са хѝикай хѝайитлани бизнесмен хѝана кланзава.

- Вучиз?

- Чун клевяй акѝатдай ман... Гѝикѝван кепекар гѝисабин?!

- Пулар...кепекар... Абур гѝилин чиркер я...

- Гѝа гѝилин чиркери дуьнья кѝугѝурзава.

- Ваз кланивал хѝуй: белки, бизнесмен Купиди чун клевяй акѝудайтла.

Надирал фадлай «Купи» лаклаб акѝалтнава. Са сеферда ада, кѝуд-вад йисар авай аялди, гѝаятдай клвализ хтана, дидедивай жузуна: «Бах, «купи» вуч гаф я?» Садлагѝана жаваб гуз тахѝайла, дидеди аялдин суалдин ери-бине ахтармишна... Куьчедал са халади Надиравай жузуна кѝван: «Вун нин гада я?» «Загѝиран», - жаваб гана аялди. «Вун дахдин копия я», лагѝана халади. Вичиз чин тийидай гафунин мана чириз, Надира клвализ чукурна. Гѝа йикѝалай адал «Купи» лаклаб акѝалтна: ам Загѝираз, дугѝридани, гзаф ухшар тир.

- Надир ви копини я, «купи-продайни» жедай хѝтинди я, - лагѝана Зуьгѝреди.

- Надиран лаклабдал члехи стха пехил я гѝа!

- Гѝикл?

- Фѝецѝра за Кѝадираз са вуч ятлани авун тапшурмишной... «Жуван Купидиз лагѝ», - жаваб гана, ада сифте яз зи гаф чилел вегѝена. Зун хѝин жавабдал сифте тажуб хѝана, ахпа жуван гѝалатлдин гѝавурда акѝуна: нубат алазни, алачизни Надиран тлвар кѝаз, ам жуван копия я, лугѝуз, чи хзанда, жуваз хабарни авачиз, садакай хайи хва хѝанвай, муькуьдакай - тахайди. Кѝадираз хажалат хѝанвай, закай адаз хѝел авай, Надирни, гѝелбетда, таклан хѝанвай. За Кѝадир жуван патав гѝана, кѝужахда кѝуна, патав ацукѝарна, лагѝана: «Чан бала, вун зи члехи хва я, заз вунни кланзавайди я, вунни зи копия я...Гѝвечли аялдикай гзаф рахун вири хзанра, клвалера адет я, гѝакл хѝайила чунни, белки, гзаф рахазва...Вун члехи я,

вун са еке гада я. Вуна ихътин куьлуь-шуьлуьйриз фикир гумир...» Ам гъавурда акбуна, зи тапшуругъ кьилиз акбудиз фена.

- Аялар я ман... Къадиразни чан-рик1 к1анзава эхир...

- Заз са камаллу агъсакъалди несигъат гана: «Садрани жуван аялар гатамир. Пелни ч1ур ая, гъарайни це, пип1ени акъвазара, амма гъил хкажмир... Ч1ехи хцин кефи хамир, ам гъвеч1и хцин вилик виляй вегъемир... Бубадин лап1аш аялдин рик1елай рекьидалди алатдач, дидедин лап1аш галукъай аял куьк жеда».

- Гъикъван камаллу несигъат я?!

- Зун гила чи халкъдин са къисадин гъавурда дуьз акбуна.

- Ам гъихътин къиса я?

- Са дишегълиди вич рекьидайла гъуьлуьз веси туна: «Зун кьейила, зи гъилер ат1ана, къавук тур. Вуна хкидай дишегълиди зи аялар, вичиз хъел атайла, зи гъилералди гатурай»... Тахай дидеди, вичиз хъел атайла, гъуьлуьн аялар абурун дидедин къуранвай гъилералди гатаз хъана. Яхун хъун лазим тир чкадал аялар гумрагъ жезвай. И сирдай къил акбудун патал тахай диде са арифдардин патав фена, адани лагъана: «Куь аялриз хайи дидедин гъилери т1арзавач, балакъададикай хуьзва, куькарзава».

Загъира, са вуч ят1ани вервирд ийизвай хъиз, лагъана:

- Дидейри чун, чеб кьейилани, хуьзва...

- Эхь...

- Вунни диде я...

- Эхь...

- Заз вун, зи балайрин диде, жуван балаяр гъар юкъуз сагъ-саламат акун, и япарихъ сиргъаяр галайда хъверун бахт я...Куьн хъсан я. Куь хатурдай зунни хъсан я. Са ц1ийи хабарни ава.

- Гъихътин хабар ят1а?

- Зун Нью-Йоркдин Дуьньядин Халкъарин Академиядин членвиле къабулна. Ингъе! - пенжекдин къултухдай мич1и вили рангунин жилд алай диплом акбудна.

- Ваз шагъидатнама!

Папа диплом къачуна, ван акъалтна к1елна, ашкъи авачиз лагъана:

- Мубаракрай! Идай пулни къвезвайтла хъсан тир ман. Абуру вавай къачуначтла!

- Ваз кланзавайди пул я, - Загъир бейкеф хъана. - Абуру завай пул къачунач. Я за гунни ийидачир. Заз, са бязибуруз хъиз, пулдихъ къачур алимвилинтлар, тапан диплом герек туш!

Загъиран фикирда вуж аватла, Зуьгъре гъсятда гъавурда акбуна.

СССР-дай Рагъ аклидай патан уьлквейриз хъфей бязи фендигар инсанри тапан академияр тешкилна, Россиядин алимриз чарар ракъурна: «Гъуьрметлу фулан кас! Чна ви илимдин клвалахриз еке къимет гузва, чаз куьн Дуьньядин халкъарин академиядиз къабулиз кланзава. Рази ятла, куь документар ва пуд виш доллар агъадихъ галай адресдиз ракъурун кланарзава. Саламралди квехъ агалкъунар хъана кланзава Академиядин Президент».

Ихътин теклифдин чарар Магъачкъаладизни хтана...Фендигарривай анжах са Загъир алщурариз хъанач: са жавабни ганач

Уьлкведа власть дегиш хъайила, пудкъанни цлуд йисуз кардик хъайи дуьз, хийирлу къайдаяр ва къанунар къуватдай вегъена, абур пис я, лагъана (гъатта гъукуматди, завутди ва я фабрикти пландални клвалахунни зарар я къван!), базардин къанунар къуватда туна. Нетижада яшайишдин, сагъламвилинтлар, культурадин, образованидин, илимдин...рекъер-хуьлер, шартлар, куьмекар гунар - вири пулдихъ хъана. Пландикай хкатай завутарни фабрикар акъвазарна, колхозарни совхозар чклана, фляеярни лежберар бейкар хъана. Клвалахдик квачир зегъметчи инсандихъ пулни авач, пул авачтла, вун садазни герек авач, вавай институтда клелизни жедач, ваз духтурди куьмекни гудач. «Чаз цлийи демократри пулдикай аллагъ авунва, - лагъанай Загъира са митингдал. - Чаз базар, ада къазанмишзавай къацлай пулар герек авач. Чаз халкъдин хийир патал зегъмет члугвадай шартлар, клелун, образование къачун ва илим чирун герек я. Чи аллагъ илим хъун лазим я!»

Базардин шартлари - вири маса гуз ва маса къачуз хъуни - агъавалзавай уьлкведа вишералди, агъзурралди цлийи институтарни университетар, гъатта академиярни арадал гъана. «Коммерческий», яни «Алвердин», тлар алай

идарайри пулдихъ дипломар, алимвилин т1варар гуз башламишна. Уълкве тапан кьилин образование авай инсанрай, тапан илимрин кандидатрайни докторрай, тапан профессорайни академикрай ац1ана. «Дербент шегьерда яхц1урдалай виниз тапан колледжарни институтар, университетарни академияр ачухнава. Са к1вале гьакьдай институт жедани?! - кхьенай Загьира вичин са макъалада. - Абурун тапан дипломар гвай «пешекарри» чи мектебра, карханайра, идарайра к1валахзава, чи халкъ савадсуз ийизва. Абуру гузвай зарардикай чи гьукумдарриз чизвачни? Чизва, анжах са серенжемни къабулзавач. Вучиз лагьайт1а капиталистриз, хузаинриз, чиновникриз савадсуз халкъ, савадсуз фялеяр герек я: абур, лук1ар хьиз, регьятдиз ишлемишиз жеда. Гьайиф хьи, чи са бязи инсанризни тапан дипломар к1анзава: тапан институтриз пул гана гьахъзава, вилеризни такур предметрай пулдихъ кьиметар къачузва... Пул гана, к1валахални акъваззава».

- Я стха, гьукуматдин институтрани студентриз лазим къадар чирвилер гузмач эхир. Экзаменра кьиметар пулдихъ эцигзава... Нетижда жегьил муаллимривай мектебда тарс гуз жезвач, жегьил духтурдивай азарлудаз раб ягьиз жезвач... Ихьтинбур пешекарар яни?!

- Вун гьахъ я... Студентри, алатай йисара хьиз, к1елзамач... Абурувай гьар са тарс к1елун, чирун истемиш тийизвай муаллимрин тахсирни ава.

- Виликдай медицинадин институтда тарсар чир тийизвай сад-вад студентдиз муаллимди лугьузвай: «Вакай духтур тахьун мумкин я, амма кьилин духтур хьун мажбур я». Гила вири студентриз кьилин духтурар жез к1анзавай хьтин я.

- Пул гайила, кьилин духтур анихъ амуькьрай, министрни жезва. И кар студентриз къеп1ина амаз чизва.

Газетри, са зурба вакъиадикай хьиз, хабар гана: Дагъустанда Милли академия тешкилна. Адан член - академик хьуниз Усмановазни теклифна, алимди разивал ганач, лагьана:

- Заз гьукуматдин Академиядин филиалда к1валахун, профессор хьун бес я. Заз тапан академиквал к1андач.

Загъирахъ галаз к1валахзавай Мамед Мамедов аниз ашкъидалди гъахъна, академиквилин диплом гваз к1валахал атана.

- Вуна тапан академик хъуникай вучда?

- Зи Хивда садазни, халис академик вуж я, тапан академик вуж я, чизвач. Академик - академик я. Ингъе, чун яргъал фин тийин: вун, ч1ехи агалкъунар авай алим, академик туш; зун, гъвеч1и агалкъунар авай алим, академик я! - шаддаказ малумарна ада.

- Гъа т1варц1ин къулухъ са зат1ни галач эхир.

- Т1вар хъайила, карни жеда. Инсанри газетдай к1елда: Профессор Усманов... Академик Мамедов... Тафават авани?!

- Ава, еке тафават ава! - Загъира ягъанатдин хъверна. - Яда, вун алим я, вун, белки, академик хъуниз лайихлу я... Ваз хътин дипломар илимдихъ галаз са алакъани авачир инсанризни: чиновникриз, шаирриз, инженерризни ганва эхир! Им гъихътин академия я?! Им нин академия я?!

- А суалар, стха, вуна чи Президентдиз це.

- Гъи Президентдиз?

- Вири президентриз: чи Милли академиядин, Дагъустандин ва Россиядин.

55.

Загъира Ельциназ сес гана – Москвада.

Газетдай зарафатдинни русвагъдин шиир к1елна. Ам ихътин манадинди тир: *Боря ва Миша - къве кац базардал кик1изва; юкъуз кик1изва, йифиз абуру санал чуйнуьхзава...*

Загъир тажуб хъанай, ч1алахъ хъаначир. Ада вичивай хабар къунай: «Яраб Горбачеванни Ельцинан гъерекатар сад-садахъ галаз алакъалу ят1а?»

Дагъустанда, капитализмадин девирдин бегъер яз, пулдихъ к1елдай, высший образование къачудай институтар пайда хъана. Ихътин са коммерческий, яни алвердин, институт Магъачкъалада Загъиран хъсан таниш Абас Магъамдалиевани ачухна. Гъукуматдин институтрик ва университетрик экеч1дай чирвилер авачир жегъилри «Магъамдалиеван институтдиз» (ц1ийи институтдал ихътин т1вар акъалтна) гъерекатзавай.

Абас Велиевич химиядин илимрин доктор, профессор, университетдин химиядин кафедрадин зеведиш тир. Адаз вичи регьбер гузвай лаборатория ва ц1удалай гзаф аспирантар авай. Вичин пешедай дерин чирвилер авай алим яз, Абас Велиевичаз университетда гьурмет-хатур ийизвай. Ада алвердин институт ачухнавайдакай хабар хьайила, Загьир тажуб хьана: «Университетни гьилий ахьайзавач, институтдин ректорни хьанва. Вич гагь сана, гагь масана ава... Ихьтин, инсанар алцуларзавай, крарик кьил кутаз, Абасаз вуч кими тирт1а? Пул бес жезвачт1а? «Ректор» лугьудай т1вар к1анзават1а?»

Уьлкведа ачухзавай коммерческий институтриз ва гьукуматдин институтрин филиалриз Загьир сифте йикъалай акси тир: ахьтин чкайра студентриз чирвилер ваь (пешекар муаллимар авачиз, чирвилер ни гурай?), анжах пич1и дипломар гузвай.

Университетдин дегьлизда Абас дуьшуьш хьайила, Загьира адаз институт ачухун мубаракна, лагьана:

- Агалкьунар хьурай! Гила чи республикада химикар гзаф жеда.

- Химикарни гзаф жеда, физикарни! - ц1ийи ректордиз шад хьана. - Вун чи институтдиз ша, - адрес лагьана. - За ваз физикадай сятер кхьенва.

- Завай ихтиярни хабар кьун тавуна?

- Вун рази жедайди заз чизва. Бес вуна дустуниз куьмек гудачни? - ада гьасятда Загьиракай вичиз дустни авуна.

- Куьмек?! - Загьир кьве рик1ин хьана: «Ваз дуст лугьузвай инсандиз ваь гьик1лугьун?»

- Килигда, - кьат кими жаваб гана Загьира.

Кьве йикъалай Абас Загьираз зенг авуна.

- Вун атанач хьи? - жузуна. - Пака, нисинлай кьулухъ, документрин копиярни гваз ша. За вун гуьзлемишда.

Ваь лугьуз тахьана, Загьир фена... Советрин девирда хуьруьн майишатдиз герек техника акьудай, гила банк1рут1 авунвай заводдин контордин варарал Магьамдарован институтдин т1вар ала. Дегьлизда са рак1арал «Ректор» кхьенва, Загьир аниз гьахьна. Ч1ехи столдихъ, ч1улав тумаждин куьсруьда, са хара чарар

вилик эцигна, Абас Велиевич агъайнидаказ ацукънава. Адан далудихъ галай цлал Ельцинан шикил ала.

Ректорди Загъир Седирович гъурметдалди къабулна, столдихъ ацукъарна, адаз Ельцинан шикил бегенмиш тахъайди къатлана, лагъана:

- Регъбердиз гъурметна кланда.

- Рази я.

- Ви документар гице, - абур къачуна, са вил ягъна, лагъана: - Са арзани кхъихъ, - чарни ручка вугана. - Къенин йикъалай за вун профессордин зур ставкадал къабулзава.

- Хъсан я, - Загъира арза вугана.

- Расписание бегъем туькленвач... Вавай пака гъа и вахтунда къвез жедани?

- Эхъ.

- Пака чна ваз физикадин факультетдин сад лагъай курсуна физикадай сад лагъай лекция эцигзава. Рази яни?

- Эхъ.

- Програма ваз чизва. Гъа вуна клвалахзавай факультетдин програма я

- Абас Велиевич? за лекцияр клелдай физикадай чи университетдинни ви институтдин арада гъихътин тафават жеда?

Са легъеда жавабдихъ къекъвена, ректорди лагъана:

- Еке тафават жедач, гъвечли тафаватни тахъана амуькьич.

- Гъавурда акъунач, - Загъир хъуьрена.

- Гъа гъавурда зунни авач, - хиве къуна Абаса.

Гила къведни, са цлийи кар ийизвай ва ам гъелелиг квелди куьтягъ жедатла чин тийизвай инсанар хъиз, дугъридаказ хъуьрена.

Клвале Загъира пака клелдай лекциядиз гъазурвал акуна. Магъамдарован институтдиз фена, физикадин факультетдин сад лагъай курсунин студентар ацукънавай клвал жагъурна. Зенгинихъ галаз аудиториядиз фена, салам гайила, адан вилик са гъапа авай жегъилар къарагъна. Абур ацукъарна, вичин тлвар ва тарс гудай предмет лагъана, Загъир Седировича жузуна:

- Сад лагъай курс вири гъа и цликъвед кас яни?

- Эхь.

- Чалай гъвечли курсар ава, муаллим: математикрин курсуна вад кас ава.

Яхцлурни цлудалай гзаф студентар авай курсариз лекцияр клелиз, абурухъ галаз тежрибадин тарсар тухуз вердиш хъанвай муаллимдин гуьгъуьлар члур хъана: ам гъилер куьрс хъана, лугъуз гъазурнавай гафарни риклелай алатна, куьмексуз амуькна; адаз гъа исятда инай хъфиз клан хъана, анжах «и балайрин вуч тахсир я?» фикирди ам акъвазрна.

- Лекцияр клелун патал за квез мектебда физикадай вуч чир хъанатла тайинарда. За суалар вугуда, куьне жавабар це. Рази яни?

Усманова регъят суалрилай башламишна: Физика вуч гаф я? Физика вуч предмет я? Физика чаз гъина гереке къвезва?.. Са суалдизни студентривай тамам жавабар гуз хъанач.

- Я балаяр, куьне мектебда клелай тушни?

- Клелайди я.

- Квез физикадай тарсар хъанани?

- Хъана.

- Бес зи суалриз жавабар вучиз гузвач?

Студентар, сиве яд къунвайбур хъиз, кисна.

- Квевай рахазни жезвачни ?! - Усмановаз хъел атана. - Зун гъиниз аватнава?

- Я муаллим, чун вири, са экзаменни къун тавуна, пулдихъ къабулнавайбур я, - лагъана са руша. - Чаз мектебда ви физика, ахвара хъиз, акуна.

- Зун гъукуматдин институтдик акатнач, са йис гъавач къин тавурай, лагъана, коммерческий институтдиз гъахъна, - хиве къуна са гадади.

- Ваз, чан муаллим, ина чирвилер авай студент клан жемир.

- Бес за лекция низ клелда?

Студентрин къилер хура гъатна.

- Сагърай. Зун мад иниз хкъвезмач! - вичин папка къахчуна, Загъир Седирович ректордин патав фена.

- Вуч хъана?! - Абасаз физикадин муаллимдин гуьгъуьлар члур хъанвайди акуна.

- Вуна институтдигъз къабулнавайбур юкъван мектеб къуьтягнавай жегъилар яни, тахъайтла колхоздин фермадай гъанвай данаяр?! - жузуна Загъира.

- Акъваз, я стха, я гъурметлу профессор. Вуна вучиз чи студентар данайрай къазва? - ректорди вич бейкеф хъайиди къалурна.

- Вучиз лагъайтла абуруз физикадай «йикъ» лагъай члални чизвач.

- Физикадай чизвачтла, химиядай чизва хьи.

- Вуч? Химиядай чизва? Вун зал хъуьрезвани?

- Ваъ, я стха. Накъ заз гъа сад лагъай курсуна са руша химиядай тамам жавабар ганай.

- Са студентдикай курс жедани? Са экзаменни къун тавуна, пул гваз атайбур вири къабулиз, види институт туш, 20-30-йисара инсанрин савадсузвал квадарун патал чи хуьрера ачухай «геже курсар» я. За савадсуз студентар авай чкада к1валахдач! Зи документар гехце.

- Вуна зав вугайбур документар туш, абурун копияр я. Вуна абурукай вучда? Зав гумукърай. Белки, мад герек хъайитла.

Загъир, къиле, залан затла акъур хъиз, ван гъатна, гуьгъуьл члур хъана, Магъамдарован институтдай экъечлна. Ада вичин къилел атай дуьшуьшдикай суьгъбет авурла, гъаятда сейрзавай таниш муаллимди лагъана:

- Вун хъфиникай Абасаз стлунни гъайиф жедач. Адаз к1анзавайди вун туш, ви документар я: Москвадай къведай комиссиядиз ада вичин институтда к1валахзавай докторрин, профессоррин документар дамахдивди къалурда.

- Бес атайбуруз студентрин чирсузвилер аквадачни?

- Институтдин вири кимивилер Каспидин къизил балугъдини Дербентдин коньякди басмишда. Москвадай къвезвайбурни чан алай, нефс авай, нез-хъваз к1андай инсанар я.

56.

Девир зарб кваз дегеш жезва.

Загъираз аквазва: образование, илим къиметсуз жезва, к1вачерик аватзава. Ада фикирзава: «Цлийи капиталистриз савадлу инсанар герек авач, абуруз авамар к1анзава, луклар хъиз, ишлемишдайвал...»

Зуьгьре, гъиле паспорт ва телеграмма чуьквена къуна, вилер накъварив ацлана, вилик квай тамождин къуллугъчидиз килигзава. Адан далудихъ Загъирни Къадим акъвазнава. Зуьгьреди, рахадай къван ванер ифена, мад сефер лугъузва:

- Я стха, зун Кцлара ханвайди я, ингъе зи паспорт! Зи диде къенва! Ингъе тел! Зун ахъая, заз жуван диде ахкурай!

- Жедач. Цлийи закундалди къецепатан паспорт кланда.

- Цлийи закон накъ акъатнавайди я. Зун къецепатан паспорт къачуз агакънавач... Бес за жуван къенвай диде кучукдачни?! За ваз минетзава: зун ахъая! Ина закон члурун авач.

- Жедач...

- Ваз диде авай тушни?!

- Ваъ, - къуллугъчиди ягъанатдин хъверна.

- Ваз рикл авай тушни?!

Са жавабни тагана, къуллугъчи сергъятдила элячли из кланзавай нубатдин граждандихъ галаз рахаз эгечлна.

- Ви рикл, зи рикл хъиз, тлар хъуй ман, инсафсуз, - Зуьгьре шехъна, гъульуьхъ элкъвена. - За гила вучда? За низ шазда ийин?

- Я руш, рахуникай са файдани авач, - лагъана Загъира. - Зун адахъ галаз тлимил раханани?! Чун и дар чкадай экъечлин. Ша, - буба, диде ва хва яваш-яваш инсанрин юкъвай экъечлна, рекъин ачух чкадал акъвазна. Абур суткайралди муькъвелей элячли тежезвай инсанрин къал-макъалдиз ва шел-хвалдиз, абуруз пулдихъ чпин куьмек теклифзавай арачийриз килигзава.

- Инихъ иеси авай тушни?! – жузунзава Зуьгьреди. – Ина къанун авай тушни? Им вуч къиник я? Им вуч мусибат я?

- Иеси авайтла, инсанар гужуналди клеветдайдни?

Цлуд-цлувад йис вилик ачух, секин СДК-дин муьгъ вацлун эрчли патай аквазмач: адан вилик зурба варар, цаз алай симер члугунвай рекъер, тамождин,

милициядин, духтуррин ва маса идарайрин къуллугъчияр ацукъдай тахтадин гъвечли квалер эцигнава. Рехъ инсанри, машинри къунва, адан къве патани, лацу, рагъул къванер авай къере, пар члугвадай вагъунар хътин яргъи машинар-фураяр акъвазнава, на лугъуди, уълкведа авай къван вири фураяр Самур вацлун къерез гъалнава.

СССР чклана, Азербайджандикай къилди гъукумат хъайила, лезги халкъ къве гъукуматдик, Россиядикни Азербайджандик, акатна. Са халкъдин арада клеви сергъят эцигдач, ам экуъди, яни ачухди, жеда лугъунар, хиве къунар таб хъана, акси яз, сергъят къвердавай клевиди ийизва: бала дидедивай, вах стхадивай, мирес варисдивай къакъудзава.

Лезгийриз къилди республика герек я лагъайбур, «Садвилин» гъерекатдин активни иштиракчияр Азербайжан Республикадин душманар яз малумарнава: абур Азербайджандиз ери ахъайзавач, эгер хатадай атун хъайитла, душтагда твадайвал я. Ихътин «душманрин» сиягъдик Загъиран тварни ква, гъавилай ада Къибле Лезгистандиз финикай, рикл алай яран диде эхиримжи рекъе туникай гъич фикирни ийизвач, ам вичин куьгъне «Жигулида» аваз паб муькъвелей алудиз атанва.

Усмановрин патав итим атана, арачиди яваш ванцелди жузуна:

- Квекай атла патаз шумуд касдиз физ кланзава?

- Са касдиз, - Загъира вичин паб къалурна. – Кцлара адан диде кечмиш хъанва, кучудиз агакъна кланзава.

- За акъудда. Са кас атла патаз акъудунин къимет агъзур манат я: члехи пай варарал алайбуруз гузвайди я, амайди заз жезва.

- Вув, гъакъван гзаф?! – Зуьгъредай гъарай акъатна. – Им чан аламаз хам алажун я хъи!

- Им Советрин девирда адетдин муьгъ тир, ахпа идакай Къизилдин муьгъ хъана, гила Бриллиантдин муьгъ хъанва. Къиметарни хкаж жезва, дережани. Куьн рази туштла, разибур гзаф ава. Зун фена!

- Акъваз, чаз маса чара авач, - артухан рахун-луьклуьн тавуна, Загъира пул акъудиз тади авуна.

- Гърдавай икван пулар къачуз хъайила, варарал алайбуруз йикъа гъикъван жезва?

- Ибур пулар яни? Кепекар. Пулар, хала, атла пар авай машинар, фураяр йифиз муъкъвьяй акъуддайла, агъзурралди къачузвай долларар я.

- Гъакъван пуларикай абуру вучзаватла?

- Атла хътин кваллер эцигзава, - арачиди гъил туьклуьрна, яргъалай аквазвай яру кипичрикай эцигнавай зурба дарамат къалурна.

- Вув, халкъдин агъ галай, инсанрин накъварай къеженвай пулар жуван авадандик кутаз жедани?!

- А суал, хала, вуна гъабуруз це.

- А «гъабур» вужар я?

- Халкъдин иви хъвазвай зилияр, куьн тарашзавай ампаяр!

- Вун «гъабурук» акатзавачни?

- Ваъ, я хала. Зун са пешка я. За гъабурун жибинар ацлурзавайди я.

- Ма, - Загъира арачидив агъзур манатдин чар вугана.

- Ша, - пул шалвардин хъуцл ягънавай жибиндиз чуькъвена, арачи тади кваз инсанрин юкъваз гъахъна. Зуьгъреди адан гуьгъуьниз чукурна.

... Загъир мад СДК-дин таможнидал атана, Кцларай хтун лазим тир паб гуьзлемишиз акъвазна. А патаз физ кланзавай инсанрин ва машинрин къадар са гъафте вилик акурдалай са клусни тлимил хъанвач, белки, артух хъанватла. «Агъзур йисара са миллет яз, са беден яз арадал атанвай, яшамиш жезвай халкъ сергъятдивай чара жезвач, - фикирзава Загъира. - Ам я чарани жедач... Са беден къве чкадал пай жедани?!»

Зуьгъре хтана, гъуьлуьхъ галаз сад-къве гаф рахана, машинда ацукъна.

- Зун кичл къван галатнава, чан Загъир, - лагъана ада.

Загъира машиндиз худ хана, паб рекъин къерехрал эцигнавай квалериз, кафеьриз, ресторанриз килигзава, гзафбурални виле акъадай тварар ала: «Азадвал», «Алпан», «Дуствал», «Къавкъаз», «Мирес», «Садвал», «Самур»...

- Инсанри вуч гуьзел дараматар эцигзавачни?! - гъейранвал авуна Зуьгъреди.

- А гуьзел, зурба дараматрин члехи пай таможнидин къуллугъчийринбур я.

- Таможнидал халкъдин хам алажзавай ампайринбур?!

- Эхъ.

- Вув, заз и дараматрин цларикай инсанрин накъвар к1вахъзавай хъиз жезва...
Абурук зи накъварни ква... Гъарам хъуй чпиз! Гъич рик1ин секинвилелди
ишлемишиз тахъурай! – агъ авуна.

- Ахарармир, бике.

- Бес за вучин?! Абуру зи рик1 ат1ана хьи!

- Ят1ани, вун хътин камаллу инсандиз, муаллимдиз, кутугнавач.

- Зи рик1ин ц1ай рекъизвач эхир!

57.

Загъиран лаборатория агална – вад алим к1валах авачиз амукъна. Абурукай
садаз, жегьил алим Фазилаз, Америкадай текнифна, ам к1валахиз гъаниз фена.
Загъиразни теклифна, ам рази хъанач: «Зун жуван ватандай санизни, са
пуларихъни фидач... Чун, дуъз пешекарар, вири къецепатан гъукуматриз фейила,
бес чи аялриз, студентриз, аспирантриз тарс ни гуда?»

Загъир университетда ава... Ам ректордиз хуш туш.

Тапан институт. Ик1 лугъузва Загъира коммерческий институтдиз.

Ам ихътин вузриз акси я: абуру образование гузвач, пулдихъ дипломар маса
гузва ва тапан пешекарар акъудзава...

Артухан кепек къазанмишун пата лам вич физик Абасан тапан институтда
к1валахуниз мажбур хъана.

- Са зат1ни чин тийидай, я чириз к1анзавачир ябуйриз къени къиметар гъик1
эцигин? Эхир за Абасаз лагъана: жуван студентриз къиметар жува эхциг, зун
хъфена!

Загъиран хзандин гъал югъ къандавай усал жезвай.

Гъвеч1и хва базардик экеч1на. Эмиратриз фена... Мусурман хъана...

Загъир нубатдин сефер хуъруъз хъфейла, ина Агъмедни авай. Кимел дуъшууш
хъайила, Загъираз вичин ч1ехи дустунин чиник серин кваз акуна.

- Хъайи-тахъай авани, муаллим? - жузуна Агъмеда.

- За ваз вуч лугъун? Лугъун тавуна, гъик1 тан?

- Вуч хъана?!

- За жуван к1валерик кутун патал къачуна, Дербентдай хканвай ц1икъвед дак1ар чуьнуьхна...Къвед алама...

- Ни? Мус?

- Чидач...

- Милицадиз хабар ганани?

- Гьелелиг ваь.

- Вучиз?

- Шак фидай кас ава.

- Вуж я?

- Чи мирес Шабут1.

- Жеч, яда?!

- За гъак1 фикирзава...

Суьгьбетрик кваз абур Агьмеда ц1ийи к1валер эцигнавай чкадал фена.

- Уьлкведа общественно-политический къурулушдихъ галаз, - лугъузва Агьмеда, - гзаф инсанрин, иллаки жегьилрин, къилихарни ч1уру патахъ дегиш хъана: угъривал, къачагъвал, ягъун-къиникъ, гъашервал, хъач ч1угун гзаф хъанва...К1валерал дап1ар алачиз вердиш хъанвай хуьрерани угърияр пайда хъанва...

- Эхъ, - тестикъарзава Загъира.

Багъдин са пип1ел Бакароврин куьгъне к1валер, муькуь пип1ел накъвадин керпичрикай эцигнавай къве мертебадин гъвеч1и к1валер ала. Ц1ийи к1валерик гьелелиг рак1арар, дак1арар квач, анжах къав шифердалди к1евирнава.

- Ингье, стха, за и аваданлух эцигиз къад йисалай гзаф хъана: Советрин власть амаз башламишай тир, чи къилел аватай капитализмани куьгъне жезва, гилани арадал атанвач, - Агьмеда вичин к1валер къалурна. - Ц1и дак1арар кутада лагъай тир, гъабурни чуьнуьхна.

- Милицадиз хабар гана к1анда.

- Зи шак физвайди мирес я эхир...

- Ви мал чуьнуьхайди мирес туш, угъридикай мирес жедач, ам душман я.

- Яз гьакI я.

- Милициядиз физвани?

- Яда, угъриди зи дакIарар вичин кIвалерик кутунва эхир!

- Лап шир хъянаватIани, милицади-криминалистки абур гьина, мус, гьихьтин кIарасдикай, гьи устIарди авунатIа, тайинарда.

- Ша-ди, - Агьмед рази хъана.

... Пакамахъ Самургандиз райондин милициядин кьве кьуллугъчи атана. Абуру дикъетдивди дакIарар алай чка, абур угъриди тухун мумкин тир рехъ ахтармишна, Агьмедавай ва кьуншийривай силис кьуна... Чьунуьхай дакIарар чкадал аламайбуруз ухшар тирди, абурун умуми лишанар тестикъарна, шак физвай касдин кIвализ фена. Агьмедан миресди вичин кIвалерик квай куьгьне дакIарар хкудна, цIийибур кукхунвай: сувагъар хъянавай, ширер ягъиз ва шуьшеяр тваз агакьнавачир. Кьве милиционер, Агьмед, Загъир ва са шумуд кьунши акурла, ШабутIак зурзун акатна.

- Ингье зи дакIарар я! - Агьмедай шад гъарай акъатна.

- Абур зибур я! Абур за са гьафте вилик кьачурбур я! - гъарайна иесидини.

- Акъваз, граждана! - лагъана, милициядин яшлу капитанди кIвалин иесидихъ элкьвена: - Чаз Агьмед муаллимдила арза атанва: адан кIвалаяй цIикьвед дакIар чьунуьхнава, шак вал физва.

- Я чан мирес, ви шак зал вучиз физва? Чи хуьре угърияр тIимил авани? Шегъредин кьерехдал алай хуьр я, машин гвайдаз ачух гъаятдал алай дакIарар чьунуьхун четин няни?

- Акъваз, - лагъана капитанди, - инал суалар за гузва. Вуна и дакIарар мус, гьинай ва нивай кьачуна?

- Са гьафте вилик, Белиждай...

- Нивай?

- Чидач... Рекьин кьерехдал маса гузвай...

- Чна вун Белиждиз тухуда. Вавай чаз дакIарар гьиннилай, нивай кьачунатIа кьалуриз жедани?

- Чидач...

- Агъмед муаллим, вавай Дербентда дакларар нивай къачунатла къалуриз жедани?

- Эхъ. Шегъердин промкомбинатдай. Заз квитанция ама.

И арада милициядин къвед лагъай къуллугъчи, жегъил лейтенант, квалерик кутунвай дакларриз килигзамай. Ада садлагъана гъарайна:

- Агъмед муаллим, инал ша!- Агъмед агакъайла, даклардин вини гуърцелдал члулав каранадашдал кхъенвай «Б.А.» гъарфар къалурна. - Ибур вуна кхъейбур яни?

- Ваъ. Зи заказдал устларди кхъена жеди ман.

- Куънни вири инал ша, - тлалабна лейтенантди.

Милициядин къуллугъчийр мад са шумуд даклардиз килигна: абурални заказ гайдан фамилдин ва тварцлин сифте гъарфар алай. Капитанди Шабутлавай жузуна:

- Ви даклараррал Бакаров Агъмедан твар вучиз алайди я?

Шабутл, мез къуна, амукъна. Адаз капитанди лагъана:

- Икъван члавалди чун шаклу тир, гила, дакларрал алай кхъинар акурла, шаклувал михъиз квахъна. Бакаров Агъмедан дакларар вуна чуънуъхайди хиве яхъ, тахъайтла чна вун исятда райондиз хутахда, - лагъана капитанди. - Ана вав хиве къаз тада. Ихътин угъривилияй суди ваз къуд-вад йис карни атлуда.

Бедендик зурзун акатна, чинин рангар дегеш хъана, вилер накъварив ацлана, Шабутла шел кланвай ванцелди лагъана:

- Чан мирес Агъмед! Завай эрчи гъилив чапла гъил атлун хъана... Ви дакларар иер акур зи вилер авахърай! Абурал темягъ фейи зи нефс акъатрай! Чан мирес, багъишламиша... Зун дустагъда тваз тамир... Ви арза къачу!

Куъгъне куъсруъдал ацукъна, милициядин къуллугъчийри акт кхъена, тахсиркардив ва шагъидрив къулар члугъваз туна.

- Гила за вучда?! - жузуна куъмексуз хъанвай угъриди.

- Вуна исятда вири дакларар хкуд хъувуна, алай чкадал хутахда. Пакамахъ, сятдин муъжуъдаз, милициядин идарадиз къведа, МА, имни ваз повестка! - хабар гузвай чар вугана. - Амай суъгъбетар чна гъана хъийида.

- За... За исятда вири дакларар чкадал хутахда... - хиве къуна Шабутлая.

Загъира милициядин къуллугъчияр ва Агъмед вичин стхадин квалезилифарна. Фу незвай суфрадихъ капитанди лагъана:

- Ихътин, миресди миресдин мал чуънуъхай, са дуъшууш чи къунши райондани хъанай. Анжах а дуъшуушдин эхир лап туъкъуълди я.

- Яраб гъихътинди ятла? - жузуна Агъмеда.

- Чи Синин хуърерин вини къиле Хутар лугъудай са гъвечли, ва-цлуд квалеликай ибарат, хуър ава. Ана яшамиш жезвай инсанарни вири са фамилия алай миресар-варисар я. Абурукай са жегъил итим, члехи дараматар эцигзавай инженер-прораб яз, хзанни галаз Магъачкъалада яшамиш жезвай. Хуъре адаз са мертебадин квалер ва багъ авай, вични мукъвал-мукъвал ватандиз хквезвай. Гъар сеферни ада баомак алай амлеяр илифарзавай, гатуз абур ял ягъиз, кеф члугваз Куъреда машгъур Шембидин булахдал тухузвай... Са сеферда адав хуърйя къайи хабар агакъна: бес ви квалеле авай ажнас чуънуъхна... Тадиз хъфена, килигайтла, ракларал алай даплар ханва, халичаяр, рухар, стол, стулар... амач. Инал миресарни кватл хъана. Вири фикиррик акатна: угъри вуж хъуй, вуж тахъуй... Иесидин шак вичин къуншидал алай квалерин иесидал фена... Веклегъвална фена, килигайтла, квахънавай вири затлар гъадан квалеле ава... Угъриди чуънуъхнавай ажнас иесидив вахгана, анжах иесидивай ам суддз вугуз хъанач: мирес дустагъда тун намусди къабулнач. Вичи икъван гъуърметарзавай мукъва инсанди вичиз ихътин душманвал авун прорабдивай эхиз хъанач: ам са гъафтедила, рикл пад хъана, къена...

- И дуъшуушдикай за «Шарвили» газетдай келнай, - лагъана Агъмеда.

- Эхъ, - лагъана Загъира. - Чи уълкведа гъакл хъанва: угърийри девир гъалзава, абурун алчахвилер эх тежез, намус квайбур рекъизва.

58.

22-апрель Загъиран хзанди гъар йисуз, сувар хъиз, къейдзава. И йикъал Загъира ва Зуъгъреди чеб хайи йикъарни хканва.

Цинин суварик Москвадай атанвай багъа мугъманар: Михаил Исаков ва Ахцегъви Ильясни акатна.

- Им вуч югъ я, куьне ик1 жуматдаказ кьейдзавайди? – жузуна Ахцегъви Ильяса.

- 22-апрель чи хзандин тарихда сад лагъай важиблу рекъем я, - и йикъан важиблувал кьейдун патал Загъира кьве вакъиадин т1вар кьуна: 22-апрелдиз Владимир Ильич Ленин хана ва чи, зинни Зуьгъредин, мехъер хъана.

Загъир Седировичак гзаф месэлайри кьалабулукх кутазва: уьлкведа социализм чук1урна, капитализм эхцигайла, халкъдин гьал-агъвал, кьанажагъ ва савадлувал югъ-къандавай агъуз аватзава; газетри, радиоди ва телевизорди инсанрин япара пул, девлет, тарашун, ягъун-къиникъ, гъашервал твазва; илимди агъавал авуна к1анзавай уьлкведа мектебрилай миск1инар гзаф хъанва; президентри кешишриз теменар гузва ва гьукуматдин пуларихъ килисаяр эцигзава; гъавая гузвай образование ва медицина пулдихъ хъанва; коммерческий институтри савадсуз кадрийриз тапан дипломар гузва, абуру тарсар гузвай аяларни савадсуз яз амуькзава... «Чи ц1ийи агъайриз, капиталистриз, банкирриз к1анзавайбур савадсуз инсанар я, - фикирзава Загъира, - абур, лук1ар хъиз, ишлемишдайвал».

Образованидин ва илимдин кьимет аватзава

Мектебрра, институтра ва университетра к1валахзавай муаллимрин ва алимрин мажибар кепекар я, гьак1 хъайила, муаллимвал гадариз, алверчивал ийизвайбурун къадар гзаф жезва.

Математикадин ва физикадин факультетриз гьахъзавай жегъилрин къадарни т1лимил жезва. И хумадин вилик пад гьик1 къан? 70-йисара физикадин муаллим авачиз амуькбай вичин хайи мектеб рик1ел хтана, кьет1на: «За Самургандин мектебда жуван математикадинни физикадин к1ват1ал ахъайда. Гьафтеда садра хъфиз, базардин юкъуз У-Х1 классра к1елзавай, математикадални физикадал рик1 алай аялризгъавая тарсар гуда. Къунши хуьрерин мектебра к1елзавай аялризни кьведай ихтияр гуда».

Ихътин ниятди Загъир муаллимдик шад руьгъ кутуна. Мурад кьилиз акъудун пата ам сифтени сифте хуьруьз хъфена, мектебдин директордихъ ва муаллимрихъ галаз рахана, ахпа вири аялар к1ват1на. Вичел вири хуьруь дамахзавай ва чпиз

яргъалай аквазвай алимдиз яб гайила, гзаф аялар математикадинни физикадин к1ват1алда иштиракунал рази хъана.

- Я директор, бес чна, математикани физика я чин тийидай аялри, вуч ийида? – жузуна са аялди.

Директор мугъмандиз килигна. Фикир-фагъум авуна, Загъир Седировича лагъана:

- Чна Агъмед муаллимдиз лугъун, белки, ада ч1аланни литературадин к1ват1ал ахъай авурт1а.

Магъачкъаладиз хтана, гележегдин к1ват1алдин мурад-метлеб, программа, тарсарин тартиб ва расписание чарарал кхъена, Усманов Дагъустандин образованидин министерстводиз фена, адан ихтияр къачуна, амай месэляяр райондин Образованидин управленидихъ галаз гъялна, сентябрдиз вичин к1валах башламишна. Загъир Седировакай Математикадинни физикадин мектебдин кирам хъана.

И темайрай Усманова газетриз макъалаяр кхъизва...

Къве эгъли итимди, мет мет1е туна, суьгъбетарзава.

- Москвада гъик1 ават1а, заз чидач, - лугъузва Загъира вичин дуст Ильясаз, - амма Дагъустанда образование, илим к1вачерик аватнава.

- Завай Москва образование, илим Советрин девирдин дережада ама лугъуз жедач.

- Са ни ят1ани чи образование, илим къасухдай ч1урзава...

- Россиядин образованидин министр мектебда к1валах тавур инсан я.

- Магъачкъаладин образванидин управленидин начальник маларин духтур я...

- Абур ни хкъзава? Ни эцигзава?

Дустар сад садаз килигна, жаваб къведазни малум тир: ч1ехи къуллугърал пешекарар Президентди хкъзава ва тестикъарзава. Президентдиз нивай вуч лугъуз жеда? Къведни акъваз хъана...

- Чи аялриз, иллаки жегьилриз мектебда цлийи предметар герек я: сифтени сифте Марифат, ахпа Ватан, Халкъ, Зегьмет...Амай предметар: члал, тарих, литература, математика, физика, биология... ахпа гуз жеда.

- СССР чукурайдалай инихъ, цлувад йисан къене, чи аялриз аквазвайбур, къалурзавайбур, ванн жезвайбур алцуларун, тарашун, ягьун, къиник я... Сагъ са несил тапаррин, гьиллейрин, намердивилин, гьашервилин, хаинвилин ва дяведин шартлара члехи жезва... Ихьтин тербия хьанвай, жезвай аялрикай ватандал, халкъдал рик1 алай инсанар хкатдани? Зун шаклу я.

59.

Загьиран хзанда датлана гагъ шад, гагъ пашман вакъиаяр жезва... Къадиракай алим-физик хьана: ада Москвадин университетедатла келна, Исакован гъилик аспириатура куьтягъна ва кандидатвилин диссертация хвена. Лазим тирвал шад марекатар тешкилиз агакънач: Зуьгьре начагъ хьана, азарханада къаткурна... Дачадиз душманри цлай яна: Загьираз инсульт хьана...

Духтурди начагъбуруз сабурлу хьун, хьел тагьун меслят къалурзава.

- Уьлкведа, республикада авай мусибатар акваз, хьел тагъана, акъваз жедани, я духтур?! - вилер экъисна, хабар къуна Загьира.

Азарханадлай хтайдалай гуьгъуьниз Загьирак, папа, хзанри вуч лагъайтлани, нарази жедай ва хьел къведай хесет акатнава, жаваб яз адан сивяй векъи гафарни акъатзава. Гуьлуьлелай нарази жезвай Зуьгьредаини векъи гафар акъатзава. Къведни сад-садакай бейкеф жезва амукъзава ва къведни чеб туьнт хьунал пашман жезва. Къени са куьн патахъай ятлани жуь-жет хьана, къвед къве фикирдал атайла, Загьира папаз «алад» лагъана, папани адаз вичи лагъай гаф тикрарна.

- Вуч? Вуна заз «алад» лугъузвани? – Загьир хьилияй цавуз акъатна.

- Вун секин хьухъ, я чан итим, - хьуьтуьлдаказ лагъана Зуьгьреди, – ваз мад пис жеда гъа! Ам вуна заза лагъай гаф я, зи сивяйни ваз ахкъатна.

Са жавабни тагана, Загьир хух къуна ацукъна.

Зуьгьреди магнитофон кутуна, лезги халкъдин «Къакъан дагълар» манидин ванн акъатна. Загъиран вилерикай хайи дагъларин ц1иргъер фена, дамарра аламатдин хъуьтуьл селлер къекъвена.

Зуьгьре ц1ун к1вализ фена, гъуьлуьн рик1 алай хуьрек гъазурунал машгъул хъана. Загъиран нерихъ нехуьн ч1ахар зурзавай ниэр галукъна, иштягъ ачух хъана, сивиз ц1аран яд атана... Са арадилай залдиз хтана, Зуьгьреди жузуна:

- Я кас, за ваз са т1ур нехуьн аш гъазурнава. Недани?

- Ун, - Загъиран жавабдик са к1усни хъел квачир.

Папа чархар квай куьсруь гъуьлуьн вилик галч1урна, адал аш авай тарелка, т1ур ва чай авай истикан эцигна. Фу недайла, чайдиз ва я циз хуп1ун Загъиран адетдиз элкъвена. И кардиз са бязи духтурар акси ят1ани, ада халкъдин адет хуьзва ва лугъузва: «Чи бубайри фу незвай суфрадал гъамиша яд авай къаб гъидай. Эгер ам алачиз хъайит1а, кайванидиз гъарайдай: «Регъв элкъвезвач!» Им яд гъваш лагъай ч1ал тир».

Зуьгьреди вичин кефияр ачух хъувур амал акурла, Загъиран рик1ел халкъдин са къиса хтана.

Са къарини къужа, ида заз гзаф чида, ада заз гзаф чида, лагъана, къал-макъал хъана, хъел жеда. Мад рахун хъийидач лагъай къари са карни тийиз к1валин пип1е ацукъна. Къужади т1имил гуьзлемишна, гзаф гуьзлемишна, ваъ, къаридин фикир къарагъна, къула ц1ай хъууна, адал къажгъан эцигна, са хап1а-шурпа авун туш. Эхир, каша тади гайила, къужа къарагъна, ц1ай хъийиз эгеч1на: маша хкуьрна, руьхъверик кучукнавай ц1ун цук1вар хкудна, абурал гилигдин гъвелер вегъена, винелай куп1адин тикеяр ва к1арасар эцигна. Туькьуьл гумар акъатна, амма къулак ялав акатзавач. Къужа, мет1ер чилиз ягъна, къулаз уф гуз эгеч1на: гум къалин жезва, к1вални гумадай ац1узва, къужадин къилиз т1ал акъатна, амма къул буьркьуьдаказ кузва.

Къужадин гьерекатар аквазвай къаридивай мад эхиз хъхъанач, ада алай чкадилай гъарайна:

- Ц1ун вил ч1егъуьгъ, я тим!

Къужади маша къачуна, ц1ук хкуърна, адан вил ачухарна: къула гъасятда гурпна ялав къуна. Къужадиз шад хъана, къулухъ элкъвена, ада лагъана:

- Маншаллагъ, къари, ваз чида. За мад вахъ галаз гъуъжетар хыйидач.

Югъ нянихъ элкъвена. Загъир, лаш гъиле къуна, са к1вач галч1уриз-галч1уриз, паркуна авай «Лезги кимел» фена. Адаз яргъалай таниш итимар акуна: яшлубур дезгейрал ацукънава, жегъил хътинбур к1вачел акъвазнава, абур къалин суьгъбетрик ква.

- Ша, муаллим, ацукъ, - итимри Загъиран салам къуна, сад-садав агатна, адаз ацукъдай чка гана.

Къе кимел алай суьгъбетарни гъуълерикайни папарикай, къужайрикайни къарийрикай тир. Итимри, сада садан гаф ат1уз, лугъузва:

- Папакай кич1еди итим туш.

- Папан меслятдиз яб гун кич1евал туш, акъуллувал я.

- Папаз гъурметна к1анда.

- Паб гъуълуьз гзаф герек я, гъуъл папаз т1имил.

- Чи хуьре ихътин са къиса хъана.

- Ахъая ква.

- Чи хуьруьн кимел къуд-вад къужа къалин суьгъбетрик квай. «Мегъамед!» - эверай ван акъатна. Мегъамед къулухъ элкъвейла, адаз гъа патав гвай к1валерин айвандилай вичин къариди гъил эяна, к1вализ хтун т1алабзавай. Мегъамед къарагъна, кавалдин чемберар хкажна, хъфиз эгеч1на. «Яда, акъваз, суьгъбет куьтягъ хъуй, - лагъана Агъмеда, амма Мегъамеда ябни ганач. – Ваз къаридикай кич1езвани, къей стха?» Жаваб хъанач... Мегъамед къве сятдилай хтайла, адан юлдашар кимел аламай. «Эхъ, Агъмед стха, заз жуван къаридикай кич1еда, - лагъана Мегъамеда. - Ада заз т1уьнни гъазурзава, парталарни чуьхуьзва, месни кутазва ва мадни са кар ийизва. И къуд кардикай сад вуна заз ая, заз вакайни кич1е жеда». Агъмедай са жавабни акъатнач.

- Метлеблу къиса я, - лагъана са агъсакъалди.

- Куь къарияр хуьх, дустар, - лагъана Загъира, рик1е вичин Зуьгъре аваз. – Къарияр чаз гила, къуьзуь къилихъди, гзаф герек я. Къарияр хвена к1анда!

- Къарияр амачирбуру вуч авурай? – жузуна субай хъанвай къужади.

- Къари къакъатун пис кар я, къари амачир югъ душмандизни такурай, - лагъана Загъира. – Субай дишегълияр ава хъи, сад кхида ман.

- Субайбур гъуьлуьз хъфизвач, муаллим, - гъайиф члугуна, субай къужади давамарна: - Абуруз пенсиярни ава, къилди квалерни ава. Чна къуьзуь къилихъди вучиз, лугъуьза, са нин ятлани вахчагар чуьхуьзвайди я? Белки, абур гъахъ ятла.

60.

Филиалдин цлийи директорди лаборатория ачух хъувуна, адан зеведишвиле мад Усманов тайинарна. Вичиз са тлеамни тахгузвай университетдай экъечлна, Загъир лабораторида ахтармишунрал машгъул хъана.

- Я чан муаллим, вун университетдай вучиз экъечлна? – жузуна Миредина.

- Университетда кваллахиз жезмач: ана вуна гузвай тарсуниз яб гудай, чирвилер къачудай студентар амач. Виридаз къиметар кланзава: я пулдихъ, я гъавая. И къве рехъни зи намусди къабулдайбур туш, - ада вич шагъид хъайи са дуьшуьшдикай суьгъбетна.

- Зун фце୍କьра троллейбусда аваз кваллиз хквезвай. Зи япара вилик ацукънавай къве яшлу дишегълидин рахунар гъатзава. Абуру чпин гъуьлер, аялар квел машгъул ятла, кар-кеспи авани авачни, хзанар хуьз жезвани жезвачни чирна. Къведни яшайишдилай нарази я: гъуьлериз бегъем кваллахар авач; рухвайризни рушариз гъвечли мажибар гудай кваллахар кланзавач, абур члехи мажибар авай Сибирдиз физва; базарни югъ-къандавай багъа жезва.

- Чи уьлкведа халкъдин къайгъу члугвадай социализм амач, вах, - лагъана дишегълийрикай сада. – Гила хъанвайди вагъши капитализм я!

- Са аялдикай къванни къуллугъчи хъуй, лагъана, чна авай-авачир пулар кватлна, ришвет гана, гада университетдик кутуна, - суьгъбет давамарна къвед лагъай дишегълиди. – Гадади клел ийизва, амма гъар са зачетдай, экзамендай сад-къве агъзур, мадни гзаф пулар гузвайди я. Гила ам къуд лагъай курсуна ава...Вад лагъай курсуниз акъуд тавун мумкин я...

- Вучиз?!

- Баладивай саклани физикадай экзамен вахзгуз жезвач.

- Вучиз?

- Экзамен къазвай л...хци я пул къачузвач, я къимет эцигзавач. Адан фамил заз чидач, гададин сивел алайди адас студентри ганвай лаклаб - Ужасов я.

- Я руш, вуна студентдивай пул къачун тийизвай, къимет адан чирвилериз килигна эцигзавай, михьи муаллимдиз вучиз себзава?

- Ада зи бала чандал гъанва!

- Ви балади клелрай ман.

- Я руш, гила ни клелзамайди я? Вирида къиметар пулдихъ къачузвайди я.

- Вирида - ваъ, зи вах. Зи хци шаз университет вичин къилелди, садазни са кепекни пул тагана, куътягна. Гъа вуна лугъузвай Акурла кичле жедайда, заз ам акур кас туш, зи гададиз «вад» эцигна, вичин аспирант хъун теклифна.

Загъира суъгъбет куътягна.

- Вун абуруз са жавабни ганачни?

- За жаваб гудай... Анжах, зи патахъай жаваб къвед лагъай дишегълиди гайила, секин хъана... Жуваз талукъ чкадал эвичлииз къарагъайла, за абуруз лагъана: «Дишегълияр, гъа куъне лугъузвай Ужасов зун я!» Абур къведни чашмиш хъана, ахпа сад лагъайдай гъарай акъатна: «Вув, зун беябур хъана хьи!» Ада вичин чинал капачар эцигна. Къвед лагъай дишегълиди шаддаказ лагъана: «Ви чан сагърай, чан муаллим!»

- Им лап зурба дуъшуъш хъана хьи, - Миредина къил галтадна.

- Са тамам новелла я, - лагъана ?.

- Уъмуърда тежедай кар авани?! Инсандин къилел текъведай дуъшуъш авани?!

- Вун хътин пешекар ректорди гъикл ачух хъувуна? – ? тажуб хъана.

- Ректордиз зун хътин пешекара кланзавач... Зун хътинбуру артухан, герек авачир месэлаяр арадал гъизва. Ректордикай бизнесмен хъанва, университетдикайни – Дербентдин Тахта базар.

Са легъеда вири кисна, хиялри тухвана.

- Къад-къанни цлуд йис вилик вун, чан кас, тапан къиметриз акси женгина авай, - вичи-вичик веревирд ийизвай хъиз, рахана Зуъгъре. - Гила чаз акваз-акваз

тапан кѳиметрикай тапан дипломар, тапан муаллимар, тапан диссертацияр, тапан алимар: кандидатар, докторар, профессорар хъанва.

- Тапан академикарни, - алава хъувуна Загъира.

- Гила чна вучзавайди я? Чаз мад савад, илив герек амачни? Чун мад илимидин рекъяй вилик хъфидачни? Чун «Тапан» тегъуьнди недачни?

- Неда... Фадлай илигна незва...

- Бес тегъуьндин вилик пад къадачни?

- Ни къада, капиталистриз гъак1 клан хъайила? Коммерческий институтар ачухун ихтияр гудайла, уьлкведин ч1ехи регъберриз, образованидин министрди абур къумадал эцигзавай къелеяр тирди чизвачирни?

- Гъелбетда, чизвай.

- Советрин девирда эцигай законар, къайдаяр, заводар, фабрикар, колхозар ва совхозар гъа ик1 чиз-чиз ч1урзава, инсанриз гайи регъятвилер къахкъудзава, илим гадарна, дин къаз тазва. Общества авай пак алакъаяр пул къазанмишуниз, гуж гъалибуниз ва гъашервилез элкъуьрзава. Чун клвалах тавуна, тапарралди ва гъиллейралди фу нез вердишарзава. Регъберри, депутатри халкъдикай тапарарзава, абурулай жегъилрини чешне къачузва.

- Гъахъ патал, илим патал женг ч1угуна кланзавай чкадал вун, чан муаллим, жуван хушуналди университетдай экъеч1зава. Им женгиникай къил хкудун жезвачни?

- Белки, са ни ят1ани гъак1 фикир ийида жеди, амма зун женгиникай хкеч1завач. Зун университетдай жуван сагъсузвильяй экъеч1на, зун акъудай са касни авач. Квез чир хъуй: ректордин, декандин патай заз са ишара къванни хъанач. Дугъри я, арза вугайла, вун экъеч1мир, вун чаз герек я, лагъанач. Филиални илимдин идара я, университет куьтягъай пешекарар чиниз клвалахал къвезва, абурун чирвилерин дережа ахтармишун зи гъиле ава. Къерехдила хъсан аквада лугъудайвал, республикадин мектебрин, институтрин ва университетрин гъалар заз филиалдай хъсан аквада. Абурун месэлаяр за ч1ехи марекатрал, ч1ехи газетра ва меркезда къарагъарда. Женгиникай хкеч1ай югъ зун къейи югъ жеда, - рехи хъанвай эгъли итим, жегъил хъиз, хуррамдаказ хъуьрена.

61.

Загъираз вичин «Самурган-наме» гзаф багъа. Лезги ва урус ч1аларал акъуднавай гъвеч1и ктаб ада дустариз дамахдивди багъишзава ва гъар сефер лугъузва:

- Килиг, захъ ихътин макан ава!

Нянрихъ геж ракларин зенгини ван авуна.

- Мурад, алад, вуж ят1а, хабар яхъ.

- Вуж я? - хабар къуна, жаваб акъатдалди рак ахъайна. - Диде, са хала я!

- Са хала ваъ, ви Шекер хала я! - танишван акъатна.

- Вув, Шекер вах, вун яни? Ша, инихъ ша.

- Квез и вахт хийирар хъуй!

- Абат хийир!

Зуьгъредини Загъира мугъмандиз хуш-беш авуна.

- Шекер, вахъ вуч хъанва? Заз вун, чан вах, са жуьре аквазва? - жузуна

Зуьгъреди.

- Чун бахтсуз хъана. Миредин дустагъда тунва...

- Вучиз? Ада вуч авуна?

- К1валер эцигда лагъана, банкдай пул къчуна, мал къачуз Эмиратриз фейила, чун алщур хъана...Са гафуналди, чун канна... Гила буржара гъатнава... Вири маса хгана: к1валер, туьквен, авто... Гила чав фу къачудай пулни гумач... Ават1а, сад-вад агъзур бурж гице...

Гъуьл папаз килигна.

Зуьгъредин рик1ел вахан аялриз калгуткаяр гъайиф атай Шекер, ахпа пулар гъисаб хъийизмачир Шекер, ахпа Загъиракай хай рахазвай Шекер... хтана. Ада фикирна: «Ихътин инсанни гъавадай аватда къван! Ихътин инсанни чахъ муьгътяж жеда къван! Белки, иданди чал хъуьруьн ят1а? Белки, иданди чун ахтармишун ят1а? Ва-а-ъ, вахан гъал дегиш хъанва...»

- Я Шекер, чаз бурж вугудай пулар гъинай къведа? - жузуна Зуьгъреди.

- Ваз чи мажибар гъихътинбур ят1а чизва, - куьмек гана Загъира.

- Куьбур берекат квай пулар я...

- Я вах, пул вахъ галаз Эмиратриз физ-хквезвай юлдашривай къачудай ман.

- Биснесменриз бурж вугудай пулар авай туш...

- Абуруз пулар авачни, тахъайт1а вугуз к1андачни?

- Вугуз к1андач, - халадин руша, магълуб хъайи аскерди хъиз, кьил агъузна.

Усмановар гъавурда акбуна: Шекераз мад умуд квай чка авач.

- Зуьгьре, чи киседа вуч ават1ани инал гъваш, - хиялдай «им чалай алатдайди туш» лагъана, са т1имил къван хъел акатна, буюрмишна гъуьлуь.

Паб фена, пул авай лацу пакет гъана, столдал эцигна. Загъира гъисабна: къуд агъзурни вад виш манат хъана.

- Ма, и пуд агъзур ваз, мад чаз авач, яран вах.

- Икъван зав вугайла, куьне мажиб къведалди вучда?

- Чна гъа амайди акъакъарда, - лагъана Зуьгьреди.

- За пул сад-къве вацралай хкида.

- Хкимир. Ам, квез, вазни зи бажанахдиз, чи патай бахш хъуй, - лагъана Загъира.

- Сагърай, къазанмишзавай куь чанар сагърай. Чан жуванбур! Кар туьк1вейла, базарда акъвазмир лагъанва, - Шекер, чайни хъун тавуна, тум кайи кац хъиз, зарб кваз хъфена.

Халадин рушан язух ч1угуна, Зуьгьреди лагъана:

- Пул жагъайла, Шекераз чакай жуванбурни хъхъана, - лагъана Зугьреди.

-Гъарам пуларин эхир гъа ихътинди я.

- Алверна, гъекъни каф хъана, къазанмишзавай пулар гъарамбур яни къван?

- Бес чи къвед лагъай базардилай са манатдай къачуна, ви гъаятдал къве манатдай гана, къазанмишзавайбур гъалалу пулар яни?

- Гъукуматди накъан спекулянтрикай биснесменар хъувуна, абурун намусни квахънава, бике. Вагъши капитализм я ман!

62.

Загъиран пудкъад йис тамам хъана.

Исакъоврин, Григолан, Светланадин ва маса ярар-дустарин тебрикдин телер хтана. Газетриз макъалаяр акъатна, телевизордай алимдикай гзаф хуш келимаря рахана.

Тарс гайи инсанрин: муаллимрин, алимрин ва масапешекаррин патай тебрикдин са шумуд чар ва тел хтана. Абур гъиле къуна, Загъир папан патав фена:

- Ингъе заз гузвай къимет! Заз гъа и къимет бес я! Ихътин чарар ришветар къачур муаллимриз хквезвач. Ришветбазар инсанри гъина хъайитлани, вуж хъайитлани негъзава. Ришвет къачурди, кицлин риклелай вичин япар атлайди алат тийидайвал, садрани аалатдач...

Юбилейдин къвед лагъай пай хайи хуъре давам хъана.

Межлис гурлу хъанвайла, багъдиз Гъашум атана, ада тамададивай тлалабна, юбилярдихъ элкъвена, виридаз ван къведайвал лагъана:

- Гъуърметлу дуст Загъир, зи ваха авур таб себеб яз, чи араяр цуру хъанай. А къин тавурда заз мукъва-накъ, университетдиз гъахъдайла вичиз физикадин экзамендай «2» гъикл эцигнайтла, гъадакай хъайи-хъайивал суьгъбетна. Вуна чаз багъишламиш ая. Зун ваз вун хайи югъ, ви 60 йисан юбилей мубаракиз атанва. Мубаракрай! Мадни гъакъван яшар хъурай, чан сагъ яз, руьгъ шад яз, балайрикай рикл динж яз! – гъил къуна, юзурна. – И са балун виртни ваз за чи араяр ширин хъун патал гъанва, - савкъват вугана.

- Гъашуманди виридалайни ширин тост хъана, - лагъана тамадади.

- Вун пара къадар сагърай, Гъашум стха, вун атунал зун гзаф шад я. Эхир ви ваха тапарар авурди хиве къуна, чи, къве дустунин, араяр ачух хъхъайла, заз жувалай чи Чулав къая алатай къван регъят хъана.

Дагъустандин Президентдин члехи залдиз гъукуматдин къуллугъчияр, законар хуъзвай идарайрин векилар, алимар, сиясатдин партийрин членар, динрин итимар, газетрин, телевиденидин ва радиодин мухбирар, уьлкведа къайда хъана кланзавай инсанар клватл хъанва. Гъар дестедин са векил элкъвей столдихъ

ацукъна, «Республикада граждан жемият туклуьрун» месэла туплалай ийиз эгечлна: гьарда вичин фикир лугъузва, сад садалай клевидаказ рахазва, сада масадан гаф атлузва...Залда, на лугъуди, им футболдин «Анжи» команда къугъвазвай «Динамо» стадион я, япар биши ийидай ван гьатнава.

- Жанабияр, - лагъана элкъвей стол кьиле тухузвай тарихчи Алим Мурсалова, - залда чи гьуьрметлу профессор Загьир Усманов ацукънава. Ша, чна адаз гаф гун.

- Це, чи Сахароваз гаф це! – разивал къалурна, инсанри капар ягъна.

Микрофондихъ къакъан буйдин, къумрал якларин, къецлил кьилин къве куклушдал, къунан крчар хьиз, къве клунчл рехи чларар аламай, яшлу итим экъечлна. Элкъвей столдихъ ва залда ацукънавайбуруз килигна, ада яцлу хуш ванцелди лагъана:

- Гьуьрметлубур, ихьтин мярекатар, элкъвей столар гьар юкъуз тухвана кланзава.Эгер чна аялриз, жегьилриз клвале, къеце гьар са кар ик1 ая, ак1 ая лугъун тавурт1а, абуруз ам, ам кар, дуьз ийидайвал чизвач...Граждан общество – акьуллу, мергьяматлу, секин, зегьметчи жемият чаз чарасуз герек я. Чи сагъ са несил ахлакъдин тербия авачиз ч1ехи хьанва, ам халкъдин адетрал, гьукуматдин къанунрал амал ийиз вердишарнавач... Мектебра аялриз, институтрани университетра студетриз ахлакъдин тербия тагуз, илимдин тербиядикай рахан тийиз къад йис хьанва...Диндин тербиядикай рахазва, диндин газетар, журналар, радиодин ва телевиденидин суьгьбетарни булл хьанва. Амма, чи уьлкве, Россия, Дагъустанни Россиядин са пай я, светский, яни илимдал бинелу рехъ къунвай, республика ят1ани, чи Конституцияда дин властдивай къакъуднават1ани, илимдин тербия рик1елай ракъурнава, диндин тербядиз рехъ ачухнава...

- Чи республикада граждан общество арадал гъун патал, ви фикирдалди, гьуьрметлу профессор, чна вуч авун лазим я? –жузуна элкъвей столдин тамадади.

- Граждан общество эцигун патал чна, сад лагъайди, Россиядин Федерациядин Конституциядал амал ийин: властдивай дин чара ийин, президентриз кешишризни фекъийриз теменар гун къадагъа ийин (абуру телевизордин экрандилай гьихьтин чешне къалурзава?) ва, къвед лагъайди, илимдин тербия, Советрин девирда хьиз, кардик кутан хьийин...

- Пуд лагъайди, - залдай са нин ятlани ван акъатна.

- Пуд лагъайди, стха, чун, граждан общество кlанзавайбур, михъи жен, чна халкъдиз жувалай чешне къалурун, - лагъана Загъир Седировича.

- И залда ацукънавайбурал вун шаклу яни? – жузуна алимдай хци жаваб акъатна кlанхаавай са мухбирди.

- Эхъ, шумуд касдал шаклу ятlа, завай тайин лугъуз жедач, амма гзафбурал шаклу я, - алимдин вилер ина, ана къекъвена, столдихъ ва залда юзун гъатна, чинер алайбурун чинар чlур хъана. - Виле акъадай, чlуру ярж алай месэлайрин, агъвалатрин ва инсанрин къадар гзаф я.

- Тахсир квачир касдал шак финни законалди суддиз вугудай кар я, - лагъана маса мухбирди.

- А къанунар зазни чизва, гъавиляй за садан тlварни къазвач. Дагъустандин Халкъдин Собранидин виш депутатдикай цlувад кас еке тахсиркарвиляй дустагъра ацукъайбур тирла, куь суд-дуван гъина ава? Депутатар никай ва гъикl жезватlа, сечкияр гъикl къиле физватlа, сечкияр амачирди Президентдин администарциядиз, прокуратурадиз, суддиз, милициядиз аквазва, абурузчизва. Бес абур вучиз, сиве яд къунвайбур хъиз, акъвазнава? Чебни квавиляй ятlа?!

Халкъдиз хийир авай са кар башламишдайла, накъан угъриярни къачагъар атана, къиле акъвазнава. Нетижада, Россиядин гъукуматдин председатель хъайи Чlулавсуфатди лагъайвал, хъсан кар ийиз кlан жезва, амма гъамиша хъиз пис акъатзава. Гила чи кlвалахрни гъакl пис акъат тавун патал чна гъахъ хвена, намусдалди кlвалахна, халкъдин дуланажагъ хкажна, чуьнуьх тавуна кlанзава.

- Профессорди дуьз лугъузва, - залди Усманован тереф хвена.

- Куьне намусдалди кlвалахзавани?

- Эхъ.

- Экзаменрай къиметар, пул къачун тавуна, эцигзавани?

- Эхъ, за садрани садаваний са кепекни къачунач. Лекцийриз текъвезвай, кlел тийизвай студентар йис-сандавай гзаф жезва. Предмет чин тийизвай студентар за элкъуьрна деканатдиз рахкъурзава.

Элкъвей столдихъ рахунар гзаф хъана, амма граждан общество тешкилдай рекъел-хуълер тайин жезвачир. Мад гаф профессор Усмановал хтана.

- Яшайиш, уьмуьр женг я. Чун яшамиш жезвай, чаз эцигиз кланзавай жемиятни женг я. Ам патал чна женг члугуна кланда. Женг галачиз са затлани арадал къведач.

Элкъвей столдин марекат куьтягъ хъайила, мухбирри Усманов элкъуьрна къуна.

- Гьуьрметлу Загьир Седирович, са шумуд суалдиз жавабар це ман, - тлалабна са руша.

- Гуда ман, - профессор ацукъ хъувуна.

- Квез «Лезги Сахаров» лугъузва. Им гьикл хъана акъалтай тлвар я?

Загьир Седирович хияллу хъана: вилерикай аспирантурада клелай йисар, Исакован, Сахарован... къаматар карагна.

- Зал гъахътин зурба алимдин тлвар акъалтнаватла, зун бахтлу кас я, - вичи 1980-йисан январдиз Мосвадай Новгороддиз суьргуьн авур академик Андрей Сахарован тереф хвейивиликай суьгъбетна.

- Куьн диндихъ инанмиш инсан яни?

- Ваъ. Зун материалист я.

- Квез дуьньядал виридалайни вуч масан я?

- Виридалайни масан затлар са шумуд ава. Сифтени сифте - азадвал! Ахпа: жуван хзандин, клвалин, хуьруьн, шегьердин, республикадин, уьлкведин ва дуьньядин ислягъвал. Ахпа сагъвал, ахпани жуван зегъметдал къазанмишзавай гьалаллу фу!

х х х

Са вацралай Загьир Седирович Москвадай вичин сагъ хъхъанвай пабни галаз Магъачкъаладиз хтана. Усмановрин клвал мугьманрай ацлана: абур Зуьгьредиз хуш-беш ийиз атанвай мукъваяр, къуншияр, университетдин ва мектебдин муаллимар тир.

Загъирани Зуьгъреди хтулриз, Къадиранни Седефан аялриз, туьмерзава, хзанри гузвай цлийи хабаррихъ яб акалзава. Са хабарди абурун риклериз мелгьемдин раб яна: гъвечли хва Надира вичиз клани рушан твар къунва. Купидиз кланзавайди Гъашуман руш тирди чир хъайила, Загъиран сивикай хъвер фена. Ада фикирна: «Шаз чун туьхклуьн хъувунатлани, арада гзаф йисара гъатай къай амай, гила, къавумар хъайила, ам михъиз акъатда», ван акъалтна лагъана:

- Гъашумни зун виликдай дустар тиртла, гила чун мукъваяр-къилияр, къавумар жеда. Жегълриз гъакл клан хъайила, чуни рази я.

Бубани диде Гъашуман рушак лишанар кутаз, зулуз мехъерар ийиз гъазур я.

- Чан хва Надир, чан зи Купи! Зи риклин эрзиман ви мехъеррин югъ акун, закай ви балайрин бадени хъун тир, - лагъана Зуьгъреди. – За жуван хтулар ви копиярни галаз гагъ Самургандиз, гагъ Кцлариз хутахда.

- Ваз гъахътин йикъар гзаф аквада, чан диде, - лагъана Надира.

Ял ядай, къаткидай вахт хъана. Загъирни Зуьгъре куьчедал экъечлна, йифен серин шагъвардал акъвазна, электрик лампайри ишигълаван авунвай куьчейда къекъвена. Рикле гъвечли хцин мехъерар аваз, папа хабар къазва:

- Загъир, яраб чи Купидин свас гъихътин жедатла?

- Зуьгъре гъед хътин, - галклун тавуна, жаваб гана гъуьлуь.

- Вув, ваз чидайди гъа са гъед яни? Цава гъетер гзаф ава хъи! – паб вичел алай твар Надиран сусал эцигунал рази хъанач.

- Зуьгъре виридалайни гуьзел гъед я. Чи члехи хцин свасни, чан бике, гъа и вун хътин гуьзелди я, гъвечли хцин свасни гъа и вун хътин гуьзелди жеда!

*Магъачкъала,
2009-2011-йисар.*

Б А Я Н А Р

Ажнас - к1вале жедай ч1ехи, кьиметлу зат1ар.

Ба дагъ - Шагъ дагъдин элкъвей кьил.

Бармак дагъ – Шагъ дагъдин са кук1уш.

Бродвей – Нью-Йорк шегъердин кьилин куьче; шегъерэгълияр к1ват1 жедай, абурун рик1 алай куьче.

Гъуц - аллагъ.

Гъуцарсув – Шалбуз дагъ.

Гъемшери - шегъердин агъали; туьрк миллетдин векил.

Жумла - предложение.

Жуьш – манидин тикрар жезвай пай; мани вирида санлай лугъун.

Зари – литературадин эсерар кхъизвай кас.

Кирам – автор.

Къара булах – Кц1ар шегъердин кьибле къерехда авай булах.

Къаравулкъеле – сергъят хуьзвай аскерар патал эцигдай гъвеч1и къеле.

Къаф - Къавкъаз

Мазан - ашукъ.

Марагълу – фикир желбдай.

МГУ - Москвадин гьукуматдин университет.

Нуфуз – гъуьрмет, адлувал, дережа.

СДК – Самур-Девичи къанал.

Сет1ренжар - шахматар.

Синин хуьрер - Вини Ярагърин патав гвай хуьрер.

Сирт магъал - Кьибле Лезгистандин дагълух хуьрер авай чка.

Сув – дагъ.

Тимтал – гуьмбет; скульптура.

Тилисим - суьгъуьр.

Улуб – ктаб.

Файда - хийир.

Чиле магьал – Самур вацун чапла пата, Китин дагъдинни Муьгъверганрин арада, авай мулкар.

Чурал шегьер – Дербент.

Шазда - минет.

Эренлер – Шалбуз дагъ.

Ярж - лишан.

Яру дагъ – Шагъ дагъдин кефердихъ элкьвенвай къяя.

Хаким Курбан
(Акимов Курбан Халикович)

Утренняя звезда
Роман

На лезгинском языке

Редактор *А. Кардашов*
Корректор *Л. Кардашова*

Сдано в набор 00.00.00. Подписано в печать 00.00.00.
Формат 60x84 1/16. Гарнитура Усл. п. л. 15,00.
Бумага офс. № 1. Тираж 500 экз.

ГБУ «Дагестанское книжное издательство»
Министерства по национальной политике,
информации и внешним связям РД.
367012, Махачкала, ул. Пушкина, 6.

Издательство «Лотос»
367012, Махачкала, ул. Пушкина, 6.